

ทยฺยรฏฺฐสฺส
เตปิฏกำ

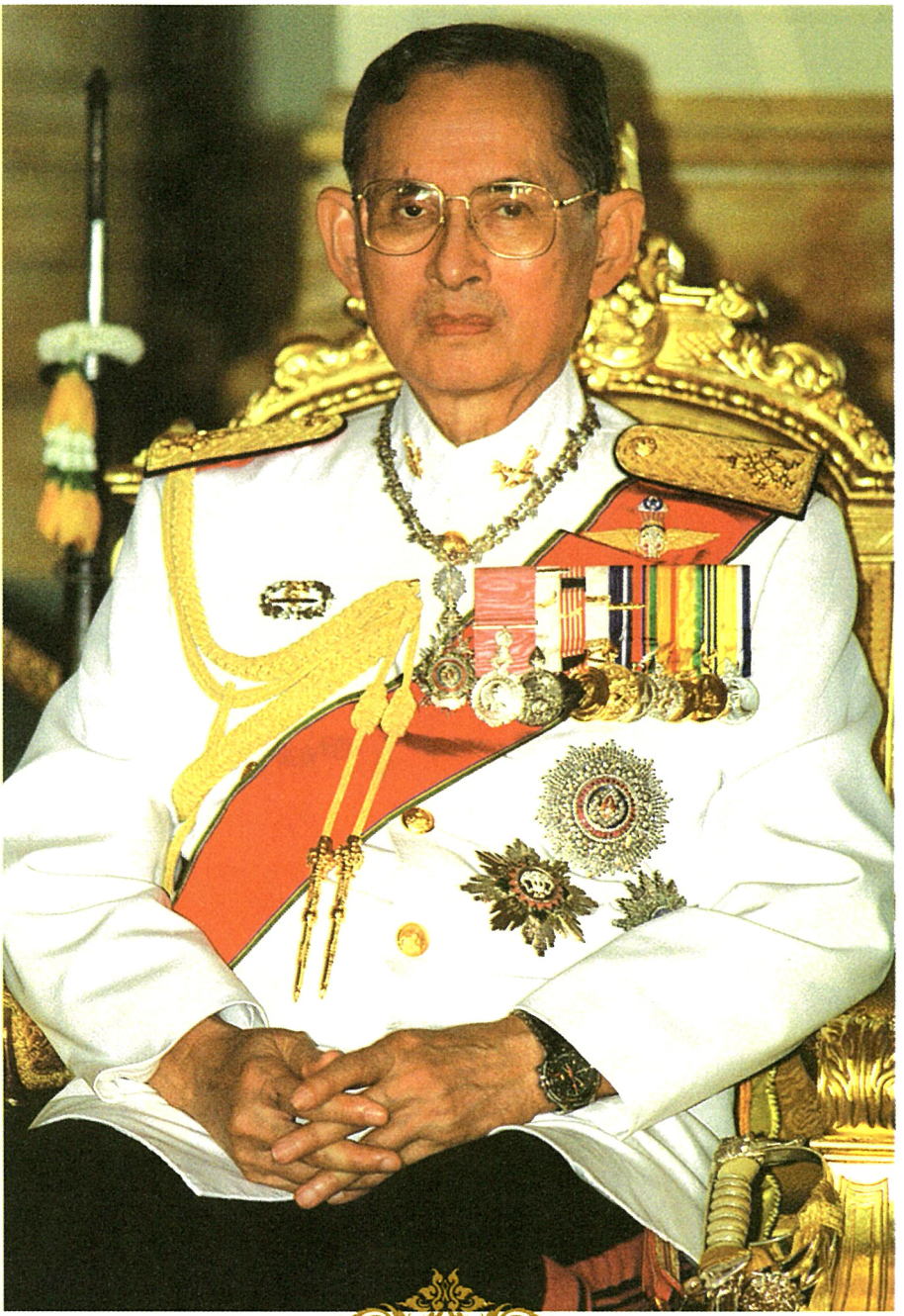
๒๕๔๙ พุทฺธวสฺเส

สุตฺตนฺตปิฏเก ขุทฺทกนิกายสฺส
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ
ปาลิวิโสธกตฺเถเรหิ วิโสธิตา

ภูมิพลสฺส ปรมินฺทมหาราชวรสฺส
ปริปุณฺณสฏฺฐิวสฺเส สิริรชฺชมงฺคลมหกมฺมกาเล
ทยฺยสงฺฆมหาเถรสมาคเมน มุทฺทาปิตา

๓๑

ที่ระลึกในโอกาสพิธีรายสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙

คำนำ

มหาเถรสมาคม ได้ปรารภการจัดกิจกรรมร่วมงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๙ แล้วมีมติให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการผู้มีความรู้และทรงธรรมวินัยพิจารณาตรวจสอบแก้ไขต้นฉบับให้ถูกต้อง โดยใช้พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ เป็นต้นฉบับ เพราะได้ตระหนักถึงความสำคัญของพระไตรปิฎกในฐานะเป็นพระบรมศาสดาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยและประชาชนชาวไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติไทย และพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกมาโดยตลอด ดังที่ปรากฏเป็นหลักฐาน เช่น

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ด้าน ๒ *"คนเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ทั้งผู้หญิง ฝูงท่วย มีศรัทธาใน***พระพุทธศาสนา** *ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว..."*

พระบรมสัตยาธิฏฐานของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ตรัสประกาศแก่เทพยดาทั้งปวงว่า *"ให้บังเกิดมาในประยูรมหาเศวตฉัตร จะให้บำรุง***พระพุทธศาสนา** *ไฉนจึงมิช่วยให้สว่างแลเห็นข้าศึกเล่า" พอตกพระโอษฐ์ลง พระพายก็พัดควันอันเป็นหมอกมืดนั้นสว่างไป...*

น้ำพระราชหฤทัยและพระราชดำรัสของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช *"พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะให้เราเข้ารีตดังนั้นหรือ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก เพราะในราชวงศ์ของเราก็นับถือ***พระพุทธศาสนา***มาช้านานแล้ว จะให้เปลี่ยน*

ศาสนา อย่างนี้เป็นการยากอยู่ และถ้าพระเจ้าผู้สร้างฟ้าสร้างดินจะต้องการให้คนทั่วโลกได้นับถือศาสนาอันเดียวกันแล้ว พระเจ้ามิจัดการให้เป็นเช่นนั้นเสียแล้วหรือ?" "จริงอยู่ เมื่อฟอลคอนในเวลาหมอบอยู่ข้างพระบาทเจ้ากรุงสยามได้แปลคำชักชวนที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้รับสั่งมากับราชทูตนั้น ฟอลคอนก็กลัวจนตัวสั่น และสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระกรุณาโปรดให้อภัยแก่ฟอลคอน แต่ก็ได้รับสั่งว่า **ได้ทรงนับถือศาสนาอันได้นับถือต่อ ๆ กันมาถึง ๒,๒๒๙ ปีแล้ว เพราะฉะนั้น ที่จะให้พระองค์เปลี่ยนศาสนาเสียนั้นเป็นการที่พระองค์จะทำไม่ได้"**

พระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

"อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก
ทนทุกข์ยาก กู้ชาติ พระศาสนา
ถวายแผ่นดิน ให้เป็น พุทธบูชา
แด่พระศาสนา สมณะ พระพุทธโคดม
ให้ยืนยง คงถ้วน ห้าพันปี
สมณะพราหมณ์ชี ปฏิบัติ ให้พอสม
เจริญสมถะ วิปัสสนา พ่อชื่นชม
ถวายบังคม รอยบาท พระศาสดา
คิดถึงพ่อ พ่ออยู่ คู่กับเจ้า
ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา
พุทธศาสนา อยู่ยง คู่องค์กษัตรา
พระศาสดา ฝากไว้ ให้คู่กัน"

พระราชปณิธานของพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

"ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี"

พระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย *"ศุภมัสดุ ๑๑๗๙ ศก... พระบาทสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชารามาธิราช บรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว...* **ทรงพระราชศรัทธาจะยกรื้อวิสาขบูชามหายัญพิธี** *อันขาดประเพณีมานั้นให้กลับคืนเจียรฐิติกาล ปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไปจะให้เป็นอัตตัตถประโยชน์และปรัตถประโยชน์ ทรงพระราชศรัทธาจะให้สัตว์โลก ข้าขอบขัณฑเสมาทั้งปวงจำเริญอายุและอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากทุกข์ภัยในชั่วนี้แลชั่วหน้า..."*

น้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว *"ด้วยกำลังทรงพระมหากรุณาเมตตากับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาดำรัสให้จดหมาย (คือ จด) กระแสพระราชโองการปฏิญาณยกพระนาม* **พระรัตนตรัยสรณาคมน์อันอุดมเป็นประธานพยานอันยิ่ง** *ให้เห็นความจริงในพระบรมหฤทัย แล้วทรงพระราชดำรัสยอมอนุญาตให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยาศรีพัฒน์รัตนราชโกษา พระยาราชสุภาวดีกับขุนนางผู้น้อยทั้งปวง จงมีความสโมสรสามัคคีรสปรึกษาพร้อมกัน เมื่อเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดที่มีวัยวุฒิปรีชารอบรู้ราชานุวัตร* **จะเป็นศาสนูปถัมภกยกพระบวรพุทธศาสนา** *แลจะปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่ง เป็นที่ยินดีแก่มหาชนทั้งปวงได้ก็สุดแท้แต่จะเห็นดีประนีประนอมพร้อมใจกัน ยกพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเสวยมไหสวรรยาธิปัตย์ราชสืบสันตติวงศ์ดำรงราชประเพณีต่อไปเถิด อย่าได้กริ่งเกรงพระราชอัธยาศัยเลย เอาแต่ให้ได้เป็นสุขทั่วหน้า อย่าให้เกิดการรบราฆ่าฟันกันให้ได้ความทุกข์ร้อนแก่ราษฎร..."*

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในการที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร *"การพระราชบริจาคอันนี้ทรงพระราชดำริ เห็นว่าไม่ขัดขวางเป็นเหตุให้ท่านผู้ใดขุ่นเคืองขัดใจเลย* **พระนครนี้เป็น**

ถิ่นที่ของคนนับถือพระพุทธศาสนามาแต่เดิม ไม่ใช่แผ่นดินของศาสนาอื่น *คนที่ถือศาสนาอื่นมาแต่อื่นก็ดี อยู่ในเมืองนี้ก็ดี จะโทมนัสน้อยใจด้วยริษยาแก่พระพุทธศาสนาเพราะบูชาอันนี้ไม่ได้ ด้วยไม่ใช่เมืองของศาสนาตัวเลย ถ้าโทมนัสก็ชื่อว่าโลภล่วงเกินไป...”*

พระราชปฏิญาณและพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช *“ข้าพเจ้าจะไม่มีจิตยินดีน้อมไปในศาสดาอื่นนอกจาก*สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธรรมอันพระองค์ได้ตรัสรู้ชอบดีแล้ว กับทั้งพระสงฆ์หมู่ใหญ่ *อันได้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเลยเป็นอันขาด จนตราบกว่าสิ้นชีวิต...”*

พระราชนิพนธ์และพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา *เราจำเป็นต้องถือด้วยความกตัญญูต่อบิดา มารดา และต้นโคตรวงศ์ของเรา... เมื่อรู้สึกแน่นอนแล้วว่า ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้... ถ้าข้าพเจ้าจะขอแก่ท่านทั้งหลายว่า* **พุทธศาสนาเป็นของไทย** เรามาชวนกันนับถือ**พระพุทธศาสนา***เถิด...* **ผู้ที่แปลงศาสนา คนเขาดูถูกยิ่งเสียกว่าผู้ที่แปลงชาติ...** *เพราะเหตุฉะนั้น เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา...”* และพระองค์ได้พระราชทานความหมายแห่งไตรรงค์ไว้ดังนี้

“ขอร่ำรำพรรณบรรยาย ความคิดเครื่องหมาย
แห่งสีทั้งสามงามถนัด
ขาวคือบริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์ **หมายพระไตรรัตน์**
และธรรมะคุ้มจิตไทย...”

พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว *“แต่บ้านเมืองในลานนาถึงกาลวิบัติ* **พระพุทธศาสนา***ก็เศร้าหมองจนสงฆมณฑล*

*เสื่อมทรามระส่ำระสายมาช้านาน... มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราช พระบรมชนกนาถของเราจึงได้เริ่มทรงจัดการฟื้น***พระพุทธศาสนาในมณฑลนี้มาโดยทรงพระราชดำริจะให้พุทธจักรและอาณาจักรเจริญรุ่งเรืองสมกับสมัย** *เป็นต้นว่า ในการสั่งสอนประชาชนทั้งหลายให้รัฐบาลเอาเป็นธุระสั่งสอนส่วนคดีโลก ให้พระสงฆ์รับภาระการสั่งสอนส่วนคดีธรรมเป็นอุปการะแก่กัน ดังนี้ สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชของเราก็ได้โปรดให้จัดการสืบมาโดยทางนั้น"*

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลปัจจุบัน ได้ตรัสพระปฐมบรมราชโองการซึ่งเป็นพระราชปณิธานแก่ปวงชนชาวไทยในพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวัง ว่า **"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"** ได้มีพระราชดำรัสตรัสลาผนวชต่อพระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐมนตรี คณะทูตานุทูต สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และข้าราชการ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ ว่า "โดยที่**พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของเรา** *ทั้งตามความศรัทธาเชื่อมั่นของข้าพเจ้าก็เห็นเป็นศาสนาที่ดีศาสนาหนึ่ง เนื่องในบรรดาสัจธรรมคำสั่งสอนอันชอบด้วยเหตุผล จึงเคยคิดอยู่ว่า ถ้าโอกาสอำนวย ข้าพเจ้าควรจักได้บวชสักเวลาหนึ่งตามราชประเพณี ซึ่งจักเป็นทางสนองพระคุณบุรพการีตามคตินิยมด้วย..."* และได้มีพระราชดำรัสในโอกาสพระสันตะปาปา จอห์น พอล ที่ ๒ เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗ ว่า **"คนไทยเป็นศาสนิกที่ดีทั่วกัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติ"**

การดำเนินงานตรวจชำระสอบทานต้นฉบับพระไตรปิฎกให้คงความบริสุทธิ์แห่งพระบาลีพุทธพจน์ซึ่งเป็นหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องอาศัยความสุขุมคัมภีรภาพด้านความรู้ความชำนาญในภาษาบาลีของพระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตทั้งหลาย จึงนับว่าเป็นงานที่มี

ความสำคัญอย่างยิ่งและเป็นกุศลกิจอันยิ่งใหญ่ที่กระทำได้ยาก ดังนั้น การที่พระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตทั้งหลายมีอิทธิบาทธรรมร่วมกันตรวจชำระสอบทานต้นฉบับพระไตรปิฎกจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงควรแก่การอนุโมทนาสาธุการของบรรดาพุทธบริษัททั้งหลาย เพราะตราบใดที่พระไตรปิฎกยังคงความบริสุทธิ์อยู่ ย่อมเป็นที่มั่นใจได้ว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธก็ดำรงอยู่ ก่อให้เกิดสันติสุขแก่มวลมนุษยชาติตราบนั้น

ในนามของมหาเถรสมาคม ขอแสดงความชื่นชมยินดีต่อคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่ได้ดำเนินการจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ นับเป็นการเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลแด่ สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ดังกล่าว

ขออานุภาพแห่งมหากุศลอันยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของพระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตทั้งหลายที่ได้ร่วมกันพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยซึ่งถือว่าเป็นพระบรมศาสดาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในครั้งนี้ ได้โปรดอภิบาลคุ้มครองรักษาสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ ให้ทรงพระเกษมสำราญ มีพระชนมายุยิ่งยืนนาน สถิตมั่นเป็นมิ่งขวัญร่มเกล้าของเหล่าพสกนิกรชาวไทยสืบไปตลอดจิรัฐิติกาล เทอญ

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(สมเด็จพระพุฒาจารย์)

ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

คำปรารภ

ศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เดิมทีนั้น เรียกว่า **พระธรรมวินัย** *พระธรรม* ได้แก่คำสั่งสอนที่แสดงหลักความจริงที่ควรรู้และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ *พระวินัย* ได้แก่ข้อบัญญัติที่ทรงวางไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอกัน กาลต่อมาเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทรงบัญญัติไว้ในกาลโอกาสต่าง ๆ มีความสำคัญยิ่งในฐานะเป็นพระบรมศาสดาแทนพระพุทธองค์ โดยมีหลักฐานปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. ๑๐/๒๑๖) ว่า ขณะที่ทรงพระประชวรจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์หาได้ทรงตั้งพระสาวกรูปใดรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งพระบรมศาสดาไม่ หากแต่ตรัสกะท่านพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.

แปลความว่า *"ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยกาลล่วงไปแห่งเรา"*

จากพระพุทธพจน์นี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย ซึ่งได้รับการสังคายนารวบรวมประมวลเป็นบทสวดสำหรับสอบทานความถูกต้องมิให้คลาดเคลื่อนไปจากที่พระพุทธองค์ตรัสสั่งสอนจริงด้วยสังฆานุมัติพร้อมกันครั้งแรกโดยพระอรหันตเถระ ๕๐๐ รูป ภายหลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน การสังคายนาพระธรรมวินัยในครั้งแรกนั้นได้ยกเอาพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงโปรดเวไนยสัตว์ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ขึ้นสู่การพิจารณาสอบทานรับรองความบริสุทธิ์ถูกต้องในท่ามกลางสงฆ์ แล้วประมวลจัด

เป็นหมวด ไว้ ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า **พระไตรปิฎก** อันประกอบด้วย *พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก* และ*พระอภิธรรมปิฎก*

พระวินัยปิฎก *หมวดพระวินัย* ว่าด้วยพระพุทธบัญญัติที่ทรงวางหลักความประพฤติและมารยาทอันเป็นแบบอย่างเยี่ยงอารยชนของผู้เข้ามาบวชประพฤติพรหมจรรย์ชั้นสูงในพระพุทธศาสนา เป็นประมวลพระพุทธดำรัสตรัสสั่งสอนเกี่ยวกับศีลหรือสิกขาบทตลอดจนพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมของพระสงฆ์ อันเป็นกฎระเบียบที่พระภิกษุและพระภิกษุณีต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด นอกจากนี้ยังได้ประมวลเหตุการณ์พุทธประวัติที่สำคัญๆ นับตั้งแต่แรกตรัสรู้เสวยวิมุตติสุขเป็นต้นไปพร้อมทั้งประวัติการทำสังคายนาไว้ด้วย มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ คือ *มหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค จุลลวรรค* และ*ปริวาร* โดยพระไตรปิฎกของไทยเราจัดพิมพ์เป็น ๘ เล่มหนังสือ ในจำนวน ๔๕ เล่ม ได้แก่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ ถึงเล่มที่ ๘

พระสุตตันตปิฎก *หมวดพระสูตร* ว่าด้วยประมวลพระธรรมเทศนาตรัสบรรยายธรรมของพระพุทธองค์ที่ตรัสให้เหมาะแก่บุคคลและโอกาส เป็นประมวลหลักพุทธธรรมที่ทรงแสดงโดยบุคลาธิษฐานหรือทรงใช้สมมติโวหารตลอดจนบทคาถาประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวชั้นเดิมที่แสดงถึงประวัติของพระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ เรียกว่า *นิกาย ๕* คือ *ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย* และ*ขุททกนิกาย* โดยพระไตรปิฎกของไทยเราจัดพิมพ์เป็น ๒๕ เล่มหนังสือ ในจำนวน ๔๕ เล่ม ได้แก่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ถึงเล่มที่ ๓๓

พระอภิธรรมปิฎก *หมวดพระอภิธรรม* ว่าด้วยประมวลพระพุทธพจน์อันเกี่ยวกับหลักปรมัตถธรรมที่เป็นความหมายที่แท้จริงของสรรพสิ่ง เป็นประมวลคำอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาล้วน ๆ โดยธรรมาธิษฐาน

คือไม่ยกบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นสมมติบัญญัติเข้ามาประกอบความ มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ คือ *ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก* และ*ปัฏฐาน* โดยพระไตรปิฎกของไทยเราจัดพิมพ์เป็น ๑๒ เล่มหนังสือ ในจำนวน ๔๕ เล่ม ได้แก่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ ถึงเล่มที่ ๔๕

พระไตรปิฎก จัดเป็นหนึ่งในพระสัทธรรม ๓ คือปริยัตติสัทธรรมที่ประมวลไว้ซึ่งนวังคสัตถุศาสน์ทั้งหมด เป็นปทัฏฐานให้เกิดปฏิปัตติสัทธรรม คือศีล สมาธิ ปัญญา และนำไปสู่การบรรลุปฏิเวธสัทธรรม คือมรรค ผล นิพพานในที่สุด ดังนั้น จึงถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนา ดังพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในคราวจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐ ความว่า

> *"พระไตรปิฎกเป็นพระคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระอรหันตสาวกได้รับภารธุระสั่งสอนสืบต่อกันมา เป็นพระคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เท่ากับเป็นสัญลักษณ์ของพระบรมศาสดา พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนผู้สนใจพระพุทธศาสนามีความจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้จากพระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น คัมภีร์พระไตรปิฎกนี้พระเถรานุเถระแต่ปางก่อนจึงได้ช่วยกันรักษาสืบต่อกันมา ในการสร้างวัดวาอารามสมัยก่อนนั้น จะต้องสร้างหอไตรประจำวัด ซึ่งเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกอันประกอบด้วยคัมภีร์ใบลาน พระภิกษุสามเณรผู้บวชในพระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนทายาท ก็จำเป็นต้องศึกษาภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่จารึกในคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททาวิเสส อันเป็นคัมภีร์ประกอบเพื่อให้เข้าใจเนื้อความพระไตรปิฎกนั้น พระมหากษัตริย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาในปางก่อน*

จึงได้ให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ในพระไตรปิฎกนั้นๆ ให้แตกฉาน เพื่อนำเอาความรู้มาสั่งสอนแก่พุทธศาสนิกชน สำหรับในประเทศไทย พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะมาตลอดสาย และได้ทรงให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมคือพระไตรปิฎกนี้สืบต่อกันมา ทรงถือเป็นพระราชกิจสำคัญ มีการสอบพระปริยัติธรรมเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้แสดงความรู้ที่ได้ศึกษาพระไตรปิฎกนั้นๆ และทรงปูนบำเหน็จความสามารถแก่พระภิกษุสามเณรผู้สอบไล่ได้พระปริยัติธรรม ซึ่งทุกวันนี้ได้ขยายวงกว้างออกมาเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลีสนามหลวง ตลอดจนพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้พระภิกษุสามเณรผู้ทรงความรู้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎก ถือเป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันยิ่งใหญ่..."

พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้รับการนำสืบๆ กันมาด้วย*ภาษามคธ* หรือ*ภาษาบาลี* อันหมายถึงภาษาที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ โดยวิธีมุขปาฐะหรือมุขบาฐ คือวิธีทรงจำนำสืบต่อ ๆ กันด้วยการสาธยายท่องจำกัน สั่งสอนกันจากปากสู่ปาก หรือวิธีบอกเล่ากล่าวสอนจากอาจารย์สู่ศิษย์โดยโวหารต่างๆ เป็นเวลาถึง ๔ พุทธศตวรรษ จึงได้รับการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานในคราวสังคายนาครั้งที่ ๕ ในประเทศศรีลังกา เมื่อพุทธศักราช ๔๓๓ ตลอดระยะเวลาดังกล่าวนี้ ถ้าในสมัยใดมีความฟั่นเฝือเลอะเลือนจำกันมาผิด มีข้อบกพร่องผิดพลาดอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมีคำสอนของลัทธิอื่นเข้ามาปะปนในพระไตรปิฎก อันเป็นเหตุให้พระสงฆ์ประพฤติผิดหลักพระธรรมวินัย บรรดาพระอรหันต์หรือพระมหาเถระในยุคสมัยนั้นๆ ก็จะถือเอาเป็นภารธุระดำเนินการประชุมพระสงฆ์ทำสังคายนาเพื่อสอบทานสวดรับรองความถูกต้องพร้อมกันเป็นครั้ง ๆ โดยประวัติการทำสังคายนานั้น สามครั้งแรกทำในประเทศอินเดีย ครั้งที่ ๔ และครั้งที่ ๕

ทำในประเทศศรีลังกา ซึ่งในการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ นี้เอง พระเถระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายได้คำนึงถึงว่า *"ในอนาคต กุลบุตรคงมีศรัทธาน้อยลง และปัญญาที่จะทรงจำพระธรรมวินัยสืบอายุพระพุทธศาสนาคงน้อยลงด้วย ควรที่คณะสงฆ์จะสังคายนาพระธรรมวินัยแล้วลงบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร"* เพราะประจักษ์ที่พวกทมิฬไม่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งปกครองประเทศศรีลังกาแล้วทำให้เกิดภัยพิบัติอย่างใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้พระภิกษุสาวกทั้งหลายต่างพากันปลีกตนไปอยู่ตามป่าเขาอย่างลำเค็ญ มีความฝืดเคืองด้วยภิกษาหาร ต้องอดทนอยู่อย่างลำบากถึง ๑๒ ปี แต่ท่านเหล่านั้นหาคำนึงถึงความลำบากทางกายของตนไม่ ต่างช่วยกันทรงจำพระไตรปิฎกท่านละหนึ่งนิกายบ้าง สองนิกายบ้าง ถึงแม้ไม่มีอะไรจะฉันเป็นภัตตาหาร ก็ฉันใบไม้แทน เพื่อให้ร่างกายมีกำลังทรงอยู่เพียงเพื่อสาธยายท่องบ่นทบทวนพระไตรปิฎกที่ทรงจำไว้นั้น ทั้งนี้เพื่อมิให้พระไตรปิฎกที่ทรงจำไว้นั้นสูญไปพร้อมกับชีวิตของท่าน เพราะขณะนั้นพระภิกษุสาวกที่ทรงจำพระไตรปิฎกได้มีจำนวนน้อยเต็มที บางท่านเกิดเตโชธาตุในท้องกำเริบก็ต้องนอนเอาทรายกลบท้อง เพื่อให้ดูดความร้อนจากร่างกายแล้วสาธยายทบทวนพระไตรปิฎกนั้นมิให้ลืมเลือนสูญหายไป เมื่อได้ประจักษ์ชัดถึงการทรงจำพระไตรปิฎกด้วยวิธีมุขปาฐะว่าไม่อาจจะรักษาพระไตรปิฎกไว้ได้ต่อไป จึงได้มีมติจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษรด้วยภาษามคธ พร้อมทั้งจารึกอรรถกถา (คัมภีร์อธิบายความแห่งพระไตรปิฎก) ด้วยภาษาสิงหล แล้วนำสืบเผยแผ่ไปยังประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา และต่อมาเมื่อวิทยาการด้านการพิมพ์เจริญขึ้น ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นรูปเล่มหนังสือ โดยใช้อักษรของประเทศนั้น ๆ จึงปรากฏเป็นพระไตรปิฎกฉบับอักษรสิงหล ฉบับอักษรเทวนาครี ฉบับอักษรพม่า ฉบับอักษรขอม ฉบับอักษรไทย ฉบับอักษรโรมัน ฉบับอักษรมอญ เป็นต้น และเมื่อจะจัด

พิมพ์หรือจัดสร้างซ้ำแต่ละครั้งเนื่องในวโรกาสสำคัญๆ ก็จะมีการสังคายนาตรวจชำระสอบทานเพื่อคงความบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยการนำคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับอักษรต่าง ๆ มาเทียบเคียงกัน ตรวจสอบให้ลงกันสมกันเป็นสำคัญ โดยมีการจัดทำเครื่องหมายวรรคตอน จัดทำเชิงอรรถแสดงปาฐะที่ต่างกัน พร้อมทั้งจัดทำดัชนีคือปทานุกรม นามานุกรม คาถานุกรม และธัมมประเภทแสดงลำดับหมวดธรรม เพื่อสะดวกในการสืบค้นดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

สำหรับประเทศไทย ได้นำพระไตรปิฎกจากประเทศศรีลังกามาสืบทอดศึกษาเล่าเรียนกันโดยลำดับ โดยในส่วนที่เกี่ยวกับการสังคายนาตรวจชำระสอบทานพระไตรปิฎกในประเทศไทย มีประวัติการดำเนินงานในแต่ละยุคสมัยที่พระบุรพมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกและทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงโปรดฯ รับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ดังปรากฏตามหลักฐานที่บันทึกไว้ ดังนี้

ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกจารึกลงในใบลานด้วยอักษรธรรมล้านนาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๐๒๐ ต่อมา ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภายหลังจากที่ทรงกู้อิสรภาพจัดการบ้านเมืองไทยเสร็จแล้ว ทรงใฝ่พระทัยในการพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงปรารภว่าพระไตรปิฎกกระจัดกระจายเสียหายไปมาก จึงทรงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีความสมบูรณ์มารวบรวมไว้ที่กรุงธนบุรี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๓

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดฯ ให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกในส่วนที่กระจัดกระจายให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นแล้วทรงอาราธนาพระเถรานุเถระและเชิญราชบัณฑิตผู้ทรงความรู้ ให้ทำการสังคายนาตรวจ

ชำระพระไตรปิฎก แล้วทรงโปรดฯ ให้ช่างคัดลอกจำลองพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกาจารึกด้วยอักษรขอมลงในใบลาน จำนวน ๓,๗๘๖ ผูก พร้อมทั้งปิดทองหีบ ปกหน้า ปกหลัง และกรอบ เรียกว่า *พระไตรปิฎกฉบับทอง* ต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดฯ ให้มีการซ่อมส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ชำรุดให้สมบูรณ์ และทรงโปรดฯ ให้สร้างฉบับใหม่ขึ้นมาอีก เรียกว่า *ฉบับรดน้ำแดง* แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ก็ทรงโปรดฯ ให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก ๕ ฉบับ มี*ฉบับรดน้ำเอก ฉบับเทพชุมนุม* เป็นต้น พร้อมทั้งทรงโปรดฯ ให้อาราธนาพระมหาเถระเข้าไปถวายพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวัง โดยให้เรียบเรียงพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นสำนวนพระธรรมเทศนา และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ก็ทรงโปรดฯ ให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ขาดหายไปให้ครบสมบูรณ์ พร้อมทั้งทรงโปรดฯ ให้สร้างฉบับใหม่ขึ้นมาอีก เรียกว่า *ฉบับล่องชาด*

พระไตรปิฎกทั้ง ๔ รัชสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวมานี้ยังเป็นภาษาบาลีอักษรขอม ดังนั้น ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงทรงโปรดฯ ให้มีการสังคายนาชำระพระไตรปิฎกและปริวรรตบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย และทรงโปรดฯ ให้จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือขึ้นเป็นครั้งแรก จำนวน ๓๙ เล่ม รวม ๑,๐๐๐ ชุด เพื่อฉลองในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงมีพระราชประสงค์อุทิศพระราชกุศลถวายแด่พระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จึงทรงโปรดฯ ให้มีการตรวจชำระต้นฉบับที่ขาดหายไปเพิ่มอีกจากที่มีอยู่ ๓๙ เล่ม และจัดพิมพ์เป็น ๔๕ เล่ม จบบริบูรณ์ เพื่อให้เท่ากับจำนวนพรรษาที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ

พุทธกิจ การตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้คณะสงฆ์กระทำอย่างโอฬารยิ่ง โดยปรับปรุงแก้ไขเครื่องหมายวรรคตอน ใช้เครื่องหมายพินทุแทนยามักการ เริ่มจัดทำตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๘ จนถึงปีพุทธศักราช ๒๔๗๓ จึงแล้วเสร็จ และเรียกชื่อพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่า **สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฎกำ** : *พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ* พิมพ์จำนวน ๑,๕๐๐ ชุด ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการจัดพิมพ์คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยครบสมบูรณ์ และพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐนี้ได้มีการพิมพ์ซ้ำสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกที่ได้รับการตรวจชำระและจัดพิมพ์ทั้งหมดนับแต่สมัยโบราณมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นภาษาบาลีหรือภาษามคธ แม้จะได้มีการแปลเป็นภาษาไทยมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ยังมิได้มีการแปลอย่างเป็นทางการในนามของคณะสงฆ์ จึงต่อมา ในปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ คณะสงฆ์โดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ได้ประชุมกันดำเนินการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทยบริบูรณ์และจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เรียกว่า **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง** โดยแปลตามความในพระไตรปิฎกภาษาบาลี แล้วพิมพ์เป็นเล่ม ๒,๕๐๐ ชุด ชุดละ ๘๐ เล่ม เพื่อให้เท่ากับจำนวนพระชนมายุของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งแปลเป็นสำนวนเทศนา โดยถือเอาพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐเป็นต้นฉบับ พิมพ์ลงในใบลาน ๑,๒๕๐ กัณฑ์ เพื่อให้เท่ากับจำนวนพระอรหันตสาวกในครั้งพุทธกาลที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยมินัดหมายเพื่อประชุมฟังพระโอวาทปาติโมกข์ในคราวจาตุรงคสันนิบาต ดิถีเพ็ญแห่งมาฆมาส อนึ่ง การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้กระทำเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในโอกาสที่พระพุทธศาสนาได้ดำรงมั่นมาครบ ๒๕ พุทธศตวรรษ อีกส่วนหนึ่งด้วย

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงนี้ คณะสงฆ์ได้ดำเนินการตรวจชำระจัดพิมพ์สืบต่อมาเนื่องในวโรกาสสำคัญอีก ๓ วาระ รวมเป็น ๔ วาระด้วยกัน

กล่าวคือ วาระที่ ๒ พิมพ์ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เนื่องในมหามงคลวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม วาระที่ ๓ พิมพ์ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๑ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด และวาระที่ ๔ พิมพ์ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด เนื่องในวโรกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี

ปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงมีพระราชดำริว่า *พระพุทธวจนะอันเรียกว่าพระไตรปิฎกย่อมเป็นหนังสือที่ประมวลพระธรรมวินัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังบริบูรณ์และตั้งมั่นอยู่ตราบใด ก็ย่อมเป็นหลักของพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติให้เป็นสัมมาปฏิบัติ ถึงความงอกงามรุ่งเรืองอยู่ตราบนั้น* จึงทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการสังคายนาพระไตรปิฎกถวายตามที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถวายพระพร เนื่องในมงคลดิถีที่มีพระชนมพรรษาจะบรรจบ ๕ รอบนักษัตร ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และมีพระบรมราชโองการประกาศขออาราธนาสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสงฆ์เปรียญธรรมพร้อมด้วยศาสนบัณฑิต เป็นภารธุระดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี เพื่อความเจริญรุ่งเรืองสถาพรแห่งพระบวรพุทธศาสนาสืบไป

การสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกเนื่องในมหามงคลวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบนักษัตร ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ นี้ คณะสงฆ์ได้มอบให้กระทรวงศึกษาธิการโดยกรมการศาสนา ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับสนองงานคณะสงฆ์ขณะนั้นเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ โดยรัฐบาลซึ่งมี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็น

นายกรัฐมนตรีขณะนั้นได้จัดสรรงบประมาณอุดหนุน และได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพระฤกษ์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วได้ดำเนินการสังคายนาตรวจชำระในรูปของคณะกรรมการ ประกอบด้วย คณะกรรมการสังคีติการกสงฆ์ คณะกรรมการปาลิวิโสธกะ คณะกรรมาธิการแห่งสังคีติการกสงฆ์ คณะกรรมการศาสนบัณฑิต ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ และคณะกรรมการดำเนินการและประสานงาน และมีสังฆานุมัติให้ใช้ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นสถานที่ตรวจชำระ โดยนำพระไตรปิฎกที่ได้ดำเนินการจัดพิมพ์เป็นฉบับหลวงแล้วนั้นมาตรวจสอบให้มีความถูกต้องทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย กล่าวคือ ในส่วนของฉบับภาษาบาลี ได้ใช้ **พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ** เป็นต้นฉบับสอบเทียบกับพระไตรปิฎกฉบับอื่นๆ โดยได้ตั้งข้อ ย่อหน้า ยกหัวข้อสูตรหรือมาติกาให้เห็นชัดเจน และได้อ้างหน้าคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ฉบับฉัฏฐสังคีติ (อักษรพม่า) ฉบับอักษรเทวนาครี และฉบับอักษรโรมัน ในบรรทัดแรกของหน้านั้นๆ เพื่อสะดวกต่อการค้นคว้าของนักศึกษา รวมทั้งบอกเลขบรรทัดแต่ละหน้าของพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีนี้ไว้ด้วย สำหรับฉบับภาษาไทย ได้นำ **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง** มาเป็นต้นฉบับในการตรวจสอบพิจารณาสำนวนแปล

การดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกตามที่กล่าวมานี้ได้แล้วเสร็จทันพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบนักษัตร และเรียกชื่อพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่า **ทยฺยรฎฺฐสฺส สงฺคีติเตปิฎกำ ๒๕๓๐ พุทฺธวสฺเส** : *พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐* โดยจัดพิมพ์ฉบับภาษาบาลีจำนวน ๑,๐๐๐ ชุด และจัดพิมพ์ฉบับภาษาไทย จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด

ต่อมา พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐ ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยดังกล่าวนี้ได้มีพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธา

สร้างถวายวัดจนหมดลง โดยเหตุที่พระไตรปิฎกนั้นเป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญ **คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม**จึงเตรียมการที่จะจัดพิมพ์ซ้ำ แต่เพื่อให้เป็นไปตามประเพณีที่ทำกันมา คือก่อนจะจัดพิมพ์พระไตรปิฎกแต่ละครั้งต้องมีการประชุมสงฆ์ผู้ทรงความรู้และศาสนบัณฑิตตรวจชำระสอบทานความถูกต้องในเบื้องต้น กอปรกับได้พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกฉบับสังคายนาฯ ในส่วนภาษาบาลีนั้น แม้จะดำเนินการตรวจชำระจากคณะกรรมการสังคีติการกสงฆ์ในครั้งนั้นมาแล้ว แต่ก็ยังมีปาฐะที่บกพร่องผิดพลาดอยู่บ้างในบางเล่ม บางสูตร บางข้อ ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลาและขั้นตอนการจัดพิมพ์เป็นสำคัญ แม้ในส่วนฉบับภาษาไทยก็ปรากฏว่าสูตรเดียวกันซึ่งมีบทพระบาลีเหมือนกัน หรือข้อความพระบาลีอย่างเดียวกันแต่ปรากฏต่างที่กันกลับมีข้อความสำนวนแปลที่ไม่ลงกันสมกัน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเกิดจากคณะกรรมการแปลมีหลายชุดจึงแปลสำนวนต่างกัน แต่เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พระไตรปิฎกนั้นเป็นพระคัมภีร์สำคัญในพระพุทธศาสนาสำหรับศึกษาค้นคว้าอ้างอิงของพุทธบริษัท หาใช่เป็นหนังสืออ่านทั่วไปไม่ แม้จะเป็นฉบับภาษาไทยก็ควรที่จะมีเอกภาพในด้านสำนวนคำแปลที่เป็นแบบอย่างและมีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของบัณฑิตชน ดังนั้น เพื่อให้การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเผยแพร่ในปัจจุบันมีข้อบกพร่องผิดพลาดน้อยที่สุด คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมจึงแต่งตั้งคณะกรรมการสอบทานต้นฉบับพระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวนี้ได้มีฉันทานุมัติชำระสอบทานต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ทั้ง ๔๕ เล่ม เป็นอันดับแรก โดยกำหนดแนวทาง คือ ให้สอบทานคำแปลของพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาให้ถูกต้องสมบูรณ์ มิให้ตกหล่นคลาดเคลื่อนจากบทปาฐะในพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสังคายนา หากพบว่าตกหล่น ก็แปลเพิ่มให้สมบูรณ์ หากพบว่าคลาดเคลื่อน ก็แปลให้ถูกต้องตามนัยอรรถกถา และหากพบว่าสำนวนคำแปลของสูตรใด หรือข้อใดที่ปรากฏหลายที่ทั้งในเล่มเดียวกันหรือ

ต่างเล่มไม่ตรงกัน ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับฉบับภาษาบาลีแล้วปรากฏว่ามีข้อความพระบาลีอย่างเดียวกัน ก็ปรับแก้สำนวนให้ตรงกัน เป็นต้น

คณะกรรมการดังกล่าวนี้ได้เพียรพยายามดำเนินการตรวจสอบต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาสำเร็จเพียงขั้นตอนการสอบทานคำแปลมิให้ตกหล่นจากต้นฉบับภาษาบาลี โดยมิได้ปรับแก้สำนวนคำแปลที่ลักลั่นกันในบางสูตรให้ลงกันสมกัน จึงต่อมา คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมได้มีมติให้ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต) วัดราชโอรสาราม รับเป็นภารธุระดำเนินการสานต่อในขั้นตอนที่เหลือให้สำเร็จเรียบร้อย ซึ่งในเบื้องต้น พระธรรมกิตติวงศ์ ได้นำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ที่คณะกรรมการดังกล่าวได้สอบทานคำแปลกับฉบับภาษาบาลีไว้แล้วนั้นมาให้คณะศิษย์ดำเนินการบันทึกข้อมูลลงในคอมพิวเตอร์เพื่อให้เกิดความสะดวกในการปรับแก้สำนวนและการเชื่อมโยงข้อมูลแล้วได้ศึกษาการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อที่จะได้ดำเนินการปรับแก้สำนวนคำแปลในเครื่องคอมพิวเตอร์ด้วยตนเอง อันเป็นการลัดขั้นตอนที่ไม่ต้องพิมพ์ข้อมูลออกมาเป็นปรู๊ฟเพื่อตรวจและสั่งแก้ ซึ่งช่วยประหยัดทั้งด้านเวลาและวัสดุประกอบการพิมพ์ พร้อมทั้งได้เตรียมรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระไตรปิฎกภาษาไทยจากแหล่งต่างๆ ที่พระโบราณาจารย์ได้แปลไว้ เช่น พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงและฉบับอื่นๆ เพื่อจัดหามาเป็นอุปการะสอบทานเทียบเคียงประกอบการปรับแก้สำนวนคำแปล และที่สำคัญ ได้นำคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่นายพร รัตนสุวรรณ ได้ประชุมศาสนบัณฑิตตรวจชำระและจัดพิมพ์อย่างครบบริบูรณ์มาเป็นอุปกรณ์ประกอบการปรับแก้สำนวนคำแปลให้ถูกต้องตามพุทธาธิบาย นอกจากนี้ยังได้จัดหาซีดีรอมพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ที่มหาวิทยาลัยมหิดลจัดทำไว้มาสืบค้นข้อความพระบาลีที่ซ้ำกันเพื่อจะได้ปรับสำนวนคำแปลให้เป็นเอกภาพกันอีกด้วย เมื่อเสร็จขั้นตอนการบันทึกข้อมูลดังกล่าวแล้ว จึงได้ดำเนินการ

ปรับแก้ข้อมูลสำนวนคำแปลพระไตรปิฎกภาษาไทยในเครื่องคอมพิวเตอร์ไปตามลำดับเล่ม จนแล้วเสร็จทั้ง ๔๕ เล่ม พร้อมที่จะให้พิสูจน์อักษรก่อนเสนออนุมัติจัดพิมพ์ แต่ได้พิจารณาเห็นว่า พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงและฉบับสังคายนาที่พระโบราณาจารย์ได้แปลและจัดทำไว้นั้น มิได้ทำเชิงอรรถ คือคำอธิบายศัพท์หรือข้อความที่ยากต่อความเข้าใจไว้ ดังนั้น เพื่อเอื้อประโยชน์ ในการอ่านพระไตรปิฎกให้เข้าใจสำหรับประชาชนทั่วไปและสามารถเป็นแหล่งค้นคว้าอ้างอิงที่ถูกต้องอันเหมาะแก่ยุคสมัยปัจจุบันที่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ จึงได้เพิ่มขั้นตอนการจัดทำเชิงอรรถขึ้นโดยกำหนดแนวทางในการจัดทำ คือทำคำอธิบายเฉพาะคำศัพท์วิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งแปลทับศัพท์ไว้หรือข้อความที่ยากต่อความเข้าใจ โดยตรวจดูคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาฯ ที่อธิบายหรือแยกประเภทศัพท์หรือข้อความแห่งพระบาลีนั้นๆ เป็นเบื้องต้นแล้วแปลสรุปความเป็นภาษาไทยที่กะทัดรัด พร้อมทั้งอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาเป็นอักษรย่อและบอกเล่มหรือหน้าไว้ในวงเล็บเพื่อประโยชน์ในการสืบค้นอ้างอิงของผู้ต้องการหลักฐานอ้างอิงหรือต้องการศึกษาพระพุทธศาสนาชั้นสูง ในกรณีคำแปลภาษาไทยที่ไม่นิยมใช้ซึ่งเกรงว่าคนทั่วไปอ่านแล้วไม่เข้าใจและต้องเสียเวลาเปิดดูความหมายในพจนานุกรม โดยที่คัมภีร์อรรถกถาก็ไม่ได้ให้คำอธิบายไว้ เช่น คำว่า *ทิม* ซึ่งหมายถึงศาลาแถวหรือห้องแถวสำหรับเป็นที่พักหรือเก็บของ ก็ได้ทำเชิงอรรถไว้โดยอ้างที่มาจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หรืออธิบายเพิ่มเติมตามสมควร พร้อมทั้งบอกหน้ากำกับไว้เพื่อการสืบค้น เป็นต้น ซึ่งขั้นตอนการจัดทำเชิงอรรถพร้อมทั้งจัดหน้าวรรคตอนนี้ได้อาศัยความละเอียดและใช้เวลาในการจัดทำเป็นอย่างมาก

การจัดทำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาฯ เพื่อเสนอจัดพิมพ์ดังกล่าวนี้ ได้ใช้เวลาในการดำเนินการจัดทำเป็นเวลานาน จึงแล้วเสร็จเป็นข้อมูลต้นฉบับอยู่ในคอมพิวเตอร์ ในส่วนของการจัดทำต้นฉบับ

พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสังคายนาฯ นั้นยังมิได้มีการตรวจชำระสอบทานแต่อย่างใด จนถึงปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ **คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม** ปรารภเหตุที่พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกและทรงเป็นพุทธมามกะ พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์อันเกี่ยวเนื่องกับการพระพุทธศาสนานอกจากจะทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้สามารถบริหารงานปกครอง งานการศาสนศึกษา งานเผยแผ่ งานสาธารณูปการ งานสาธารณสงเคราะห์ และงานการศึกษาสงเคราะห์อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว พระราชกรณียกิจอันเกี่ยวเนื่องกับการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ก็คือทรงโปรดฯ ให้มีการตรวจชำระจัดพิมพ์พระไตรปิฎก ซึ่งพระราชกรณียกิจส่วนนี้ได้อำนวยผลให้พระสงฆ์และประชาชนมีหลักในการศึกษา ปฏิบัติ และเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันก่อให้เกิดความดำรงมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาคู่กับชาติไทยตราบเท่าทุกวันนี้ ดังนั้น ในมหามงคลโรกาสที่ **พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทย ตั้งแต่วันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๙ นับเวลาถึงปัจจุบัน เป็นปีที่ ๖๐** สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ได้เสด็จดำรงสยามรัฐสีมาราชอาณาจักร ทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์มั่นคงอยู่ในทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ประสิทธิ์ประสาทความไพบูลย์รุ่งเรืองวัฒนาสถาพร ทรงพระมหากรุณาแก่พสกนิกรถ้วนหน้า คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อพสกนิกร ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา จึงมีมติให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย เพื่อเป็นการเฉลิมพระบุญญาธิการและเฉลิมพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเพื่อเป็นการสืบสานพระไตรปิฎกให้เป็น

หลักสำคัญของพระพุทธศาสนาในการศึกษาสัมมาปฏิบัติของพุทธบริษัท ซึ่งกิจกรรมส่วนนี้นับเป็นหนึ่งในแปดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลสมัยที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๙

ในการประชุมมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๒๗/๒๕๔๘ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๘ มหาเถรสมาคมได้มีมติเห็นชอบแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทยเฉลิมพระเกียรติฯ ประกอบด้วยบรรพชิต ๔๑ รูป คฤหัสถ์ ๔ คน รวม ๔๕ รูป/คน โดยมี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ. ๙) วัดสระเกศ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานกรรมการ พระพรหมมุนี (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต ป.ธ. ๙) วัดบวรนิเวศวิหาร พระพรหมเวที (สนิท ชวนปญฺโญ ป.ธ. ๙) วัดไตรมิตรวิทยาราม เป็นรองประธานกรรมการ และพระราชสุธี (โสภณ โสภณจิตฺโต ป.ธ. ๙) วัดเทวราชกุญชร เป็นเลขานุการ ซึ่งต่อมา เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๔๙ คณะกรรมการ ฯ นี้ได้ประชุมพิจารณาแนวทางในการดำเนินงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทยเฉลิมพระเกียรติฯ และได้ข้อสรุปเป็นแนวปฏิบัติว่า ในการดำเนินงานตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษาบาลี ให้นำพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสังคายนา พุทธศักราช ๒๕๓๐ เป็นต้นฉบับในการตรวจชำระ และให้นำพระไตรปิฎกฉบับอื่นๆ มาเทียบเคียงโดยให้ทำเชิงอรรถในปาฐะที่ต่างกันไว้ ส่วนการตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษาไทย ให้นำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาฯ ที่พระธรรมกิตติวงศ์และคณะได้จัดทำไว้แล้วตามมติมหาเถรสมาคม มาตรวจสอบคำแปลและจัดทำหัวข้อให้ตรงกันกับพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสังคายนาฯ ที่คณะกรรมการตรวจชำระแล้ว ทั้งนี้ประธานคณะกรรมการฯ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะทำงานกองงานพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ เป็น ๓ กอง คือ

๑. คณะทำงานกองงานพระวินัยปิฎก จำนวน ๒๕ รูป/คน มี พระธรรมคุณาภรณ์ (เอื้อน หาสธมฺโม ป.ธ. ๙, Ph.D.) วัดสามพระยา เป็น ประธาน

๒. คณะทำงานกองงานพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๑๙ รูป มี พระวิสุทธิวงศาจารย์ (วิเชียร อโนมคุโณ ป.ธ. ๙, พธ.ด. กิตติมศักดิ์) วัด ปากน้ำ เป็นประธาน

๓. คณะทำงานกองงานพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๒๑ รูป/คน มี พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, Ph.D.) วัดพิชยญาติการาม เป็น ประธาน

ในการพิจารณาตรวจต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาบาลีนั้น ได้นำ พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับอื่นๆ ทั้งในและต่างประเทศมาเทียบเคียง ตรวจสอบทำเชิงอรรถในปาฐะที่ต่างกัน จำนวน ๗ ฉบับ ประกอบด้วย พระไตรปิฎกบาลี อักษรไทย ๓ ฉบับ คือ (๑) ทยฺยรฏฺจสฺส สงฺคีติเตปิฏกำ (๒๕๓๐ พุทฺธวสฺเส) (๒) สฺยามรฏฺจสฺส เตปิฏกำ (๒๕๒๕ พุทฺธวสฺเส) (๓) มหาจุฬาเตปิฏกำ (อนุสฺสรณียำ ๒๕๐๐ พุทฺธวสฺเส) และพระไตรปิฎก บาลีอักษรต่างประเทศ ๔ ฉบับ คือ (๑) ฉฏฺจสงฺคีติเตปิฏกำ (พระไตรปิฎก บาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฏฐสังคายนา พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๘) (๒) อิงฺคลิสเตปิฏกำ (พระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์) (๓) สีหฬเตปิฏกำ (พระไตรปิฎกบาลีอักษรสิงหล) (๔) นาลนฺทาเทวนาคริปาลิเตปิฏกำ (พระ ไตรปิฎกบาลีอักษรเทวนาครี ฉบับมหาวิทยาลัยนาลันทา)

คณะทำงานแต่ละกองงานได้เพียรพยายามพิจารณาตรวจต้นฉบับ พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยตามที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็ม กำลังความสามารถ เริ่มตั้งแต่เดือนกันยายน พุทธศักราช ๒๕๔๙ เป็นต้นมา จึงทำให้การพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี และฉบับภาษาไทยเฉลิมพระเกียรติฯ สำเร็จลุล่วงด้วยดี

บัดนี้ การพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทยเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ได้บรรลุผลเสร็จสิ้นแล้ว นับว่าสำเร็จได้โดยอาศัยพระบารมีพระบรมเดชานุภาพแห่งองค์พระมหากษัตริยาธิราช กอปรด้วยความวิริยะอุตสาหะอุทิศเวลาเป็นพุทธบูชาของคณะกรรมการพระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตผู้ดำเนินการพิจารณาตรวจต้นฉบับและความร่วมมือร่วมใจจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและอานุภาพแห่งกุศลเจตนาในการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทยเฉลิมพระเกียรติฯ ครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัยดลบันดาลให้พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรส พระราชธิดา พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน สถิตในไอศวรรยราชสมบัติ ทั้งสุขโสมนัสสวัสดีจงเกิดมีในที่ทุกสถาน ขอให้รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจงประสบความสำเร็จในการบริหารราชการแผ่นดิน ขออาณาประชาราษฎร์และสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าจงอยู่เย็นเป็นสุขภายใต้พระบรมโพธิสมภาร เจริญงอกงามในธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดจิรัฐิติกาล เทอญ

สทา ทิปฺปตุ สทฺธมฺโม ตถาคตปฺปเวทิโต
ทสฺเสนฺโต สพฺพโลกสฺส อุชุมคฺคํ วิสุทฺธิยา.

ขอพระสัทธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศไว้ แสดงทางตรงเพื่อความบริสุทธิ์แก่โลกทั้งปวง จงรุ่งเรืองทุกเมื่อ เทอญ.

มหาเถรสมาคม

THE PAḶĪ ALPHABET
IN THAI AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

อ = a -า = ā ◌ิ = i ◌ี = ī ◌ุ = u ◌ู = ū เ- = e โ- = o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

ก = ka	ข = kha	ค = ga	ฆ = gha	ง = ṅa
จ = ca	ฉ = cha	ช = ja	ฌ = jha	ญ = ña
ฏ = ṭa	ฐ = ṭha	ฑ = ḍa	ฒ = ḍha	ณ = ṇa
ต = ta	ถ = tha	ท = da	ธ = dha	น = na
ป = pa	ผ = pha	พ = ba	ภ = bha	ม = ma

ย = ya ร = ra ล = la ว = va ส = sa ห = ha ฬ = ḷa ◌ं = ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ก = ka	กา = kā	กิ = ki	กี = kī	กุ = ku	กู = kū	เก = ke	โก = ko
ข = kha	ขา = khā	ขิ = khi	ขี = khī	ขุ = khu	ขู = khū	เข = khe	โข = kho

FIGURES

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

ทยฺยรฏฺฐสฺส เตปิฏเก
สงฺเกตวิญฺญาปนํ

อิ.	=	อิงฺคลิสเตปิฏกํ
ฉ.	=	ฉฏฺฐสงฺคีติเตปิฏกํ
ทยฺ.	=	ทยฺยรฏฺฐสฺส สงฺคีติเตปิฏกํ (๒๕๓๐ พุทฺธวสฺเส)
เท.	=	นาลนฺทาเทวนาคริปาลิเตปิฏกํ
โป.	=	โปราณเตปิฏกํ
มหา.	=	มหาจุฬาเตปิฏกํ (อนุสฺสรณียํ ๒๕๐๐ พุทฺธวสฺเส)
สี.	=	สีหฬเตปิฏกํ
สฺยา.	=	สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ (๒๕๒๕ พุทฺธวสฺเส)

สุตฺตนฺตปิฏกเ ขุทฺทกนิกายสฺส

ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิยา

กิตฺตนปตฺตํ

มาติกา		องฺเก
	๑. มหาวคฺโค	๑
	๑. ญาณกถา	๖
๑.	สุตฺมยญาณนิทฺเทโส	๖
๒.	สีลมยญาณนิทฺเทโส	๕๕
๓.	สมาธิภาวนามยญาณนิทฺเทโส	๖๔
๔.	ธมฺมฏฺฐิติญาณนิทฺเทโส	๖๖
๕.	สมฺมสนญาณนิทฺเทโส	๗๐
๖.	อุทยพฺพยญาณนิทฺเทโส	๗๒
๗.	ภงฺคานุปสฺสนาญาณนิทฺเทโส	๗๖
๘.	อาทีนวญาณนิทฺเทโส	๗๘
๙.	สงฺขารุเปกฺขาญาณนิทฺเทโส	๘๐
๑๐.	โคตฺรภูญาณนิทฺเทโส	๘๗
๑๑.	มคฺคญาณนิทฺเทโส	๙๑
๑๒.	ผลญาณนิทฺเทโส	๙๔
๑๓.	วิมุตฺติญาณนิทฺเทโส	๙๖
๑๔.	ปจฺจเวกฺขณญาณนิทฺเทโส	๙๗
๑๕.	วตฺถุนานตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๐๑

มาติกา **องฺเก**

๑๖.	โคจรนานตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๐๔
๑๗.	จริยานานตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๐๖
๑๘.	ภูมินานตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๑๒
๑๙.	ธมฺมนานตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๑๔
๒๐-๒๔.	ญาณปญฺจกนิทฺเทโส	๑๑๗
๒๕-๒๘.	ปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส	๑๑๘
๒๙-๓๑.	ญาณตฺตยนิทฺเทโส	๑๒๓
๓๒.	อานนฺตริกสมาธิญาณนิทฺเทโส	๑๒๗
๓๓.	อรณวิหารญาณนิทฺเทโส	๑๓๐
๓๔.	นิโรธสมาปตฺติญาณนิทฺเทโส	๑๓๑
๓๕.	ปรินิพฺพานญาณนิทฺเทโส	๑๓๕
๓๖.	สมสีสฏฺฐญาณนิทฺเทโส	๑๓๖
๓๗.	สลฺเลขฏฺฐญาณนิทฺเทโส	๑๓๘
๓๘.	วิริยารมฺภญาณนิทฺเทโส	๑๓๙
๓๙.	อตฺถสนฺทสฺสนญาณนิทฺเทโส	๑๔๑
๔๐.	ทสฺสนวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส	๑๔๒
๔๑.	ขนฺติญาณนิทฺเทโส	๑๔๓
๔๒.	ปริโยคาหนญาณนิทฺเทโส	๑๔๓
๔๓.	ปเทสวิหารญาณนิทฺเทโส	๑๔๔
๔๔-๔๙.	ฉวิวฏฺฏญาณนิทฺเทโส	๑๔๕
๕๐.	อิทฺธิวิธญาณนิทฺเทโส	๑๔๙
๕๑.	โสตธาตุวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส	๑๕๐
๕๒.	เจโตปริยญาณนิทฺเทโส	๑๕๑

มาติกา		องฺเก
๕๓.	ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณนิทฺเทโส	๑๕๒
๕๔.	ทิพฺพจกฺขุญาณนิทฺเทโส	๑๕๔
๕๕.	อาสวกฺขยญาณนิทฺเทโส	๑๕๕
๕๖-๖๓.	สจฺจญาณจตุกฺกทฺวยนิทฺเทโส	๑๕๘
๖๔-๖๗.	สุทฺธิกปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส	๑๖๐
๖๘.	อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนิทฺเทโส	๑๖๑
๖๙.	อาสยานุสยญาณนิทฺเทโส	๑๖๔
๗๐.	ยมกปาฏิหิรญาณนิทฺเทโส	๑๖๗
๗๑.	มหากรุณาญาณนิทฺเทโส	๑๖๙
๗๒-๗๓.	สพฺพญฺญุตญาณนิทฺเทโส	๑๗๔

๒. ทิฏฺฐิกถา ๑๘๐

๑.	อสฺสาททิฏฺฐินิทฺเทโส	๑๘๗
๒.	อตฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส	๑๙๒
๓.	มิจฺฉาทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๐๕
๔.	สกฺกายทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๐๖
๕.	สสฺสตทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๐๗
๖.	อุจฺเฉททิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๐๘
๗.	อนฺตคฺคาหิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๐๘
๘.	ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๑๖
๙.	อปรนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๑๖
๑๐-๑๒.	สญฺโญชนิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๑๖

มาติกา		องฺเก
๑๓.	อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๑๘
๑๔.	โลกวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๑๙
๑๕-๑๖.	ภววิภวทิฏฺฐินิทฺเทโส	๒๒๐

๓. อานาปานสฺสติกถา

๑.	คณนวาโร	๒๒๖
๒.	โสพฺพสญาณนิทฺเทโส	๒๒๗
๓.	อุปกฺกิเลสญาณนิทฺเทโส	๒๒๙
๔.	โวทานญาณนิทฺเทโส	๒๓๓
๕.	สโตการิญาณนิทฺเทโส	๒๔๔
	ปฐมจตุกฺกนิทฺเทโส	๒๔๖
	ทุติยจตุกฺกนิทฺเทโส	๒๕๙
	ตติยจตุกฺกนิทฺเทโส	๒๖๔
	จตุตฺถจตุกฺกนิทฺเทโส	๒๖๘
๖.	ญาณราสิฉกฺกนิทฺเทโส	๒๗๕

๔. อินฺทฺริยกถา

๑.	ปฐมสุตฺตนฺตนิทฺเทโส	๒๗๘
๒.	ทุติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส	๒๘๒
	ก. อสฺสาทนิทฺเทโส	๒๘๗
	ข. อาทีนวนิทฺเทโส	๒๘๙
	ค. นิสฺสรณนิทฺเทโส	๒๙๐

มาติกา		องฺเก
๓.	ตติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส	๒๙๖
	ก. ปเภทคณนนิทฺเทโส	๒๙๗
	ข. จริยวาโร	๓๐๐
	ค. จารวิหารนิทฺเทโส	๓๐๓
๔.	จตุตฺถสุตฺตนฺตนิทฺเทโส	๓๐๖
	ก. อาธิปเตยฺยฏฺฐนิทฺเทโส	๓๐๗
	ข. อาทิวิโสธนฏฺฐนิทฺเทโส	๓๐๙
	ค. อธิมตฺตฏฺฐนิทฺเทโส	๓๑๐
	ฆ. อธิฏฺฐานฏฺฐนิทฺเทโส	๓๑๔
	ง. ปติฏฺฐาปกฏฺฐนิทฺเทโส	๓๑๕
๕.	อินฺทฺริยสโมธานํ	๓๑๖

๕. วิโมกฺขกถา

อุทฺเทโส	๓๒๗
นิทฺเทโส	๓๒๘

๖. คติกถา	๓๗๕
๗. กมฺมกถา	๓๘๒
๘. วิปลฺลาสกถา	๓๘๕
๙. มคฺคกถา	๓๘๗
๑๐. มณฺฑเปยฺยกถา	๓๙๒

มาติกา องฺเก

๒. ยุคนทฺธวคฺโค

๑. ยุคนทฺธกถา ๓๙๙

๑. สุตฺตนฺตนิทฺเทโส ๔๐๐
๒. ธมฺมุทฺธจฺจวารนิทฺเทโส ๔๑๑

๒. สจฺจกถา ๔๑๔

๑. ปฐมสุตฺตนฺตนิทฺเทโส ๔๑๔
๒. ทุติยสุตฺตนฺตปาลิ ๔๒๐
๓. ทุติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส ๔๒๒

๓. โพชฺฌงฺคกถา ๔๒๗

มูลมูลกาทิทสกํ ๔๒๘
สุตฺตนฺตนิทฺเทโส ๔๔๑

๔. เมตฺตากถา ๔๔๕

๑. อินฺทฺริยวาโร ๔๔๗
๒. พลวาโร ๔๔๙
๓. โพชฺฌงฺควาโร ๔๕๑
๔. มคฺคงฺควาโร ๔๕๓

๕. วิราคกถา ๔๖๑

มาติกา **องฺเก**

๖. ปฏิสมฺภิทากถา

๑. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวาโร ๔๖๙
๒. สติปฏฺฐานวาโร ๔๗๖
๓. อิทฺธิปาทวาโร ๔๗๙
๔. สตฺตโพธิสตฺตวาโร ๔๘๑
๕. อภิญฺญาทิวาโร ๔๘๒
๖. ขนฺธาทิวาโร ๔๘๓
๗. สจฺจวาโร ๔๘๔
๘. ปฏิสมฺภิทาวาโร ๔๘๕
๙. ฉพุทฺธธมฺมวาโร ๔๘๕

๗. ธมฺมจกฺกกถา

๑. สจฺจวาโร ๔๘๗
๒. สติปฏฺฐานวาโร ๔๙๒
๓. อิทฺธิปาทวาโร ๔๙๔

๘. โลกุตฺตรกถา ๔๙๗

๙. พลกถา ๔๙๙

๑๐. สุญฺญกถา ๕๑๑

๑. มาติกา ๕๑๒
๒. นิทฺเทโส ๕๑๒

๓. ปญฺญาวคฺโค

๑. มหาปญฺญากถา ๕๒๒

มาติกา		องฺเก
๑.	โสพฺสปญฺญานิทฺเทโส	๕๒๘
๒.	ปุคฺคลวิเสสนิทฺเทโส	๕๔๓
	๒. อิทฺธิกถา	๕๔๖
	ทสอิทฺธินิทฺเทโส	๕๔๘
	๓. อภิสมยกถา	๕๕๘
	๔. วิเวกกถา	๕๖๔
๑.	มคฺคงฺคนิทฺเทโส	๕๖๕
๒.	อินฺทฺริยนิทฺเทโส	๕๗๐
	๕. จริยากถา	๕๗๑
	๖. ปาฏิหาริยกถา	๕๗๓
	๗. สมสีสกถา	๕๗๗
	๘. สติปฏฺฐานกถา	๕๗๙
	๙. วิปสฺสนากถา	๕๘๔
	๑๐. มาติกากถา	๕๙๔
	อุทฺทานคาถา	๕๙๘
	ปทานุกฺกโม	๖๐๐
	อสาธารณนามานิ	๖๒๐
	คาถานำ ปฐมปาทา	๖๒๒

สุตฺตนฺตปิฏกเ ขุทฺทกนิกายสฺส
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

๑. มหาวคฺโค

มาติกา

[๑] โสตาวธาเน ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

[๒] สุตฺวาน สำวเร ปญฺญา สีลมเย ญาณํ.

[๓] สำวริตฺวา[๑] สมาทหเน ปญฺญา สมาธิภาวนามเย ญาณํ.

[๔] ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

[๕] อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานำ ธมฺมานำ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

[๖] ปจฺจุปฺปนฺนานำ ธมฺมานำ วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณํ.

[๗] อารมฺมณำ ปฏิสงฺขา ภงฺคานุปสฺสเน ปญฺญา วิปสฺสเน ญาณำ.

[๘] ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณำ.

[๙] มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ[๒] ญาณำ.

---

[๑] สี. สำวเร จตฺวา

[๒] สี. สงฺขารุเปกฺเขสุ

[๑๐] พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา โคตฺรภุญาณํ.

[๑๑] ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

[๑๒] ปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิปญฺญา ผเล ญาณํ.

[๑๓] ฉินฺนมนุปสฺสเน[๑] ปญฺญา วิมุตฺติญาณํ.

[๑๔] ตทา สมุปาคเต[๒] ธมฺเม ปสฺสเน[๓] ปญฺญา ปจฺจเวกฺขเณ ญาณํ.

[๑๕] อชฺฌตฺตววตฺถาเน ปญฺญา วตฺถุนานตฺเต ญาณํ.

[๑๖] พหิทฺธาววตฺถาเน ปญฺญา โคจรนานตฺเต ญาณํ.

[๑๗] จริยาววตฺถาเน ปญฺญา จริยานานตฺเต ญาณํ.

[๑๘] จตุธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ภูมินานตฺเต ญาณํ.

[๑๙] นวธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ธมฺมนานตฺเต ญาณํ.

[๒๐] อภิญฺญาปญฺญา ญาตฏฺเฐ ญาณํ.

[๒๑] ปริญฺญาปญฺญา ตีรณฏฺเฐ ญาณํ.

[๒๒] ปหาเน ปญฺญา ปริจฺจาคฏฺเฐ ญาณํ.

[๒๓] ภาวนาปญฺญา เอกรสฏฺเฐ ญาณํ.

[๒๔] สจฺฉิกิริยาปญฺญา ผสฺสนฏฺเฐ[๔] ญาณํ.

[๒๕] อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๒๖] ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๒๗] นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๒๘] ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ฉินฺนวฏฺฏมานุปสฺสเน

[๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. สมุทาคเต

[๓] อิ. วิปสฺสเน

[๔] อิ. ผุสฺสนฏฺเฐ

[๒๙] วิหารนานตฺเต ปญฺญา วิหารฏฺเฐ ญาณํ.

[๓๐] สมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา สมาปตฺตฏฺเฐ ญาณํ.

[๓๑] วิหารสมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา วิหารสมาปตฺตฏฺเฐ ญาณํ.

[๓๒] อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท ปญฺญา อานนฺตริก-สมาธิสฺมึ[๑] ญาณํ.

[๓๓] ทสฺสนาธิปเตยฺยํ สนฺโต จ วิหาราธิคโม ปณีตาธิมุตฺตตา ปญฺญา อรณวิหาเร ญาณํ.

[๓๔] ทฺวีหิ พเลหิ[๒] สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสพฺพสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตา ปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยา ญาณํ.

[๓๕] สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทาเน ปญฺญา ปรินิพฺพาเน ญาณํ.

[๓๖] สพฺพธมฺมานํ สมฺมาสมุจฺเฉเท นิโรเธ จ อนุปฺปฏฺฐานตา-ปญฺญา สมสีสฏฺเฐ ญาณํ.

[๓๗] ปุถุนานตฺตเตชปริยาทาเน ปญฺญา สลฺเลขฏฺเฐ ญาณํ.

[๓๘] อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ.

[๓๙] นานาธมฺมปฺปกาสนตา ปญฺญา อตฺถสนฺทสฺสเน ญาณํ.

[๔๐] สพฺพธมฺมานํ เอกสงฺคหตานานตฺเตกตฺตปฏิเวเธ ปญฺญา ทสฺสนวิสุทฺธิ ญาณํ.

[๔๑] วิทิตตฺตา ปญฺญา ขนฺติญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท. สมาธิมฺหิ

[๒] สี. ผเลหิ

[๔๒] ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา ปริโยคาหเน[๑] ญาณํ.

[๔๓] สโมทหเน ปญฺญา ปเทสวิหาเร ญาณํ.

[๔๔] อธิปตตฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๔๕] นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๔๖] อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๔๗] สุญฺญเต ปญฺญา ญาณวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๔๘] โวสฺสคฺเค[๒] ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๔๙] ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๕๐] กายมฺปิ จิตฺตมฺปิ เอกววตฺถานตา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ อธิฏฺฐานวเสน อิชฺฌนฏฺเฐ ปญฺญา อิทฺธิวิเธ ญาณํ.

[๕๑] วิตกฺกวิปฺผารวเสน นานตฺเตกตฺตสทฺทนิมิตฺตานํ ปริโยคาหเน ปญฺญา โสตธาตุวิสุทฺธิญาณํ.

[๕๒] ติณฺณํ[๓] จิตฺตานํ วิปฺผารตฺตา อินฺทฺริยานํ ปสาทวเสน นานตฺเตกตฺตวิญฺญาณจริยาปริโยคาหเน ปญฺญา เจโตปริยญาณํ.

[๕๓] ปจฺจยปฺปวตฺตานํ ธมฺมานํ นานตฺเตกตฺตกมฺมวิปฺผารวเสน ปริโยคาหเน ปญฺญา ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ.

[๕๔] โอภาสวเสน นานตฺเตกตฺตรูปนิมิตฺตานํ ทสฺสนฏฺเฐ ปญฺญา ทิพฺพจกฺขุญาณํ.

[๕๕] จตุสฏฺฐิยา อากาเรหิ ติณฺณํ อินฺทฺริยานํ วสีภาวตาปญฺญา อาสวานํ ขเย ญาณํ.

[๕๖] ปริญฺญฏฺเฐ ปญฺญา ทุกฺเข ญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ปริโยคาหเณ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. โวสคฺเค [๓] ฉ.,เท. ติณฺณนฺนํ, เอวมุปริปิ.

[๕๗] ปหานฏฺเจ ปญฺญา สมุทเย ญาณํ.

[๕๘] สจฺฉิกิริยฏฺเจ ปญฺญา นิโรเธ ญาณํ.

[๕๙] ภาวนฏฺเจ ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

[๖๐] ทุกฺเข ญาณํ.

[๖๑] ทุกฺขสมุทเย ญาณํ.

[๖๒] ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ.

[๖๓] ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ.

[๖๔] อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๖๕] ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๖๖] นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๖๗] ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๖๘] อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ.

[๖๙] สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ.

[๗๐] ยมกปาฏิหิเร[๑] ญาณํ.

[๗๑] มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ.

[๗๒] สพฺพญฺญุตญาณํ.

[๗๓] อนาวรณญาณํ.

อิมานิ เตสตฺตติ ญาณานิ, อิเมสํ เตสตฺตติยา[๒] ญาณานํ สตฺตสฏฺฐี ญาณานิ สาวกสาธารณานิ ฉ ญาณานิ อสาธารณานิ สาวเกหีติ.

มาติกา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ยมกปาฏิหีเร

[๒] อิ. เตสตฺตตีนํ

๑. ญาณกถา

๑. สุตมยญาณนิทฺเทโส

[๑] กถํ โสตาวธาเน ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา อภิญฺเญยฺยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา ปริญฺเญยฺยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา ภาเวตพฺพาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา หานภาคิยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา ฐิติภาคิยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา วิเสสภาคิยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิเม ธมฺมา นิพฺเพธภาคิยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิทํ ทุกฺขสมุทโย[๑] อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิทํ ทุกฺขนิโรโธ[๒] อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. “อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ทุกฺขสมุทยํ

[๒] ฉ.,เท.,อิ. ทุกฺขนิโรธ

[๒] กถ “อิเม ธมฺมา อภิญฺเญยฺยาติ โสตาวธานํ ตปฺปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณนฺ. เอโก ธมฺโม อภิญฺเญยฺโย สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา. เทฺว ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา เทฺว ธาตุโย. ตโย ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา ติสฺโส ธาตุโย. จตฺตาโร ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ. ปญฺจ ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา ปญฺจ วิมุตฺตายตนานิ. ฉ ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา ฉ อนุตฺตริยานิ. สตฺต ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา สตฺต นิทฺทสวตฺถูนิ. อฏฺฐ ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา อฏฺฐ อภิภายตนานิ. นว ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา อนุปุพฺพวิหารา. ทส ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา ทส นิชฺชรวตฺถูนิ.

[๓] สพฺพํ ภิกฺขเว อภิญฺเญยฺยนฺ. กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ อภิญฺเญยฺยนฺ. จกฺขุ[๑] ภิกฺขเว อภิญฺเญยฺยนฺ. รูปา อภิญฺเญยฺยา, จกฺขุวิญฺญาณนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ; จกฺขุสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย; ยมฺปิทนฺ[๒] จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตนฺ สุขนฺ วา ทุกฺขนฺ วา อทุกฺขมสุขนฺ วา ตมฺปิ อภิญฺเญยฺยนฺ; โสตนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ; สทฺทา อภิญฺเญยฺยา ฯเปฯ ฆานนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ, คนฺธา อภิญฺเญยฺยา; ชิวฺหา อภิญฺเญยฺยา, รสา อภิญฺเญยฺยา, กาโย อภิญฺเญยฺโย; โผฏฺฐพฺพา อภิญฺเญยฺยา, มโน อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา, มโนวิญฺญาณนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ, มโนสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, ยมฺปิทนฺ มโนสมฺผสฺส ปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตนฺ สุขนฺ วา ทุกฺขนฺ วา อทุกฺขมสุขนฺ วา ตมฺปิ อภิญฺเญยฺยนฺ.

[๔] รูปนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ, เวทนา อภิญฺเญยฺยา, สญฺญา อภิญฺเญยฺยา, สงฺขารา อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณนฺ อภิญฺเญยฺยนฺ.

---

[๑] ฉ.,เท. จกฺขุ, เอวมุปริปิ. [๒] อิ. ยทิทนฺ, เอวมุปริปิ.

จกฺขุ๋ อภิญฺเญยฺยํ, โสตๆ อภิญฺเญยฺยํ, ฆานๆ อภิญฺเญยฺยๆ, ชิวฺหา อภิญฺเญยฺยา, กาโย อภิญฺเญยฺโย, มโน อภิญฺเญยฺโย, รูปา อภิญฺเญยฺยา, สทฺทา อภิญฺเญยฺยา; คนฺธา อภิญฺเญยฺยา, รสา อภิญฺเญยฺยา; โผฏฺฐพฺพา อภิญฺเญยฺยา, ธมฺมา อภิญฺเญยฺยา, จกฺขุวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ; โสตวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ, ฆานวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ, ชิวฺหาวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ, กายวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ, มโนวิญฺญาณๆ อภิญฺเญยฺยๆ, จกฺขุสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, โสตสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, ฆานสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, ชิวฺหาสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, กายสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, มโนสมฺผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา, โสตสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา, ฆานสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา; ชิวฺหาสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา, กายสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา, มโนสมฺผสฺสชา เวทนา อภิญฺเญยฺยา, รูปสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, สทฺทสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, คนฺธสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, รสสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, โผฏฺฐพฺพสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, ธมฺมสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, รูปสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, สทฺทสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, คนฺธสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, รสสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, โผฏฺฐพฺพสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, ธมฺมสญฺเจตนา อภิญฺเญยฺยา, รูปตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, สทฺทตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, คนฺธตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, รสตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, โผฏฺฐพฺพตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, ธมฺมตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, รูปวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, สทฺทวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, คนฺธวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, รสวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, โผฏฺฐพฺพวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมวิตกฺโก อภิญฺเญยฺโย, รูปวิจาโร อภิญฺเญยฺโย, สทฺทวิจาโร อภิญฺเญยฺโย,

คนฺธวิจาโร อภิญฺเญยฺโย, รสวิจาโร อภิญฺเญยฺโย, โผฏฺฐพฺพวิจาโร อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมวิจาโร อภิญฺเญยฺโย.

[๕] ปฐวีธาตุ อภิญฺเญยฺยา, อาโปธาตุ อภิญฺเญยฺยา, เตโชธาตุ อภิญฺเญยฺยา, วาโยธาตุ อภิญฺเญยฺยา, อากาสธาตุ อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ปฐวีกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, อาโปกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, เตโชกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, วาโยกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, นีลกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, ปีตกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, โลหิตกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, โอทาตกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, อากาสกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ, วิญฺญาณกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๖] เกสา อภิญฺเญยฺยา, โลมา อภิญฺเญยฺยา, นขา อภิญฺเญยฺยา, ทนฺตา อภิญฺเญยฺยา, ตโจ อภิญฺเญยฺโย, มํสํ อภิญฺเญยฺยํ, นหารู อภิญฺเญยฺยา, อฏฺฐี อภิญฺเญยฺยา, อฏฺฐิมิญฺชํ[๑] อภิญฺเญยฺยํ, วกฺกํ อภิญฺเญยฺยํ, หทยํ อภิญฺเญยฺยํ, ยกนํ อภิญฺเญยฺยํ, กิโลมกํ อภิญฺเญยฺยํ, ปิหกํ อภิญฺเญยฺยํ, ปปฺผาสํ อภิญฺเญยฺยํ, อนฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อนฺตคุณํ อภิญฺเญยฺยํ, อุทริยํ อภิญฺเญยฺยํ, กรีสํ อภิญฺเญยฺยํ, ปิตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, เสมฺหํ อภิญฺเญยฺยํ, ปุพฺโพ อภิญฺเญยฺโย, โลหิตํ อภิญฺเญยฺยํ, เสโท อภิญฺเญยฺโย, เมโท อภิญฺเญยฺโย, อสฺสุ อภิญฺเญยฺยํ,[๒] วสา อภิญฺเญยฺยา, เขโฬ อภิญฺเญยฺโย, สิงฺฆาณิกา อภิญฺเญยฺยา, ลสิกา อภิญฺเญยฺยา, มุตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, มตฺถลุงฺคํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๗] จกฺขายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, รูปายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, โสตายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, สทฺทายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, ฆานายตนํ

---

[๑] ฉ.,เท. อฏฺฐิมิญฺชา อภิญฺเญยฺยา

[๒] อิ. อสฺสุ อภิญฺเญยฺโย

อภิญฺเญยฺยํ, คนฺธายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, ชิวฺหายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, รสายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, กายายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, โผฏฺฐพฺพายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, มนายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, ธมฺมายตนํ อภิญฺเญยฺยํ.

จกฺขุธาตุ อภิญฺเญยฺยา, รูปธาตุ อภิญฺเญยฺยา, จกฺขุวิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา, โสตธาตุ อภิญฺเญยฺยา, สทฺทธาตุ อภิญฺเญยฺยา, โสตวิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ฆานธาตุ อภิญฺเญยฺยา, คนฺธธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ฆานวิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ชิวฺหาธาตุ อภิญฺเญยฺยา, รสธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา, กายธาตุ อภิญฺเญยฺยา, โผฏฺฐพฺพธาตุ อภิญฺเญยฺยา, กายวิญฺญาณ-ธาตุ อภิญฺเญยฺยา, มโนธาตุ อภิญฺเญยฺยา, ธมฺมธาตุ อภิญฺเญยฺยา, มโนวิญฺญาณธาตุ อภิญฺเญยฺยา.

จกฺขุนฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, โสตินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ฆานินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ชิวฺหินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, กายินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, มนินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ชีวิตินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อิตฺถินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ปุริสินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, สุขินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ทุกฺขินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, โสมนสฺสินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, โทมนสฺสินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อุเปกฺขินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, สทฺธินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, วิริยินฺทฺริยํ[๑] อภิญฺเญยฺยํ, สตินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, สมาธินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ปญฺญินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อญฺญินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๘] กามธาตุ อภิญฺเญยฺยา, รูปธาตุ อภิญฺเญยฺยา, อรูปธาตุ อภิญฺเญยฺยา, กามภโว อภิญฺเญยฺโย, รูปภโว อภิญฺเญยฺโย, อรูปภโว

---

[๑] ทยฺ. วิริยินฺทฺริยํ, เอวมุปริปิ.

อภิญฺเญยฺโย, สญฺญาภโว อภิญฺเญยฺโย, อสญฺญาภโว อภิญฺเญยฺโย, เนวสญฺญานาสญฺญาภโว อภิญฺเญยฺโย, เอกโวการภโว อภิญฺเญยฺโย, จตุโวการภโว อภิญฺเญยฺโย ปญฺจโวการภโว อภิญฺเญยฺโย.

ปฐมชฺฌานํ[๑] อภิญฺเญยฺยํ, ทุติยชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, ตติยชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, จตุตฺถชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๙] เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อภิญฺเญยฺยา, กรุณา เจโตวิมุตฺติ อภิญฺเญยฺยา, มุทิตา เจโตวิมุตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อุเปกฺขา เจโตวิมุตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา. อวิชฺชา อภิญฺเญยฺยา, สงฺขารา อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณํ อภิญฺเญยฺยํ, นามรูปํ อภิญฺเญยฺยํ, สฬายตนํ อภิญฺเญยฺยํ, ผสฺโส อภิญฺเญยฺโย, เวทนา อภิญฺเญยฺยา, ตณฺหา อภิญฺเญยฺยา, อุปาทานํ อภิญฺเญยฺยํ, ภโว อภิญฺเญยฺโย, ชาติ อภิญฺเญยฺยา, ชรามรณํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๑๐] ทุกฺขํ อภิญฺเญยฺยํ, ทุกฺขสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา, รูปํ อภิญฺเญยฺยํ, รูปสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา, เวทนา อภิญฺเญยฺยา, ฯเปฯ สญฺญา อภิญฺเญยฺยา, สงฺขารา อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณํ อภิญฺเญยฺยํ, จกฺขุ อภิญฺเญยฺยํ ฯเปฯ ชรามรณํ อภิญฺเญยฺยํ, ชรามรณสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา.

---

[๑] ฉ.,เท. ปฐมํ ฌานํ, เอวมุปริปิ.

[๑๑] ทุกฺขสฺส ปริญฺญฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสมุทยสฺส ปหานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส ปริญฺญฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปสมุทยสฺส ปหานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย สงฺขารานํ. วิญฺญาณสฺส. จกฺขุสฺส ฯเปฯ ชรามรณสฺส ปริญฺญฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสมุทยสฺส ปหานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๑๒] ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสมุทยสฺส ปหานปฺปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย. รูปสฺส ปริญฺญาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปสมุทยสฺส ปหานปฺปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย. สงฺขารานํ. วิญฺญาณสฺส. จกฺขุสฺส ฯเปฯ ชรามรณสฺส ปริญฺญาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสมุทยสฺส ปหานปฺปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ภาวนา ปฏิเวธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๑๓] ทุกฺขํ อภิญฺเญยฺยํ, ทุกฺขสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส สมุทยนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย,

ทุกฺขสฺส ฉนฺทราคนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส อสฺสาโท อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ. รูปี อภิญฺเญยฺยํ, รูปสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส สมุทยนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส ฉนฺทราคนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส อสฺสาโท อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ. เวทนา อภิญฺเญยฺยา ฯเปฯ สญฺญา อภิญฺเญยฺยา. สงฺขารา อภิญฺเญยฺยา. วิญฺญาณํ อภิญฺเญยฺยํ. จกฺขุ อภิญฺเญยฺยํ ฯเปฯ ชรามรณํ อภิญฺเญยฺยํ, ชรามรณสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส สมุทยนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส ฉนฺทราคนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส อสฺสาโท อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๑๔] ทุกฺขํ อภิญฺเญยฺยํ, ทุกฺขสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา, ทุกฺขสฺส อสฺสาโท อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ. รูปี อภิญฺเญยฺยํ, รูปสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, รูปนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา, รูปสฺส อสฺสาโท อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, รูปสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ. เวทนา อภิญฺเญยฺยา ฯเปฯ สญฺญา อภิญฺเญยฺยา, สงฺขารา อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณํ อภิญฺเญยฺยํ. จกฺขุ อภิญฺเญยฺยํ ฯเปฯ ชรามรณํ อภิญฺเญยฺยํ, ชรามรณสมุทโย อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรโธ อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรณสฺส อสฺสาโท

อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส อาทีนโว อภิญฺเญยฺโย, ชรามรณสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๑๕] อนิจฺจานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ทุกฺขานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อนตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, นิพฺพิทานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, วิราคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, นิโรธานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา. รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป อนตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป นิพฺพิทานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป วิราคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป นิโรธานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย, สงฺขาเรสุ, วิญฺญาเณ, จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ ทุกฺขานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ อนตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ นิพฺพิทานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ วิราคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ นิโรธานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา.

[๑๖] อุปฺปาโท อภิญฺเญยฺโย, ปวตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, นิมิตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อายุหนา[๑] อภิญฺเญยฺยา, ปฏิสนฺธิ อภิญฺเญยฺยา, คติ อภิญฺเญยฺยา, นิพฺพตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อุปปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, ชาติ อภิญฺเญยฺยา, ชรา อภิญฺเญยฺยา, พฺยาธิ อภิญฺเญยฺโย, มรณํ อภิญฺเญยฺยํ, โสโก อภิญฺเญยฺโย, ปริเทโว อภิญฺเญยฺโย, อุปายาโส อภิญฺเญยฺโย.

---

[๑] ฉ.,เท. อนายูหนา, เอวมุปริปิ.

อนุปฺปาโท อภิญฺเญยฺโย, อปฺปวตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อนิมิตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อนายูหนา อภิญฺเญยฺยา, อปฺปฏิสนฺธิ อภิญฺเญยฺยา, อคติ อภิญฺเญยฺยา, อนิพฺพตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อนุปปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อชาติ อภิญฺเญยฺยา, อชรา อภิญฺเญยฺยา, อพฺยาธิ อภิญฺเญยฺโย, อมตํ อภิญฺเญยฺยํ, อโสโก อภิญฺเญยฺโย, อปริเทโว อภิญฺเญยฺโย, อนุปายาโส อภิญฺเญยฺโย.

[๑๗] อุปฺปาโท อภิญฺเญยฺโย, อนุปฺปาโท อภิญฺเญยฺโย. ปวตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อปฺปวตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ. นิมิตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ, อนิมิตฺตํ อภิญฺเญยฺยํ. อายูหนา อภิญฺเญยฺยา, อนายูหนา อภิญฺเญยฺยา. ปฏิสนฺธิ อภิญฺเญยฺยา, อปฺปฏิสนฺธิ อภิญฺเญยฺยา. คติ อภิญฺเญยฺยา, อคติ อภิญฺเญยฺยา. นิพฺพตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อนิพฺพตฺติ อภิญฺเญยฺยา. อุปปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อนุปปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, ชาติ อภิญฺเญยฺยา, อชาติ อภิญฺเญยฺยา. ชรา อภิญฺเญยฺยา, อชรา อภิญฺเญยฺยา. พฺยาธิ อภิญฺเญยฺโย, อพฺยาธิ อภิญฺเญยฺโย. มรณํ อภิญฺเญยฺยํ, อมตํ อภิญฺเญยฺยํ. โสโก อภิญฺเญยฺโย, อโสโก อภิญฺเญยฺโย. ปริเทโว อภิญฺเญยฺโย, อปริเทโว อภิญฺเญยฺโย. อุปายาโส อภิญฺเญยฺโย, อนุปายาโส อภิญฺเญยฺโย.

[๑๘] “อุปฺปาโท ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปวตฺตํ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิมิตฺตํ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อายูหนา ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “คติ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิพฺพตฺติ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปปตฺติ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชาติ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชรา ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “พฺยาธิ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “มรณํ ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ,

“โสโก ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปริเทโว ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปายาโส ทุกฺขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ.

[๑๙] “อนุปฺปาโท สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อปฺปวตฺตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนิมิตฺตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนายูหนา สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อปฺปฏิสนฺธิ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อคติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนิพฺพตฺติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนุปปตฺติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อชาติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อชรา สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อพฺยาธิ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อมตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อโสโก สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อปริเทโว สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนุปายาโส สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ.

[๒๐] “อุปฺปาโท ทุกฺขํ, อนุปฺปาโท สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปวตฺตํ ทุกฺขํ, อปฺปวตฺตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิมิตฺตํ ทุกฺขํ, อนิมิตฺตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อายูหนา ทุกฺขํ, อนายูหนา สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ ทุกฺขํ, อปฺปฏิสนฺธิ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “คติ ทุกฺขํ, อคติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิพฺพตฺติ ทุกฺขํ, อนิพฺพตฺติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปปตฺติ ทุกฺขํ, อนุปปตฺติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชาติ ทุกฺขํ, อชาติ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชรา ทุกฺขํ, อชรา สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “พฺยาธิ ทุกฺขํ, อพฺยาธิ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “มรณํ ทุกฺขํ, อมตํ สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “โสโก ทุกฺขํ, อโสโก สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปริเทโว ทุกฺขํ, อปริเทโว สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปายาโส ทุกฺขํ, อนุปายาโส สุขนฺติ อภิญฺเญยฺยํ.

[๒๑] “อุปฺปาโท ภยนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปวตฺตํ ภยนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิมิตฺตํ ภยนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อายูหนา ภยนฺติ

อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “คติ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิพฺพตฺติ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปปตฺติ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชาติ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชรา ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “พฺยาธิ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “มรณํ ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “โสโก ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปริเทโว ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปายาโส ภยนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ.

[๒๒] “อนุปฺปาโท เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อปฺปวตฺตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนิมิตฺตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนายูหนา เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อปฺปฏิสนฺธิ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อคติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนิพฺพตฺติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนุปปตฺติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อชาติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อชรา เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อพฺยาธิ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อมตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อโสโก เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อปริเทโว เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนุปายาโส เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ.

[๒๓] “อุปฺปาโท ภยํ, อนุปฺปาโท เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปวตฺตํ ภยํ, อปฺปวตฺตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิมิตฺตํ ภยํ, อนิมิตฺตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อายูหนา ภยํ, อนายูหนา เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ ภยํ, อปฺปฏิสนฺธิ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “คติ ภยํ, อคติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิพฺพตฺติ ภยํ, อนิพฺพตฺติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปปตฺติ ภยํ, อนุปปตฺติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชาติ ภยํ, อชาติ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชรา ภยํ, อชรา เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “พฺยาธิ ภยํ, อพฺยาธิ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “มรณํ ภยํ, อมตํ เขมนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “โสโก ภยํ, อโสโก

เขมนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปริเทโว ภยนฺ, อปริเทโว เขมนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อุปายาโส ภยนฺ, อนุปายาโส เขมนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ.

[๒๔] “อุปฺปาโท สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปวตฺตนฺ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “นิมิตฺตนฺ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อายูหนา สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปฏิสนฺธิ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “คติ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “นิพฺพตฺติ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อุปปตฺติ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ชาติ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ชรา สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “พฺยาธิ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “มรณนฺ สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “โสโก สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปริเทโว สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อุปายาโส สามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ.

[๒๕] “อนุปฺปาโท นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อปฺปวตฺตนฺ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อนิมิตฺตนฺ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อนายูหนา นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อปฺปฏิสนฺธิ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อคติ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อนิพฺพตฺติ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อนุปปตฺติ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ. “อชาติ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อชรา นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ. “อพฺยาธิ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อมตนฺ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อโสโก นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อปริเทโว นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อนุปายาโส นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ.

[๒๖] “อุปฺปาโท สามิสนฺ, อนุปฺปาโท นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปวตฺตนฺ สามิสนฺ, อปฺปวตฺตนฺ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “นิมิตฺตนฺ สามิสนฺ, อนิมิตฺตนฺ นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “อายูหนา สามิสนฺ อนายูหนา นิรามิสนฺติ อภิญฺเญยฺยนฺ, “ปฏิสนฺธิ สามิสนฺ, อปฺปฏิสนฺธิ นิรามิสนฺติ

อภิฌฺเฌยฺยํ, “คติ สามิสํ, อคติ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิพฺพตฺติ สามิสํ, อนิพฺพตฺติ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปปตฺติ สามิสํ, อนุปปตฺติ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชาติ สามิสํ, อชาติ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชรา สามิสํ, อชรา นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “พฺยาธิ สามิสํ, อพฺยาธิ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “มรณํ สามิสํ, อมตํ นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “โสโก สามิสํ, อโสโก นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปริเทโว สามิสํ, อปริเทโว นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, อุปายาโส สามิสํ, อนุปายาโส นิรามิสนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ.

[๒๗] “อุปฺปาโท สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปวตฺตํ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิมิตฺตํ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อายุหนา สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “คติ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “นิพฺพตฺติ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปปตฺติ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชาติ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ชรา สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “พฺยาธิ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “มรณํ สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “โสโก สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “ปริเทโว สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อุปายาโส สงฺขาราติ อภิฌฺเฌยฺยํ.

[๒๘] “อนุปฺปาโท นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อปฺปวตฺตํ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนิมิตฺตํ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนายุหนา นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อปฺปฏิสนฺธิ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อคติ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนิพฺพตฺติ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อนุปปตฺติ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อชาติ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อชรา นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อพฺยาธิ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อมตํ นิพฺพานนฺติ อภิฌฺเฌยฺยํ, “อโสโก นิพฺพานนฺติ

อภิญฺเญยฺยํ, “อปริเทโว นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อนุปายาโส นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ.

[๒๙] “อุปฺปาโท สงฺขารา, อนุปฺปาโท นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปวตฺตํ สงฺขารา, อปฺปวตฺตํ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิมิตฺตํ สงฺขารา, อนิมิตฺตํ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อายูหนา สงฺขารา, อนายูหนา นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปฏิสนฺธิ สงฺขารา, อปฺปฏิสนฺธิ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “คติ สงฺขารา, อคติ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “นิพฺพตฺติ สงฺขารา, อนิพฺพตฺติ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปปตฺติ สงฺขารา, อนุปปตฺติ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชาติ สงฺขารา, อชาติ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ชรา สงฺขารา, อชรา นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “พฺยาธิ สงฺขารา, อพฺยาธิ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “มรณํ สงฺขารา, อมตํ นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “โสโก สงฺขารา, อโสโก นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “ปริเทโว สงฺขารา, อปริเทโว นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ, “อุปายาโส สงฺขารา, อนุปายาโส นิพฺพานนฺติ อภิญฺเญยฺยํ.

ปฐมภาณวาโร.[๑]

[๓๐] ปริคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปริวารฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปริปูรฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกคฺคฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อวิกฺเขปฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อวิสารฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนาวิลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนิญฺชนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย,

---

[๑] สฺยา. ปฐมภาณวารํ

เอกตฺตุปฏฺฐานวเสน จิตฺตสฺส จิตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อารมฺมณฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, โคจรฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปหานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปริจฺจาคฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วุฏฺฐานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิวฏฺฏนฏฺโจ[๑] อภิญฺเญยฺโย, สนฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปณีตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิมุตฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนาสวฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ตรณฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนิมิตฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อปฺปณิหิตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สุญฺญตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกรสฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนติวตฺตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ยุคนทฺธฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, นิยฺยานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เหตฏฺโจ[๒] อภิญฺเญยฺโย, ทสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อาธิปเตยฺยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๑] สมถสฺส อวิกฺเขปฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิปสฺสนาย อนุปสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สมถวิปสฺสนานํ เอกรสฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ยุคนทฺธสฺส อนติวตฺตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สิกฺขาย สมาทานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อารมฺมณสฺส โคจรฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ลีนสฺส จิตฺตสฺส ปคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อุทฺธตสฺส จิตฺตสฺส วินิคฺคหฏฺโจ[๓] อภิญฺเญยฺโย, อุโภวิสุทฺธานํ อชฺฌุเปกฺขนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิเสสาธิคมฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อุตฺตริปฏิเวธฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สจฺจาภิสมยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๒] สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สมาธินฺทฺริยสฺส อวิกฺเขปฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปญฺญินฺทฺริยสฺส ทสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

---

[๑] ฉ.,เท. นิวตฺตนฏฺโจ [๒] ฉ.,เท.,อิ. เหตุฏฺโจ, เอวมุปริปิ. [๓] ฉ.,เท. นิคฺคหฏฺโจ

[๓๓] สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, วิริยพลสฺส โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สติพลสฺส ปมาเท อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมาธิพลสฺส อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย[๑] อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๔] สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปวิจยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, วิริย-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปคฺคหฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ผรณฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปสมฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อวิกฺเขปฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๕] สมฺมาทิฏฺฐิยา ทสฺสนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภินิโรปนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาวาจาย ปริคฺคหฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมุฏฺฐานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาอาชีวสฺส โวทานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาวายามสฺส ปคฺคหฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาสติยา อุปฏฺฐานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมาสมาธิสฺส อวิกฺเขปฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๖] อินฺทฺริยานำ อาธิปเตยฺยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, พลานำ อกมฺปิยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, โพชฺฌงฺคานำ นิยฺยานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, มคฺคสฺส เหตุฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สติปฏฺฐานานำ อุปฏฺฐานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สมฺมปฺปธานานำ ปทหนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, อิทฺธิปาทานำ อิชฺฌนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สจฺจานำ ตถฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปโยคานำ[๒] ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ผลานำ สจฺฉิกิริยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย,

---

[๑] สี. อภิชฺฌาย

[๒] ฉ.,เท. มคฺคานำ

วิตกฺกสฺส อภินิโรปนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, วิจารสฺส อุปวิจารฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปีติยา ผรณฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สุขสฺส อภิสนฺทนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส เอกคฺคฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, อาวชฺชนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, วิชานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปชานนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สญฺชานนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, เอโกทฏฺโ[๑] อภิญฺเญยฺโย.

[๓๗] อภิญฺญาย ญาตฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปริญฺญาย ตีรณฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ปหานสฺส ปริจฺจาคฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ภาวนาย เอกรสฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สจฺฉิกิริยาย ผสฺสนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ขนฺธานํ ขนฺธฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, ธาตูนํ ธาตฏฺโ[๒] อภิญฺเญยฺโย, อายตนานํ อายตนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, สงฺขตานํ สงฺขตฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺโ อภิญฺเญยฺโย.

[๓๘] จิตฺตฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตานนฺตริกฏฺโ[๓] อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส วุฏฺฐานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส วิวฏฺฏนฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส เหตุฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส ปจฺจยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส วตฺถฏฺโ[๔] อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส ภูมฺมฏฺโ[๕] อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อารมฺมณฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส โคจรฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส จริยฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส คตฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อภินีหารฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส นิยฺยานฏฺโ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส นิสฺสรณฏฺโ อภิญฺเญโย.

---

[๑] ฉ.,เท. เอกรสฏฺโ, เอวมุปริปิ.
[๒] ฉ.,เท. ธาตุฏฺโ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. จิตฺตานนฺตริยฏฺโ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. วตฺถุฏฺโ
[๕] ฉ.,เท. ภูมฏฺโ

[๓๙] เอกตฺเต อาวชฺชนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ชานนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปชานนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สญฺชานนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต เอโกทฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อุปนิพนฺธฏฺโจ[๑] อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปกฺขนฺทนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปสีทนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สนฺติฏฺจนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต วิมุจฺจนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต "เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ยานีกตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต วตฺถุกตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อนุฏฺฐิตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปริจิตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สุสมารทฺธฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปริคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปริวารฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปริปูรฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สโมธานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อธิฏฺฐานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อาเสวนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ภาวนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต พหุลีกมฺมฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สุสมุคฺคตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สุวิมุตฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต พุชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อนุพุชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปฏิพุชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สมฺพุชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต โพธนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อนุโพธนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปฏิโพธนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สมฺโพธนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต โพธิปกฺขิยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อนุโพธิปกฺขิยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปฏิโพธิปกฺขิยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สมฺโพธิปกฺขิยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต โชตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อุปนิพนฺธนฏฺโจ

เอกตฺเต อุชฺโชตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต อนุโชตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต ปฏิโชตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, เอกตฺเต สญฺโชตนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๐] ปตาปนฏฺโจ[๑] อภิญฺเญยฺโย, วิโรจนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, กิเลสานํ สนฺตาปนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อมลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิมลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, นิมฺมลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สมฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สมยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิเวกฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิเวกจริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิราคฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิราคจริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธจริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, โวสฺสคฺคฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย โวสฺสคฺคจริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย วิมุตฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิมุตฺติจริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๑] ฉนฺทฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส มูลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส ปาทฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส ปธานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส อิชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส อธิโมกฺขฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส ปคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส อุปฏฺฐานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส อวิกฺเขปฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ฉนฺทสฺส ทสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๒] วิริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส มูลฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส ปาทฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส ปธานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส อิชฺฌนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส อธิโมกฺขฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส ปคฺคหฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส อุปฏฺฐานฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส อวิกฺเขปฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, วิริยสฺส ทสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

---

[๑] อิ. ปกาสนฏฺโจ

[๔๓] จิตฺตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส มูลฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส ปาทฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส ปธานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อิชฺฌนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อธิโมกฺขฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส ปคฺคหฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อุปฏฺฐานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, จิตฺตสฺส อวิกฺเขปฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย จิตฺตสฺส ทสฺสนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๔] วีมํสฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย มูลฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย ปาทฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย ปธานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย อิชฺฌนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย อธิโมกฺขฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย ปคฺคหฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย อุปฏฺฐานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย อวิกฺเขปฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, วีมํสาย ทสฺสนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๕] ทุกฺขฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส สงฺขตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส สนฺตาปฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, ทุกฺขสฺส วิปริณามฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

สมุทยฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, สมุทยสฺส นิทานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, สมุทยสฺส สญฺโญคฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, สมุทยสฺส ปลิโพธฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

นิโรธฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธสฺส วิเวกฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธสฺส อสงฺขตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, นิโรธสฺส อมตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

มคฺคฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, มคฺคสฺส เหตุฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, มคฺคสฺส ทสฺสนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย, มคฺคสฺส อาธิปเตยฺยฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๖] ตถฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อนตฺตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สจฺจฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปฏิเวธฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อภิชานนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ปริชานนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ธาตุฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ญาตฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, สจฺฉิกิริยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, ผสฺสนฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย, อภิสมยฏฺโจ อภิญฺเญยฺโย.

[๔๗] เนกฺขมฺมํ อภิญฺเญยฺยํ, อพฺยาปาโท อภิญฺเญยฺโย, อาโลกสญฺญา อภิญฺเญยฺยา, อวิกฺเขโป อภิญฺเญยฺโย, ธมฺมววตฺถานํ อภิญฺเญยฺยํ, ญาณํ อภิญฺเญยฺยํ, ปามุชฺชํ[๑] อภิญฺเญยฺยํ.

ปฐมชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, ทุติยชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, ตติยชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, จตุตฺถชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, จตุตฺถชฺฌานํ อภิญฺเญยฺยํ, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา.

[๔๘] อนิจฺจานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ทุกฺขานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อนตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, นิพฺพิทานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, วิราคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, นิโรธานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ขยานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, วยานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, วิปริณามานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อนิมิตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อปฺปณิหิตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, สุญฺญตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, ยถาภูตญาณทสฺสนํ อภิญฺเญยฺยํ, อาทีนวานุปสฺสนา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปาโมชฺชํ, เอวมุปริปิ.

อภิญฺเญยฺยา, ปฏิสงฺขานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, วิวฏฺฏนานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา.

[๔๙] โสตาปตฺติมคฺโค อภิญฺเญยฺโย, โสตาปตฺติผลสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, สกทาคามิมคฺโค อภิญฺเญยฺโย, สกทาคามิผลสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อนาคามิมคฺโค อภิญฺเญยฺโย, อนาคามิผลสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา, อรหตฺตมคฺโค อภิญฺเญยฺโย, อรหตฺตผลสมาปตฺติ อภิญฺเญยฺยา.

[๕๐] อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ อภิญฺเญยฺยํ.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺเจน สทฺธาพลํ อภิญฺเญยฺยํ, โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺเจน วิริยพลํ อภิญฺเญยฺยํ, ปมาเท อกมฺปิยฏฺเจน สติพลํ อภิญฺเญยฺยํ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺเจน สมาธิพลํ อภิญฺเญยฺยํ, อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเจน ปญฺญาพลํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๕๑] อุปฏฺฐานฏฺเจน สติสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, ปวิจยฏฺเจน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, ปคฺคหฏฺเจน วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, ผรณฏฺเจน ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, อุปสมฏฺเจน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย, ปฏิสงฺขานฏฺเจน อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อภิญฺเญยฺโย.

[๕๒] ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ อภิญฺเญยฺยา, อภินิโรปนฏฺเจน สมฺมาสงฺกปฺโป อภิญฺเญยฺโย, ปริคฺคหฏฺเจน สมฺมาวาจา อภิญฺเญยฺยา,

สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต อภิญฺเญยฺโย, โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว อภิญฺเญยฺโย, ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม อภิญฺเญยฺโย, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมาสติ อภิญฺเญยฺยา, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ อภิญฺเญยฺโย.

[๕๓] อาธิปเตยฺยฏฺเฐน อินฺทฺริยา อภิญฺเญยฺยา, อกมฺปิยฏฺเฐน พลา อภิญฺเญยฺยา, นิยฺยานฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา อภิญฺเญยฺยา, เหตฏฺเฐน มคฺโค อภิญฺเญยฺโย, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สติปฏฺฐานา อภิญฺเญยฺยา, ปทหนฏฺเฐน สมฺมปฺปธานา อภิญฺเญยฺยา, อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิปาทา อภิญฺเญยฺยา, ตถฏฺเฐน สจฺจา อภิญฺเญยฺยา, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมโถ อภิญฺเญยฺโย, อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, เอกรสฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา, อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธํ อภิญฺเญยฺยํ.

[๕๔] สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ อภิญฺเญยฺยา, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ อภิญฺเญยฺยา, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ อภิญฺเญยฺยา, มุตฺตฏฺเฐน วิโมกฺโข อภิญฺเญยฺโย, ปฏิเวธฏฺเฐน วิชฺชา อภิญฺเญยฺยา, ปริจฺจาคฏฺเฐน วิมุตฺติ อภิญฺเญยฺยา, สมุจฺเฉทฏฺเฐน ขเย ญาณํ อภิญฺเญยฺยํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเฐน อนุปฺปาเท ญาณํ อภิญฺเญยฺยํ.

ฉนฺโท มูลฏฺเฐน อภิญฺเญยฺโย, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเฐน อภิญฺเญยฺโย, ผสฺโส สโมธานฏฺเฐน อภิญฺเญยฺโย, เวทนา สโมสรณฏฺเฐน อภิญฺเญยฺยา, สมาธิ ปมุขฏฺเฐน อภิญฺเญยฺโย, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน อภิญฺเญยฺยา, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน[๑] อภิญฺเญยฺยา, วิมุตฺติ สารฏฺเฐน อภิญฺเญยฺยา, อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน อภิญฺเญยฺยํ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ตตุตฺตรฏฺเฐน

[๔๕] เย เย ธมฺมา อภิญฺญาตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ญาตา โหนฺติ, ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ "อิเม ธมฺมา อภิญฺเญยฺยาติ โสตาวธานำ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณำ."[๑]

ทุติยภาณวาโร.

[๔๖] กถำ "อิเม ธมฺมา ปริญฺเญยฺยาติ โสตาวธานำ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณำ.

เอโก ธมฺโม ปริญฺเญยฺโย, ผสฺโส สาสโว อุปาทานิโย. เทฺว ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, นามญฺจ รูปญฺจ. ตโย ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, ติสฺโส เวทนา. จตฺตาโร ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, จตฺตาโร อาหารา. ปญฺจ ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา. ฉ ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ. สตฺต ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย. อฏฺฐ ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, อฏฺฐ โลกธมฺมา. นว ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, นว สตฺตาวาสา. ทส ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา, ทสายตนานิ.

[๔๗] สพฺพำ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺยำ. กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพำ ปริญฺเญยฺยำ. จกฺขุ๋ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺยำ, รูปา ปริญฺเญยฺยา, จกฺขุวิญฺญาณำ ปริญฺเญยฺยำ, จกฺขุสมฺผสฺโส ปริญฺเญยฺโย, ยมฺปิทำ[๒] จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตำ สุขำ วา ทุกฺขำ วา อทุกฺขมสุขำ วา, ตมฺปิ ปริญฺเญยฺยำ. โสตำ ปริญฺเญยฺยำ, สทฺทา ปริญฺเญยฺยา ฯเปฯ ฆานำ ปริญฺเญยฺยำ, คนฺธา ปริญฺเญยฺยา,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ญาณนฺติ, เอวมุปริปิ [๒] อิ. ยทิทำ, เอวมุปริปิ.

ชิวฺหา ปริญฺเญยฺยา, รสา ปริญฺเญยฺยา, กาโย ปริญฺเญยฺโย, โผฏฺฐพฺพา ปริญฺเญยฺยา, มโน ปริญฺเญยฺโย, ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา. มโนวิญฺญาณํ ปริญฺเญยฺยํ, มโนสมฺผสฺโส ปริญฺเญยฺโย. ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ ปริญฺเญยฺยํ.

[๕๘] รูปี ปริญฺเญยฺยํ, เวทนา ปริญฺเญยฺยา, สญฺญา ปริญฺเญยฺยา, สงฺขารา ปริญฺเญยฺยา, วิญฺญาณํ ปริญฺเญยฺยํ, จกฺขุ ปริญฺเญยฺย ฯเปฯ ชรามรณํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ปริญฺเญยฺยํ. เยสํ เยสํ ธมฺมานํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส, เต เต ธมฺมา ปฏิลทฺธา โหนฺติ, เอวํ เต ธมฺมา ปริญฺญาตา เจว โหนฺติ ตีริตา จ.

[๕๙] เนกฺขมฺมํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส เนกฺขมฺมํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อพฺยาปาทํ ปฏิลาภตฺถายํ วายมนฺตสฺส อพฺยาปาโท ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อาโลกสญฺญํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อาโลกสญฺญา ปฏิลทฺธา โหติ. เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อวิกฺเขปํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อวิกฺเขโป ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ธมฺมววตฺถานํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ธมฺมววตฺถานํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ญาณํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ญาณํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ปามุชฺชํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ปามุชฺชํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

[๖๐] ปจมชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ปจมชฺฌานํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ทุติยชฺฌานํ ฯเปฯ ตติยชฺฌานํ ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลทฺธํ โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

[๖๑] อนิจฺจานุปสฺสนํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อนิจฺจานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ทุกฺขานุปสฺสนํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ทุกฺขานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อนตฺตานุปสฺสนํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อนตฺตานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

นิพฺพิทานุปสฺสนํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส นิพฺพิทานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวํ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว

โหติ ตีริโต จ. วิราคานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส วิราคานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. นิโรธานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส นิโรธานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

ขยานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ขยานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. วยานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส วยานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. วิปริณามานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส วิปริณามานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

อนิมิตฺตานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อนิมิตฺตานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อปฺปณิหิตานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อปฺปณิหิตานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. สุญฺญตานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส สุญฺญตานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

[๖๒] อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ยถาภูตญาณทสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ยถาภูตญาณทสฺสนำ ปฏิลทฺธำ โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว

โหติ ตีริโต จ. อาทีนวานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อาทีนวานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. ปฏิสงฺขานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ. เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. วิวฏฺฏนานุปสฺสนำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส วิวฏฺฏนานุปสฺสนา ปฏิลทฺธา โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ.

[๖๓] โสตาปตฺติมคฺคำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส โสตาปตฺติมคฺโค ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. สกทาคามิมคฺคำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส สกทาคามิมคฺโค ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อนาคามิมคฺคำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อนาคามิมคฺโค ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. อรหตฺตมคฺคำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส อรหตฺตมคฺโค ปฏิลทฺโธ โหติ, เอวำ โส ธมฺโม ปริญฺญาโต เจว โหติ ตีริโต จ. เยสำ เยสำ ธมฺมานำ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส เต เต ธมฺมา ปฏิลทฺธา โหนฺติ, เอวำ เต ธมฺมา ปริญฺญาตา เจว โหนฺติ ตีริตา จ. ตำ ญาตฏฺเจน ญาณำ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ “อิเม ธมฺมา ปริญฺเญยฺยาติ โสตาวธานำ, ตำปชานา ปญฺญา สุตมเย ญาณำ. (๒)

[๖๔] กถำ “อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพาติ โสตาวธานำ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณำ.

เอโก ธมฺโม ปหาตพฺโพ, อสฺมิมาโน เทฺว ธมฺมา ปหาตพฺพา, อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ. ตโย ธมฺมา ปหาตพฺพา,

ติสฺโส ตณฺหา. จตฺตาโร ธมฺมา ปหาตพฺพา, จตฺตาโร โอฆา. ปญฺจ ธมฺมา ปหาตพฺพา, ปญฺจ นีวรณานิ. ฉ ธมฺมา ปหาตพฺพา, ฉ ตณฺหากายา. สตฺต ธมฺมา ปหาตพฺพา, สตฺตานุสยา. อฏฺฐ ธมฺมา ปหาตพฺพา, อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา. นว ธมฺมา ปหาตพฺพา, นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา. ทส ธมฺมา ปหาตพฺพา, ทส มิจฺฉตฺตา.

[๖๕] เทฺว ปหานานิ สมุจฺเฉทปฺปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ. สมุจฺเฉทปฺปหานญฺจ โลกุตฺตรํ ขยคามิมคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานญฺจ ผลกฺขเณ. ตีณิ ปหานานิ กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺมํ, รูปานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ อารุปฺปํ. ยํ โข ปน กิญฺจิ ภูตํ สงฺขตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนํ นิโรโธ ตสฺส นิสฺสรณํ. เนกฺขมฺมํ ปฏิลทฺธสฺส กามา ปหีนา เจว โหนฺติ ปริจฺจตฺตา จ, อารุปฺปํ ปฏิลทฺธสฺส รูปา ปหีนา เจว โหนฺติ ปริจฺจตฺตา จ, นิโรธํ ปฏิลทฺธสฺส สงฺขารา ปหีนา เจว โหนฺติ ปริจฺจตฺตา จ. จตฺตาริ ปหานานิ ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ปชหติ, สมุทยสจฺจํ ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ปชหติ, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ปชหติ, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ปชหติ. ปญฺจปฺปหานานิ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ ตทงฺคปฺปหานํ สมุจฺเฉทปฺปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ นิสฺสรณปฺปหานํ. วิกฺขมฺภนปฺปหานญฺจ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต ตทงฺคปฺปหานญฺจ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทปฺปหานญฺจ โลกุตฺตรํ ขยคามิมคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานญฺจ ผลกฺขเณ นิสฺสรณปฺปหานญฺจ นิโรโธ นิพฺพานํ.

[๖๖] สพฺพํ ภิกฺขเว ปหาตพฺพํ, กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ ปหาตพฺพํ. จกฺขุ ภิกฺขเว ปหาตพฺพํ, รูปา ปหาตพฺพา, จกฺขุวิญฺญาณํ ปหาตพฺพํ, จกฺขุสมฺผสฺโส ปหาตพฺโพ, ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ ปหาตพฺพํ, โสตํ ปหาตพฺพํ, สทฺทา ปหาตพฺพา ฯเปฯ ฆานํ ปหาตพฺพํ, คนฺธา ปหาตพฺพา. ชิวฺหา ปหาตพฺพา, รสา ปหาตพฺพา. กาโย ปหาตพฺโพ, โผฏฺฐพฺพา ปหาตพฺพา. มโน ปหาตพฺโพ, ธมฺมา ปหาตพฺพา. มโนวิญฺญาณํ ปหาตพฺพํ, มโนสมฺผสฺโส ปหาตพฺโพ. ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ ปหาตพฺพํ.

รูปํ ปสฺสนฺโต ปชหติ, เวทนํ ปสฺสนฺโต ปชหติ, สญฺญํ ปสฺสนฺโต ปชหติ, สงฺขาเร ปสฺสนฺโต ปชหติ, วิญฺญาณํ ปสฺสนฺโต ปชหติ. จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ปสฺสนฺโต ปชหติ. เย เย ธมฺมา ปหีนา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ปริจฺจตฺตา โหนฺติ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ "อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพาติ โสตาวธานํ, ตีรปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. (๓)

ตติยภาณวาโร.

[๖๗] กถํ "อิเม ธมฺมา ภาเวตพฺพาติ โสตาวธานํ, ตีรปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

เอโก ธมฺโม ภาเวตพฺโพ, กายคตา สติ สาตสหคตา. เทฺว ธมฺมา ภาเวตพฺพา, สมโถ จ วิปสฺสนา จ. ตโย ธมฺมา

ภาเวตพฺพา, ตโย สมาธี. จตฺตาโร ธมฺมา ภาเวตพฺพา, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา. ปญฺจ ธมฺมา ภาเวตพฺพา, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ.[๑] ฉ ธมฺมา ภาเวตพฺพา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ. สตฺต ธมฺมา ภาเวตพฺพา, สตฺต โพชฺฌงฺคา. อฏฺฐ ธมฺมา ภาเวตพฺพา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. นว ธมฺมา ภาเวตพฺพา, นว ปาริสุทฺธิปฺปธานิยงฺคานิ. ทส ธมฺมา ภาเวตพฺพา, ทส กสิณายตนานิ.

[๖๘] เทฺว ภาวนา โลกิยา จ ภาวนา โลกุตฺตรา จ ภาวนา. ติสฺโส ภาวนา, รูปาวจรกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา, อรูปาวจรกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา อปริยาปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา. รูปาวจรกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา อตฺถิ หีนา อตฺถิ มชฺฌิมา อตฺถิ ปณีตา, อรูปาวจรกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา อตฺถิ หีนา อตฺถิ มชฺฌิมา อตฺถิ ปณีตา, อปริยาปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา [๒] ปณีตา.

จตสฺโส ภาวนา, ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ภาเวติ, สมุทยสจฺจํ ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ภาเวติ นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ภาเวติ, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌนฺโต ภาเวติ, อิมา จตสฺโส ภาวนา.

[๖๙] อปราปิ จตสฺโส ภาวนา, เอสนาภาวนา ปฏิลาภ-ภาวนา[๓] เอกรสาภาวนา อาเสวนาภาวนา.

กตมา เอสนาภาวนา. สพฺเพสํ สมาธึ สมาปชฺชนฺตานํ ตตฺถ ชาตา ธมฺมา เอกรสา โหนฺตีติ อยํ เอสนาภาวนา.

---

[๑] ฉ.,เท. สมาธิ　　[๒] อิ. อตฺถิ

[๓] ฉ.,เท. ปฏิลาภาภาวนา

กตมา ปฏิลาภภาวนา. สพฺเพสํ สมาธึ สมาปนฺนานํ ตตฺถ ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ อยํ ปฏิลาภภาวนา.

[๗๐] กตมา เอกรสาภาวนา. อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ภาวยโต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ภาวยโต วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา. อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ภาวยโต สตินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา. อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ภาวยโต สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ภาวยโต ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺเจน สทฺธาพลํ ภาวยโต สทฺธาพลสฺส วเสน จตฺตาริ พลานิ เอกรสา โหนฺตีติ พลานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺเจน วิริยพลํ ภาวยโต วิริยพลสฺส วเสน จตฺตาริ พลานิ เอกรสา โหนฺตีติ พลานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปมาเท อกมฺปิยฏฺเจน สติพลํ ภาวยโต สติพลสฺส วเสน จตฺตาริ พลานิ เอกรสา โหนฺตีติ พลานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺเจน สมาธิพลํ ภาวยโต สมาธิพลสฺส วเสน จตฺตาริ พลานิ เอกรสา โหนฺตีติ พลานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเจน ปญฺญาพลํ ภาวยโต ปญฺญาพลสฺส วเสน จตฺตาริ พลานิ เอกรสา โหนฺตีติ พลานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา.

อุปฏฺฐานฏฺเจน สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปวิจยฏฺเจน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต ธมฺมวิจย-สมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปคฺคหฏฺเจน วิริยสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกสรฏฺเจน ภาวนา, ผรณฏฺเจน ปีติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อุปสมฏฺเจน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปฏิสงฺขานฏฺเจน อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาวยโต อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วเสน ฉ โพชฺฌงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ โพชฺฌงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา.

ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐึ ภาวยโต สมฺมาทิฏฺฐิยา วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อภินิโรปนฏฺเจน สมฺมาสงฺกปฺปํ ภาวยโต สมฺมาสงฺกปฺปสฺส วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปริคฺคหฏฺเจน สมฺมาวาจํ ภาวยโต สมฺมาวาจาย วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, สมุฏฺฐานฏฺเจน สมฺมากมฺมนฺตํ ภาวยโต สมฺมากมฺมนฺตสฺส

วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, โวทานฏฺเจน สมฺมาอาชีวํ ภาวยโต สมฺมาอาชีวสฺส วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปคฺคหฏฺเจน สมฺมาวายามํ ภาวยโต สมฺมาวายามสฺส วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อุปฏฺฐานฏฺเจน สมฺมาสตึ ภาวยโต สมฺมาสติยา วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธึ ภาวยโต สมฺมาสมาธิสฺส วเสน สตฺต มคฺคงฺคา เอกรสา โหนฺตีติ มคฺคงฺคานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, อยํ เอกรสาภาวนา.

[๗๑] กตมา อาเสวนาภาวนา. อิธ ภิกฺขุ ปุพฺพณฺหสมยมฺปิ[๑] อาเสวติ มชฺฌนฺติกสมยมฺปิ[๒] อาเสวติ สายณฺหสมยมฺปิ อาเสวติ ปุเรภตฺตมฺปิ อาเสวติ, ปจฺฉาภตฺตมฺปิ อาเสวติ, ปุริเมปิ ยาเม อาเสวติ ปจฺฉิเมปิ ยาเม อาเสวติ, รตฺตึปิ[๓] อาเสวติ, ทิวาปิ อาเสวติ รตฺตินฺทิวาปิ อาเสวติ, กาเฬปิ อาเสวติ, ชุณฺเหปิ อาเสวติ, วสฺเสปิ อาเสวติ, เหมนฺเตปิ อาเสวติ, คิมฺเหปิ อาเสวติ, ปุริเมปิ วโยขนฺเธ อาเสวติ, มชฺฌิเมปิ วโยขนฺเธ อาเสวติ, ปจฺฉิเมปิ วโยขนฺเธ อาเสวติ. อยํ อาเสวนาภาวนา. อิมา จตสฺโส ภาวนา.

[๗๒] อปราปิ จตสฺโส ภาวนา, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา.

---

[๑] ฉ.,เท. ปิสทฺโท น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท. มชฺฌนฺหิกสมยมฺปิ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. รตฺตินฺทิวาปิ

[๗๓] กถํ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, พฺยาปาทํ ปชหโต อพฺยาปาทวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, ถีนมิทฺธ[๑] ปชหโต อาโลกสญฺญาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อุทฺธจฺจํ ปชหโต อวิกฺเขปวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, วิจิกิจฺฉํ ปชหโต ธมฺมววตฺถานวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อวิชฺชํ ปชหโต ญาณวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อรตึ ปชหโต ปามุชฺชวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, นีวรเณ ปชหโต ปฐมชฺฌานวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, วิตกฺกวิจาเร ปชหโต ทุติยชฺฌานวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, ปีตึ ปชหโต ตติยชฺฌานวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, สุขทุกฺเข ปชหโต จตุตฺถชฺฌานวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา.

---

[๑] ฉ.,เท. ถินมิทฺธํ

รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปชหโต อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อากาสานญฺจายตนสญฺญํ ปชหโต วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ ปชหโต อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปชหโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา,

นิจฺจสญฺญํ ปชหโต อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, สุขสญฺญํ ปชหโต ทุกฺขานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อตฺตสญฺญํ ปชหโต อนตฺตานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, นนฺทึ ปชหโต นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, ราคํ ปชหโต วิราคานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, สมุทยํ ปชหโต นิโรธานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อาทานํ ปชหโต ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา

อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, ฆนสญฺญํ ปชหโต ขยานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อายูหนํ ปชหโต วยานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, ธุวสญฺญํ ปชหโต วิปริณามานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, นิมิตฺตํ ปชหโต อนิมิตฺตานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, ปณิธึ ปชหโต อปฺปณิหิตานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อภินิเวสํ ปชหโต สุญฺญตานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, สาราทานาภินิเวสํ ปชหโต อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, สมฺโมหาภินิเวสํ ปชหโต ยถาภูตญาณทสฺสนวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อาลยาภินิเวสํ ปชหโต อาทีนวานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อปฺปฏิสงฺขํ ปชหโต ปฏิสงฺขานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, สญฺโญคาภินิเวสํ ปชหโต วิวฏฺฏนานุปสฺสนาวเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา.

ทิฏฺเฐกฏฺเฐ กิเลเส ปชหโต โสตาปตฺติมคฺควเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, โอพาริเก กิเลเส ปชหโต สกทาคามิมคฺควเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อณุสหคเต กิเลเส ปชหโต อนาคามิมคฺควเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, สพฺพกิเลเส ปชหโต อรหตฺตมคฺควเสน ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, เอวํ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา.

[๗๔] กถํ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, พฺยาปาทํ ปชหโต อพฺยาปาทวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหโต อรหตฺตมคฺควเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ เอกรสา โหนฺตีติ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, เอวํ อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา.

[๗๕] กถํ ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน วิริยํ วาเหตีติ ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา, พฺยาปาทํ ปชหโต อพฺยาปาทวเสน วิริยํ วาเหตีติ ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหโต อรหตฺตมคฺควเสน วิริยํ วาเหตีติ ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา, เอวํ ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา.

[๗๖] กถํ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมํ อาเสวตีติ. อาเสวนฏฺเจน ภาวนา, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทํ อาเสวตีติ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺคํ อาเสวตีติ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา, เอวํ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา.

อิมา จตสฺโส ภาวนา รูปึ ปสฺสนฺโต ภาเวติ, เวทนํ ปสฺสนฺโต ภาเวติ, สญฺญํ ปสฺสนฺโต ภาเวติ, สงฺขาเร ปสฺสนฺโต ภาเวติ วิญฺญาณํ ปสฺสนฺโต ภาเวติ, จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ปสฺสนฺโต ภาเวติ, เย เย ธมฺมา ภาวิตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ, ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ “อิเม ธมฺมา ภาเวตพฺพาติ โสตาวธานํ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. (๔)

จตุตฺถภาณวาโร.

[๗๗] กถํ “อิเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพาติ โสตาวธานํ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

เอโก ธมฺโม สจฺฉิกาตพฺโพ. อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ. เทฺว ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ. ตโย ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ติสฺโส วิชฺชา. จตฺตาโร ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา จตฺตาริ สามญฺญผลานิ. ปญฺจ ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา. ฉ ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ฉ อภิญฺญา. สตฺต ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา สตฺต ขีณาสวพลานิ. อฏฺฐ ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา อฏฺฐ วิโมกฺขา. นว ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา นว อนุปุพฺพนิโรธา. ทส ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ทส อเสกฺขา ธมฺมา.

[๗๘] สพฺพํ ภิกฺขเว สจฺฉิกาตพฺพํ, กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ สจฺฉิกาตพฺพํ. จกฺขุ ภิกฺขเว สจฺฉิกาตพฺพํ, รูปา สจฺฉิกาตพฺพา, จกฺขุวิญฺญาณํ สจฺฉิกาตพฺพํ, จกฺขุสมฺผสฺโส สจฺฉิกาตพฺโพ, ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ สจฺฉิกาตพฺพํ. โสตํ สจฺฉิกาตพฺพํ ฯเปฯ สทฺทา สจฺฉิกาตพฺพา ฯเปฯ ฆานํ สจฺฉิกาตพฺพํ, คนฺธา สจฺฉิกาตพฺพา ฯเปฯ ชิวฺหา สจฺฉิกาตพฺพา, รสา สจฺฉิกาตพฺพา ฯเปฯ กาโย สจฺฉิกาตพฺโพ, โผฏฺฐพฺพา สจฺฉิกาตพฺพา. มโน สจฺฉิกาตพฺโพ, ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา, มโนวิญฺญาณํ สจฺฉิกาตพฺพํ, มโนสมฺผสฺโส สจฺฉิกาตพฺโพ, ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ สจฺฉิกาตพฺพํ.

รูปี ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ, เวทนํ ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ, สญฺญํ ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ, สงฺขาเร ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ, วิญฺญาณํ ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ. จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ, เย เย ธมฺมา สจฺฉิกตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ผุสิตา[๑] โหนฺติ. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ "อิเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพาติ โสตาวธานํ, ตัปปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

กถํ "อิเม ธมฺมา หานภาคิยา, อิเม ธมฺมา ฐิติภาคิยา, อิเม ธมฺมา วิเสสภาคิยา, อิเม ธมฺมา นิพฺเพธภาคิยาติ โสตาวธานํ, ตัปปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

ปฐมชฺฌานสฺส[๒] ลาภี, กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ผสฺสิตา

[๒] ฉ.,เท. ปฐมสฺส ฌานสฺส, เอวมุปริปิ.

จิติภาคิโย ธมฺโม, อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม. ทุติยชฺฌานสฺส ลาภี วิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ จิติภาคิโย ธมฺโม, อุเปกฺขาสุขสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

ตติยชฺฌานสฺส[๑] ลาภี ปีติสุขสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ จิติภาคิโย ธมฺโม, อทุกฺขมสุขสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

จตุตฺถชฺฌานสฺส ลาภี อุเปกฺขาสุขสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ จิติภาคิโย ธมฺโม. อากาสานญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

อากาสานญฺจายตนสฺส ลาภี รูปสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ จิติภาคิโย ธมฺโม, วิญฺญาณญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

---

[๑] สฺยา. ตติยชฺฌานสฺส ลาภี ฯเปฯ นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโมติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

วิญฺญาณญฺจายตนสฺส ลาภึ อากาสานญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ ฐิติภาคิโย ธมฺโม, อากิญฺจญฺญายตนสหคตา สญฺญา-มนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม.

อากิญฺจญฺญายตนสฺส ลาภึ วิญฺญาณญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคิโย ธมฺโม, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ ฐิติภาคิโย ธมฺโม, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม, นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิพฺเพธภาคิโย ธมฺโม. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ “อิเม ธมฺมา หานภาคิยา, อิเม ธมฺมา ฐิติภาคิยา, อิเม ธมฺมา วิเสสภาคิยา, อิเม ธมฺมา นิพฺเพธภาคิยาติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. (๔ - ๙)

[๗๙] กถํ “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. รูปึ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. เวทนา ฯเปฯ สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา ฯเปฯ วิญฺญาณํ, จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ. (๓ - ๑๒)

[๘๐] กถํ "อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อิทํ ทุกฺขสมุทโย[๑] อริยสจฺจํ อิทํ ทุกฺขนิโรโธ[๒] อริสจฺจํ อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ, ตีปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ชาติปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, มรณมฺปิ ทุกฺขํ, โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

ตตฺถ กตมา ชาติ. ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ สญฺชาติ โอกฺกนฺติ นิพฺพตฺติ[๓] อภินิพฺพตฺติ ขนฺธานํ ปาตุภาโว อายตนานํ ปฏิลาโภ, อยํ วุจฺจติ ชาติ.

ตตฺถ กตมา ชรา. ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺฑิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตา อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก, อยํ วุจฺจติ ชรา.

ตตฺถ กตมํ มรณํ. ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตนิกายา จุติ จวนตา เภโท อนฺตรธานํ มจฺจุ กาลกิริยา ขนฺธานํ เภโท กเพวรสฺส นิกฺเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉโท,[๔] อิทํ วุจฺจติ มรณํ.

[๘๑] ตตฺถ กตโม โสโก. โย[๕] ญาติพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส โภคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, โรคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, สีลพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, ทิฏฺฐิพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, อญฺญตรญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตสฺส, อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส, โสโก

---

[๑] ฉ.,เท. ทุกฺขสมุทยํ [๒] ฉ.,เท. ทุกฺขนิโรธํ [๓] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ.,เท. ชีวิตินฺทฺริยสฺสุปจฺเฉโท [๕] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ เอวมุปริปิ.

โสจนา โสจิตตฺตํ อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก เจตโส ปริชฺฌายนา โทมนสฺสํ โสกสลฺลํ อยํ วุจฺจติ โสโก.

ตตฺถ กตโม ปริเทโว. โย ญาติพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, โภคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, โรคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, สีลพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, ทิฏฺฐิพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, อญฺญตรญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตสฺสม อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส. อาเทโว ปริเทโว อาเทวนา ปริเทวนา อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ วาจา ปลาโป วิปฺปลาโป ลาลปฺโป ลาลปฺปนา ลาลปฺปิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ปริเทโว.

ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ. ยํ กายิกํ อสาตํ กายิกํ ทุกฺขํ, กายสมฺผสฺสชํ อสาตํ ทุกฺขํ เวทยิตํ, กายสมฺผสฺสชา อสาตา ทุกฺขา เวทนา, อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขํ.

ตตฺถ กตมํ โทมนสฺสํ. ยํ เจตสิกํ อสาตํ เจตสิกํ ทุกฺขํ, เจโตสมฺผสฺสชํ อสาตํ ทุกฺขํ เวทยิตํ, เจโตสมฺผสฺสชา อสาตา ทุกฺขา เวทนา, อิทํ วุจฺจติ โทมนสฺสํ.

ตตฺถ กตโม อุปายาโส. โย ญาติพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, โภคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, โรคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, สีลพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, ทิฏฺฐิพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส, อญฺญตรญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตสฺส, อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส, อายาโส อุปายาโส [๑] อายาสิตตฺตํ อุปายาสิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ อุปายาโส.

---

[๑] ฉ.,เท. อายาสนา อุปายาสนา

[๘๒] ตตฺถ กตโม อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข. อิธ ยสฺส เต โหนฺติ อนิฏฺฐา อกนฺตา อมนาปา รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา เย วา ปนสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา อหิตกามา อผาสุกามา อโยคกฺเขมกามา, ยา เตหิ [๑] สงฺคติ สมาคโม สโมธานํ มิสฺสีภาโว, อยํ วุจฺจติ อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข.

ตตฺถ กตโม ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข. อิธ ยสฺส เต โหนฺติ อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา, เย วา ปนสฺส เต โหนฺติ อตฺถกามา หิตกามา ผาสุกามา โยคกฺเขมกามา มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา ภคินี วา มิตฺตา วา อมจฺจา วา ญาตี วา สาโลหิตา วา, ยา เตหิ [๒] อสงฺคติ อสมาคโม อสโมธานํ อมิสฺสีภาโว, อยํ วุจฺจติ ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข.

ตตฺถ กตมํ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ. ชาติธมฺมานํ สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ "อโห วต มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคจฺเฉยฺยาติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ. ชราธมฺมานํ สตฺตานํ ฯเปฯ พฺยาธิธมฺมานํ สตฺตานํ. มรณธมฺมานํ สตฺตานํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมานํ สตฺตานํ, เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ "อโห วต มยํ น โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา อาคจฺเฉยฺยุนฺติ, น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ.

---

[๑] ฉ.,เท. สทฺธึ [๒] ฉ.,เท. สทฺธึ

ตตฺถ กตเม สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. เสยฺยถีทํ.[๑] รูปูปาทานกฺขนฺโธ,[๒] เวทนูปาทานกฺขนฺโธ, สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ, สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ, วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ, อิเม วุจฺจนฺติ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ.

[๘๓] ตตฺถ กตมํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ. ยายं ตณฺหา โปโนพฺภวิกา[๓] นนฺทิราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี. เสยฺยถีทํ. กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา, สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ. กตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ; เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. กิญฺจ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ; จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ; เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ; เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. โสตํ โลเก ฯเปฯ ฆานํ โลเก ฯเปฯ ชิวฺหา โลเก ฯเปฯ กาโย โลเก ฯเปฯ มโน โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ; เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ; เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ; รูปา โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ; เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ สทฺทา โลเก ฯเปฯ ธมฺมา โลเก. จกฺขุวิญฺญาณํ โลเก ฯเปฯ มโนวิญฺญาณํ โลเก. จกฺขุสมฺผสฺโส โลเก ฯเปฯ มโนสมฺผสฺโส โลเก. จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา โลเก ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชา เวทนา โลเก. รูปสญฺญา โลเก ฯเปฯ ธมฺมสญฺญา โลเก. รูปสญฺเจตนา โลเก ฯเปฯ ธมฺมสญฺเจตนา โลเก. รูปตณฺหา โลเก

---

[๑] ฉ.,เท. เสยฺยถิทํ

[๒] ฉ.,เท. รูปูปาทานกฺขนฺโธ, เอวมุปริปิ.

[๓] ฉ.,เท. โปโนภวิกา

ฯเปฯ ธมฺมตณฺหา โลเก. รูปวิตกฺโก โลเก ฯเปฯ ธมฺมวิตกฺโก โลเก. รูปวิจาโร โลเก ฯเปฯ ธมฺมวิจาโร โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ. เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ. เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ.

[๘๔] ตตฺถ กตมํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ. โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย; สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ ปหิยฺยมานา ปหียติ. กตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ. ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ; เอตฺเถสา ตณฺหา ปหิยฺยมานา ปหียติ; เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ. กิญฺจ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ. เอตฺเถสา ตณฺหา ปหิยฺยมานา ปหียติ; เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ โสตํ โลเก ฯเปฯ ธมฺมวิจาโร โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ; เอตฺเถสา ตณฺหา ปหิยฺยมานา ปหียติ; เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ. อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ.

[๘๕] ตตฺถ กตมํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถีทํ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

ตตฺถ กตมา สมฺมาทิฏฺฐิ. ทุกฺเข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ; อยํ วุจฺจติ สมฺมาทิฏฺฐิ.

ตตฺถ กตโม สมฺมาสงฺกปฺโป. เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหึสาสงฺกปฺโป; อยํ วุจฺจติ สมฺมาสงฺกปฺโป.

ตตฺถ กตมา สมฺมาวาจา. มุสาวาทา เวรมณี ปิสุณาย วาจาย เวรมณี ผรุสาย วาจาย เวรมณี สมฺผปฺปลาปา เวรมณี; อยํ วุจฺจติ สมฺมาวาจา.

ตตฺถ กตโม สมฺมากมฺมนฺโต. ปาณาติปาตา เวรมณี อทินฺนาทานา เวรมณี กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี; อยํ วุจฺจติ สมฺมากมฺมนฺโต.

ตตฺถ กตโม สมฺมาอาชีโว. อิธ อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ[๑] กปฺเปติ; อยํ วุจฺจติ สมฺมาอาชีโว.

ตตฺถ กตโม สมฺมาวายาโม. อิธ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ, วายมติ, วิริยํ อารภติ, จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ, ปทหติ, อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, ฯเปฯ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฯเปฯ อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ จิตียา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ; วิริยํ อารภติ; จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ; อยํ วุจฺจติ สมฺมาวายาโม.

ตตฺถ กตมา สมฺมาสติ. อิธ ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ ฯเปฯ จิตฺเต ฯเปฯ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ; อยํ วุจฺจติ สมฺมาสติ.

ตตฺถ กตโม สมฺมาสมาธิ. อิธ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขํ

---

[๑] อิ. ชีวิตํ

ปฐมชฺฌานนฺ[๑] อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยชฺฌานนฺ[๒] อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ; ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ "อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ; ตติยชฺฌานนฺ[๓] อุปสมฺปชฺช วิหรติ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถชฺฌานนฺ[๔] อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ วุจฺจติ สมฺมาสมาธิ. อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ; ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา; เตน วุจฺจติ "อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. "อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ. "อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ. "อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ โสตาวธานํ; ตัปปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณํ เอวํ โสตาวธาเน ปญฺญา สุตมเย ญาณํ.

ปฐโม สุตมยญาณนิทฺเทโส.

๒. สีลมยญาณนิทฺเทโส

[๘๖] กถํ สุตฺวาน สำวเร ปญฺญา สีลมเย ญาณํ. ปญฺจ สีลานิ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ ปริปุณฺณ-ปาริสุทฺธิสีลํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลนฺติ.

ตตฺถ กตมํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. อนุปสมฺปนฺนานํ ปริยนฺตสิกฺขาปทานํ อิทํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ปรมํ ฌานํ
[๒] ฉ.,เท. ทุติยํ ฌานํ
[๓] ฉ.,เท. ตติยํ ฌานํ
[๔] ฉ.,เท. จตุตฺถํ ฌานํ

กตมํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ. อุปสมฺปนฺนานํ อปริยนฺต-สิกฺขาปทานํ อิทํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ.

กตมํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ. ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ กุสลธมฺเม ยุตฺตานํ อเสกฺขปริยนฺเต[๑] ปริปูริการีนํ[๒] กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ ปริจฺจตฺตชีวิตานํ อิทํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ.

กตมํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ. สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ อิทํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ.

กตมํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ. ตถาคตสาวกานํ ขีณาสวานํ ปจฺเจกพุทฺธานํ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อิทํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ.

[๘๗] อตฺถิ สีลํ ปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ อปริยนฺตํ. ตตฺถ กตมนฺตํ สีลํ ปริยนฺตํ. อตฺถิ สีลํ ลาภปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ ยสปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ ญาติปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ องฺคปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนं[๓] สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทนฺตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ ยสปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ยสเหตุ ยสปจฺจยา ยสการณา ยถาสมาทินฺนं สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทนฺตํ สีลํ ยสปริยนฺตํ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เสกฺขปริยนฺเต

[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปริปูรการีนํ

[๓] อิ. ยถาสมาทิณฺณํ

กตมนฺตํ สีลํ ญาติปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ญาติเหตุ ญาติปจฺจยา ญาติการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทนฺตํ สีลํ ญาติปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ องฺคปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ องฺคเหตุ องฺคปจฺจยา องฺคการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทนฺตํ สีลํ องฺคปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ชีวิตเหตุ ชีวิตปจฺจยา ชีวิตการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ; อิทนฺตํ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํ. เอวรูปานิ สีลานิ ขณฺฑานิ ฉิทฺทานิ สพลานิ กมฺมาสานิ น ภุชิสฺสานิ น วิญฺญุปสตฺถานิ[๑] ปรามฏฺฐานิ อสมาธิสංวตฺตนิกานิ[๒] น อวิปฺปฏิสารวตฺถุกานิ น ปามุชฺชวตฺถุกานิ น ปีติวตฺถุกานิ น ปสฺสทฺธิวตฺถุกานิ น สุขวตฺถุกานิ น สมาธิวตฺถุกานิ น ยถาภูตญาณทสฺสนวตฺถุกานิ น เอกนฺตนิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สංวตฺตนฺติ อิทนฺตํ สีลํ ปริยนฺตํ.

[๘๘] กตมนฺตํ สีลํ อปริยนฺตํ. อตฺถิ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ น ยสปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ น ญาติปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ น องฺคปริยนฺตํ; อตฺถิ สีลํ น ชีวิตปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ; กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ. อิทนฺตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ.

---

[๑] อิ. วิญฺญูปสตฺถานิ

[๒] อิ. น สมาธิสංวตฺตนิกานิ

กตมนฺตํ สีลํ น ยสปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ยสเหตุ ยสปจฺจยา ยสการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ; กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ. อิทนฺตํ สีลํ น ยสปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ น ญาติปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ญาติเหตุ ญาติปจฺจยา ญาติการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ; กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ. อิทนฺตํ สีลํ น ญาติปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ น องฺคปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ องฺคเหตุ องฺคปจฺจยา องฺคการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ; กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ. อิทนฺตํ สีลํ น องฺคปริยนฺตํ.

กตมนฺตํ สีลํ น ชีวิตปริยนฺตํ. อิเธกจฺโจ ชีวิตเหตุ ชีวิตปจฺจยา ชีวิตการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ; กึ โส วีติกฺกมิสฺสติ. อิทนฺตํ สีลํ น ชีวิตปริยนฺตํ. เอวรูปานิ สีลานิ อกฺขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญูปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ อวิปฺปฏิสารวตฺถุกานิ ปามุชฺชวตฺถุกานิ ปีติวตฺถุกานิ ปสฺสทฺธิวตฺถุกานิ สุขวตฺถุกานิ สมาธิวตฺถุกานิ ยถาภูตญาณทสฺสนวตฺถุกานิ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ; อิทนฺตํ สีลํ อปริยนฺตํ.

[๘๙] กึ สีลํ. กติ สีลานิ. กึสมุฏฺฐานํ สีลํ. กติ ธมฺมสโมธานํ สีลํ.

“กึ สีลนฺติ เจตนา สีลํ; เจตสิกํ สีลํ; สํวโร สีลํ; อวีติกฺกโม สีลํ.

"กติ สีลานีติ ตีณิ สีลานิ; กุสลสีลํ, อกุสลสีลํ, อพฺยากตสีลํ.

"กึสมุฏฺฐานํ สีลนฺติ กุสลจิตฺตสมุฏฺฐานํ กุสลสีลํ, อกุสลจิตฺตสมุฏฺฐานํ อกุสลสีลํ, อพฺยากตจิตฺตสมุฏฺฐานํ อพฺยากตสีลํ.

"กติธมฺมสโมธานํ สีลนฺติ สวรสโมธานํ สีลํ, อวีติกฺกมสโมธานํ สีลํ, ตถาภาเว ชาตเจตนาสโมธานํ สีลํ.

ปาณาติปาตํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. อทินฺนาทานํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. กาเมสุ มิจฺฉาจารํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. มุสาวาทํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. ปิสุณาวาจํ[๑] สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. ผรุสวาจํ[๒] สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. สมฺผปฺปลาปึ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. อภิชฺฌํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. พฺยาปาทํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ มิจฺฉาทิฏฺฐึ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ.

เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ สวรฏฺเจน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธํ. อวิกฺเขปฏฺเจน อุทฺธจฺจํ. ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ. ญาเณน อวิชฺชํ. ปามุชฺเชน อรตึ [๓]

ปฐมชฺฌาเนน[๔] นีวรเณ. ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจาเร. ตติยชฺฌาเนน ปีตึ. จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ. อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติยา รูปสญฺญํ, ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ปิสุณํ วาจํ
[๒] ฉ.,เท. ผรุสํ วาจํ
[๓] เท. สวรฏฺเจน สีลํ, อวีติกฺกมฏฺเจน สีลํ
[๔] ฉ.,เท. ปฐเมน ฌาเนน นีวรเณ, เอวมุปริปิ. อิ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรณํ

อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ. เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ.

อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ฯเปฯ ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญํ ฯเปฯ อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญํ ฯเปฯ นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทึ ฯเปฯ วิราคานุปสฺสนาย ราคํ ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานํ ฯเปฯ ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญํ ฯเปฯ วยานุปสฺสนาย อายูหนํ ฯเปฯ วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญํ ฯเปฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ ฯเปฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธึ ฯเปฯ สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสํ ฯเปฯ อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสํ ฯเปฯ ยถาภูตญาณทสฺสเนน สมฺโมหาภินิเวสํ ฯเปฯ อาทีนวานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสํ ฯเปฯ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขํ ฯเปฯ วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย สญฺโญคาภินิเวสํ.

โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺเฐกฏฺเฐ กิเลเส. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริเก กิเลเส. อนาคามิมคฺเคน อณุสหคเต กิเลเส. อรหตฺต-มคฺเคน สพฺพกิเลเส สำวรฏฺเฐน สีลํ; อวีติกฺกมฏฺเฐน สีลํ.

[๙๐] ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลํ; เวรมณี สีลํ; เจตนา สีลํ; สำโร สีลํ; อวีติกฺกโม สีลํ. เอวรูปานิ สีลานิ จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สำวตฺตนฺติ; ปามุชฺชาย[๑] สำวตฺตนฺติ; ปีติยา สำวตฺตนฺติ; ปสฺสทฺธิยา สำวตฺตนฺติ; โสมนสฺสาย สำวตฺตนฺติ; อาเสวนาย สำวตฺตนฺติ; ภาวนาย สำวตฺตนฺติ; พหุลีกมฺมาย สำวตฺตนฺติ; อลงฺการาย สำวตฺตนฺติ; ปริกฺขาราย สำวตฺตนฺติ; ปริวาราย สำวตฺตนฺติ; ปาริปูริยา สำวตฺตนฺติ; เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สำวตฺตนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปาโมชฺชาย, เอวมุปริปิ.

เอวรูปานํ สีลานํ สำวรปาริสุทฺธิ อธิสีลํ; สำวรปาริสุทฺธิยา จิตฺตํ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ; อวิกฺเขปปาริสุทฺธิ อธิจิตฺตํ; สำวรปาริสุทฺธิ สมฺมา ปสฺสติ; อวิกฺเขปปาริสุทฺธิ สมฺมา ปสฺสติ; ทสฺสนปาริสุทฺธิ อธิปญฺญา.

โย ตตฺถ สำวรฏฺโฐ; อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโฐ อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโฐ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา.

อิมา ติสฺโส สิกฺขาโย อาวชฺชนฺโต สิกฺขติ, ชานนฺโต สิกฺขติ ปสฺสนฺโต สิกฺขติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต สิกฺขติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต สิกฺขติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต สิกฺขติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺขติ, สตึ อุปฏฺฐหนฺโต[๑] สิกฺขติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต สิกฺขติ, ปญฺญาย ปชานนฺโต สิกฺขติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต สิกฺขติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต สิกฺขติ; ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต สิกฺขติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺขติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ.

[๙๑] ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส.[๒] อทินฺนาทานสฺส กาเมสุ มิจฺฉาจารสฺส. มุสาวาทสฺส. ปิสุณาย วาจาย. ผรุสาย วาจาย. สมฺผปฺปลาปสฺส. อภิชฺฌาย. พฺยาปาทสฺส. มิจฺฉาทิฏฺฐิยา.

เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส. อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส. อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส. ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย. ญาเณน อวิชฺชาย. ปามุชฺเชน อรติยา [๓].

ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํ. ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจารานํ. ตติยชฺฌาเนน ปีติยา. จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขานํ. อากาสานญฺจายตน-

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อุปฏฺฐเปนฺโต [๒] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๓] เท. ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺขติ, เอวมุปริปิ.

สมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญาย. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย.

อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย. ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย. อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย. นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา. วิราคานุปสฺสนาย ราคสฺส. นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยสฺส ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส. ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญาย. วยานุปสฺสนาย อายุหนสฺส. วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญาย. อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตสฺส. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธิยา. สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสสฺส. อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสสฺส.[๑] ยถาภูตญาณทสฺสเนน สมฺโมหาภินิเวสสฺส. อาทีนวานุปสฺสาย อาลยาภินิเวสสฺส. ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขาย. วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย สญฺโญคาภินิเวสสฺส.

โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกานํ กิเลสานํ. อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตานํ กิเลสานํ. อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปหานํ สีลํ, เวรมณี สีลํ, เจตนา สีลํ, สำวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลํ. เอวรูปานิ สีลานิ จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สำวตฺตนฺติ; ปามุชฺชาย สำวตฺตนฺติ; ปีติยา สำวตฺตนฺติ; ปสฺสทฺธิยา สำวตฺตนฺติ; โสมนสฺสาย สำวตฺตนฺติ; อาเสวนาย สำวตฺตนฺติ; ภาวนาย สำวตฺตนฺติ; พหุลีกมฺมาย สำวตฺตนฺติ; อลงฺการาย สำวตฺตนฺติ; ปริกฺขาราย สำวตฺตนฺติ; ปริวาราย สำวตฺตนฺติ; ปาริปูริยา สำวตฺตนฺติ;

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สาราคาภินิเวสสฺส

เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ.

เอวรูปานํ สีลานํ สํวรปาริสุทฺธิ อธิสีลํ. สํวรปาริสุทฺธิยา จิตฺตํ จิตฺตํ น วิกฺเขปึ[๑] คจฺฉติ, อวิกฺเขปปาริสุทฺธิ อธิจิตฺตํ. สํวรปาริสุทฺธึ สมฺมา ปสฺสติ, อวิกฺเขปปาริสุทฺธึ สมฺมา ปสฺสติ. ทสฺสนปาริสุทฺธิ อธิปญฺญา. โย ตตฺถ สํวรฏฺโฐ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโฐ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโฐ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อิมา ติสฺโส สิกฺขาโย อาวชฺชนฺโต สิกฺขติ, ชานนฺโต สิกฺขติ, ปสฺสนฺโต สิกฺขติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต สิกฺขติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต สิกฺขติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต สิกฺขติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺขติ, สตึ อุปฏฺฐเปนฺโต สิกฺขติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต สิกฺขติ, ปญฺญาย ชานนฺโต[๒] สิกฺขติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต สิกฺขติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต สิกฺขติ, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต สิกฺขติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺขติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ สุตฺวาน สํวเร ปญฺญา สีลมเย ญาณํ.

ทุติโย สีลมยญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. อวิกฺเขปึ

[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปชานนฺโต, เอวมุปริปิ.

๓. สมาธิภาวนามยญาณนิทฺเทโส

[๙๒] กถํ สวริตฺวา สมาทหเน ปญฺญา สมาธิภาวนามเย ญาณํ. เอโก สมาธิ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. เทฺว สมาธี, โลกิโย สมาธิ โลกุตฺตโร สมาธิ. ตโย สมาธี, สวิตกฺกสวิจาโร สมาธิ อวิตกฺกวิจารมตฺโต สมาธิ อวิตกฺกาวิจาโร สมาธิ.

จตฺตาโร สมาธี, หานภาคิโย สมาธิ จิติภาคิโย สมาธิ วิเสสภาคิโย สมาธิ นิพฺเพธภาคิโย สมาธิ.

ปญฺจ สมาธี, ปีติผรณตา สุขผรณตา เจโตผรณตา อาโลกผรณตา ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํ.

ฉ สมาธี, พุทฺธานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ; ธมฺมานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, สงฺฆานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, สีลานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ จาคานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, เทวตานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ.

สตฺต สมาธี, สมาธิสฺส[๑] กุสลตา, สมาธิสฺส สมาปตฺติกุสลตา, สมาธิสฺส จิติกุสลตา, สมาธิสฺส วุฏฺฐานกุสลตา, สมาธิสฺส กลฺลิตกุสลตา,[๒] สมาธิสฺส โคจรกุสลตา, สมาธิสฺส อภินีหารกุสลตา.

อฏฺฐ สมาธี, ปจวีกสิณวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อาโปกสิณวเสน ฯเปฯ เตโชกสิณวเสน.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สมาธิกุสลตา

[๒] ฉ.,เท.,อิ. กลฺยตากุสลตา

วาโยกสิณวเสน. นีลกสิณวเสน. ปีตกสิณวเสน. โลหิตกสิณวเสน. โอทาตกสิณวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ.

นว สมาธี, รูปาวจโร สมาธิ อตฺถิ หีโน อตฺถิ มชฺฌิโม อตฺถิ ปณีโต, อรูปาวจโร สมาธิ อตฺถิ หีโน อตฺถิ มชฺฌิโม อตฺถิ ปณีโต, สุญฺญโต สมาธิ อนิมิตฺโต สมาธิ อปฺปณิหิโต สมาธิ.

ทส สมาธี, อุทฺธุมาตกสญฺญาวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, วินีลกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิปุพฺพกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิจฺฉิทฺทกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิกฺขายิตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิกฺขิตฺตกสญฺญาวเสน[๑] ฯเปฯ หตวิกฺขายิตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ โลหิตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ ปุลวกสญฺญาวเสน ฯเปฯ อฏฺฐิกสญฺญาวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อิเม ปญฺจปญฺญาส สมาธี.

[๙๓] อปิจ ปญฺจวีสติ สมาธิสฺส สมาธิฏฺฐา. ปริคฺคหฏฺเฐน สมาธิ, ปริวารฏฺเฐน สมาธิ, ปริปูรฏฺเฐน สมาธิ, เอกคฺคฏฺเฐน สมาธิ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธิ, อวิสารฏฺเฐน สมาธิ, อนาวิลฏฺเฐน สมาธิ, อนิญฺชนฏฺเฐน สมาธิ, วิมุตฺตฏฺเฐน สมาธิ, เอกตฺตุปฏฺฐานวเสน จิตฺตสฺส จิตตฺตา สมาธิ. สมํ เอสตีติ สมาธิ, วิสมํ เนสตีติ สมาธิ, สมํ เอสิตตฺตา สมาธิ, วิสมํ เนสิตตฺตา สมาธิ, สมํ อาทิยตีติ สมาธิ, วิสมํ นาทิยตีติ สมาธิ, สมํ อาทินฺนตฺตา สมาธิ, วิสมํ อนาทินฺนตฺตา สมาธิ, สมํ ปฏิปชฺชตีติ สมาธิ, วิสมํ นปฺปฏิปชฺชตีติ สมาธิ, สมํ ปฏิปนฺนตฺตา สมาธิ, วิสมํ นปฺปฏิปนฺนตฺตา สมาธิ, สมํ ฌายตีติ สมาธิ, วิสมํ ฌาเปตีติ สมาธิ, สมํ ฌาตตฺตา สมาธิ, วิสมํ ฌาปิตตฺตา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปุพวกสญฺญาวเสน

สมาธิ, สโม จ หิโต จ สุโข จาติ สมาธิ. อิเม ปญฺจวีสติ สมาธิสฺส สมาธิฏฺฐา. ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ สำวริตฺวา สมาทหเน ปญฺญา สมาธิภาวนามเย ญาณำ.

ตติโย สมาธิภาวนามยญาณนิทฺเทโส.

๔. ธมฺมฏฺฐิติญาณนิทฺเทโส

[๙๔] กถำ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณำ. อวิชฺชา สงฺขารานำ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ อายุหนฏฺฐิติ จ สญฺโญคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณำ. อตีตมฺปิ อทฺธานำ อวิชฺชา[๑] สงฺขารานำ, อนาคตมฺปิ อทฺธานำ อวิชฺชา สงฺขารานำ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ อายุหนฏฺฐิติ จ สญฺโญคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณำ.

สงฺขารา วิญฺญาณสฺส ฯเปฯ วิญฺญาณำ นามรูปสฺส ฯเปฯ นามรูปำ สพายตนสฺส ฯเปฯ สพายตนำ ผสฺสสฺส ฯเปฯ ผสฺโส เวทนาย ฯเปฯ เวทนา ตณฺหาย ฯเปฯ ตณฺหา อุปาทานสฺส ฯเปฯ อุปาทานำ ภวสฺส ฯเปฯ ภโว ชาติยา ฯเปฯ ชาติ ชรามรณสฺส อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ อายุหนฏฺฐิติ จ สญฺโญคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ

---

[๑] ฉ.,เท. อิเม ปาจา น ทิสฺสนฺติ.

เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ ชาติ ปจฺจโย, ชรามรณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติ ชรามรณสฺส อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ อายุหนฏฺฐิติ จ สญฺโญคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ ชาติ ปจฺจโย, ชรามรณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

[๙๕] อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา อุโภเปเต ธมฺมา เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ, อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

สงฺขารา เหตุ, วิญฺญาณํ เหตุสมุปฺปนฺนํ ฯเปฯ วิญฺญาณํ เหตุ, นามรูปํ เหตุสมุปฺปนฺนํ, นามรูปํ เหตุ, สฬายตนํ เหตุสมุปฺปนฺนํ, สฬายตนํ เหตุ, ผสฺโส เหตุสมุปฺปนฺโน. ผสฺโส เหตุ, เวทนา เหตุสมุปฺปนฺนา. เวทนา เหตุ, ตณฺหา เหตุสมุปฺปนฺนา. ตณฺหา เหตุ, อุปาทานํ เหตุสมุปฺปนฺนํ. อุปาทานํ เหตุ, ภโว เหตุสมุปฺปนฺโน. ภโว เหตุ, ชาติ เหตุสมุปฺปนฺนา. ชาติ เหตุ, ชรามรณํ เหตุสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติ เหตุ, ชรามรณํ เหตุสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

[๙๖] “อวิชฺชา ปฏิจฺจ, สงฺขารา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. “อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา ปฏิจฺจ, สงฺขารา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

“สงฺขารา ปฏิจฺจ, วิญฺญาณํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ, นามรูปํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ นามรูปํ ปฏิจฺจ, สฬายตนํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ สฬายตนํ ปฏิจฺจ, ผสฺโส ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน, ฯเปฯ ผสฺโส ปฏิจฺจ เวทนา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ เวทนา ปฏิจฺจ, ตณฺหา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ ตณฺหา ปฏิจฺจ, อุปาทานํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ อุปาทานํ ปฏิจฺจ, ภโว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน, ฯเปฯ ภโว ปฏิจฺจ, ชาติ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ ชาติ ปฏิจฺจ, ชรามรณํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. “อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติ ปฏิจฺจ, ชรามรณํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

[๙๗] “อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. “อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

"สงฺขารา ปจฺจโย,[๑] วิญฺญาณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ วิญฺญาณํ ปจฺจโย, นามรูปํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ นามรูปํ ปจฺจโย, สฬายตนํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ สฬายตนํ ปจฺจโย, ผสฺโส ปจฺจยสมุปฺปนฺโน, ฯเปฯ ผสฺโส ปจฺจโย, เวทนา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ เวทนา ปจฺจโย, ตณฺหา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ ตณฺหา ปจฺจโย, อุปาทานํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, ฯเปฯ อุปาทานํ ปจฺจโย, ภโว ปจฺจยสมุปฺปนฺโน, ฯเปฯ ภโว ปจฺจโย, ชาติ ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, ฯเปฯ ชาติ ปจฺจโย, ชรามรณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ. "อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติ ปจฺจโย, ชรามรณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

[๙๘] ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว, อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา. อิธ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุฏฺโฐ ผสฺโส, เวทยิตํ เวทนา, อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธุปปตฺติภวสฺมึ ปุเร กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา, อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว, อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธ กมฺมภวสฺมึ อายติปฏิสนฺธิยา[๒] ปจฺจยา. อายติปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุฏฺโฐ ผสฺโส, เวทยิตํ เวทนา, อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ

---

[๑] ฉ.,เท. ปจฺจยา

[๒] ฉ.,เท.,อิ. อายตึ ปฏิสนฺธิยา, เอวมุปริปิ.

อุปปตฺติภวสฺมึ อิธ กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา. อิติ อิเม จตุสงฺเขเป ตโย อทฺเธ วีสติยา อาการหิ ติสนฺธึ ปฏิจฺจ สมุปฺปาทํ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ.

จตุตฺโถ ธมฺมฏฺฐิติญาณนิทฺเทโส.

๕. สมฺมสนญาณนิทฺเทโส

[๙๙] กถํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

ยงฺกิญฺจิ รูปี อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมฺ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปี อนิจฺจโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ, ทุกฺขโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ อนตฺตโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ.

ยา กาจิ เวทนา ฯเปฯ ยา กาจิ สญฺญา ฯเปฯ เย เกจิ สงฺขารา ฯเปฯ ยงฺกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมฺ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ, ทุกฺขโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ, อนตฺตโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ.

จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ, ทุกฺขโต ววตฺเถติ เอกํ สมฺมสนํ, อนตฺตโต ววตฺเถติ เอกํ, สมฺมสนํ.

[๑๐๐] รูปี อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเจน ทุกฺขํ ภยฏฺเจน อนตฺตา อสารกฏฺเจนาติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. เวทนา ฯเปฯ สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเจน ทุกฺขํ ภยฏฺเจน อนตฺตา อสารกฏฺเจนาติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

[๑๐๑] "รูปี อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. เวทนา สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

[๑๐๒] "ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ. อนาคตมฺปิ อทฺธานํ "ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ. ภวปจฺจยา ชาติ, อสติ ฯเปฯ อุปาทานปจฺจยา ภโว, อสติ ฯเปฯ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อสติ ฯเปฯ เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, อสติ ฯเปฯ ผสฺสปจฺจยา เวทนา, อสติ ฯเปฯ สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส, อสติ ฯเปฯ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, อสติ ฯเปฯ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปี, อสติ ฯเปฯ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, อสติ ฯเปฯ "อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา

สมฺมสเน ญาณํ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ. อนาคตมฺปิ อทฺธานํ "อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.

ปญฺจโม สมฺมสนญาณนิทฺเทโส.

๖. อุทยพฺพยญาณนิทฺเทโส

[๑๐๓] กถํ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณํ. ชาตํ รูปี ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตสฺส นิพฺพตฺติลกฺขณํ อุทโย, วิปริณามลกฺขณํ วโย, อนุปสฺสนาญาณํ ชาตา เวทนา ฯเปฯ ชาตา สญฺญา ฯเปฯ ชาตา สงฺขารา ฯเปฯ ชาตํ วิญฺญาณํ ฯเปฯ ชาตํ จกฺขุ ฯเปฯ ชาโต ภโว ปจฺจุปฺปนฺโน, ตสฺส นิพฺพตฺติลกฺขณํ อุทโย, วิปริณามลกฺขณํ วโย, อนุปสฺสนาญาณํ.

[๑๐๔] ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต ปญฺญาสํ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๐๕] รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. เวทนากฺขนฺธสฺส ฯเปฯ สญฺญากฺขนฺธสฺส

ฯเปฯ สงฺขารกฺขนฺธสฺส ฯเปฯ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต ทส ลกฺขณานิ ปสฺสติ. เวทนากฺขนฺธสฺส สญฺญากฺขนฺธสฺส สงฺขารกฺขนฺธสฺส วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๐๖] รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ตณฺหาสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน สมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, กมฺมสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, อาหารสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ. รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๐๗] วยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ตณฺหานิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, กมฺมนิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, อาหารนิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ.

รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ทส ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๐๘] เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจย-สมุทยฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ตณฺหาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, กมฺมสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ. เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๐๙] วยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ตณฺหานิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, กมฺมนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเจน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ. วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ. เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ทส ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๑๐] สญฺญากฺขนฺธสฺส ฯเปฯ สงฺขารกฺขนฺธสฺส ฯเปฯ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ

ปสฺสติ. อวิชฺชาสมุทยา วิญฺญาณสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ตณฺหาสมุทยา วิญฺญาณสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, กมฺมสมุทยา วิญฺญาณสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, นามรูปสมุทยา วิญฺญาณสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ. นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ. วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

[๑๑๑] วยํ ปสฺสนฺโต กตมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อวิชฺชานิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ตณฺหานิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, กมฺมนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, นามรูปนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ. วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต ทส ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺญาสํ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณํ.

รูปกฺขนฺธา[๑] อาหารสมุทยา, เวทนา สญฺญา สงฺขาราติ[๒] เสสา[๓] ขนฺธา ผสฺสสมุทยา วิญฺญาณกฺขนฺธา[๔] นามรูปสมุทยา.[๕]

ฉฏฺโฐ อุทยพฺพยญาณนิทฺเทโส.

๗. ภงฺคานุปสฺสนาญาณนิทฺเทโส

[๑๑๒] กถํ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขา ภงฺคานุปสฺสเน ปญฺญา วิปสฺสเน ญาณํ. รูปารมฺมณตาจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภิชฺชติ, ตํ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขา ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคํ อนุปสฺสติ. อนุปสฺสตีติ กถํ อนุปสฺสติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต. ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต. อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต. นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ. วิรชฺชติ, โน รชฺชติ. นิโรเธติ, โน สมุเทติ. ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ.

อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ.

[๑๑๓] เวทนารมฺมณตา ฯเปฯ สญฺญารมฺมณตา ฯเปฯ สงฺขารารมฺมณตา ฯเปฯ วิญฺญาณารมฺมณตา ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณารมฺมณตา จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภิชฺชติ, ตํ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขาตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคํ อนุปสฺสติ. อนุปสฺสตีติ กถํ อนุปสฺสติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต. ทุกฺขโต อนุปสฺสติ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. รูปกฺขนฺโธ อาหารสมุทโย
[๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ตโย
[๔] ฉ.,เท.,อิ. วิญฺญาณกฺขนฺโธ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. นามรูปสมุทโย

โน สุขโต. อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต. นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ. วิรชฺชติ, โน รชฺชติ. นิโรเธติ, โน สมุเทติ. ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ.

อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ. นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ.

[๑๑๔] วตฺถุสงฺกมนา เจว, สญฺญาย[๑] จ วิวฏฺฏนา.
อาวชฺชนา พลญฺเจว, ปฏิสงฺขา วิปสฺสนา.
อารมฺมณํ[๒] อนุวเยน, อุโภ เอกววตฺถนา.
นิโรเธ อธิมุตฺตตา, วยลกฺขณวิปสฺสนา.
อารมฺมณญฺจ ปฏิสงฺขา, ภงฺคญฺจ อนุปสฺสติ.
สุญฺญโต จ อุปฏฺฐานํ, อธิปญฺญาวิปสฺสนา.
กุสโล ตีสุ อนุปสฺสนาสุ, จตูสุ จ วิปสฺสนาสุ[๓]
ตโย อุปฏฺฐาเน กุสลตา, นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.

ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ อารมฺมณํ ปฏิสงฺขา ภงฺคานุปสฺสเน ปญฺญา วิปสฺสเน ญาณํ.

สตฺตโม ภงฺคานุปสฺสนาญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญาย
[๒] ฉ.,เท. อารมฺมณอนุวเยน อิ. อารมฺมณา อนุวเยน
[๓] สี.,ฉ.,เท. จตสฺโส จ วิปสฺสนาสุ

๘. อาทีนวญาณนิทฺเทโส

[๑๑๕] กถํ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ. อุปฺปาโท ภยนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ, ปวตฺตํ ภยนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ, นิมิตฺตํ ภยนฺติ ฯเปฯ อายุหนา ภยนฺติ ปฏิสนฺธิ ภยนฺติ. คติ ภยนฺติ. นิพฺพตฺตี ภยนฺติ. อุปปตฺติ ภยนฺติ. ชาติ ภยนฺติ. ชรา ภยนฺติ. พฺยาธิ ภยนฺติ. มรณํ ภยนฺติ. โสโก ภยนฺติ. ปริเทโว ภยนฺติ. อุปายาโส ภยนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ.

อนุปฺปาโท เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, อปฺปวตฺตํ เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อนุปายาโส เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

อุปฺปาโท ภยํ อนุปฺปาโท เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, ปวตฺตํ ภยํ อปฺปวตฺตํ เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส ภยํ อนุปายาโส เขมนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

อุปฺปาโท ทุกฺขนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส ทุกฺขนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ.

อนุปฺปาโท สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, อปฺปวตฺตํ สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อนุปายาโส สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

[๑๑๖] อุปฺปาโท ทุกฺขํ อนุปฺปาโท สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, ปวตฺตํ ทุกฺขํ อปฺปวตฺตํ สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส ทุกฺขํ อนุปายาโส สุขนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

[๑๑๗] อุปฺปาโท สามิสนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ, ปวตฺตํ สามิสนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สามิสนฺติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ.

อนุปฺปาโท นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, อปฺปวตฺตํ นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อนุปายาโส นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

อุปฺปาโท สามิสํ อนุปฺปาโท นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, ปวตฺตํ สามิสํ อปฺปวตฺตํ นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สามิสํ อนุปายาโส นิรามิสนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

[๑๑๘] อุปฺปาโท สงฺขาราติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สงฺขาราติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณํ.

อนุปฺปาโท นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, อปฺปวตฺตํ นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อนุปายาโส นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

อุปฺปาโท สงฺขารา อนุปฺปาโท นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ, ปวตฺตํ สงฺขารา อปฺปวตฺตํ นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สงฺขารา อนุปายาโส นิพฺพานนฺติ สนฺติปเท ญาณํ.

[๑๑๙] อุปฺปาทญฺจ ปวตฺตญฺจ นิมิตฺตํ ทุกฺขนฺติ ปสฺสติ.
อายุหนํ ปฏิสนฺธึ, ญาณํ อาทีนเว อิทํ.
อนุปฺปาทํ อปฺปวตฺตํ, อนิมิตฺตํ สุขนฺติ จ.
อนายุหนํ อปฺปฏิสนฺธึ, ญาณํ สนฺติปเท อิทํ.
อิทํ อาทีนเว ญาณํ, ปญฺจฏฺฐาเนสุ ชายติ.
ปญฺจฏฺฐาเน สนฺติปเท ทส ญาเณ ปชานาติ.
ทฺวินฺนํ ญาณานํ กุสลตา, นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.

ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา อาทีนเว ญาณำ.

อฏฺฐโม อาทีนวญาณนิทฺเทโส.

๙. สงฺขารุเปกฺขาญาณนิทฺเทโส

[๑๒๐] กถำ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ. [๑]อุปฺปาทมุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ, ปวตฺตมุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขา-สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ, นิมิตฺตมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ อายุหนมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ ปฏิสนฺธิมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ คติมุญฺจิตุกมฺยตา[๒] ฯเปฯ นิพฺพตฺติมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ อุปปตฺติมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ ชาติมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ ชรามุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ พฺยาธิมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ มรณมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ โสกมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ ปริเทวมุญฺจิตุกมฺยตา ฯเปฯ อุปายาสมุญฺจิตุกมฺยตา ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ.

[๑๒๑] อุปฺปาโท ทุกฺขนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ, ปวตฺตำ ทุกฺขนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตา-ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ. นิมิตฺตำ ทุกฺขนฺติมุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ ฯเปฯ อุปายาโส ทุกฺขนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อุปฺปาทำ [๒] ฉ.,เท. คตึ มุญฺจิตุกมฺยตา, เอวมุปริปิ.

อุปฺปาโท ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ปวตฺตํ ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส ภยนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ.

[๑๒๒] อุปฺปาโท สามิสนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ปวตฺตํ สามิสนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สามิสนฺติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ.

อุปฺปาโท สงฺขาราติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ปวตฺตํ สงฺขาราติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ ฯเปฯ อุปายาโส สงฺขาราติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ.

[๑๒๓] อุปฺปาโท สงฺขารา, เต สงฺขาเร อชฺฌุเปกฺขตีติ สงฺขารุเปกฺขา. เย จ สงฺขารา ยา จ อุเปกฺขา อุโภเปเต สงฺขารา, เต สงฺขาเร อชฺฌุเปกฺขตีติ สงฺขารุเปกฺขา. ปวตฺตํ สงฺขารา ฯเปฯ นิมิตฺตํ สงฺขารา. อายุหนา สงฺขารา. ปฏิสนฺธิ สงฺขารา. คติ สงฺขารา. นิพฺพตฺติ สงฺขารา. อุปปตฺติ สงฺขารา. ชาติ สงฺขารา. ชรา สงฺขารา. พฺยาธิ สงฺขารา. มรณํ สงฺขารา. โสโก สงฺขารา. ปริเทโว สงฺขารา ฯเปฯ อุปายาโส สงฺขารา, เต สงฺขาเร อชฺฌุเปกฺขตีติ สงฺขารุเปกฺขา. เย จ สงฺขารา ยา จ อุเปกฺขา อุโภเปเต สงฺขารา, เต สงฺขาเร อชฺฌุเปกฺขตีติ สงฺขารุเปกฺขา.

[๑๒๔] กติหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. อฏฺฐหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ.

ปุถุชฺชนสฺส กติหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. เสกฺขสฺส กติหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. วีตราคสฺส กติหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. ปุถุชฺชนสฺส ทฺวีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. เสกฺขสฺส ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. วีตราคสฺส ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ.

[๑๒๕] ปุถุชฺชนสฺส กตเมหิ ทฺวีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. ปุถุชฺชโน สงฺขารุเปกฺขํ อภินนฺทติ วา วิปสฺสติ วา. ปุถุชฺชนสฺส อิเมหิ ทฺวีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ.

เสกฺขสฺส กตเมหิ ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. เสกฺโข สงฺขารุเปกฺขํ อภินนฺทติ วา วิปสฺสติ วา ปฏิสงฺขาย วา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, เสกฺขสฺส อิเมหิ ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ.

วีตราคสฺส กตเมหิ ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ. วีตราโค สงฺขารุเปกฺขํ วิปสฺสติ วา ปฏิสงฺขาย วา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตทชฺฌุเปกฺขิตฺวา สุญฺญตวิหาเรน วา อนิมิตฺตวิหาเรน วา อปฺปณิหิตวิหาเรน วา วิหรติ. วีตราคสฺส อิเมหิ ตีหากาเรหิ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร โหติ.

[๑๒๖] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร เอกตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชนสฺส สงฺขารุเปกฺขํ อภินนฺทโต จิตฺตํ กิลิสฺสติ, ภาวนาย ปริปนฺโถ โหติ, ปฏิเวธสฺส อนฺตราโย โหติ, อายติปฏิสนฺธิยา ปจฺจโย โหติ. เสกฺขสฺสปิ[๑] สงฺขารุเปกฺขํ อภินนฺทโต จิตฺตํ กิลิสฺสติ, ภาวนาย ปริปนฺโถ โหติ, อุตฺตริปฏิเวธสฺส อนฺตราโย โหติ, อายติปฏิสนฺธิยา ปจฺจโย โหติ. เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร เอกตฺตํ โหติ อภินนฺทนฏฺเจน.[๒]

[๑๒๗] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร เอกตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชโน สงฺขารุเปกฺขํ อนิจฺจโตปิ ทุกฺขโตปิ อนตฺตโตปิ วิปสฺสติ, เสกฺโขปิ สงฺขารุเปกฺขํ อนิจฺจโตปิ ทุกฺขโตปิ อนตฺตโตปิ วิปสฺสติ, วีตราโคปิ สงฺขารุเปกฺขํ อนิจฺจโตปิ ทุกฺขโตปิ อนตฺตโตปิ วิปสฺสติ. เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร เอกตฺตํ โหติ อนุปสฺสนฏฺเจน.

[๑๒๘] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชนสฺส สงฺขารุเปกฺขา กุสลา โหติ, เสกฺขสฺสปิ สงฺขารุเปกฺขา กุสลา โหติ, วีตราคสฺส สงฺขารุเปกฺขา อพฺยากตา โหติ. เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ กุสลาพฺยากตฏฺเจน.

---

[๑] สี.,ฉ. จ

[๒] ฉ. อภินนฺทนฏฺเจน

[๑๒๙] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชนสฺส สงฺขารุเปกฺขา กิญฺจิกาเล สุวิทิตา โหติ, กิญฺจิกาเล น สุวิทิตา โหติ. เสกฺขสฺสปิ[๑] สงฺขารุเปกฺขา กิญฺจิกาเล สุวิทิตา โหติ, วีตราคสฺส สงฺขารุเปกฺขา อจฺจนฺตํ สุวิทิตา โหติ. เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ วิทิตฏฺเฐน จ อวิทิตฏฺเฐน จ.

[๑๓๐] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชโน สงฺขารุเปกฺขา[๒] อติตฺตตฺตา วิปสฺสติ, เสกฺโขปิ สงฺขารุเปกฺขา อติตฺตตฺตา วิปสฺสติ, วีตราโค สงฺขารุเปกฺขา ติตฺตตฺตา วิปสฺสติ, เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ ติตฺตฏฺเฐน จ อติตฺตฏฺเฐน จ.

[๑๓๑] กถํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ. ปุถุชฺชโน สงฺขารุเปกฺขํ ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปหานาย โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย วิปสฺสติ, เสกฺโข สงฺขารุเปกฺขํ ติณฺณํ สญฺโญชนานํ ปหีนตฺตา อุตฺตริปฏิลาภตฺถาย วิปสฺสติ, วีตราโค สงฺขารุเปกฺขํ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถาย วิปสฺสติ. เอวํ ปุถุชฺชนสฺส จ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ ปหีนฏฺเฐน จ อปฺปหีนฏฺเฐน จ.

---

[๑] อิ. ปิสทฺโท น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. สงฺขารุเปกฺขํ, เอวมุปริปิ.

[๑๓๒] กถํ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ. เสกฺโข สงฺขารุเปกฺขํ อภินนฺทติ วา วิปสฺสติ วา ปฏิสงฺขาย วา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, วีตราโค สงฺขารุเปกฺขํ วิปสฺสติ วา ปฏิสงฺขาย วา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตทชฺฌุเปกฺขิตฺวา สุญฺญตวิหาเรน วา อนิมิตฺตวิหาเรน วา อปฺปณิหิตวิหาเรน วา วิหรติ. เอวํ เสกฺขสฺส จ วีตราคสฺส จ สงฺขารุเปกฺขาย จิตฺตสฺส อภินีหาโร นานตฺตํ โหติ วิหารสมาปตฺตฏฺเจน.

[๑๓๓] กติ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, กติ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. อฏฺ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

กตมา อฏฺ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. ปฐมชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. ทุติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺกวิจาเร ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. ตติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย ปีตึ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย สุขทุกฺเข ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปฏิสงฺขา-สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย อากาสานญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺตึ

ปฏิลาภตฺถาย วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. อิมา อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

[๑๓๔] กตมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ สกทาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อนาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. อิมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

[๑๓๕] กติ สงฺขารุเปกฺขา กุสลา, กติ อกุสลา, กติ อพฺยากตา. ปณฺณรส[๑] สงฺขารุเปกฺขา กุสลา, ติสฺโส สงฺขารุเปกฺขา อพฺยากตา. นตฺถิ สงฺขารุเปกฺขา อกุสลา.

ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา, อฏฺฐ จิตฺตสฺส โคจรา.
ปุถุชฺชนสฺส เทฺว โหนฺติ, ตโย เสกฺขสฺส โคจรา.
ตโย จ วีตราคสฺส, เยหิ จิตฺตํ วิวฏฺฏติ.
อฏฺฐ สมาธิสฺส ปจฺจยา, ทส ฌาณสฺส โคจรา.
อฏฺฐารส สงฺขารุเปกฺขา, ติณฺณํ วิโมกฺขานปจฺจยา.
อิเม อฏฺฐารสาการา, ปญฺญายสฺส ปริจฺจิตา.
กุสโล สงฺขารุเปกฺขาสุ, นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.

ตํ ฌาตฏฺเฐน ฌาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ฌาณํ.

นวโม สงฺขารุเปกฺขาฌาณนิทฺเทโส.

๑๐. โคตฺรภุญาณนิทฺเทโส

[๑๓๖] กถํ พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา โคตฺรภุญาณํ.[๒] อุปฺปาทํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ,[๓] ปวตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, นิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, อายุหนํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, ปฏิสนฺธึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, คตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, นิพฺพตฺตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, อุปปตฺตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, ชาตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, ชรํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, พฺยาธึ

---

[๑] ฉ. ปณฺณรส
[๒] สฺยา.,ฉ.,เท. โคตฺรภูญาณํ, เอวมุปริปิ.
[๓] สฺยา.,ฉ. โคตฺรภู, เอวมุปริปิ.

อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, มรณํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, โสกํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ ปริเทวํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, อุปายาสํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

อุปฺปาทํ อภิภุยฺยิตฺวา อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ปวตฺตํ อภิภุยฺยิตฺวา อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, นิมิตฺตํ อภิภุยฺยิตฺวา อนิมิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ พหิทฺธา-สงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

[๑๓๗] อุปฺปาทา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, ปวตฺตา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, นิมิตฺตา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, อายุหนา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, ปฏิสนฺธิยา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, คติยา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, นิพฺพตฺติยา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, อุปปตฺติยา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, ชาติยา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, ชราย วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, พฺยาธิมฺหา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, มรณา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, โสกา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, ปริเทวา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, อุปายาสา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตา วุฏฺฐาตีติ โคตฺรภุ, อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

อุปฺปาทา วุฏฺฐิตฺวา[๑] อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ปวตฺตา วุฏฺฐิตฺวา อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, นิมิตฺตา วุฏฺฐิตฺวา อนิมิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อายุหนา วุฏฺฐิตฺวา

---

[๑] ฉ.,เท. วุฏฺฐหิตฺวา, เอวมุปริปิ.

อนายุหนํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ปฏิสนฺธิยา วุฏฺจิตฺวา อปฺปฏิสนฺธึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, คติยา วุฏฺจิตฺวา อคตึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, นิพฺพตฺติยา วุฏฺจิตฺวา อนิพฺพตฺตึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อุปปตฺติยา วุฏฺจิตฺวา อนุปปตฺตึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ชาติยา วุฏฺจิตฺวา อชาตึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ชราย วุฏฺจิตฺวา อชรํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, พฺยาธิมฺหา วุฏฺจิตฺวา อพฺยาธึ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, มรณา วุฏฺจิตฺวา อมตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, โสกา วุฏฺจิตฺวา อโสกํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ปริเทวา วุฏฺจิตฺวา อปริเทวํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อุปายาสา วุฏฺจิตฺวา อนุปายาสํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตา วุฏฺจิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

อุปฺปาทา วิวฏฺฏตีติ โคตฺรภุ, ปวตฺตา วิวฏฺฏตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตา วิวฏฺฏตีติ โคตฺรภุ, อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

อุปฺปาทา วิวฏฺฏิตฺวา อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ปวตฺตา วิวฏฺฏิตฺวา อปฺปวตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ, ฯเปฯ พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตา วิวฏฺฏิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ.

[๑๓๘] กติ โคตฺรภู ธมฺมา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. กติ โคตฺรภู ธมฺมา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. อฏฺ โคตฺรภู ธมฺมา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, ทส โคตฺรภู ธมฺมา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

[๑๓๙] กตเม อฏฺฐ โคตฺรภู ธมฺมา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. ปฐมชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, ทุติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺกวิจาเร อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, ตติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย ปีตึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย สุขทุกฺเข อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย อากาสานญฺจายตนสญฺญํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, อากิญฺจญฺญายตน-สมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, อิเม อฏฺฐ โคตฺรภู ธมฺมา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

[๑๔๐] กตเม ทส โคตฺรภู ธมฺมา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ. โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ สกทาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อนาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภู, อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ สุญฺญตวิหาร-

สมาปตฺตตฺถาย. [๑] อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายุหนํ ปฏิสนฺธึ ฯเปฯ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ, อิเม ทส โคตฺรภู ธมฺมา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ.

[๑๔๑] กติ โคตฺรภู ธมฺมา กุสลา, กติ อกุสลา, กติ อพฺยากตา. ปณฺณรส โคตฺรภู ธมฺมา กุสลา, ตโย โคตฺรภู ธมฺมา อพฺยากตา, นตฺถิ โคตฺรภู ธมฺมา อกุสลา.[๒]

[๑๔๒] สามิสญฺจ นิรามิสํ, ปณิหิตญฺจ อปฺปณิหิตํ.
สญฺญุตฺตญฺจ วิสญฺญุตฺตํ,[๓] วุฏฺฐิตญฺจ อวุฏฺฐิตํ.
อฏฺฐ สมาธิสฺส ปจฺจยา, ทส ญาณสฺส โคจรา.
อฏฺฐารส โคตฺรภู ธมฺมา, ติณฺณํ วิโมกฺขาน ปจฺจยา.
อิเม อฏฺฐารสาการา, ปญฺญายสฺส ปริจฺจิตา.
กุสโล วิวฏฺเฏ วุฏฺฐาเน, นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.

ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา โคตฺรภุญาณํ.

ทสโม โคตฺรภุญาณนิทฺเทโส.

๑๑. มคฺคญาณนิทฺเทโส

[๑๔๓] กถํ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ

---

[๑] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.　　[๒] อิ. สญฺญตํ จ วิสญฺญตํ

วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ. อภินิโรปนฏฺเจน สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

ปริคฺคหฏฺเจน สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจาย วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

สมุฏฺฐานฏฺเจน สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

โวทานฏฺเจน สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

ปคฺคหฏฺเจน สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

อุปฏฺฐานฏฺเจน สมฺมาสติ มิจฺฉาสติยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธิโต วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

[๑๔๔] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ โอฬาริกา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา โอฬาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ฌาณํ.

[๑๔๕] อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ อณุสหคตา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ฌาณํ.

[๑๔๖] อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา อวิชฺชาย, มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชฺชานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ฌาณํ.

[๑๔๗] อชาตํ ฌาเปติ[๑] ชาเตน ฌานนฺเตน ปวุจฺจติ
ฌานวิโมกฺเข กุสลตา นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.[๒]
สมาทหิตฺวา ยถา เจ วิปสฺสติ, วิปสฺสมาโน ตถา เจ สมาทเห.
วิปสฺสนา จ สมโถ ตทา อหุ สมานภาคา ยุคนทฺธา วตฺตเร.
ทุกฺขา สงฺขารา สุโข นิโรโธติ[๓] ทสฺสนํ
ทุภโต วุฏฺฐิตา ปญฺญา, ผสฺเสติ อมตํ ปทํ.
วิโมกฺขจริยํ ชานาติ นานตฺเตกตฺตโกวิโท,
ทฺวินฺนํ ฌาณานํ กุสลตา นานาทิฏฺฐีสุ น กมฺปตีติ.

---

[๑] อิ. ฌาเปติ [๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ. [๓] ฉ.,เท. นิโรโธ อิติ ทสฺสนํ.

ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา มคฺเค ญาณำ.

เอกาทสโม มคฺคญาณนิทฺเทโส.

๑๒. ผลญาณนิทฺเทโส

[๑๔๘] กถำ ปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิปญฺญา ผเล ญาณำ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตำปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาทิฏฺฐิ, มคฺคสฺเสตำ ผลำ.

อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ จ วุฏฺฐาติ. ตำปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาสงฺกปฺโป มคฺคสฺเสตำ ผลำ.

ปริคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจาย วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตำปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาวาจา, มคฺคสฺเสตำ ผลำ.

สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ, ตำปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมากมฺมนฺโต, มคฺคสฺเสตำ ผลำ.

โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ

วุฏฺฐาติ. ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาอาชีโว, มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ จ วุฏฺฐาติ ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาวายาโม, มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

อุปฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมาสติ มิจฺฉาสติยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาสติ มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธิโต วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาสมาธิ, มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

[๑๔๙] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ โอฬาริกา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา โอฬาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชนฺติ สมฺมาสมาธิ, มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

[๑๕๐] อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ อณุสหคตา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตทปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาสมาธิ, มคฺคสฺเสตํ ผลํ.

[๑๕๑] อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา ถีนมิทฺธา[๑] อวิชฺชายม ภวราคานุสยา[๒] มานานุสยา อวิชฺชานุสยา วุฏฺฐาติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. ตำโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชติ สมฺมาสมาธิ, มคฺคสฺเสตำ ผลำ. ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิปญฺญา ผเล ญาณำ.

ทฺวาทสโม ผลญาณนิทฺเทโส.

๑๓. วิมุตฺติญาณนิทฺเทโส

[๑๕๒] กถำ ฉินฺนมนุปสฺสเน[๓] ปญฺญา วิมุตฺติญาณำ. โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อตฺตโน จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา สมฺมา สมุจฺฉินฺนา โหนฺติ, อิเมหิ ปญฺจหิ อุปกฺกิเลเสหิ สปริยุฏฺฐาเนหิ จิตฺตำ วิมุตฺตำ โหติ สุวิมุตฺตำ. ตำวิมุตฺติญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญา วิมุตฺติญาณำ.

[๑๕๓] สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกำ กามราคสญฺโญชนำ ปฏิฆสญฺโญชนำ โอฬาริโก กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อตฺตโน จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา สมฺมา สมุจฺฉินฺนา โหนฺติ, อิเมหิ จตูหิ อุปกฺกิเลเสหิ สปริยุฏฺฐาเนหิ จิตฺตำ วิมุตฺตำ โหติ สุวิมุตฺตำ. ตำวิมุตฺติญาตฏฺเฐน ญาณำ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญา วิมุตฺติญาณำ.

---

[๑] ฉ.,เท. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. มานานุสยา ภวราคานุสยา

[๓] ฉ.,เท. ฉินฺนวฏฺฏมานุปสฺสเน, เอวมุปริปิ.

[๑๕๔] อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ อณุสหคโต กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อตฺตโน จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา สมฺมา มุจฺฉินฺนา โหนฺติ, อิเมหิ จตูหิ อุปกฺกิเลเสหิ สปริยุฏฺฐาเนหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ โหติ สุวิมุตฺตํ. ตํวิมุตฺติญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญา วิมุตฺติญาณํ.

[๑๕๕] อรหตฺตมคฺเคน รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชา มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย อตฺตโน จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา สมฺมา สมุจฺฉินฺนา โหนฺติ, อิเมหิ อฏฺฐหิ อุปกฺกิเลเสหิ สปริยุฏฺฐาเนหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ โหติ สุวิมุตฺตํ, ตํวิมุตฺติญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญา วิมุตฺติญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญา วิมุตฺติญาณํ.

เตรสโม วิมุตฺติญาณนิทฺเทโส.

๑๔. ปจฺจเวกฺขณญาณนิทฺเทโส

[๑๕๖] กถํ ตทา สมุปาคเต[๑] ธมฺเม ปสฺสเน ปญฺญา ปจฺจเวกฺขเณ ญาณํ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ตทา สมุปาคตา.[๒] อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป ตทา สมุปาคโต.[๓] ปริคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวาจา ตทา สมุปาคตา. สมุฏฺฐานฏฺเฐน

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สมุทาคเต, เอวมุปริปิ.
[๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. สมุทาคตา
[๓] สี.,ฉ.,เท.,อิ. สมุทาคโต.

สมฺมากมฺมนฺโต ตทา สมุปาคโต. โวทานฏฺเจน สมฺมาอาชีโว ตทา สมุปาคโต. ปคฺคหฏฺเจน สมฺมาวายาโม ตทา สมุปาคโต. อุปฏฺฐานฏฺเจน สมฺมาสติ ตทา สมุปาคตา. อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ ตทา สมุปาคโต.

อุปฏฺฐานฏฺเจน สติสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. ปวิจยฏฺเจน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. ปคฺคหฏฺเจน วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. ผรณฏฺเจน ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. อุปสมฏฺเจน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต. ปฏิสงฺขานฏฺเจน อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ตทา สมุปาคโต.

อสฺสทฺธิเยน[๑] อกมฺปิยฏฺเจน สทฺธาพลํ ตทา สมุปาคตํ. โกสชฺเชน[๒] อกมฺปิยฏฺเจน วิริยพลํ ตทา สมุปาคตํ. ปมาเทน[๓] อกมฺปิยฏฺเจน สติพลํ ตทา สมุปาคตํ. อุทฺธจฺเจน[๔] อกมฺปิยฏฺเจน สมาธิพลํ ตทา สมุปาคตํ. อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเจน ปญฺญาพลํ ตทา สมุปาคตํ.

อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ตทา สมุปาคตํ. ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ตทา สมุปาคตํ. อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ตทา สมุปาคตํ. อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ตทา สมุปาคตํ. ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ตทา สมุปาคตํ.

อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยํ[๕] ตทา สมุปาคตํ. อกมฺปิยฏฺเจน พลํ[๖] ตทา สมุปาคตํ. นิยฺยานฏฺเจน สมฺโพชฺฌงฺโค[๗] ตทา สมุปาคโต. เหตุฏฺเจน[๘] มคฺโค ตทา สมุปาคโต. อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อสฺสทฺธิเย [๒] ฉ.,เท.,อิ. โกสชฺเช [๓] ฉ.,เท.,อิ. ปมาเท [๔] ฉ.,เท.,อิ. อุทฺธจฺเจ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อินฺทฺริยา ตทา สมุทาคตา [๖] ฉ.,เท.,อิ. พลา ตทา สมุทาคตา
[๗] ฉ.,เท.,อิ. สมฺโพชฺฌงฺคา ตทา สมุทาคตา [๘] ฉ.,เท.,อิ. เหตุฏฺฐาเน

ตทา สมุปาคตา. ปทหนฏฺเฐน สมฺมปฺปธานา ตทา สมุปาคตา. อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิปาทา ตทา สมุปาคตา. ตถฏฺเฐน สจฺจา ตทา สมุปาคตา. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมโถ ตทา สมุปาคโต. อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา ตทา สมุปาคตา. เอกรสฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา ตทา สมุปาคตา. อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธํ ตทา สมุปาคตํ. สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ตทา สมุปาคตา. อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ ตทา สมุปาคตา. ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ตทา สมุปาคตา. วิมุตฺตฏฺเฐน วิโมกฺโข[๕] ตทา สมุปาคโต. ปฏิเวธนฏฺเฐน วิชฺชา ตทา สมุปาคตา. ปริจฺจาคฏฺเฐน วิมุตฺติ ตทา สมุปาคตา. สมุจฺเฉทฏฺเฐน ขเย ญาณํ ตทา สมุปาคตํ.

ฉนฺโท มูลฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. ผสฺโส สโมธานฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. เวทนา สโมสรณฏฺเฐน ตทา สมุปาคตา. สมาธิ ปมุขฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน ตทา สมุปาคตา. ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน ตทา สมุปาคตา. วิมุตฺติ สารฏฺเฐน ตทา สมุปาคตา. อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ตทา สมุปาคตํ. วุฏฺฐหิตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, อิเม ธมฺมา ตทา สมุปาคตา.

[๑๔๗] โสตาปตฺติผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ตทา สมุปาคตา. อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป ตทา สมุปาคโต ฯเปฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเฐน อนุปฺปาเท ญาณํ ตทา สมุปาคตา. ฉนฺโท มูลฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต. ผสฺโส สโมธานฏฺเฐน ตทา สมุปาคโต.

---

[๕] ฉ.,เท.,อิ. วิโมกฺขา ตทา สมุทาคตา

เวทนา สโมสรณฏฺเจน ตทา สมุปาคตา. สมาธิ ปมุขฏฺเจน ตทา สมุปาคโต. สติ อาธิปเตยฺยฏฺเจน ตทา สมุปาคตา. ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเจน ตทา สมุปาคตา. วิมุตฺติ สารฏฺเจน ตทา สมุปาคตา. อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ตทา สมุปาคตํ. วุฏฺฐหิตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, อิเม ธมฺมา ตทา สมุปาคตา.

[๑๕๘] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ สกทาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ ตทา สมุปาคตา ฯเปฯ สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย ญาณํ ตทา สมุปาคตํ. ฉนฺโท มูลฏฺเจน ตทา สมุปาคโต ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ตทา สมุปาคตํ. วุฏฺฐหิตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, อิเม ธมฺมา ตทา สมุปาคตา.

[๑๕๙] อรหตฺตผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ ตทา สมุปาคตา ฯเปฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเจน อนุปฺปาเท ญาณํ ตทา สมุปาคตํ. ฉนฺโท มูลฏฺเจน ตทา สมุปาคโต ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ตทา สมุปาคตํ. วุฏฺฐหิตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, อิเม ธมฺมา ตทา สมุปาคตา, ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ตทา สมุปาคเต ธมฺเม ปสฺสเน ปญฺญา ปจฺจเวกฺขเณ ญาณํ.

จุทฺทสโม ปจฺจเวกฺขณญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิโมกฺขา ตทา สมุทาคตา

๑๕. วตฺถุนานตฺตญาณนิทฺเทโส

[๑๖๐] กถํ อชฺฌตฺตววตฺถาเน ปญฺญา วตฺถุนานตฺเต ญาณํ.

กถํ อชฺฌตฺตํ[๑] ธมฺเม ววตฺเถติ. จกฺขุ๎ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ, โสตํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ, ฆานํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ, ชิวฺหํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ, กายํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ, มนํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

[๑๖๑] กถํ จกฺขุ๎ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. จกฺขุ๎[๒] อวิชฺชาสมุฏฺฐานนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ ตณฺหาสมุฏฺฐานนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ กมฺมสมุฏฺฐานนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อาหารสมุฏฺฐานนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายาติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อุปฺปนฺนนนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ สมุปาคตนฺติ วตฺเถติ, จกฺขุ๎ อหุตฺวา สมุฏฺฐาติ หุตฺวา น ภวิสฺสตีติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อทฺธุวํ อสสฺสตํ วิปริณามธมฺมนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ววตฺเถติ, จกฺขุ๎ อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต ววตฺเถติ โน สุขโต, อนตฺตโต ววตฺเถติ โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชติ, นิโรเธติ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ, อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต ววตฺเถนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต ววตฺเถนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวํ จกฺขุ๎ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อชฺฌตฺตธมฺเม

[๒] ฉ.,เท. จกฺขุ

[๑๖๒] กถํ โสตํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. โสตํ อวิชฺชาสมฺุภูตนฺติ ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ โสตํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

กถํ ฆานํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. ฆานํ อวิชฺชาสมฺุภูตนฺติ ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ ฆานํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

กถํ ชิวฺหํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. ชิวฺหา อวิชฺชาสมฺุภูตาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา ตณฺหาสมฺุภูตาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา กมฺมสมฺุภูตาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา อาหารสมฺุภูตาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา อุปฺปนฺนาติ ววตฺเถติ ชิวฺหา สมุปาคตาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา อหุตฺวา สมฺุภูตา หุตฺวา น ภวิสฺสตีติ ววตฺเถติ, ชิวฺหํ อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ ชิวฺหา อทฺธุวา อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาติ ววตฺเถติ, ชิวฺหํ อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ. อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวํ ชิวฺหํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

กถํ กายํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. กาโย อวิชฺชาสมฺุภูโตติ ววตฺเถติ, กาโย ตณฺหาสมฺุภูโตติ ววตฺเถติ, กาโย กมฺมสมฺุภูโตติ ววตฺเถติ, กาโย อาหารสมฺุภูโตติ ววตฺเถติ, กาโย จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายาติ ววตฺเถติ, กาโย อุปฺปนฺโนติ ววตฺเถติ, กาโย สมุปาคโตติ ววตฺเถติ, กาโย อหุตฺวา สมฺุภูโต หุตฺวา น ภวิสฺสตีติ ววตฺเถติ, กายํ อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, กาโย อทฺธุโว อสสฺสโต วิปริณามธมฺโมติ ววตฺเถติ, กาโย อนิจฺโจ สงฺขโต ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน ขยธมฺโม วยธมฺโม วิราคธมฺโม นิโรธธมฺโมติ

ววตฺเถติ, กายํ อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต ววตฺเถติ โน สุขโต ฯปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ, อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต ววตฺเถนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวํ กายํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ.

กถํ มนํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. มโน อวิชฺชาสมฺภูโตติ ววตฺเถติ, มโน ตณฺหาสมฺภูโตติ ววตฺเถติ, มโน กมฺมสมฺภูโตติ ววตฺเถติ, มโน อาหารสมฺภูโตติ ววตฺเถติ, มโน อุปฺปนฺโนติ ววตฺเถติ, มโน สมุปาคโตติ ววตฺเถติ, มโน อหุตฺวา สมฺภูโต หุตฺวา น ภวิสฺสตีติ ววตฺเถติ, มนํ อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, มโน อทฺธุโว อสสฺสโต วิปริณามธมฺโมติ ววตฺเถติ, มโน อนิจฺโจ สงฺขโต ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน ขยธมฺโม วยธมฺโม วิราคธมฺโม นิโรธธมฺโมติ ววตฺเถติ. มนํ อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต ววตฺเถติ โน สุขโต, อนตฺตโต ววตฺเถติ โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชติ, นิโรเธติ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ. อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ. ทุกฺขโต ววตฺเถนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต ววตฺเถนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวํ มนํ อชฺฌตฺตํ ววตฺเถติ. เอวํ อชฺฌตฺตธมฺเม ววตฺเถติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ อชฺฌตฺตววตฺถาเน ปญฺญา วตฺถุนานตฺเต ญาณํ.

ปณฺณรสโม วตฺถุนานตฺตญาณนิทฺเทโส.

๑๖. โคจรนานตฺตญาณนิทฺเทโส

[๑๖๓] กถํ พหิทฺธาววตฺถาเน ปญฺญา โคจรนานตฺเต ญาณํ.

กถํ พหิทฺธา ธมฺเม ววตฺเถติ. รูเป พหิทฺธา ววตฺเถติ, สทฺเท พหิทฺธา ววตฺเถติ, คนฺเธ พหิทฺธา ววตฺเถติ, รเส พหิทฺธา ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺเพ พหิทฺธา ววตฺเถติ, ธมฺเม พหิทฺธา ววตฺเถติ.

กถํ รูเป พหิทฺธา ววตฺเถติ. รูปา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, รูปา ตณฺหาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, รูปา กมฺมสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, รูปา อาหารสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, รูปา จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายาติ ววตฺเถติ, รูปา อุปฺปนฺนาติ ววตฺเถติ, รูปา สมุปาคตาติ ววตฺเถติ, รูปา อหุตฺวา สมฺภูตา หุตฺวา น ภวิสฺสนฺตีติ ววตฺเถติ, รูเป อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, รูปา อทฺธุวา อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาติ ววตฺเถติ, รูปา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาติ ววตฺเถติ, รูเป อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต ววตฺเถติ โน สุขโต, อนตฺตโต ววตฺเถติ โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชติ, นิโรเธติ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต ววตฺเถนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต ววตฺเถนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวํ รูเป พหิทฺธา ววตฺเถติ.

[๑๖๔] กถํ สทฺเท พหิทฺธา ววตฺเถติ. สทฺทา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ ฯเปฯ สทฺทา จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายาติ ววตฺเถติ,

สทฺทา อุปฺปนฺนาติ ววตฺเถติ, สทฺทา สมุปาคตาติ ววตฺเถติ, สทฺทา อหุตฺวา สมฺภูตา หุตฺวา น ภวิสฺสนฺตีติ ววตฺเถติ, สทฺเท อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, สทฺทา อทฺธุวา อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาติ ววตฺเถติ, สทฺทา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาติ ววตฺเถติ, สทฺเท อนิจฺจโต ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ สทฺเท พหิทฺธา ววตฺเถติ.

กถํ คนฺเธ พหิทฺธา ววตฺเถติ. คนฺธา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, คนฺธา ตณฺหาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ คนฺเธ พหิทฺธา ววตฺเถติ.

กถํ รเส พหิทฺธา ววตฺเถติ. รสา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, รสา ตณฺหาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ รเส พหิทฺธา ววตฺเถติ.

กถํ โผฏฺฐพฺเพ พหิทฺธา ววตฺเถติ. โผฏฺฐพฺพา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺพา ตณฺหาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺพา กมฺมสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺพา อาหารสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺพา อุปฺปนฺนาติ ววตฺเถติ, โผฏฺฐพฺพา สมุปาคตาติ ววตฺเถติ ฯเปฯ เอวํ โผฏฺฐพฺเพ พหิทฺธา ววตฺเถติ.

กถํ ธมฺเม พหิทฺธา ววตฺเถติ. ธมฺมา อวิชฺชาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา ตณฺหาสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา กมฺมสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา อาหารสมฺภูตาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา อุปฺปนฺนาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา สมุปาคตาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา อหุตฺวา สมฺภูตา หุตฺวา น ภวิสฺสนฺตีติ ววตฺเถติ, ธมฺเม อนฺตวนฺตโต ววตฺเถติ, ธมฺมา อทฺธุวา อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาติ ววตฺเถติ, ธมฺมา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา

นิโรธธมฺมาติ ววตฺเถติ, ธมฺเม อนิจฺจโต ววตฺเถติ โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต ววตฺเถติ โน สุขโต, อนตฺตโต ววตฺเถติ โน อตฺตโต นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชติ, นิโรเธติ โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ, อนิจฺจโต ววตฺเถนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต ววตฺเถนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต ววตฺเถนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ, เอวํ ธมฺเม พหิทฺธา ววตฺเถติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ พหิทฺธาววตฺถาเน ปญฺญา โคจรนานตฺเต ญาณนฺ.

โสพสโม โคจรนานตฺตญาณนิทฺเทโส.

๑๗. จริยานานตฺตญาณนิทฺเทโส

[๑๖๕] กถํ จริยาววตฺถาเน ปญฺญา จริยานานตฺเต ญาณนฺ. จริยาติ ติสฺโส จริยาโย. วิญฺญาณจริยา อญฺญาณจริยา ญาณจริยา.

กตมา วิญฺญาณจริยา. รูเปสุ ทสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยา-พฺยากตา วิญฺญาณจริยา, รูเปสุ ทสฺสนตฺโถ จกฺขุวิญฺญาณนฺ วิญฺญาณจริยา, รูเปสุ ทิฏฺฐตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ[๑] วิญฺญาณจริยา, รูเปสุ อภิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา, สทฺเทสุ สวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, สทฺเทสุ สวนตฺโถ โสตวิญฺญาณนฺ วิญฺญาณจริยา, สทฺเทสุ สุตตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ วิญฺญาณจริยา, สทฺเทสุ

[๑] ฉ.,เท. อภินิโรปนา วิปากมโนธาตุ, เอวมุปริปิ.

อภินิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา, คนฺเธสุ ฆายนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, คนฺเธสุ ฆายนตฺโถ[๑] ฆานวิญฺญาณํ วิญฺญาณจริยา, คนฺเธสุ ฆายิตตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ วิญฺญาณจริยา, คนฺเธสุ อภินิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา, รเสสุ สายนตฺถาย อาวชฺชน-กิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, รเสสุ สายนตฺโถ ชิวฺหาวิญฺญาณํ วิญฺญาณจริยา, รเสสุ สายิตตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ วิญฺญาณจริยา, รเสสุ อภิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา, โผฏฺฐพฺเพสุ ผุสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, โผฏฺฐพฺเพสุ ผุสนตฺโถ กายวิญฺญาณํ วิญฺญาณจริยา, โผฏฺฐพฺเพสุ ผุฏฺฐตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ วิญฺญาณจริยา, โผฏฺฐพฺเพสุ อภินิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา, ธมฺเมสุ วิชานนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ธมฺเมสุ วิชานนตฺโถ มโนวิญฺญาณํ วิญฺญาณจริยา, ธมฺเมสุ วิญฺญาตตฺตา อภินิโรปนวิปากมโนธาตุ วิญฺญาณจริยา, ธมฺเมสุ อภินิโรปิตตฺตา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ วิญฺญาณจริยา.

[๑๖๖] วิญฺญาณจริยาติ เกนตฺเถน วิญฺญาณจริยา. นิราคา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิทฺโทสา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิมฺโมหา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิมฺมานา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิทฺทิฏฺฐิ จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิอุทฺธจฺจา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นิพฺพิจิกิจฺฉา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, นานุสยา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, ราควิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, โทสวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, โมหวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, มานวิปฺปยุตฺตา

[๑] ฉ.,เท. ฆายนฏฺโฐ

จรตีติ วิญฺญาณจริยา, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, อุทฺธจฺจวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, วิจิกิจฺฉาวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, อนุสยวิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, กุสเลหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, อกุสเลหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา[๑] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, สาวชฺเชหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา[๑] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, อนวชฺเชหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, กณฺเหหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา[๑] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, สุกฺเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา[๑] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, สุขุทฺรเยหิ[๒] กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา[๑] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, ทุกฺขุทฺรเยหิ[๓] กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, สุขวิปาเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, ทุกฺขวิปาเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ วิญฺญาณจริยา, วิญฺญาเต[๔] จรตีติ วิญฺญาณจริยา, วิญฺญาณสฺส เอวรูปา จริยา โหตีติ วิญฺญาณจริยา, ปกติปริสุทฺธมิทํ จิตฺตํ นิกฺกิเลสฏฺเฐนาติ[๕] วิญฺญาณจริยา, อยํ วิญฺญาณจริยา.

[๑๖๗] กตมา อญฺญาณจริยา. มนาปิเยสุ รูเปสุ ราคสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ราคสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. อมนาปิเยสุ รูเปสุ โทสสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, โทสสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. ตทุภเยน อสมเปกฺขณสฺมึ วตฺถุสฺมึ โมหสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, โมหสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. วินิพนฺธสฺส มานสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยา-พฺยากตา วิญฺญาณจริยา, มานสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา.

---

[๑] ฉ.,เท. สมฺปยุตฺตา [๒] สี. สุขินฺทฺริเยหิ [๓] สี. ทุกฺขินฺทฺริเยหิ
[๔] อิ. วิญฺญาเณ [๕] "นิกฺเขสฏฺเฐนาติปิ ปาโจ.

ปรามฏฺฐาย ทิฏฺฐิยา ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ทิฏฺฐิยา ชวนา อญฺญาณจริยา. วิกฺเขปคตสฺส อุทฺธจฺจสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อุทฺธจฺจสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. อนิฏฺฐาคตาย[๑] วิจิกิจฺฉาย ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, วิจิกิจฺฉาย ชวนา อญฺญาณจริยา. ถามคตสฺส อนุสยสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชน-กิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อนุสยสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา.

มนาปิเยสุ สทฺเทสุ ฯเปฯ มนาปิเยสุ คนฺเธสุ ฯเปฯ มนาปิเยสุ รเสสุ ฯเปฯ มนาปิเยสุ โผฏฺฐพฺเพสุ ฯเปฯ มนาปิเยสุ ธมฺเมสุ ราคสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ราคสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. อมนาปิเยสุ ธมฺเมสุ โทสสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, โทสสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. ตทุภเยน อสมเปกฺขณสฺมึ วตฺถุสฺมึ โมหสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, โมหสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. ปรามฏฺฐาย[๒] ทิฏฺฐิยา ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยา-พฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ทิฏฺฐิยา[๓] ชวนา อญฺญาณจริยา. วิกฺเขปคตสฺส อุทฺธจฺจสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อุทฺธจฺจสฺส[๔] ชวนา อญฺญาณจริยา, อนิฏฺฐาคตาย[๕] วิจิกิจฺฉาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, วิจิกิจฺฉาย[๖] ชวนา อญฺญาณจริยา. ถามคตสฺส อนุสยสฺส ชวนตฺถาย

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อนิฏฺฐงฺคตาย
[๒] ฉ.,เท.,อิ. วินิพนฺธสฺส มานสฺส
[๓] ฉ.,เท.,อิ. มานสฺส
[๔] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐิยา
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อนิฏฺฐงฺคตาย
[๖] ฉ.,เท.,อิ. อุทฺธจฺจสฺส

อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อนุสยสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา. [๑]

[๑๖๘] อญฺญาณจริยาติ เกนฏฺเฐน อญฺญาณจริยา. สราคา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สโทสา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สโมหา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สมานา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สทิฏฺฐิ จรตีติ อญฺญาณจริยา, สอุทฺธจฺจา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สวิจิกิจฺฉา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สานุสยา จรตีติ อญฺญาณจริยา, ราคสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, โทสสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, โมหสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, มานสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, อนุสยสมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, กุสเลหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, อกุสเลหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สาวชฺเชหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, อนวชฺเชหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, กณฺเหหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สุกฺเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สุขุทฺรเยหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, ทุกฺขุทฺรเยหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, สุขวิปาเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, ทุกฺขวิปาเกหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ อญฺญาณจริยา, อญฺญาเต จรตีติ อญฺญาณจริยา, อญฺญาณสฺส เอวรูปา จริยา โหตีติ อญฺญาณจริยา. อยํ อญฺญาณจริยา.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ถามคตสฺส อนุสยสฺส ชวนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อนุสยสฺส ชวนา อญฺญาณจริยา

[๑๖๙] กตมา ญาณจริยา. อนิจฺจานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา อนิจฺจานุปสฺสนา ญาณจริยา. ทุกฺขานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ทุกฺขานุปสฺสนา ญาณจริยา. อนตฺตานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, อนตฺตานุปสฺสนา ญาณจริยา. นิพฺพิทานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ วิราคานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ ขยานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ วยานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ วิปริณามานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ สุญฺญตานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ อธิปญฺญธมฺมานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย ฯเปฯ อาทีนวานุปสฺสนตฺถาย ฯเปฯ ปฏิสงฺขานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา, ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ญาณจริยา. วิวฏฺฏนานุปสฺสนา ญาณจริยา. โสตาปตฺติมคฺโค ญาณจริยา, โสตาปตฺติผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. สกทาคามิมคฺโค ญาณจริยา. สกทาคามิผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. อนาคามิมคฺโค ญาณจริยา. อนาคามิผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. อรหตฺตมคฺโค ญาณจริยา. อรหตฺตผลสมาปตฺติ ญาณจริยา.

[๑๗๐] ญาณจริยาติ เกนตฺเถน ญาณจริยา. นิราคา จรตีติ ญาณจริยา, นิทฺโทสา จรตีติ ญาณจริยา ฯเปฯ นานุสยา จรตีติ ญาณจริยา, ราควิปฺปยุตฺตา จรตีติ ญาณจริยา, โทสวิปฺปยุตฺตา จรตีติ ญาณจริยา, โมหวิปฺปยุตฺตา จรตีติ ญาณจริยา, มานวิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ อุทฺธจฺจวิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ วิจิกิจฺฉาวิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ อนุสยวิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ กุสเลหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา ฯเปฯ อกุสเลหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ

สาวชฺเชหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ อนวชฺเชหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา ฯเปฯ กณฺเหหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ สุกฺเกหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา ฯเปฯ สุขุทฺรเยหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา ฯเปฯ ทุกฺขุทฺรเยหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา ฯเปฯ สุขวิปาเกหิ กมฺเมหิ สมฺปยุตฺตา จรตีติ ญาณจริยา, ทุกฺขวิปาเกหิ กมฺเมหิ วิปฺปยุตฺตา จรตีติ ญาณจริยา, ญาเณ[๑] จรตีติ ญาณจริยา, ญาณสฺส เอวรูปา จริยา โหตีติ ญาณจริยา, อยํ ญาณจริยา, วิญฺญาณจริยา[๒] อญฺญาณจริยา ญาณจริยา, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ จริยาววตฺถาเน ปญฺญา จริยานานตฺเต ญาณํ.

สตฺตรสโม จริยานานตฺตญาณนิทฺเทโส.

๑๘. ภูมินานตฺตญาณนิทฺเทโส

[๑๗๑] กถํ จตุธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ภูมินานตฺเต ญาณํ. จตสฺโส ภูมิโย, กามาวจรา ภูมิ รูปาวจรา ภูมิ อรูปาวจรา ภูมิ อปริยาปนฺนา ภูมิ.

[๑๗๒] กตมา กามาวจรา ภูมิ. เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทเว อนฺโต กริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุ อายตนา รูปา[๓] เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ. อยํ กามาวจรา ภูมิ.

[๑๗๓] กตมา รูปาวจรา ภูมิ, เหฏฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต อกนิฏฺเฐ เทเว อนฺโต กริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา สมาปนฺนสฺส วา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ญาเต [๒] ฉ.,เท.,อิ. อญฺญา วิญฺญาณจริยา อญฺญา อญฺญาณจริยา อญฺญา ญาณจริยาติ. [๓] ฉ.,เท. รูปี

อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส[๑] วา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา. อยํ รูปาวจรา ภูมิ.

[๑๗๔] กตมา อรูปาวจรา ภูมิ. เหฏฺฐโต อากาสานญฺจายตนูปเค เทเว ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปเค เทเว อนฺโต กริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถ ปริยาปนฺนา สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส[๑] วา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา. อยํ อรูปาวจรา ภูมิ.

[๑๗๕] กตมา อปริยาปนฺนา ภูมิ. อปริยาปนฺนา มคฺคา จ ผลานิ จ อสงฺขตา จ ธาตุ. อยํ อปริยาปนฺนา ภูมิ, อิมา จตสฺโส ภูมิโย.

[๑๗๖] อปราปิ จตสฺโส ภูมิโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาริ ฌานานิ, จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย, จตสฺโส อรูปาวจรสมาปตฺติโย,[๒] จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา, จตสฺโส ปฏิปทา, จตฺตาริ อารมฺมณานิ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, จตฺตาริ จกฺกานิ, จตฺตาริ ธมฺมปทานิ, อิมา จตสฺโส ภูมิโย, ตํ ฌาตฏฺเฐน ฌาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ จตุธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ภูมินานตฺเต ฌาณนฺติ.

อฏฺฐารสโม ภูมินานตฺตฌาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อรูปสมาปตฺติโย

๑๕. ธมฺมนานตฺตญาณนิทฺเทโส

[๑๗๗] กถํ นวธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ธมฺมนานตฺเต ญาณํ. กถํ ธมฺเม ววตฺเถติ. กามาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อกุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. รูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. อรูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. อปริยาปนฺเน ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ.

[๑๗๘] กถํ กามาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อกุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. ทส กุสลกมฺมปเถ กุสลโต ววตฺเถติ. ทส อกุสลกมฺมปเถ อกุสลโต ววตฺเถติ. รูปญฺจ วิปากญฺจ กิริยญฺจ อพฺยากตโต ววตฺเถติ. เอวํ กามาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อกุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ.

[๑๗๙] กถํ รูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. อิธฏฺฐสฺส จตฺตาริ ฌานานิ กุสลโต ววตฺเถติ, ตตฺรูปปนฺนสฺส จตฺตาริ ฌานานิ อพฺยากตโต ววตฺเถติ. เอวํ รูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ.

[๑๘๐] กถํ อรูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. อิธฏฺฐสฺส จตสฺโส อรูปาวจรสมาปตฺติโย กุสลโต ววตฺเถติ, ตตฺรูปปนฺนสฺส จตสฺโส อรูปาวจรสมาปตฺติโย อพฺยากตโต ววตฺเถติ. เอวํ อรูปาวจเร ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ.

[๑๘๑] กถํ อปริยาปนฺเน ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ, อพฺยากตโต ววตฺเถติ. จตฺตาโร อริยมคฺเค กุสลโต ววตฺเถติ,

จตฺตาริ [๑] สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ อพฺยากตโต ววตฺเถติ. เอวํ อปริยาปนฺเน ธมฺเม กุสลโต ววตฺเถติ อพฺยากตโต ววตฺเถติ. เอวํ ธมฺเม ววตฺเถติ.

[๑๘๒] นว ปามุชฺชมูลกา[๒] ธมฺมา อนิจฺจโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเต จิตฺเต ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ. นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ อนตฺตโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ.

รูปี อนิจฺจโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปี ทุกฺขโต มนสิกโรโต ฯเปฯ รูปี อนตฺตโต ฯเปฯ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณํ ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณํ อนตฺตโต มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเต จิตฺเต ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, อิเม นว ปามุชฺชมูลกา ธมฺมา.

[๑๘๓] นว โยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ. ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ. ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน "อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จ

[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปาโมชฺชมูลกา, เอวมุปริปิ.

ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ. ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน “อิทำ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ. อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ

รูปี อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปี ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปี อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณำ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณำ อนิจฺจโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณำ ทุกฺขโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณำ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกโรโต ปามุชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิเตน จิตฺเตน “อิทำ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ. “อยำ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตำ ปชานาติ. “อยำ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตำ ปชานาติ. “อยำ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตำ ปชานาติ. อิเม นว โยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา.

[๑๘๔] นว นานตฺตา. ธาตุนานตฺตำ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ผสฺสนานตฺตำ, ผสฺสนานตฺตำ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ เวทนานานตฺตำ, เวทนานานตฺตำ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สญฺญานานตฺตำ, สญฺญานานตฺตำ

ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สงฺกปฺปนานตฺตํ, สงฺกปฺปนานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ฉนฺทนานตฺตํ, ฉนฺทนานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ปริฬาหนานตฺตํ, ปริฬาหนานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ปริเยสนานานตฺตํ, ปริเยสนานานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ลาภนานตฺตํ. อิเม นว นานตฺตา. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ นวธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ธมฺมนานตฺเต ญาณํ.

เอกูนวีสติโม ธมฺมนานตฺตญาณนิทฺเทโส.

๒๐ - ๒๔. ญาณปญฺจกนิทฺเทโส

[๑๘๕] กถํ อภิญฺญาปญฺญา ญาตฏฺเจ[๑] ญาณํ. ปริญฺญาปญฺญา ตีรณฏฺเจ[๒] ญาณํ. ปหานปญฺญา ปริจฺจาคฏฺเจ[๓] ญาณํ. ภาวนาปญฺญา เอกรสฏฺเจ[๔] ญาณํ. สจฺฉิกิริยาปญฺญา ผสฺสนฏฺเจน ญาณํ. เย เย ธมฺมา อภิญฺญาตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ญาตา โหนฺติ. เย เย ธมฺมา ปริญฺญาตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ตีริตา โหนฺติ. เย เย ธมฺมา ปหีนา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ปริจฺจตฺตา โหนฺติ. เย เย ธมฺมา ภาวิตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ. เย เย ธมฺมา สจฺฉิกตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ผุสิตา โหนฺติ. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ อภิญฺญาปญฺญา ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปริญฺญาปญฺญา ตีรณฏฺเจน ญาณํ. ปหานปญฺญา ปริจฺจาคฏฺเจน ญาณํ. ภาวนาปญฺญา เอกรสฏฺเจน ญาณํ. สจฺฉิกิริยาปญฺญา ผสฺสนฏฺเจน ญาณํ.

จตุวีสติโม ญาณปญฺจกนิทฺเทโส.

---

[๑] ส. ญาตฏฺเจน, เอวมุปริปิ.
[๒] ส. ตีรณฏฺเจน, เอวมุปริปิ.
[๓] ส. ปริจฺจาคฏฺเจน, เอวมุปริปิ.
[๔] ส. เอกรสฏฺเจน, เอวมุปริปิ.

๒๕ - ๒๘. ปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส

[๑๘๖] กถํ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ. นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

สทฺธินฺทฺริยํ ธมฺโม, วิริยินฺทฺริยํ ธมฺโม, สตินฺทฺริยํ ธมฺโม, สมาธินฺทฺริยํ ธมฺโม, ปญฺญินฺทฺริยํ ธมฺโม. อญฺโญ สทฺธินฺทฺริยํ ธมฺโม, อญฺโญ วิริยินฺทฺริยํ ธมฺโม, อญฺโญ สตินฺทฺริยํ ธมฺโม, อญฺโญ สมาธินฺทฺริยํ ธมฺโม, อญฺโญ ปญฺญินฺทฺริยํ ธมฺโม. เยน ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ปฏิวิทิตาติ. เตน วุจฺจติ ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ. (๑)

[๑๘๗] อธิโมกฺขฏฺโจ อตฺโถ, ปคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, อุปฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, อวิกฺเขปฏฺโจ อตฺโถ, ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อธิโมกฺขฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ ปคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อุปฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อวิกฺเขปฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ. เยน ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ปฏิวิทิตาติ. เตน วุจฺจติ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ. (๒)

[๑๘๘] ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา. อญฺญา ธมฺมนิรุตฺติโย, อญฺญา อตฺถนิรุตฺติโย. เยน ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ญาตา,

เตเนว ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ปฏิวิทิตาติ. เตน วุจฺจติ นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. (๓)

[๑๘๙] ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. อญฺญานิ ธมฺเมสุ ญาณานิ, อญฺญานิ อตฺเถสุ ญาณานิ, อญฺญานิ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. เยน ญาเณน อิเม นานา ญาณา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ญาณา ปฏิวิทิตาติ. เตน วุจฺจติ ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. (๔)

[๑๙๐] สทฺธาพลํ ธมฺโม, วิริยพลํ ธมฺโม, สติพลํ ธมฺโม, สมาธิพลํ ธมฺโม, ปญฺญาพลํ ธมฺโม, อญฺโญ สทฺธาพลสฺส ธมฺโม, อญฺโญ วิริยพลสฺส ธมฺโม, อญฺโญ สติพลสฺส ธมฺโม, อญฺโญ สมาธิพลสฺส ธมฺโม, อญฺโญ ปญฺญาพลสฺส ธมฺโม, เยน ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ปฏิวิทิตาติ. เตน วุจฺจติ ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๑] อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, ปมาเท อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ. อญฺโญ อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อญฺโญ โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อญฺโญ ปมาเท อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อญฺโญ อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ, อญฺโญ อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺโ อตฺโถ. เยน ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๒] ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, อญฺญา ธมฺมนิรุตฺติโย, อญฺญา อตฺถนิรุตฺติโย. เยน ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ญาตา, เตเนว ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๓] ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, อญฺญานิ ธมฺเมสุ ญาณานิ, อญฺญานิ อตฺเถสุ ญาณานิ, อญฺญานิ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. เยน ญาเณน อิเม นานา ญาณา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ญาณา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๔] สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, อญฺโญ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, เยน ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๕] อุปฏฺฐานฏฺโ อตฺโถ, ปวิจยฏฺโ อตฺโถ, ปคฺคหฏฺโ อตฺโถ, ผรณฏฺโ อตฺโถ, อุปสมฏฺโ อตฺโถ, อวิกฺเขปฏฺโ อตฺโถ,

ปฏิสงฺขานฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ อุปฏฺฐานฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ ปวิจยฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ ปคฺคหฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ ผรณฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ อุปสมฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ อวิกฺเขปฏฺโฐ อตฺโถ, อญฺโญ ปฏิสงฺขานฏฺโฐ อตฺโถ. เยน ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๖] สตฺต ธมฺเม สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, สตฺต อตฺเถ สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, อญฺญา ธมฺมนิรุตฺติโย, อญฺญา อตฺถนิรุตฺติโย. เยน ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ญาตา, เตเนว ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๗] สตฺตสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, สตฺตสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, จุทฺทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, อญฺญานิ ธมฺเมสุ ญาณานิ, อญฺญานิ อตฺเถสุ ญาณานิ, อญฺญานิ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, เยน ญาเณน อิเม นานา ญาณา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ญาณา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๘] สมฺมาทิฏฺฐิ ธมฺโม, สมฺมาสงฺกปฺโป ธมฺโม, สมฺมาวาจา ธมฺโม, สมฺมากมฺมนฺโต ธมฺโม, สมฺมาอาชีโว ธมฺโม, สมฺมาวายาโม ธมฺโม, สมฺมาสติ ธมฺโม, สมฺมาสมาธิ ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาทิฏฺฐิ ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาสงฺกปฺโป ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาวาจา ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมากมฺมนฺโต ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาอาชีโว ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาวายาโม ธมฺโม,

อญฺโญ สมฺมาสติ ธมฺโม, อญฺโญ สมฺมาสมาธิ ธมฺโม. เยน ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา ธมฺมา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๑๙๙] ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ, อภินิโรปนฏฺโจ อตฺโถ, ปริคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, สมุฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, โวทานฏฺโจ อตฺโถ, ปคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, อุปฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, อวิกฺเขปฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อภินิโรปนฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ ปริคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ สมุฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ โวทานฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ ปคฺคหฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อุปฏฺฐานฏฺโจ อตฺโถ, อญฺโญ อวิกฺเขปฏฺโจ อตฺโถ. เยน ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา อตฺถา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๒๐๐] อฏฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, อฏฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, อญฺญา ธมฺมนิรุตฺติโย, อญฺญา อตฺถนิรุตฺติโย. เยน ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ญาตา, เตเนว ญาเณน อิมา นานา นิรุตฺติโย ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

[๒๐๑] อฏฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, อฏฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, โสฬสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, อญฺญานิ ธมฺเมสุ ญาณานิ, อญฺญานิ อตฺเถสุ ญาณานิ, อญฺญานิ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. เยน ญาเณน อิเม นานา ญาณา ญาตา, เตเนว ญาเณน อิเม นานา

ญาณา ปฏิวิทิตาติ, เตน วุจฺจติ ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ตำ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ. นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

อฏฺฐวีสติโม ปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส.

๒๙ - ๓๑. ญาณตฺตยนิทฺเทโส

[๒๐๒] กถำ วิหารนานตฺเต ปญฺญา วิหารฏฺเจ ญาณำ. สมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา สมาปตฺตฏฺเจ ญาณำ. วิหารสมาปตฺติ-นานตฺเต ปญฺญา วิหารสมาปตฺตฏฺเจ ญาณำ.

นิมิตฺตำ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยำ ปสฺสติ, อนิมิตฺโต วิหาโร. ปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยำ ปสฺสติ, อปฺปณิหิโต วิหาโร. อภินิเวสำ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยำ ปสฺสติ, สุญฺญโต วิหาโร.

[๒๐๓] นิมิตฺตำ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตำ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธำ นิพฺพานำ อนิมิตฺตำ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา สมาปตฺติ. ปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตำ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธำ นิพฺพานำ อปฺปณิหิตำ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา สมาปตฺติ. อภินิเวสำ

ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา สมาปตฺติ.

[๒๐๔] นิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา วิหารสมาปตฺติ. ปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปณิหิตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา วิหารสมาปตฺติ. อภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา วิหารสมาปตฺติ.

[๒๐๕] รูปนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, อนิมิตฺโต วิหาโร. รูปปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, อปฺปณิหิโต วิหาโร. รูปาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, สุญฺญโต วิหาโร.

[๒๐๖] รูปนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา สมาปตฺติ. รูปปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปณิหิตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา สมาปตฺติ. รูปาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา

ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา สมาปตฺติ.

[๒๐๗] รูปนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา วิหารสมาปตฺติ. รูปปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปณิหิตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา วิหารสมาปตฺติ. รูปาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา วิหารสมาปตฺติ.

[๒๐๘] เวทนานิมิตฺตํ ฯเปฯ สญฺญานิมิตฺตํ. สงฺขารนิมิตฺตํ. วิญฺญาณนิมิตฺตํ. จกฺขุนิมิตฺตํ ฯเปฯ.

ชรามรณนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, อนิมิตฺโต วิหาโร. ชรามรณปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, อปฺปณิหิโต วิหาโร. ชรามรณาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, สุญฺญโต วิหาโร.

[๒๐๙] ชรามรณนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา สมาปตฺติ. ชรามรณปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา

นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปณิหิตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา สมาปตฺติ. ชรามรณาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา สมาปตฺติ.

[๒๑๐] ชรามรณนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อนิมิตฺตา วิหารสมาปตฺติ. ชรามรณปณิธึ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ อปฺปณิหิตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, อปฺปณิหิตา วิหารสมาปตฺติ. ชรามรณาภินิเวสํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน สุญฺญเต อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ, ปวตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ สุญฺญตํ อาวชฺชิตฺวา สมาปชฺชติ, สุญฺญตา วิหารสมาปตฺติ. อญฺโญ อนิมิตฺโต วิหาโร, อญฺโญ อปฺปณิหิโต วิหาโร, อญฺโญ สุญฺญโต วิหาโร, อญฺญา อนิมิตฺตา สมาปตฺติ, อญฺญา อปฺปณิหิตา สมาปตฺติ, อญฺญา สุญฺญตา สมาปตฺติ. อญฺญา อนิมิตฺตา วิหารสมาปตฺติ, อญฺญา อปฺปณิหิตา วิหารสมาปตฺติ, อญฺญา สุญฺญตา วิหารสมาปตฺติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ วิหารนานตฺเต ปญฺญา วิหารฏฺเฐ ญาณํ. สมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา สมาปตฺตฏฺเฐ ญาณํ. วิหารสมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา วิหารสมาปตฺตฏฺเฐ ญาณํ.

เอกตีสติโม ญาณตฺตยนิทฺเทโส.

๓๒. อานนฺตริกสมาธิญาณนิทฺเทโส

[๒๑๑] กถํ อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท ปญฺญา อานนฺตริกสมาธิสฺมึ[๑] ญาณํ.

เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา[๒] อวิกฺเขโป สมาธิ, ตสฺส สมาธิสฺส วเสน อุปฺปชฺชติ ญาณํ, เตน ญาเณน อาสวา ขียนฺติ, อิติ ปฐมํ สมโถ, ปจฺฉา ญาณํ, เตน ญาเณน อาสวานํ ขโย โหติ. เตน วุจฺจติ อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท ปญฺญา อานนฺตริกสมาธิสฺมึ ญาณํ.

[๒๑๒] อาสวาติ กตเม เต อาสวา. กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว.

กตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. โสตาปตฺติมคฺเคน อนวเสโส ทิฏฺฐาสโว ขียติ, อปายคมนีโย กามาสโว ขียติ, อปายคมนีโย ภวาสโว ขียติ, อปายคมนีโย อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริโก กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. อนาคามิมคฺเคน อนวเสโส กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. อรหตฺตมคฺเคน อนวเสโส ภวาสโว ขียติ, อนวเสโส อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ.

[๒๑๓] อพฺยาปาทวเสน ฯเปฯ อาโลกสญฺญาวเสน ฯเปฯ อวิกฺเขปวเสน ฯเปฯ ธมฺมววตฺถานวเสน ฯเปฯ ญาณวเสน ฯเปฯ ปามุชฺชวเสน ฯเปฯ ปฐมชฺฌานวเสน ฯเปฯ ทุติยชฺฌานวเสน ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท. อานนฺตริกสมาธิมฺหิ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. จิตฺตสฺส เอกคฺคตา

ตติยชฺฌานวเสน ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานวเสน ฯเปฯ อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติวเสน ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติวเสน ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวเสน ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตน-สมาปตฺติวเสน ฯเปฯ ปฐวีกสิณวเสน ฯเปฯ อาโปกสิณวเสน ฯเปฯ เตโชกสิณวเสน ฯเปฯ วาโยกสิณวเสน ฯเปฯ นีลกสิณวเสน ฯเปฯ ปีตกสิณวเสน ฯเปฯ โลหิตกสิณวเสน ฯเปฯ โอทาตกสิณวเสน ฯเปฯ อากาสกสิณวเสน ฯเปฯ วิญฺญาณกสิณวเสน ฯเปฯ พุทฺธานุสฺสติวเสน ฯเปฯ ธมฺมานุสฺสติวเสน ฯเปฯ สงฺฆานุสฺสติวเสน ฯเปฯ สีลานุสฺสติวเสน ฯเปฯ จาคานุสฺสติวเสน ฯเปฯ เทวตานุสฺสติวเสน ฯเปฯ อานาปานสฺสติ-วเสน ฯเปฯ มรณสฺสติวเสน ฯเปฯ กายคตาสติวเสน ฯเปฯ อุปสมานุสฺสติวเสน ฯเปฯ อุทฺธุมาตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วินีลก-สญฺญาวเสน ฯเปฯ วิปุพฺพกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิจฺฉิทฺทกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิกฺขายิตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ วิกฺขิตฺตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ หตวิกฺขิตฺตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ โลหิตกสญฺญาวเสน ฯเปฯ ปุพฺพกสญฺญาวเสน ฯเปฯ อฏฺฐิกสญฺญาวเสน ฯเปฯ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ทีฆํ ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ รสฺสํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ รสฺสํ ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं กายสงฺขารं อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं กายสงฺขารं ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปีติปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารं อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารं ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ จิตฺตปฏิสํเวที

อสฺสาสวเสน ฯเปฯ จิตฺตปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ สมาทหํ จิตฺตํ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ ฯเปฯ อนิจฺจานุปสฺสี ฯเปฯ วิราคานุปสฺสี ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสี ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. ตสฺส สมาธิสฺส วเสน อุปฺปชฺชติ ฌาณํ. เตน ฌาเณน อาสวา ขียนฺติ, อิติ ปจฺจเวกฺขโต, ปจฺฉา ฌาณํ. เตน ฌาเณน อาสวานํ ขโย โหติ, เตน วุจฺจติ อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท ปญฺญา อานนฺตริกสมาธิสฺมึ ฌาณํ.

[๒๑๔] อาสวาติ กตเม เต อาสวา. กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว.

กตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. โสตาปตฺติมคฺเคน อนวเสโส ทิฏฺฐาสโว ขียติ, อปายคมนีโย กามาสโว ขียติ, อปายคมนีโย ภวาสโว ขียติ, อปายคมนีโย อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ.

สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริโก กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ.

อนาคามิมคฺเคน อนวเสโส กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ.

อรหตฺตมคฺเคน อนวเสโส ภวาสโว ขียติ, อนวเสโส อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. ตํ ฌาตฏฺเจน

ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท ปญฺญา อานนฺตริกสมาธิสฺมึ ญาณํ.

ทุวตฺตึสติโม อานนฺตริกสมาธิญาณนิทฺเทโส.

๓๓. อรณวิหารญาณนิทฺเทโส

[๒๑๕] กถํ ทสฺสนาธิปเตยฺยํ สนฺโต จ วิหาราธิคโม ปณีตาธิมุตฺตตา ปญฺญา อรณวิหาเร ญาณํ. ทสฺสนาธิปเตยฺยนฺติ อนิจฺจานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, ทุกฺขานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, อนตฺตานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, รูเป อนตฺตานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, ชรามรเณ ทุกฺขานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ, ชรามรเณ อนตฺตานุปสฺสนา ทสฺสนาธิปเตยฺยํ.

[๒๑๖] สนฺโต จ วิหาราธิคโมติ สุญฺญโต วิหาโร สนฺโต วิหาราธิคโม. อนิมิตฺโต วิหาโร สนฺโต วิหาราธิคโม, อปฺปณิหิโต วิหาโร สนฺโต วิหาราธิคโม.

ปณีตาธิมุตฺตตาติ สุญฺญเต อธิมุตฺตตา ปณีตาธิมุตฺตตา, อนิมิตฺเต อธิมุตฺตตา ปณีตาธิมุตฺตตา, อปฺปณิหิเต อธิมุตฺตตา ปณีตาธิมุตฺตตา.

อรณวิหาโรติ ปฐมชฺฌานํ[๑] อรณวิหาโร, ทุติยชฺฌานํ อรณวิหาโร, ตติยชฺฌานํ อรณวิหาโร, จตุตฺถชฺฌานํ อรณวิหาโร,

---

[๑] ฉ.,เท. ปฐมํ ฌานํ, เอวมุปริปิ.

อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ อรณวิหาโร ฯเปฯ เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติ อรณวิหาโร.

อรณวิหาโรติ เกนฏฺเฐน อรณวิหาโร. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ หรตีติ อรณวิหาโร, ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจาเร หรตีติ อรณวิหาโร, ตติยชฺฌาเนน ปีตึ หรตีติ อรณวิหาโร, จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺเข หรตีติ อรณวิหาโร. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ หรตีติ อรณวิหาโร, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญํ หรตีติ อรณวิหาโร, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ หรตีติ อรณวิหาโร, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ หรตีติ อรณวิหาโร, อยํ อรณวิหาโร, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ ทสฺสนาธิปเตยฺยํ สนฺโต จ วิหาราธิคโม ปณีตาธิมุตฺตตา ปญฺญา อรณวิหาเร ญาณํ.

เตตฺตึสติโม อรณวิหารญาณนิทฺเทโส.

๓๔. นิโรธสมาปตฺติญาณนิทฺเทโส

[๒๑๗] กถํ ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสพสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตา ปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยา ญาณํ.

ทฺวีหิ พเลหีติ เทฺว พลานิ: สมถพลํ วิปสฺสนาพลํ.

[๒๑๘] กตมํ สมถพลํ. เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, อพฺยาปาทวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ,

อวิกฺเขปวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ.

[๒๑๙] สมถพลนฺติ เกนตฺเถน สมถพลํ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ น กมฺปตีติ สมถพลํ. ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจาเร น กมฺปตีติ สมถพลํ. ตติยชฺฌาเนน ปีติยา น กมฺปตีติ สมถพลํ. จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺเข น กมฺปตีติ สมถพลํ. อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตน-สญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ. เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ. อุทฺธจฺเจ จ อุทฺธจฺจสหคตกิเลเสเ จ ขนฺเธ จ น กมฺปติ น จลติ น เวธตีติ สมถพลํ. อิทํ สมถพลํ.

[๒๒๐] กตมํ วิปสฺสนาพลํ. อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. ทุกฺขานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. อนตฺตานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. นิพฺพิทานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. วิราคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. นิโรธานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ ฯเปฯ รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ ฯเปฯ ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ.

[๒๒๑] วิปสฺสนาพลนฺติ เกนฏฺเฐน วิปสฺสนาพลํ. อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. วิราคานุปสฺสนาย ราเค น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. นิโรธานุปสฺสนาย สมุทเย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทาเน น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ. อวิชฺชาย จ อวิชฺชาสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ น กมฺปติ น จลติ น เวธตีติ วิปสฺสนาพลํ. อิทํ วิปสฺสนาพลํ.

[๒๒๒] ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยาติ กตเมสํ ติณฺณนฺนํ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา. ทุติยชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขารา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺติ. จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา กายสงฺขารา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺติ. สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส สญฺญา จ เวทนา จ จิตฺตสงฺขารา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺติ. อิเมสํ ติณฺณนฺนํ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา.

[๒๒๓] โสพฺพสหิ ญาณจริยาหีติ กตมาหิ โสพฺพสหิ ญาณจริยาหิ. อนิจฺจานุปสฺสนา ญาณจริยา. ทุกฺขานุปสฺสนา ญาณจริยา. อนตฺตานุปสฺสนา ญาณจริยา. นิพฺพิทานุปสฺสนา ญาณจริยา. วิราคานุปสฺสนา ญาณจริยา. นิโรธานุปสฺสนา ญาณจริยา. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ญาณจริยา. วิวฏฺฏนานุปสฺสนา ญาณจริยา. โสตาปตฺติมคฺโค ญาณจริยา. โสตาปตฺติผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. สกทาคามิมคฺโค ญาณจริยา. สกทาคามิผลสมาปตฺติ

ญาณจริยา. อนาคามิมคฺโค ญาณจริยา. อนาคามิผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. อรหตฺตมคฺโค ญาณจริยา. อรหตฺตผลสมาปตฺติ ญาณจริยา. อิมาหิ โสฬสหิ ญาณจริยาหิ.

[๒๒๔] นวหิ สมาธิจริยาหีติ กตมาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ. ปฐมชฺฌานสฺส สมาธิจริยา. ทุติยชฺฌานสฺส สมาธิจริยา. ตติยชฺฌานสฺส สมาธิจริยา. จตุตฺถชฺฌานสฺส สมาธิจริยา. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ สมาธิจริยา. ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ อิมาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ.

[๒๒๕] วสีติ ปญฺจ วสิโย, อาวชฺชนาวสี สมาปชฺชนาวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณาวสี. ปฐมชฺฌานสฺส ยตฺถิจฺฉกํ[๑] ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อาวชฺชติ. อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ อาวชฺชนาวสี. ปฐมชฺฌานสฺส ยตฺถิจฺฉกํ[๒] ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ สมาปชฺชติ. สมาปชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ สมาปชฺชนาวสี. ปฐมชฺฌานสฺส ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อธิฏฺฐาติ. อธิฏฺฐาเน ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ อธิฏฺฐานวสี. ปฐมชฺฌานสฺส ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ วุฏฺฐาติ. วุฏฺฐาเน ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ วุฏฺฐานวสี. ปฐมชฺฌานสฺส ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ ปจฺจเวกฺขติ, ปจฺจเวกฺขณาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ ปจฺจเวกฺขณาวสี.

---

[๑] สี.,อิ. ยถิจฺฉกํ [๒] “ยทิจฺฉกนฺติปิ “ยถิจฺฉกนฺติปิ ปาโฐ.

ทุติยชฺฌานํ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อาวชฺชติ, อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ อาวชฺชนาวสี. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ สมาปชฺชติ ฯเปฯ อธิฏฺฐาติ, วุฏฺฐาติ, ปจฺจเวกฺขติ, ปจฺจเวกฺขณาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ ปจฺจเวกฺขณาวสี. อิมา ปญฺจ วสิโย. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสพฺพสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตาปญฺญา[๑] นิโรธสมาปตฺติยา ญาณํ.

จตุตฺตึสติโม นิโรธสมาปตฺติญาณนิทฺเทโส.

๓๕. ปรินิพฺพานญาณนิทฺเทโส

[๒๒๖] กถํ สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทาเน ปญฺญา ปรินิพฺพาเน ญาณํ. อิธ สมฺปชาโน เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ. ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย ฯเปฯ ญาเณน อวิชฺชาย. ปามุชฺเชน อรติยา. ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํ ปวตฺตํ ปริยาทิยติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปวตฺตํ ปริยาทิยติ.

อถ วา ปน สมฺปชานสฺส อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา นิพฺพายนฺตสฺส[๒] อิทญฺเจว จกฺขุปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อญฺญญฺจ จกฺขุปวตฺตํ น อุปฺปชฺชติ. อิทญฺเจว โสตปวตฺตํ ฯเปฯ ฆานปวตฺตํ

---

[๑] ฉ. วสีภาวตา ปญฺญา, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. ปรินิพฺพายนฺตสฺส

ฯเปฯ ชิวฺหาปวตฺตํ ฯเปฯ กายปวตฺตํ ฯเปฯ มโนปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อญฺญญฺจ มโนปวตฺตํ น อุปฺปชฺชติ. อิทํ สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทาเน ปญฺญา ปรินิพฺพาเน ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทาเน ปญฺญา ปรินิพฺพาเน ญาณํ.

ปญฺจตึสติโม ปรินิพฺพานญาณนิทฺเทโส.

๓๖. สมสีสฏฺฐญาณนิทฺเทโส

[๒๒๗] กถํ สพฺพธมฺมานํ สมฺมาสมุจฺเฉเท นิโรเธ จ อนุปฺปฏฺฐานตาปญฺญา[๑] สมสีสฏฺเฐ ญาณํ.

สพฺพธมฺมานนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา กามาวจรา ธมฺมา รูปาวจรา ธมฺมา อรูปาวจรา ธมฺมา อปริยาปนฺนา ธมฺมา.

[๒๒๘] สมฺมาสมุจฺเฉเทติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. ญาเณน อวิชฺชาย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. ปามุชฺเชน อรตีย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเสสมฺมา สมุจฺฉินฺทติ.

[๒๒๙] นิโรเธติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส นิโรเธติ. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส นิโรเธติ. อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส

---

[๑] ฉ. อนุปฺปฏฺฐานตา ปญฺญา

นิโรเธติ. อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจํ นิโรเธติ. ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ นิโรเธติ. ญาเณน อวิชฺชํ นิโรเธติ. ปามุชฺเชน อรตึ นิโรเธติ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ นิโรเธติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส นิโรเธติ.

[๒๓๐] อนุปฏฺฐานตาติ เนกฺขมฺมํ ปฏิลทฺธสฺส กามจฺฉนฺโท น อุปฏฺฐาติ. อพฺยาปาทํ ปฏิลทฺธสฺส พฺยาปาโท น อุปฏฺฐาติ. อาโลกสญฺญํ ปฏิลทฺธสฺส ถีนมิทฺธํ น อุปฏฺฐาติ. อวิกฺเขปํ ปฏิลทฺธสฺส อุทฺธจฺจํ น อุปฏฺฐาติ. ธมฺมววตฺถานํ ปฏิลทฺธสฺส วิจิกิจฺฉา น อุปฏฺฐาติ. ญาณํ ปฏิลทฺธสฺส อวิชฺชา น อุปฏฺฐาติ. ปามุชฺชํ ปฏิลทฺธสฺส อรติ น อุปฏฺฐาติ. ปฐมชฺฌานํ ปฏิลทฺธสฺส นีวรณา น อุปฏฺฐนฺติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลทฺธสฺส สพฺพกิเลสา น อุปฏฺฐนฺติ.[๑]

[๒๓๑] สมนฺติ กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมํ สมํ. พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท สมํ. ถีนมิทฺธสฺส ปหีนตฺตา อาโลกสญฺญา สมํ. อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา อวิกฺเขโป สมํ. วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา ธมฺมววตฺถานํ สมํ. อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ญาณํ สมํ. อรติยา ปหีนตฺตา ปามุชฺชํ สมํ. นีวรณานํ ปหีนตฺตา ปฐมชฺฌานํ สมํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค สมํ.

[๒๓๒] สีสนฺติ เตรส สีสานิ ปลิโพธสีสญฺจ ตณฺหา, พนฺธนสีสญฺจ[๒] มาโน, ปรามาสสีสญฺจ ทิฏฺฐิ, วิกฺเขปสีสญฺจ อุทฺธจฺจํ, กิเลสสีสญฺจ[๓] อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสญฺจ สทฺธา, ปคฺคหสีสญฺจ วิริยํ,

---

[๑] ฉ.,เท. อุปฏฺฐหนฺติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. วินิพนฺธนสีสญฺจ [๓] ฉ.,เท. สกิเลสสีสญฺจ

ทสฺสนสีสญฺจ ปญฺญา, ปวตฺตสีสญฺจ ชีวิตินฺทฺริยํ, โคจรสีสญฺจ วิโมกฺโข, สงฺขารสีสญฺจ นิโรโธ. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ สพฺพธมฺมานํ สมฺมาสมุจฺเฉเท นิโรเธ จ อนุปฺปฏฺฐานตา ปญฺญา[๑] สมสีสฏฺเจ ญาณํ.

ฉตฺตึสติโม สมสีสฏฺฐญาณนิทฺเทโส.

๓๗. สลฺเลขฏฺฐญาณนิทฺเทโส

[๒๓๓] กถํ ปุถุนานตฺเตกตฺตเตชปริยาทาเน ปญฺญา สลฺเลขฏฺเจ ญาณํ.

ปุถูติ ราโค ปุถุ, โทโส ปุถุ, โมโห ปุถุ, โกโธ ฯเปฯ อุปนาโห ฯเปฯ มกฺโข ฯเปฯ ปฬาโส ฯเปฯ อิสฺสา ฯเปฯ มจฺฉริยํ ฯเปฯ มายา ฯเปฯ สาเฐยฺยํ ฯเปฯ ถมฺโภ ฯเปฯ สารมฺโภ ฯเปฯ มาโน ฯเปฯ อติมาโน ฯเปฯ มโท ฯเปฯ ปมาโท ฯเปฯ สพฺเพ กิเลสา ฯเปฯ สพฺเพ ทุจฺจริตา ฯเปฯ สพฺเพ อภิสงฺขารา ฯเปฯ สพฺเพ ภวคามิกมฺมา ปุถุ.[๒]

[๒๓๔] นานตฺเตกตฺตนฺติ กามจฺฉนฺโท นานตฺตํ, เนกฺขมฺมํ เอกตฺตํ. พฺยาปาโท นานตฺตํ, อพฺยาปาโท เอกตฺตํ. ถีนมิทฺธํ นานตฺตํ, อาโลกสญฺญา เอกตฺตํ. อุทฺธจฺจํ นานตฺตํ, อวิกฺเขโป เอกตฺตํ. วิจิกิจฺฉา นานตฺตํ, ธมฺมววตฺถานํ เอกตฺตํ. อวิชฺชา นานตฺตํ, ญาณํ เอกตฺตํ. อรติ นานตฺตํ, ปามุชฺชํ เอกตฺตํ. นีวรณา นานตฺตา, ปฐมชฺฌานํ เอกตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ กิเลสา นานตฺตา, อรหตฺตมคฺโค เอกตฺตา.

---

[๑] ฉ. อนุปฺปฏฺฐานตา ปญฺญา

[๒] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๒๓๕] เตโชติ ปญฺจ เตชา: จรณเตโช คุณเตโช ปญฺญาเตโช ปุญฺญเตโช ธมฺมเตโช. จรณเตเชน เตชิตตฺตา ทุสฺสีลฺยเตชํ ปริยาทิยติ, คุณเตเชน เตชิตตฺตา อคุณเตชํ ปริยาทิยติ, ปญฺญาเตเชน เตชิตตฺตา ทุปฺปญฺญาเตชं[๑] ปริยาทิยติ, ปุญฺญเตเชน เตชิตตฺตา อปุญฺญเตชํ ปริยาทิยติ, ธมฺมเตเชน เตชิตตฺตา อธมฺมเตชํ ปริยาทิยติ.

[๒๓๖] สลฺเลโขติ กามจฺฉนฺโท อสลฺเลโข, เนกฺขมฺมํ สลฺเลโข. พฺยาปาโท อสลฺเลโข, อพฺยาปาโท สลฺเลโข. ถีนมิทฺธํ อสลฺเลโข, อาโลกสญฺญา สลฺเลโข. อุทฺธจฺจํ อสลฺเลโข, อวิกฺเขโป สลฺเลโข. วิจิกิจฺฉา อสลฺเลโข, ธมฺมววตฺถานํ สลฺเลโข. อวิชฺชา อสลฺเลโข, ญาณํ สลฺเลโข. อรติ อสลฺเลโข, ปามุชฺชํ สลฺเลโข. นีวรณา อสลฺเลโข, ปจมชฺฌานํ สลฺเลโข ฯเปฯ สพฺพกิเลสา อสลฺเลโข, อรหตฺตมคฺโค สลฺเลโข. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ปุถุนานตฺเตกตฺตเตชปริยาทาเน ปญฺญา สลฺเลขฏฺเจ ญาณํ.

สตฺตตึสติโม สลฺเลขฏฺฐญาณนิทฺเทโส.

๓๘. วิริยารมฺภญาณนิทฺเทโส[๒]

[๒๓๗] กถํ อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเจ ปญฺญา วิริยารมฺเภ[๓] ญาณํ. อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเจ ปญฺญา วิริยารมฺเภ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ทุปฺปญฺญเตชํ

[๒] ทยฺ. วิริยารมฺภญาณนิทฺเทโส

[๓] ทยฺ. วิริยารมฺเภ, เอวมุปริปิ.

ญาณํ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺต-ปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ จิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ.

[๒๓๘] อนุปฺปนฺนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส อนุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺต-ปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อุปฺปนฺนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อนุปฺปนฺนสฺส เนกฺขมฺมสฺส อุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อุปฺปนฺนสฺส เนกฺขมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย ฯเปฯ ปาริปูริยา อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. ฯเปฯ อนุปฺปนฺนานํ สพฺพกิเลสานํ อนุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อุปฺปนฺนานํ สพฺพกิเลสานํ ปหานาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ ฯเปฯ อนุปฺปนฺนสฺส อรหตฺตมคฺคสฺส อุปฺปาทาย อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. อุปฺปนฺนสฺส อรหตฺตมคฺคสฺส จิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ. ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเฐ ปญฺญา วิริยารมฺเภ ญาณํ.

อฏฺฐตึสติโม วิริยารมฺภญาณนิทฺเทโส.

๓๙. อตฺถสนฺทสฺสนญาณนิทฺเทโส

[๒๓๙] กถํ นานาธมฺมปฺปกาสนตาปญฺญา อตฺถสนฺทสฺสเน ญาณํ. นานาธมฺมาติ ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา กามาวจรา ธมฺมา รูปาวจรา ธมฺมา อรูปาวจรา ธมฺมา อปริยาปนฺนา ธมฺมา.

[๒๔๐] ปกาสนตาติ รูปึ อนิจฺจโต ปกาเสติ, รูปึ ทุกฺขโต ปกาเสติ, รูปึ อนตฺตโต ปกาเสติ. เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต ปกาเสติ, ชรามรณํ ทุกฺขโต ปกาเสติ, ชรามรณํ อนตฺตโต ปกาเสติ.

[๒๔๑] อตฺถสนฺทสฺสเนติ กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมตฺถํ[๑] สนฺทสฺเสติ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทตฺถํ สนฺทสฺเสติ. ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญตฺถํ สนฺทสฺเสติ, อุทฺธจฺจํ ปชหนฺโต อวิกฺเขปตฺถํ สนฺทสฺเสติ, วิจิกิจฺฉํ ปชหนฺโต ธมฺมววตฺถานตฺถํ สนฺทสฺเสติ, อวิชฺชํ ปชหนฺโต ญาณตฺถํ สนฺทสฺเสติ, อรตึ ปชหนฺโต ปามุชฺชตฺถํ สนฺทสฺเสติ, นีวรเณ ปชหนฺโต ปฐมชฺฌานตฺถํ สนฺทสฺเสติ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺคตฺถํ สนฺทสฺเสติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ นานาธมฺมปฺปกาสนตาปญฺญา อตฺถสนฺทสฺสเน ญาณํ.

เอกูนจตฺตาฬีสโม อตฺถสนฺทสฺสนญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] สี. "เนกฺขมฺมตฺตนฺตฺยาทิ ปาโฐ ทิสฺสติ.

๔๐. ทสฺสนวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส

[๒๔๒] กถํ สพฺพธมฺมานํ เอกสงฺคหตานานตฺเตกตฺตปฏิเวเธ ปญฺญา ทสฺสนวิสุทฺธิญาณํ.

สพฺพธมฺมานนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา ฯเปฯ อปริยาปนฺนา ธมฺมา.

เอกสงฺคหตาติ ทฺวาทสหิ อากาเรหิ สพฺเพ ธมฺมา เอกสงฺคหิตา,[๑] ตถฏฺเจน อนตฺตฏฺเจน สจฺจฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน อภิชานนฏฺเจน ปริชานนฏฺเจน ธมฺมฏฺเจน ธาตฏฺเจน[๒] ญาตฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผุสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน. อิเมหิ ทฺวาทสหิ อากาเรหิ สพฺเพ ธมฺมา เอกสงฺคหิตา.

นานตฺเตกตฺตนฺติ กามจฺฉนฺโท นานตฺตํ, เนกฺขมฺมํ เอกตฺตํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสา นานตฺตํ, อรหตฺตมคฺโค เอกตฺตํ.

ปฏิเวเธติ ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยสจฺจํ ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ.

ทสฺสนวิสุทฺธีติ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ, โสตาปตฺติผลกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ, สกทาคามิผลกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ, อนาคามิผลกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ, อรหตฺตผลกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ สพฺพธมฺมานํ เอกสงฺคหตานานตฺเตกตฺตปฏิเวเธ ปญฺญา ทสฺสนวิสุทฺธิญาณํ.

จตฺตาฬีสโม ทสฺสนวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] อิ. เอกสงฺคหตา, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ. ธาตุฏฺเจน

๔๑. ขนฺติญาณนิทฺเทโส

[๒๔๓] กถํ วิทิตตฺตา ปญฺญา ขนฺติญาณํ. รูปี อนิจฺจโต วิทิตํ, รูปี ทุกฺขโต วิทิตํ, รูปี อนตฺตโต วิทิตํ, ยํ ยํ วิทิตํ, ตํ ตํ ขมตีติ วิทิตตฺตา ปญฺญา ขนฺติญาณํ. เวทนา ฯเปฯ สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต วิทิตํ, ชรามรณํ ทุกฺขโต วิทิตํ, ชรามรณํ อนตฺตโต วิทิตํ, ยํ ยํ วิทิตํ, ตํ ตํ ขมตีติ วิทิตตฺตา ปญฺญา ขนฺติญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ วิทิตตฺตา ปญฺญา ขนฺติญาณํ.

เอกจตฺตาพีสโม ขนฺติญาณนิทฺเทโส.

๔๒. ปริโยคาหนญาณนิทฺเทโส

[๒๔๔] กถํ ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา ปริโยคาหเน[๑] ญาณํ. รูปี อนิจฺจโต ผุสติ, รูปี ทุกฺขโต ผุสติ, รูปี อนตฺตโต ผุสติ, ยํ ยํ ผุสติ, ตํ ตํ ปริโยคาหตีติ ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา ปริโยคาหเน ญาณํ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต ผุสติ, ทุกฺขโต ผุสติ, อนตฺตโต ผุสติ, ยํ ยํ ผุสติ, ตํ ตํ ปริโยคาหตีติ ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา ปริโยคาหเน ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา ปริโยคาหเน ญาณํ.

เทฺวจตฺตาพีสโม ปริโยคาหนญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. ปริโยคาหเณ, "ปริโยคหเนติปิ ปาโฐ.

๔๓. ปเทสวิหารญาณนิทฺเทโส

[๒๔๕] กถํ สโมทหเน ปญฺญา ปเทสวิหาเร ญาณํ. มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิตํ, มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิตํ, สมฺมาทิฏฺฐิวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. มิจฺฉาสงฺกปฺปปจฺจยาปิ เวทยิตํ, มิจฺฉาสงฺกปฺปวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. สมฺมาสงฺกปฺปปจฺจยาปิ เวทยิตํ, สมฺมาสงฺกปฺปวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ ฯเปฯ มิจฺฉาวิมุตฺติปจฺจยาปิ เวทยิตํ, มิจฺฉาวิมุตฺติวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. สมฺมาวิมุตฺติปจฺจยาปิ เวทยิตํ, สมฺมาวิมุตฺติวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. ฉนฺทปจฺจยาปิ เวทยิตํ, ฉนฺทวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. วิตกฺกปจฺจยาปิ เวทยิตํ, วิตกฺกวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ. สญฺญาปจฺจยาปิ เวทยิตํ, สญฺญาวูปสมปจฺจยาปิ เวทยิตํ.

ฉนฺโท จ อวูปสนฺโต โหติ, วิตกฺโก จ อวูปสนฺโต โหติ, สญฺญา จ อวูปสนฺตา โหติ, ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิตํ. ฉนฺโท จ วูปสนฺโต โหติ, วิตกฺโก จ วูปสนฺโต โหติ, สญฺญา จ อวูปสนฺตา โหติ, ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิตํ. ฉนฺโท จ วูปสนฺโต โหติ, วิตกฺโก จ วูปสนฺโต โหติ, สญฺญา จ อวูปสนฺตา โหติ, ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิตํ. ฉนฺโท จ วูปสนฺโต โหติ, วิตกฺโก จ วูปสนฺโต โหติ, สญฺญา จ วูปสนฺตา โหติ, ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิตํ. อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อตฺถิ อายวํ[๑] ตสฺมึ[๒] ฐาเน อนุปฺปตฺเต, ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิตํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ สโมทหเน ปญฺญา ปเทสวิหาเร ญาณํ.

เตจตฺตาฬีสโม ปเทสวิหารญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. อาสวํ, "อายาวนฺติปิ ปาโฐ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. ตสฺมึปิ

๔๔ – ๔๕. ฉวิวฏฺฏญาณนิทฺเทโส

[๒๔๖] กถํ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ. เนกฺขมฺมาธิปตฏฺตา ปญฺญา กามจฺฉนฺทโต สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ[๑] อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, อพฺยาปาทาธิปตฏฺตา ปญฺญา พฺยาปาทโต สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, อาโลกสญฺญาธิปตฏฺตา ปญฺญา ถีนมิทฺธโต สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, อวิกฺเขปาธิปตฏฺตา ปญฺญา อุทฺธจฺจโต สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, ธมฺมววตฺถานาธิปตฏฺตา ปญฺญา วิจิกิจฺฉาย สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, ญาณาธิปตฏฺตา ปญฺญา อวิชฺชาย สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ. ปามุชฺชาธิปตฏฺตา ปญฺญา อรติยา สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ, ปฐมชฺฌานาธิปตฏฺตา ปญฺญา นีวรเณหิ สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคาธิปตฏฺตา ปญฺญา สพฺพกิเลเสหิ สญฺญาย วิวฏฺฏตีติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ อธิปตฏฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๒๔๗] กถํ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ. กามจฺฉนฺโท นานตฺตํ, เนกฺขมฺมํ เอกตฺตํ. เนกฺขมฺเมกตฺตํ เจตยโต กามจฺฉนฺทโต จิตฺตํ วิวฏฺฏตีติ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ

---

[๑] สี. สญฺญาวิวตฺเต วิวตฺตตีติ, เอวมุปริปิ.

ญาณํ. พฺยาปาโท นานตฺตํ, อพฺยาปาโท เอกตฺตํ, อพฺยาปาเทกตฺตํ เจตยโต พฺยาปาทโต จิตฺตํ วิวฏฺฏตีติ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ. ถีนมิทฺธํ นานตฺตํ, อาโลกสญฺญา เอกตฺตํ, อาโลกสญฺเญกตฺตํ เจตยโต ถีนมิทฺธโต จิตฺตํ วิวฏฺฏตีติ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสา นานตฺตํ, อรหตฺตมคฺโค เอกตฺตํ, อรหตฺตมคฺเคกตฺตํ เจตยโต สพฺพกิเลเสหิ จิตฺตํ วิวฏฺฏตีติ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ นานตฺเต ปญฺญา เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๒๔๘] กถํ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ. พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ. ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ อธิฏฺฐาเน ปญฺญา จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๒๔๙] กถํ สุญฺญเต ปญฺญา ญาณวิวฏฺเฏ ญาณํ. จกฺขุ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วาติ ยถาภูตํ ปชานโต[๑] ปสฺสโต จ กามาภินิเวสโต[๒] ญาณํ วิวฏฺฏตีติ สุญฺญเต ปญฺญา ญาณวิวฏฺเฏ ญาณํ. โสตํ สุญฺญํ ฯเปฯ ฆานํ สุญฺญํ ฯเปฯ ชิวฺหา สุญฺญา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ชานโต

[๒] ฉ.,เท.,อิ. จกฺขาภินิเวสโต

ฯเปฯ กาโย สุญฺโญ ฯเปฯ มโน สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วาติ ยถาภูตํ ปชานโต ปสฺสโต จ[๑] กามาภินิเวสโต[๒] ญาณํ วิวฏฺฏตีติ สุญฺญเต ปญฺญา ญาณวิวฏฺเฏ ญาณํ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ สุญฺญเต ปญฺญา ญาณวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๒๕๐] กถํ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทา โวสฺสชฺชตีติ[๓] โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทา โวสฺสชฺชตีติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธา โวสฺสชฺชตีติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจา โวสฺสชฺชตีติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา โวสฺสชฺชตีติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส โวสฺสชฺชตีติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ โวสฺสคฺเค ปญฺญา วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ.

[๒๕๑] กถํ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ. ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโ สงฺขตฏฺโ สนฺตาปฏฺโ วิปริณามฏฺโ ปริชานนฺโต วิวฏฺฏตีติ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ, สมุทยสฺส อายูหนฏฺโ นิทานฏฺโ สญฺโญคฏฺโ ปลิโพธฏฺโ ปชหนฺโต วิวฏฺฏตีติ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโ วิเวกฏฺโ อสงฺขตฏฺโ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. มนาภินิเวสโต

[๓] สี. "โวสฺสชฺชตีติ "โวสฺสชฺชตีติ เทฺว ปาฐา ทิสฺสนฺติ.

อมตฏฺฐํ สจฺฉิกโรนฺโต วิวฏฺฏตีติ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺฐํ เหตฏฺฐํ ทสฺสนฏฺฐํ อาธิปเตยฺยฏฺฐํ ภาเวนฺโต วิวฏฺฏตีติ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ.

สญฺญาวิวฏฺโฏ[๑] เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ สจฺจวิวฏฺโฏ. สญฺชานนฺโต วิวฏฺฏตีติ สญฺญาวิวฏฺโฏ, เจตยนฺโต วิวฏฺฏตีติ เจโตวิวฏฺโฏ, วิชานนฺโต วิวฏฺฏตีติ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ญาณํ กโรนฺโต วิวฏฺฏตีติ ญาณวิวฏฺโฏ, โวสฺสชฺชนฺโต[๒] วิวฏฺฏตีติ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, ตถฏฺเฐ วิวฏฺฏตีติ สจฺจวิวฏฺโฏ.

[๒๕๒] ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ, ตตฺถ เจโตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ เจโตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ จิตฺตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ ญาณวิวฏฺโฏ, ยตฺถ ญาณวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ, ตตฺถ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. ยตฺถ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สจฺจวิวฏฺโฏ, ยตฺถ สจฺจวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ตถฏฺเฐ ปญฺญา สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ.

เอกูนปญฺญาสโม ฉวิวฏฺฏญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] สี. "สญฺญาวิวฏฺโตตฺยาทิ ปาโฐ ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท. โวสชฺเชนฺโต

๕๐. อิทฺธิวิธฌาณนิทฺเทโส

[๒๔๓] กถํ กายมฺปิ จิตฺตมฺปิ เอกววตฺถานตา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ อธิฏฺฐานวเสน อิชฺฌนฏฺเจ ปญฺญา อิทฺธิวิเธ ญาณํ. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. วิริยสมาธิ ฯเปฯ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวติ ปริทเมติ, มุทุ กโรติ กมฺมนิยํ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวตฺวา ปริทเมตฺวา มุทุ กริตฺวา กมฺมนิยํ กายมฺปิ จิตฺเต สโมทหติ, จิตฺตมฺปิ กาเย สโมทหติ,[๑] กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมติ, จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมติ, กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐาติ, กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมตฺวา จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมตฺวา กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐหิตฺวา จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ กาเย โอกฺกมิตฺวา วิหรติ, โส ตถา ภาวิเตน จิตฺเตน ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน อิทฺธิวิธฌาณาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ, โส อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ.

เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ, อาวิภาวํ ติโรภาวํ ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ เสยฺยถาปิ อากาเส, ปฐวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเก. อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ ปฐวิยํ อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน จงฺกมติ,[๒] เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ. อิเมปิ จนฺทิมสุริเย เอวมหิทฺธิเก เอวมหานุภาเว ปาณินา ปริมสติ[๓]

---

[๑] "สมาทหตีติปิ ปาโฐ. [๒] อิ. กมติ [๓] ฉ.,เท. ปรามสติ

ปริมชฺชติ, ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ กายมฺปิ จิตฺตมฺปิ เอกววตฺถานตา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ อธิฏฺฐานวเสน อิชฺฌนฏฺเฐ ปญฺญา อิทฺธิวิเธ ญาณํ.

ปญฺญาสโม อิทฺธิวิธญาณนิทฺเทโส.

๕๑. โสตธาตุวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส

[๒๕๔] กถํ วิตกฺกวิปฺผารวเสน นานตฺเตกตฺตสทฺทนิมิตฺตานํ ปริโยคาหเน ปญฺญา โสตธาตุวิสุทฺธิญาณํ. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิ วิริยสมาธิ. จิตฺตสมาธิ. วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวติ ปริทเมติ, มุทุํ กโรติ กมฺมนิยํ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวตฺวา ปริทเมตฺวา มุทุํ กริตฺวา กมฺมนิยํ ทูเรปิ สทฺทานํ[๑] สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, สนฺติเกปิ สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ โอฬาริกานัปิ สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, สุขุมกานัปิ[๒] สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, สณฺหสณฺหานัปิ[๓] สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ปจฺฉิมาย ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, อุตฺตราย ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ทกฺขิณาย ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ปุรตฺถิมายปิ อนุทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ปจฺฉิมายปิ อนุทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, อุตฺตรายปิ

---

[๑] สี. สตฺตานํ, เอวมุปริปิ.
[๒] ฉ.,เท.,อิ. สุขุมานมฺปิ
[๓] ฉ.,เท. สณฺหานมฺปิ

อนุทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ทกฺขิณายปิ อนุทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, เหฏฺฐิมายปิ ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, อุปริมายปิ ทิสาย สทฺทานํ สทฺทนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ. โส ตถา ภาวิเตน จิตฺเตน ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน โสตธาตุยา วิสุทฺธิญาณาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ, โส ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อุโภ สทฺเท สุณาติ ทิพฺเพ จ มานุเส จ เย ทูเร [๑] สนฺติเก จ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ วิตกฺก-วิปฺผารวเสน นานตฺเตกตฺตสทฺทนิมิตฺตานํ ปริโยคาหเน ปญฺญา โสตธาตุวิสุทฺธิญาณํ.

เอกปญฺญาสโม โสตธาตุวิสุทฺธิญาณนิทฺเทโส.

๕๒. เจโตปริยญาณนิทฺเทโส

[๒๔๕] กถํ ติณฺณํ จิตฺตานํ วิปฺผารตฺตา อินฺทฺริยานํ ปสาทวเสน นานตฺเตกตฺตวิญฺญาณจริยาปริโยคาหเน ปญฺญา เจโตปริยญาณํ. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วิริยสมาธิ ฯเปฯ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ วีมํสาสมาธิ-ปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวติ ปริทเมติ, มุทุ กโรติ กมฺมนิยํ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวตฺวา ปริทเมตฺวา มุทุ กริตฺวา กมฺมนิยํ เอวํ ชานาติ[๒] "อิทํ รูปี โสมนสฺสินฺทฺริยสมุฏฺฐิตํ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. ปชานาติ

อิทำ รูปำ โทมนสฺสินฺทฺริยสมฺปยุตฺตจิตฺตำ, อิทำ รูปำ อุเปกฺขินฺทฺริยสมฺปยุตฺตจิตนฺติ. โส ตถา ภาวิเตน จิตฺเตน ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน เจโตปริยญาณาย จิตฺตำ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ. โส ปรสตฺตานำ ปรปุคฺคลานำ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ สราคำ วา จิตฺตำ "สราคำ จิตฺตนฺติ ปชานาติ, วีตราคำ วา จิตฺตำ "วีตราคำ จิตฺตนฺติ ปชานาติ, สโทสำ วา จิตฺตำ "สโทสำ จิตฺตนฺติ ปชานาติ, วีตโทสำ วา จิตฺตำ. สโมหำ วา จิตฺตำ. วีตโมหำ วา จิตฺตำ. สงฺขิตฺตำ วา จิตฺตำ. วิกฺขิตฺตำ วา จิตฺตำ. มหคฺคตำ วา จิตฺตำ. อมหคฺคตำ วา จิตฺตำ. สอุตฺตรำ วา จิตฺตำ. อนุตฺตรำ วา จิตฺตำ. สมาหิตำ วา จิตฺตำ. อสมาหิตำ วา จิตฺตำ. วิมุตฺตำ วา จิตฺตำ. อวิมุตฺตำ วา จิตฺตำ. อธิมุตฺตำ[๑] วา จิตฺตำ. อนธิมุตฺตำ วา จิตฺตำ.[๑] "อนธิมุตฺตำ จิตฺตนฺติ[๒] ปชานาติ. ตำ ญาตฏฺเจน ญาณำ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ติณฺณำ จิตฺตานำ วิปฺผารตฺตา อินฺทฺริยานำ ปสาทวเสน นานตฺเตกตฺตวิญฺญาณจริยาปริโยคาหเน ปญฺญา เจโตปริยญาณำ.

เทฺวปญฺญาสโม เจโตปริยญาณนิทฺเทโส.

๕๓. ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณนิทฺเทโส

[๒๕๖] กถำ ปจฺจยปวตฺตานำ ธมฺมานำ นานตฺเตกตฺตกมฺม-วิปฺผารวเสน ปริโยคาหเน ปญฺญา ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณำ. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิ ฯเปฯ มุทุำ กริตฺวา กมฺมนิยำ เอวำ ปชานาติ "อิมสฺมึ สติ อิทำ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทำ อุปฺปชฺชติ ยทิทำ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณำ, วิญฺญาณปจฺจยา

[๑-๑] ฉ.,เท.,อิ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. อวิมุตฺตำ จิตฺตำ

นามรูปี, นามรูปปจฺจยา สพายตนํ, สพายตนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ.

โส ตถา ภาวิเตน จิตฺเตน ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ. โส อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ. เสยฺยถีทํ. เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย ติสฺโสปิ ชาติโย จตสฺโสปิ ชาติโย ปญฺจปิ ชาติโย ทสปิ ชาติโย วีสมฺปิ ชาติโย ตึสมฺปิ ชาติโย จตฺตารีสมฺปิ ชาติโย ปญฺญาสมฺปิ ชาติโย, ชาติสตมฺปิ ชาติสหสฺสมฺปิ ชาติสตสหสฺสมฺปิ, อเนเกปิ สวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ วิวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ สวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป อมุตฺราสึ, เอวนฺนาโม เอวโคตฺโต เอววณฺโณ เอวมาหาโร เอวสุขทุกฺขปฏิสංเวที เอวมายุปริยนฺโต. โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทึ. ตตฺราปาสึ เอวนฺนาโม เอวโคตฺโต เอววณฺโณ เอวมาหาโร เอวสุขทุกฺขปฏิสංเวที เอวมายุปริยนฺโต. โส ตโต จุโต อิธูปปนฺโนติ, อิติ สาการං สอุทฺเทสං อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ. ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ปจฺจยปวตฺตานं ธมฺมานं นานตฺเตกตฺตกมฺมวิปฺผารวเสน ปริโยคาหเน ปญฺญา ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ.

เตปญฺญาสโม ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณนิทฺเทโส.

๕๔. ทิพฺพจกฺขุญาณนิทฺเทโส

[๒๕๗] กถํ โอภาสวเสน นานตฺเตกตฺตรูปนิมิตฺตานํ ทสฺสนฏฺเเ ปญฺญา ทิพฺพจกฺขุญาณํ. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธาน-สงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. วิริยสมาธิ ฯเปฯ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวติ ปริทเมติ, มุทุํ กโรติ กมฺมนิยํ. โส อิเมสุ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวตฺวา ปริทเมตฺวา มุทุํ กริตฺวา กมฺมนิยํ อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรติ, ทิวาสญฺญํ อธิฏฺเาติ, ยถา ทิวา ตถา รตฺติ, ยถา รตฺติ ตถา ทิวา, อิติ วิวเฏน เจตสา อปริโยนทฺเธน สปฺปภาสं[๑] จิตฺตํ ภาเวติ. โส ตถา ภาวิเตน จิตฺเตน ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน สตฺตานํ จุตูปปาตญาณาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ. โส ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต, ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ “อิเม วต โภนฺโต สตฺตา กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา, วจีทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา, มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา, อริยานํ อุปวาทกา, มิจฺฉาทิฏฺิกา มิจฺฉาทิฏฺิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยं อุปปนฺนา. อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา กายสุจริเตน สมนฺนาคตา, วจีสุจริเตน สมนฺนาคตา, มโนสุจริเตน สมนฺนาคตา, อริยานํ อนุปวาทกา, สมฺมาทิฏฺิกา สมฺมาทิฏฺิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนาติ, อิติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน

---

[๑] สี. สมฺมาภาวึ

อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติ. ตํ ญาตฏฺเจน ญาณํ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ โอภาสวเสน นานตฺเตกตฺตรูปนิมิตฺตานํ ทสฺสนฏฺเจ ปญฺญา ทิพฺพจกฺขุญาณํ.

จตุปญฺญาสโม ทิพฺพจกฺขุญาณนิทฺเทโส.

๕๕. อาสวกฺขยญาณนิทฺเทโส

[๒๔๘] กถํ จตุสฏฺฐิยา อากาเรหิ ติณฺณนฺนํ อินฺทฺริยานํ วสีภาวตา ปญฺญา อาสวานํ ขเย ญาณํ.

กตเมสํ ติณฺณนฺนํ อินฺทฺริยานํ. อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส อญฺญินฺทฺริยสฺส อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ กติฏฺฐานานิ คจฺฉติ, อญฺญินฺทฺริยํ กติฏฺฐานานิ คจฺฉติ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ กติฏฺฐานานิ คจฺฉติ. อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ เอกํ ฐานํ คจฺฉติ. โสตาปตฺติมคฺคํ. อญฺญินฺทฺริยํ ฉ ฐานานิ คจฺฉติ. โสตาปตฺติผลํ สกทาคามิมคฺคํ สกทาคามิผลํ อนาคามิมคฺคํ อนาคามิผลํ อรหตฺตมคฺคํ. อญฺญาตาวินฺทฺริยํ เอกํ ฐานํ คจฺฉติ. อรหตฺตผลํ.

[๒๔๙] โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขปริวารํ โหติ, วิริยินฺทฺริยํ ปคฺคหปริวารํ โหติ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานปริวารํ โหติ, สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขปปริวารํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนปริวารํ โหติ, มนินฺทฺริยํ วิชานนปริวารํ โหติ, โสมนสฺสินฺทฺริยํ อภินนฺทนปริวารํ[๑] โหติ, ชีวิตินฺทฺริยํ

---

[๑] ฉ.,เท. อภิสนฺทนปริวารํ, เอวมุปริปิ.

ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยปริวารำ โหติ, โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ชาตา ธมฺมา จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานำ รูปำ สพฺเพว กุสลา โหนฺติ, สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ, สพฺเพว นิยฺยานิกา โหนฺติ, สพฺเพว อปจยคามิโน โหนฺติ, สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ, สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ, โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปริวารา โหนฺติ, นิสฺสยปริวารา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปริวารา โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สำสฏฺจา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ. เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ ปริวารา จ.

[๒๖๐] โสตาปตฺติผลกฺขเณ อญฺญินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยำ อธิโมกฺขปริวารำ โหติ, วิริยินฺทฺริยำ ปคฺคหปริวารำ โหติ, สตินฺทฺริยำ อุปฏฺฐานปริวารำ โหติ, สมาธินฺทฺริยำ อวิกฺเขปปริวารำ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยำ ทสฺสนปริวารำ โหติ, มนินฺทฺริยำ วิชานนปริวารำ โหติ, โสมนสฺสินฺทฺริยำ อภินนฺทนปริวารำ โหติ, ชีวิตินฺทฺริยำ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยปริวารำ โหติ. โสตาปตฺติผลกฺขเณ ชาตา ธมฺมา สพฺเพว อพฺยากตา โหนฺติ, จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานำ รูปำ สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ, สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ, สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ, โสตาปตฺติผลกฺขเณ อญฺญินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปริวารา โหนฺติ, นิสฺสยปริวารา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปริวารา โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สำสฏฺจา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ ปริวารา จ.

[๒๖๑] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ สกทาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ

อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อญฺญินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขปริวารํ โหติ ฯเปฯ ชีวิตินฺทฺริยํ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺย-ปริวารํ โหติ. อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ชาตา ธมฺมา จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ สพฺเพว กุสลา โหนฺติ, สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ, สพฺเพว นิยฺยานิกา โหนฺติ, สพฺเพว อปจยคามิโน โหนฺติ, สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ, สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ, อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อญฺญินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปริวารา โหนฺติ, นิสฺสยปริวารา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปริวารา โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ ปริวารา จ.

[๒๖๒] อรหตฺตผลกฺขเณ อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขปริวารํ โหติ, วิริยินฺทฺริยํ ปคฺคหปริวารํ โหติ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานปริวารํ โหติ, สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขปปริวารํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนปริวารํ โหติ, มนินฺทฺริยํ วิชานนปริวารํ โหติ, โสมนสฺสินฺทฺริยํ อภินนฺทนปริวารํ โหติ, ชีวิตินฺทฺริยํ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยปริวารํ โหติ, อรหตฺตผลกฺขเณ ชาตา ธมฺมา สพฺเพว อพฺยากตา โหนฺติ. จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ, สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ, สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ, อรหตฺตผลกฺขเณ อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปริวารา โหนฺติ, นิสฺสยปริวารา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปริวารา โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ,

เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ, ปริวารา จ. อิติ อิมานิ อฏฺจฏฺจกานิ จตฺตสฏฺจี โหนฺติ.

[๒๖๓] อาสวาติ กตเม เต อาสวา. กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺจาสโว อวิชฺชาสโว. กตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. โสตาปตฺติมคฺเคน อนวเสโส ทิฏฺจาสโว ขียติ, อปายคมนีโย กามาสโว ขียติ, อปายคมนีโย ภวาสโว ขียติ, อปายคมนีโย อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริโก กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโจ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโจ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. อนาคามิมคฺเคน อนวเสโส กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโจ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโจ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. อรหตฺตมคฺเคน อนวเสโส ภวาสโว ขียติ, อนวเสโส[๑] อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. ตำ ญาตฏฺเจน ญาณำ, ปชานนฏฺเจน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ จตฺตสฏฺจิยา อากาเรหิ ติณฺณนฺนำ อินฺทฺริยานำ วสีภาวตาปญฺญา อาสวานำ ขเย ญาณำ.

ปญฺจปญฺญาสโม อาสวกฺขยญาณนิทฺเทโส.

๕๖ - ๖๓. สจฺจญาณจตุกฺกทฺวยนิทฺเทโส

[๒๖๔] กถำ ปริญฺญฏฺเจ ปญฺญา ทุกฺเข ญาณำ. ปหานฏฺเจ ปญฺญา สมุทเย ญาณำ. สจฺฉิกิริยฏฺเจ ปญฺญา นิโรเธ ญาณำ. ภาวนฏฺเจ ปญฺญา มคฺเค ญาณำ. ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโจ สนฺตาปฏฺโจ[๒] สงฺขตฏฺโจ[๒] วิปริณามฏฺโจ ปริญฺญฏฺโจ. สมุทยสฺส อายูหนฏฺโจ

---

[๑] สฺยา. อยำ ปาโจ น ทิสฺสติ.

[๒-๒] ฉ.,เท.,อิ. สงฺขตฏฺโจ สนฺตาปฏฺโจ

นิทานฏฺโฐ สญฺโญคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ ปหานฏฺโฐ. นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ วิเวกฏฺโฐ อสงฺขตฏฺโฐ อมตฏฺโฐ สจฺฉิกิริยฏฺโฐ. มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ เหตฏฺโฐ ทสฺสนฏฺโฐ อาธิปเตยฺยฏฺโฐ ภาวนฏฺโฐ ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ปริญฺญฏฺเฐ ปญฺญา ทุกฺเข ญาณํ. ปหานฏฺเฐ ปญฺญา สมุทเย ญาณํ. สจฺฉิกิริยฏฺเฐ ปญฺญา นิโรเธ ญาณํ. ภาวนฏฺเฐ ปญฺญา มคฺเค ญาณํ.

[๒๖๕] กถํ ทุกฺเข ญาณํ. ทุกฺขสมุทเย ญาณํ. ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ. ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ. มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ ทุกฺเขเปตํ ญาณํ, ทุกฺขสมุทเยเปตํ ญาณํ ทุกฺขนิโรเธเปตํ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทายเปตํ ญาณํ.

[๒๖๖] ตตฺถ กตมํ ทุกฺเข ญาณํ. ทุกฺขํ อารพฺภ ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา[๑] จินฺตา อุปปริกฺขา ภูริ เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อิทํ วุจฺจติ ทุกฺเข ญาณํ.

[๒๖๗] ทุกฺขสมุทยํ อารพฺภ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรธํ อารพฺภ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรธคามินึ ปฏิปทำ อารพฺภ ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา ฯเปฯ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อิทำ วุจฺจติ

---

[๑] สี. เวภพฺพา

ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ, ตํ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. เตน วุจฺจติ ทุกฺเข ญาณํ. ทุกฺขสมุทเย ญาณํ. ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ. ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ.

เตสฏฺฐิโม สจฺจญาณจตุกฺกทฺวยนิทฺเทโส.

๖๔ - ๖๗. สุทฺธิกปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส

[๒๖๘] กถํ อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ. นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺเถสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺตีสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา, อตฺถนานตฺเต ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถววตฺถาเน ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติววตฺถาเน ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณววตฺถาเน ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถสลฺลกฺขเณ ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมสลฺลกฺขเณ ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติสลฺลกฺขเณ ปญฺญา นิรุตฺติ-ปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณสลฺลกฺขเณ ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถอุปลกฺขเณ ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺม-อุปลกฺขเณ ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติอุปลกฺขเณ ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณอุปลกฺขเณ ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถปฺปเภเท ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท

ญาณํ, ธมฺมปฺปเภเท ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติปฺปเภเท ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณปฺปเภเท ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถปฺปภาวเน ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมปฺปภาวเน ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติปฺปภาวเน ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณปฺปภาวเน ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ, อตฺถโชตเน[๑] ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมโชตเน ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติโชตเน ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ปฏิภาณโชตเน ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถวิโรจเน ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมวิโรจเน ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติวิโรจเน ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ปฏิภาณวิโรจเน ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. อตฺถปฺปกาสเน ปญฺญา อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมปฺปกาสเน ปญฺญา ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติปฺปกาสเน ปญฺญา นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณปฺปกาสเน ปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ. ตำ ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ, ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ.

สตฺตสฏฺฐิโม สุทฺธิกปฏิสมฺภิทาญาณนิทฺเทโส.

๖๘. อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนิทฺเทโส

[๒๖๙] กตมำ ตถาคตสฺส อินฺทฺริยานำ[๒] ปโรปริยตฺเต[๒] ญาณำ. อิธ ตถาคโต สตฺเต ปสฺสติ อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย

---

[๑] สี. อตฺถชานเน [๒] ฉ.,เท.,อิ. อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต, เอวมุปริปิ.

มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย อปฺเปกจฺเจ ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน อปฺเปกจฺเจ น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน.

[๒๗๐] อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเขติ สทฺโธ ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล มหารชกฺโข. อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, กุสีโต ปุคฺคโล มหารชกฺโข. อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, มุฏฺฐสฺสติ ปุคฺคโล มหารชกฺโข. สมาหิโต ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, อสมาหิโต ปุคฺคโล มหารชกฺโข. ปญฺญวา ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล มหารชกฺโข.

[๒๗๑] ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเยติ สทฺโธ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย. อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, กุสีโต ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย. อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, มุฏฺฐสฺสติ ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย. สมาหิโต ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, อสมาหิโต ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย. ปญฺญวา ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย.

[๒๗๒] สฺวากาเร ทฺวากาเรติ สทฺโธ ปุคฺคโล สฺวากาโร, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล ทฺวากาโร. อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล สฺวากาโร, กุสีโต ปุคฺคโล ทฺวากาโร. อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล สฺวากาโร, มุฏฺฐสฺสติ ปุคฺคโล ทฺวากาโร. สมาหิโต ปุคฺคโล สฺวากาโร, อสมาหิโต ปุคฺคโล ทฺวากาโร. ปญฺญวา ปุคฺคโล สฺวากาโร, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล ทฺวากาโร.

[๒๗๓] สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเยติ สทฺโธ ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย. อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย, กุสีโต ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย. อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล

สุวิญฺญาปโย, มุฏฺฐสฺสตี ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย. สมาหิโต ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย, อสมาหิโต ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย. ปญฺญวา ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย. ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย.

[๒๗๔] อปฺเปกจฺเจ ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน อปฺเปกจฺเจ น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโนติ สทฺโธ ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี. อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, กุสีโต ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี. อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, มุฏฺฐสฺสติ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี. สมาหิโต ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, อสมาหิโต ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี. ปญฺญวา ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี.

[๒๗๕] โลโกติ ขนฺธโลโก ธาตุโลโก อายตนโลโก วิปตฺติ-ภวโลโก วิปตฺติสมฺภวโลโก สมฺปตฺติภวโลโก สมฺปตฺติสมฺภวโลโก.

เอโก โลโก, สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา. เทฺว โลกา, นามญฺจ รูปญฺจ. ตโย โลกา, ติสฺโส เวทนา. จตฺตาโร โลกา, จตฺตาโร อาหารา. ปญฺจ โลกา, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา. ฉ โลกา, ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ. สตฺต โลกา, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย. อฏฺฐ โลกา, อฏฺฐ โลกธมฺมา. นว โลกา, นว สตฺตาวาสา. ทส โลกา, ทสายตนานิ. ทฺวาทส โลกา, ทฺวาทสายตนานิ. อฏฺฐารส โลกา, อฏฺฐารส ธาตุโย.

[๒๗๖] วชฺชนฺติ สพฺเพ กิเลสา วชฺชา, สพฺเพ ทุจฺจริตา วชฺชา, สพฺเพ อภิสงฺขารา วชฺชา, สพฺเพ ภวคามิกมฺมา วชฺชา, อิติ อิมสฺมึ จ โลเก อิมสฺมึ จ วชฺเช ติพฺพา ภยสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐิตา

โหติ, เสยฺยถาปิ อุกฺขิตฺตาสิเก[๑] วธเก. อิเมหิ ปญฺญาสาย อาการเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ, อิทำ ตถาคตสฺส อินฺทฺริยานำ ปโรปริยตฺเต ญาณำ.

อฏฺฐสฏฺฐิโม อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนิทฺเทโส.

๖๙. อาสยานุสยญาณนิทฺเทโส

[๒๗๗] กตมำ ตถาคตสฺส สตฺตานำ อาสยานุสเย ญาณำ. อิธ ตถาคโต สตฺตานำ อาสยำ ชานาติ, อนุสยำ ชานาติ, จริตำ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, ภพฺพาภพฺเพ สตฺเต ปชานาติ.

[๒๗๘] กตโม จ[๒] สตฺตานำ อาสโย. "สสฺสโต โลโกติ วา "อสสฺสโต โลโกติ วา "อนฺตวา โลโกติ วา "อนนฺตวา โลโกติ วา "ตำ ชีวำ ตำ สรีรนฺติ วา "อญฺญำ ชีวำ อญฺญำ สรีรนฺติ วา "โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ วา "น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ วา "โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ วา "เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ วา. อิติ ภวทิฏฺฐิสนฺนิสฺสิตา วา สตฺตา โหนฺติ วิภวทิฏฺฐิสนฺนิสฺสิตา วา.

เอเต วา ปน อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อนุโลมิกา ขนฺติ ปฏิลทฺธา โหติ, ยถาภูตำ วา ญาณำ. กามำ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยำ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโตติ กามำ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยำ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโตติ. เนกฺขมฺมำ

---

[๑] สี. อุกฺขิตฺตาวเก [๒] ฉ.,เท. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

เสวนฺตญฺเญว ชานาติ [๑] "อยํ ปุคฺคโล พฺยาปาทครุโก พฺยาปาทาสโย พฺยาปาทาธิมุตฺโตติ. พฺยาปาทํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยํ ปุคฺคโล อพฺยาปาทครุโก อพฺยาปาทาสโย อพฺยาปาทาธิมุตฺโตติ อพฺยาปาทํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ [๒] "อยํ ปุคฺคโล ถีนมิทฺธครุโก ถีนมิทฺธาสโย ถีนมิทฺธาธิมุตฺโตติ ถีนมิทฺธํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยํ ปุคฺคโล อาโลกสญฺญาครุโก อาโลกสญฺญาสโย อาโลก-สญฺญาธิมุตฺโตติ อาโลกสญฺญํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ. [๓] "อยํ สตฺตานํ อาสโย.

[๒๗๙] กตโม จ สตฺตานํ อนุสโย. สตฺตานุสยา กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย มานานุสโย ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย. ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺถ สตฺตานํ กามราคานุสโย อนุเสติ. ยํ โลเก อปฺปิยรูปํ อสาตรูปํ, เอตฺถ สตฺตานํ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ. อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ อวิชฺชา อนุปติตา, ตเทกฏฺโฐ มาโน จ ทิฏฺฐิ จ วิจิกิจฺฉา จ ทฏฺฐพฺพา. อยํ สตฺตานํ อนุสโย.

---

[๑] ฉ.,เท. "อยํ ปุคฺคโล (เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโตติ. เนกฺขมฺมํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโตติ พฺยาปาทํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ)

[๒] ฉ.,เท. "อยํ ปุคฺคโล (อพฺยาปาทครุโก อพฺยาปาทาสโย อพฺยาปาทาธิมุตฺโตติ อพฺยาปาทํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยํ ปุคฺคโล อพฺยาปาทครุโก อพฺยาปาทาสโย อพฺยาปาทาธิมุตฺโตติ ถีนมิทฺธํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ)

[๓] ฉ.,เท. "อยํ ปุคฺคโล (อาโลกสญฺญาครุโก อาโลกสญฺญาสโย อาโลกสญฺญาธิมุตฺโตติ อาโลกสญฺญํ เสวนฺตญฺเญว ชานาติ "อยํ ปุคฺคโล ถินมิทฺธครุโก ถินมิทฺธาสโย ถินมิทฺธาธิมุตฺโตติ)

[๒๘๐] กตมญฺจ สตฺตานํ จริตํ. ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อเนญฺชาภิสงฺขาโร ปริตฺตภูมโก วา มหาภูมโก วา. อิทํ สตฺตานํ จริตํ.

[๒๘๑] กตมา จ สตฺตานํ อธิมุตฺติ. สนฺติ สตฺตา หีนาธิมุตฺติกา. สนฺติ สตฺตา ปณีตาธิมุตฺติกา. หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา สตฺตา ปณีตาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺติ. อตีตมฺปิ อทฺธานํ หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวึสุ ภชึสุ ปยิรุปาสึสุ, ปณีตาธิมุตฺติกา สตฺตา ปณีตาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวึสุ ภชึสุ ปยิรุปาสึสุ. อนาคตมฺปิ อทฺธานํ หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวิสฺสนฺติ ภชิสฺสนฺติ ปยิรุปาสิสฺสนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา สตฺตา ปณีตาธิมุตฺติเก สตฺเต เสวิสฺสนฺติ ภชิสฺสนฺติ ปยิรุปาสิสฺสนฺติ. อยํ สตฺตานํ อธิมุตฺติ.

[๒๘๒] กตเม สตฺตา อภพฺพา, เย เต สตฺตา กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตํ, อิเม เต สตฺตา อภพฺพา.

[๒๘๓] กตเม สตฺตา ภพฺพา. เย เต สตฺตา น กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา น กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา น วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา สทฺธา ฉนฺทิกา ปญฺญวนฺโต ภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตํ. อิเม เต สตฺตา ภพฺพา, อิทํ ตถาคตสฺส สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ.

เอกูนสตฺตติโม อาสยานุสยญาณนิทฺเทโส.

๗๐. ยมกปาฏิหิรฌาณนิทฺเทโส

[๒๘๔] กตมํ ตถาคตสฺส ยมกปาฏิหิเร ฌาณํ. อิธ ตถาคโต ยมกปาฏิหิรํ กโรติ อสาธารณํ สาวเกหิ อุปริมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ. เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ปุรตฺถิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ปจฺฉิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ปจฺฉิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ปุรตฺถิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณอกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามอกฺขิโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามอกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณอกฺขิโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามกณฺณโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณกณฺณโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามนาสิกาโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามนาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณอํสกูฏโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามอํสกูฏโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามอํสกูฏโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณอํสกูฏโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณหตฺถโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามหตฺถโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามหตฺถโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณหตฺถโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณปสฺสโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามปสฺสโต อุทกธารา ปวตฺตติ. วามปสฺสโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณปสฺสโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ทกฺขิณปาทโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามปาทโต อุทกธารา

ปวตฺตติ. วามปาทโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณปาทโต อุทกธารา ปวตฺตติ. องฺคุลงฺคุเลหิ อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, องฺคุลนฺตริกาหิ อุทกธารา ปวตฺตติ. องฺคุลนฺตริกาหิ อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, องฺคุลงฺคุเลหิ อุทกธารา ปวตฺตติ. เอเกกโลมโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, เอเกกโลมโต อุทกธารา ปวตฺตติ. โลมกูปโต โลมกูปโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, โลมกูปโต โลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตติ. ฉนฺนํ วณฺณานํ นีลานํ ปีตกานํ โลหิตกานํ โอทาตานํ มญฺเชฏฺฐานำ[๑] ปภสฺสรานำ ภควา จงฺกมติ, นิมฺมิโต ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. ภควา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. ภควา นิสีทติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ, ภควา เสยฺยำ กปฺเปติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา.[๒] ภควา จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. นิมฺมิโต ติฏฺฐติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ นิมฺมิโต นิสีทติ, ภควา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา จงฺกมติ วา นิมฺมิโต เสยฺยำ กปฺเปติ,[๒] อิทำ ตถาคตสฺส ยมกปาฏิหิเร ญาณำ.

สตฺตติโม ยมกปาฏิหิรญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. มญฺชิฏฺฐานำ

[๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. นิมฺมิโต จงฺกมติ, ภควา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. นิมฺมิโต ติฏฺฐติ, ภควา จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. นิมฺมิโต นิสีทติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยำ วา กปฺเปติ. นิมฺมิโต เสยฺยำ กปฺเปติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วาติ.

๗๑. มหากรุณาญาณนิทฺเทโส

[๒๘๕] กตมํ ตถาคตสฺส มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ. พหุเกหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อาทิตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ. อุยฺยุตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ฯเปฯ โอกฺกมติ, ปยาโต โลกสนฺนิวาโสติ ฯเปฯ โอกฺกมติ. กุมฺมคฺคํ[๑] ปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อุปนียติ โลโก อทฺธุโวติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ. อตฺตาโณ[๒] โลโก อนภิสฺสโรติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อสฺสโก โลโก สพฺพํ ปหาย คมนียนฺติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อูโน โลโก อติตฺโต ตณฺหาทาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อตฺตาโณ[๓] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ฯเปฯ อเลโณ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อสรโณ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อสรณีภูโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

อุทฺธโต โลโก อวูปสนฺโตติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ สสลฺโล โลกสนฺนิวาโส วิทฺโธ ปุถุสลฺเลหิ, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ สลฺลานํ อุทฺธโต อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ อวิชฺชนฺธการาวรโณ โลกสนฺนิวาโส [๔] กิเลสปญฺชรํ ปกฺขิตฺโต,[๕] ตสฺส นตฺถญฺโญ

---

[๑] ฉ.,เท. กุมฺมคฺคปฺปฏิปนฺโน อิ. กุมฺมคฺคปฏิปนฺโน
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อตาโณ
[๓] ฉ.,เท. อตายโน อิ. อตาโน
[๔] ฉ.,เท. อณฺฑภูโต
[๕] ฉ.,เท.,อิ. กิเลสปญฺชรปกฺขิโต

โกจิ อาโลกํ ทสฺเสตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อวิชฺชาคโต โลกสนฺนิวาโส อนฺธภูโต ปริโยนทฺโธ[๑] ตนฺตากุลชาโต[๒] คุพฺพาคุณฺฐิกชาโต[๓] มุญฺชปพฺพชภูโต อปายทุคฺคติวินิปาตํ[๔] สํสารํ นาติวตฺตตีติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อวิชฺชาวิสโทสสลฺลิโต โลกสนฺนิวาโส กิเลสกลิภูโตติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ราคโทสโมหชฏิโต[๕] โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ ชฏํ วิชฏิตา[๖] อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

ตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหาชาเลน โอตฺถโต[๗] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหาโสเตน วุยฺหติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหาสญฺโญชเนน สญฺญุตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหานุสเยน อนุสโฏ[๘] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหาสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตณฺหาปริฬาเหน ปริฑยฺหติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

ทิฏฺฐิสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐิชาเลน โอตฺถโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐิโสเตน วุยฺหติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐิสญฺโญชเนน สญฺญุตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐานุสเยน อนุสโฏ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐิสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทิฏฺฐิปริฬาเหน ปริฑยฺหติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

---

[๑] อิ. ปริโยนนฺโธ [๒] ฉ.,เท. ตนฺตากุลกชาโต [๓] ฉ.,เท. กุลาคณฺฐิกชาโต
[๔] ฉ.,เท.,อิ. อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ [๕] ฉ.,เท. ราคโทสโมหชฏาชฏิโต
[๖] ฉ.,เท. วิชเฏตา [๗] สี. โอตฺถโต [๘] อนุสหโต, เอวมุปริปิ.

ชาติยา อนุคโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ชราย อนุสโฏ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ พฺยาธีหิ อภิภูโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มรเณน อภิหโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทุกฺขปติโต[๑] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

ตณฺหาย อุฑฺฑิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ชราปาการปริกฺขิตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มจฺจุปาเสน ปริกฺขิตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาพนฺธนพนฺโธ โลกสนฺนิวาโส ราคพนฺธเนน โทสพนฺธเนน โมหพนฺธเนน มานพนฺธเนน ทิฏฺฐิพนฺธเนน กิเลสพนฺธเนน ทุจฺจริตพนฺธเนน, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ พนฺธํ[๒] โมเจตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาสมฺพาธปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ โอภาสํ[๓] ทสฺเสตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาปลิโพเธน ปลิพุทฺโธ โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ ปลิโพธํ เฉทตา[๔] อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาปปาเตว ปติโต โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ ปปาตา อุทฺธรตฺตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหากนฺตารํ ปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ กนฺตารํ ตาเรตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาสํสาเร ปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ สํสารา โมเจตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มหาวิทุคฺเค สมฺปริวตฺตติ โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ วิทุคฺคา อุทฺธรตฺตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท. ทุกฺเข ปติฏฺฐิโต
[๒] ฉ.,เท. พนฺธนํ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. โอกาสํ
[๔] ฉ. เฉตา อิ. เฉทตา

มหาปลฺเลเป[๑] ปลิปนฺโน โลกสนฺนิวาโส, [๒] ราคคฺคินา โทสคฺคินา โมหคฺคินา ชาติยา ชรามรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ อพฺภาหโต,[๓] ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ นิพฺพาเปตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อุนฺนิตโก โลกสนฺนิวาโส หญฺญติ นิจฺจมตฺตาโณ ปตฺตทณฺโฑ ตกฺกาโรติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ วฏฺฏพนฺธนพนฺโธ โลกสนฺนิวาโส อาฆาตน-ปจฺจุปฏฺฐิโต, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ โมเจตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อนาโถ โลกสนฺนิวาโส ปรมการุญฺญปฺปตฺโต, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ ตาเยตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทุกฺขาภิตุนฺโน โลกสนฺนิวาโส จิรรตฺตปีฬิโตติ[๔] ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ นิจฺจคธิโต[๕] โลกสนฺนิวาโส นิจฺจปิปาสิโตติ[๖] ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ [๗] อนฺโธ โลกสนฺนิวาโส อจกฺขุโกติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ หตเนตฺโต โลกสนฺนิวาโส อปริณายโกติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ วิปถํ ปกฺขนฺโต[๘] โลกสนฺนิวาโส อญฺชสาปรทฺโธ, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ อริยปถํ อาเนตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ มโหฆปกฺขนฺโน[๙] โลกสนฺนิวาโส, ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ โอฆา อุทฺธตฺตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ

ทฺวีหิ ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ตีหิ ทุจฺจริเตหิ วิปฺปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ จตูหิ โยเคหิ ปุริโต[๑๐] โลกสนฺนิวาโส จตุโยคโยชิโตติ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. มหาปลิเป [๒] ฉ.,เท.,อิ. ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ ปลิปา อุทฺธตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อพฺภาหโต โลกสนิวาทสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อาทิตฺโต โลกสนฺนิวาโส [๓] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ. [๔] ฉ.,เท. จิรรตฺตํ ปีฬิโต
[๕] ฉ.,เท. คธิโต [๖] ฉ.,เท. นิจฺจํ ปิปาสิโต
[๗] เท. สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ [๘] ฉ.,เท. วิปถปกฺขนฺโท
[๙] ฉ.,เท. มโหฆปกฺขนฺโท [๑๐] ฉ.,เท.,อิ. ยุตฺโต

ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ จตูหิ คณฺเจหิ[๑] คณฺิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ จตูหิ อุปาทาเนหิ อุปาทิยติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ปญฺจคติสมารุฬฺโห โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ปญฺจหิ กามคุเณหิ รชฺชติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ปญฺจหิ นีวรเณหิ โอตฺถโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ฉหิ วิวาทมูเลหิ วิวทติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ฉหิ ตณฺหากาเยหิ รชฺชติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ฉหิ ทิฏฺิคเตหิ ปริยุฏฺิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ สตฺตหิ อนุสเยหิ อนุสโฏ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ สตฺตหิ สญฺโญชเนหิ สญฺญุตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ สตฺตหิ มาเนหิ อุณฺณโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อฏฺหิ โลกธมฺเมหิ สมฺปริวตฺตติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อฏฺหิ มิจฺฉตฺเตหิ นิยโต[๒] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อฏฺหิ ปุริสโทเสหิ ทุสฺสติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ นวหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาโต[๓] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ นววิธมาเนหิ อุณฺณโต[๔] โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ นวหิ ตณฺหามูลเกหิ ธมฺเมหิ รชฺชติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ กิลิสฺสติ โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสหิ อกุสเลหิ กมฺมปเถหิ สมนฺนาคโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสหิ สญฺโญชเนหิ สญฺญุตฺโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสหิ มิจฺฉตฺเตหิ นิยโต โลกสนฺนิวาโสติ

---

[๑] ฉ.,เท. คนฺเถหิ คนฺถิโต
[๒] ฉ.,เท. นิยฺยาโต, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อาฆาติโต
[๔] ฉ.,เท. อุนฺนโต

ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสวตฺถุกาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ ทสวตฺถุกาย สกฺกายทิฏฺฐิยา[๑] สมนฺนาคโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ ฯเปฯ อฏฺฐสตตณฺหา-ปปญฺเจหิ[๒] ปปญฺจิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ.

อหญฺจมฺหิ ติณฺโณ, โลโก จ อติณฺโณ. อหญฺจมฺหิ มุตฺโต, โลโก จ อมุตฺโต อหญฺจมฺหิ ทนฺโต โลโก จ อทนฺโต อหญฺจมฺหิ สนฺโต โลโก จ อสนฺโต. อหญฺจมฺหิ อสฺสตฺโถ, โลโก จ อนสฺสตฺโถ, อหญฺจมฺหิ ปรินิพฺพุโต, โลโก จ อปรินิพฺพุโต. อหญฺจมฺหิ[๓] ติณฺโณ ตาเรตุํ, มุตฺโต โมเจตุํ, ทนฺโต ทเมตุํ, สนฺโต สเมตุํ, อสฺสตฺโถ อสฺสาเสตุํ, ปรินิพฺพุโต [๔] ปรินิพฺพาเปตุนฺติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สตฺเตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ. อิทํ ตถาคตสฺส มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ.

เอกสตฺตติโม มหากรุณาญาณนิทฺเทโส.

๗๒ - ๗๓. สพฺพญฺญุตญาณนิทฺเทโส

[๒๘๖] กตมํ ตถาคตสฺส สพฺพญฺญุตญาณํ. สพฺพสงฺขตมสงฺขตํ อนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ[๕] ญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท. อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อฏฺฐสตตณฺหาปปญฺจสเตหิ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ปโหมิ ขฺวาหํ
[๔] ฉ.,เท. ปเร จ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อนาวรณญาณํ, เอวมุปริปิ.

อตีตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. อนาคตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ. ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ปจฺจุปฺปนฺนํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

จกฺขุญฺเจว รูปา จ, เอวํ ตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. โสตญฺเจว สทฺทา จ ฯเปฯ ฆานญฺเจว คนฺธา จ ฯเปฯ ชิวฺหา เจว รสา จ ฯเปฯ กาโย เจว โผฏฺฐพฺพา จ ฯเปฯ มโน เจว ธมฺมา จ, เอวํ ตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

[๒๘๗] ยาวตา อนิจฺจฏฺฐํ ทุกฺขฏฺฐํ อนตฺตฏฺฐํ, [๑] สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา รูปสฺส อนิจฺจฏฺฐํ ทุกฺขฏฺฐํ อนตฺตฏฺฐํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา เวทนาย ฯเปฯ ยาวตา สญฺญาย ฯเปฯ ยาวตา สงฺขารานํ ฯเปฯ ยาวตา วิญฺญาณสฺส ฯเปฯ ยาวตา จกฺขุสฺส ฯเปฯ ชรามรณสฺส อนิจฺจฏฺฐํ ทุกฺขฏฺฐํ อนตฺตฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

[๒๘๘] ยาวตา อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา ปริญฺญาย ปริญฺญฏฺฐํ ยาวตา ปหานาย[๒] ปหานฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา ภาวนาย ภาวนฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา สจฺฉิกิริยาย

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ตํ, เอวมุปริปิ.

[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปหานสฺส

สจฺฉิกิริยฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

ยาวตา ขนฺธานํ ขนฺธฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา ธาตูนํ ธาตุฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา อายตนานํ อายตนฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา สงฺขตานํ สงฺขตฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

[๒๘๙] ยาวตา กุสเล ธมฺเม สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา อกุสเล ธมฺเม ฯเปฯ ยาวตา อพฺยากเต ธมฺเม ฯเปฯ ยาวตา กามาวจเร ธมฺเม ฯเปฯ ยาวตา รูปาวจเร ธมฺเม ฯเปฯ ยาวตา อรูปาวจเร ธมฺเม ฯเปฯ ยาวตา อปริยาปนฺเน ธมฺเม, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา สมุทยสฺส สมุทยฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา นิโรธสฺส นิโรธฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา มคฺคสฺส มคฺคฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

[๒๙๐] ยาวตา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ ฯเปฯ ยาวตา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมฺภิทฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทฏฺฐํ ฯเปฯ ยาวตา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺฐํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

ยาวตา อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา ยมกปาฏิหิเร ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

[๒๙๑] ยาวตา สเทวกสฺส โลกสฺส สมารกสฺส สพฺรหฺมกสฺส สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ, กิญฺจิ
อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ,
สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ[๑]
ตถาคโต เตน สมเยน[๒] สมนฺตจกฺขูติ.

[๒๙๒] สมนฺตจกฺขูติ เกนตฺเถน สมนฺตจกฺขุ. จุทฺทส พุทฺธญาณานิ. ทุกฺเข ญาณํ พุทฺธญาณํ. ทุกฺขสมุทเย ญาณํ พุทฺธญาณํ. ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ พุทฺธญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ พุทฺธญาณํ, อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ พุทฺธญาณํ, ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ พุทฺธญาณํ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ พุทฺธญาณํ, ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ พุทฺธญาณํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ พุทฺธญาณํ, สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ พุทฺธญาณํ, ยมกปาฏิหิเร ญาณํ พุทฺธญาณํ, มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ พุทฺธญาณํ, สพฺพญฺญุตญาณํ

---

[๑] "เณยฺยนฺติปิ ปาโฐ. [๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

พุทฺธญาณํ, อนาวรณญาณํ พุทฺธญาณํ. อิมานิ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ. อิเมสํ จุทฺทสนฺนํ พุทฺธญาณานํ อาทิโต[๑] อฏฺจ ญาณานิ สาวกสาธารณานิ, ฉ ญาณานิ อสาธารณานิ สาวเกหิ.

[๒๙๓] ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ, สพฺโพ ญาโต, อญฺญาโต ทุกฺขฏฺโจ นตฺถีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ, [๒] สพฺโพ ทิฏฺโจ สพฺโพ วิทิโต สพฺโพ สจฺฉิกโต สพฺโพ ผสฺสิโต ปญฺญาย, อผสฺสิโต ปญฺญาย ทุกฺขฏฺโจ นตฺถีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ. ยาวตา สมุทยสฺส สมุทยฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา นิโรธสฺส นิโรธฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา มคฺคสฺส มคฺคฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมฺภิทฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทฏฺโจ ฯเปฯ ยาวตา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺโจ, สพฺโพ ญาโต สพฺโพ ทิฏฺโจ สพฺโพ วิทิโต สพฺโพ สจฺฉิกโต สพฺโพ ผสฺสิโต ปญฺญาย, อผสฺสิโต ปญฺญาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺโจ นตฺถีติ สพฺพญฺญุตญาณํ ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

ยาวตา อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา ยมกปาฏิหิเร ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ, สพฺพํ ญาตํ สพฺพํ ทิฏฺจ์ สพฺพํ วิทิตํ สพฺพํ สจฺฉิกตํ สพฺพํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย, อผสฺสิตํ ปญฺญาย มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ นตฺถีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. สพฺโพ ญาโต

ยาวตา สเทวกสฺส โลกสฺส สมารกสฺส สพฺรหฺมกสฺส สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ญาตํ สพฺพํ ทิฏฺฐํ สพฺพํ วิทิตํ สพฺพํ สจฺฉิกตํ สพฺพํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย, อผสฺสิตํ ปญฺญาย นตฺถีติ สพฺพญฺญุตญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณํ ญาณํ.

น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ, กิญฺจิ
อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ,
สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ
ตถาคโต เตน (สมเยน) สมนฺตจกฺขูติ.

ญาณกถา นิฏฺฐิตา.

๒. ทิฏฺฐิกถา

[๒๙๔] กา ทิฏฺฐิ กติ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ, กติ ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ, กติ ทิฏฺฐิโย, กติ ทิฏฺฐาภินิเวสา, กตโม ทิฏฺฐิฏฺฐานสมุคฺฆาโตติ.

กา ทิฏฺฐีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

กติ ทิฏฺฐิฏฺฐานานีติ อฏฺฐ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ. กติ ทิฏฺฐิ-ปริยุฏฺฐานานีติ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ. กติ ทิฏฺฐิโยติ โสพฺพส ทิฏฺฐิโย. กติ ทิฏฺฐาภินิเวสาติ ตีสสตํ[๑] ทิฏฺฐาภินิเวสา. กตโม ทิฏฺฐิฏฺฐานสมุคฺฆาโตติ โสตาปตฺติมคฺโค ทิฏฺฐิฏฺฐานสมุคฺฆาโต.

[๒๙๕] กติ[๒] อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐีติ,[๓] "รูปี เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. "เวทนํ เอตํ มม ฯเปฯ สญฺญํ เอตํ มม ฯเปฯ สงฺขาเร เอตํ มม ฯเปฯ วิญฺญาณํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. "จกฺขุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ โสตํ เอตํ มม ฯเปฯ ฆานํ เอตํ มม ฯเปฯ ชิวฺหํ เอตํ มม ฯเปฯ กายํ เอตํ มม ฯเปฯ มนํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. "รูปี[๔] เอตํ มม ฯเปฯ สทฺทา เอตํ มม ฯเปฯ คนฺธา เอตํ มม ฯเปฯ รสา เอตํ มม ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพา เอตํ มม ฯเปฯ ธมฺมา เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๒๙๖] "จกฺขุวิญฺญาณํ เอตํ มม ฯเปฯ โสตวิญฺญาณํ เอตํ มม ฯเปฯ ฆานวิญฺญาณํ เอตํ มม ฯเปฯ ชิวฺหาวิญฺญาณํ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ตีณิ สตานิ
[๒] ฉ.,เท.,อิ. กถํ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ.,เท. รูเป

เอตๆ มม ฯเปฯ กายวิญฺญาณๆ เอตๆ มม ฯเปฯ มโนวิญฺญาณๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. “จกฺขุสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม ฯเปฯ โสตสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม ฯเปฯ ฆานสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม ฯเปฯ ชิวฺหาสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม ฯเปฯ กายสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. จกฺขุสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ เอตๆ มม ฯเปฯ โสตสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ฯเปฯ ฆานสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ฯเปฯ ชิวฺหาสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ฯเปฯ กายสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ.

[๒๙๗] “รูปสญฺญๆ เอตๆ มม ฯเปฯ สทฺทสญฺญๆ ฯเปฯ คนฺธสญฺญๆ ฯเปฯ รสสญฺญๆ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพสญฺญๆ เอตๆ มม ฯเปฯ ธมฺมสญฺญๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. “รูปสญฺเจตนๆ เอตๆ มม ฯเปฯ สทฺทสญฺเจตนๆ คนฺธสญฺเจตนๆ ฯเปฯ รสสญฺเจตนๆ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพสญฺเจตนๆ ธมฺมสญฺเจตนๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. “รูปตณฺหๆ เอตๆ มม ฯเปฯ สทฺทตณฺหๆ เอตๆ มม ฯเปฯ คนฺธตณฺหๆ ฯเปฯ รสตณฺหๆ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพตณฺหๆ ฯเปฯ ธมฺมตณฺหๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. “รูปวิตกฺกๆ เอตๆ มม ฯเปฯ สทฺทวิตกฺกๆ ฯเปฯ คนฺธวิตกฺกๆ ฯเปฯ รสวิตกฺกๆ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพวิตกฺกๆ. ธมฺมวิตกฺกๆ เอตๆ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. “รูปวิจารๆ เอตๆ มม ฯเปฯ สทฺทวิจารๆ เอตๆ มม ฯเปฯ

คนฺธวิจารํ เอตํ มม ฯเปฯ รสวิจารํ เอตํ มม ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพวิจารํ เอตํ มม ฯเปฯ ธมฺมวิจารํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๒๙๘] "ปจวีธาตุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ อาโปธาตุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ เตโชธาตุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ วาโยธาตุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ อากาสธาตุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ วิญฺญาณธาตุ๎ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. "ปจวีกสิณํ ฯเปฯ อาโปกสิณํ ฯเปฯ เตโชกสิณํ ฯเปฯ วาโยกสิณํ ฯเปฯ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ ฯเปฯ โลหิตกสิณํ ฯเปฯ โอทาตกสิณํ ฯเปฯ อากาสกสิณํ วิญฺญาณกสิณํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๒๙๙] "เกสๅ เอตํ มม ฯเปฯ โลมๅ เอตํ มม ฯเปฯ นขๅ เอตํ มม ฯเปฯ ทนฺตๅ เอตํ มม ฯเปฯ ตจๅ เอตํ มม ฯเปฯ มๅสๅ เอตํ มม ฯเปฯ นหารุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ อฏฺฐี๎ เอตํ มม ฯเปฯ อฏฺฐิมิญฺชๅ เอตํ มม ฯเปฯ วกฺกๅ เอตํ มม ฯเปฯ หทยๅ เอตํ มม ฯเปฯ ยกนๅ เอตํ มม ฯเปฯ กิโลมกๅ เอตํ มม ฯเปฯ ปิหกๅ เอตํ มม ฯเปฯ ปปฺผาสๅ เอตํ มม ฯเปฯ อนฺตๅ เอตํ มม ฯเปฯ อนฺตคุณๅ เอตํ มม ฯเปฯ อุทริยๅ เอตํ มม ฯเปฯ กรีสๅ เอตํ มม ฯเปฯ ปิตฺตๅ เอตํ มม ฯเปฯ เสมฺหๅ เอตํ มม ฯเปฯ ปุพฺพๅ เอตํ มม ฯเปฯ โลหิตๅ เอตํ มม ฯเปฯ เสทๅ เอตํ มม ฯเปฯ เมทๅ เอตํ มม ฯเปฯ อสฺสุ๎ เอตํ มม ฯเปฯ วสๅ เอตํ มม ฯเปฯ เขฬๅ เอตํ มม ฯเปฯ สิฆาณิกๅ เอตํ มม ฯเปฯ ลสิกๅ เอตํ มม ฯเปฯ มุตฺตๅ เอตํ มม ฯเปฯ มตฺถลุงฺคๅ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๓๐๐] "จกฺขายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ รูปายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ โสตายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ สทฺทายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ ฆานายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ คนฺธายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ ชิวฺหายตนํ ฯเปฯ รสายตนํ ฯเปฯ กายายตนํ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ฯเปฯ ธมฺมายตนํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

"จกฺขุธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ รูปธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ โสตธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ สทฺทธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ โสตวิญฺญาณธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ ฆานธาตุ ฯเปฯ คนฺธธาตุ ฯเปฯ ฆานวิญฺญาณธาตุ ฯเปฯ ชิวฺหาธาตุ ฯเปฯ รสธาตุ ฯเปฯ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ ฯเปฯ กายธาตุ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพธาตุ ฯเปฯ กายวิญฺญาณธาตุ ฯเปฯ มโนธาตุ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณธาตุ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๓๐๑] "จกฺขุนฺทฺริยํ เอตํ มม ฯเปฯ โสตินฺทฺริยํ เอตํ มม ฯเปฯ ฆานินฺทฺริยํ เอตํ มม ฯเปฯ ชิวฺหินฺทฺริยํ ฯเปฯ กายินฺทฺริยํ ฯเปฯ มนินฺทฺริยํ ฯเปฯ ชีวิตินฺทฺริยํ ฯเปฯ อิตฺถินฺทฺริยํ ฯเปฯ ปุริสินฺทฺริยํ ฯเปฯ สุขินฺทฺริยํ ฯเปฯ ทุกฺขินฺทฺริยํ ฯเปฯ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ฯเปฯ โทมนสฺสินฺทฺริยํ ฯเปฯ อุเปกฺขินฺทฺริยํ ฯเปฯ สทฺธินฺทฺริยํ ฯเปฯ วิริยินฺทฺริยํ ฯเปฯ สตินฺทฺริยํ ฯเปฯ สมาธินฺทฺริยํ ฯเปฯ ปญฺญินฺทฺริยํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ.

[๓๐๒] "กามธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ รูปธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ อรูปธาตุ เอตํ มม ฯเปฯ กามภวํ เอตํ มม ฯเปฯ

รูปภวํ เอตํ มม ฯเปฯ อรูปภวํ เอตํ มม ฯเปฯ สญฺญาภวํ เอตํ มม ฯเปฯ อสญฺญาภวํ เอตํ มม ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญาภวํ เอตํ มม ฯเปฯ เอกโวการภวํ เอตํ มม ฯเปฯ จตุโวการภวํ เอตํ มม ฯเปฯ ปญฺจโวการภวํ เอตํ มม ฯเปฯ ปฐมชฺฌานํ เอตํ มม ฯเปฯ ทุติยชฺฌานํ เอตํ มม ฯเปฯ ตติยชฺฌานํ เอตํ มม ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานํ เอตํ มม ฯเปฯ เมตฺตาเจโตวิมุตฺตึ เอตํ มม ฯเปฯ กรุณาเจโตวิมุตฺตึ เอตํ มม ฯเปฯ มุทิตาเจโตวิมุตฺตึ เอตํ มม ฯเปฯ อุเปกฺขาเจโตวิมุตฺตึ เอตํ มม ฯเปฯ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺตึ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ.

[๓๐๓] “อวิชฺชํ เอตํ มม ฯเปฯ สงฺขาเร เอตํ มม ฯเปฯ วิญฺญาณํ เอตํ มม ฯเปฯ นามรูปึ เอตํ มม ฯเปฯ สฬายตนํ เอตํ มม ฯเปฯ ผสฺสํ เอตํ มม ฯเปฯ เวทนํ เอตํ มม ฯเปฯ ตณฺหํ เอตํ มม ฯเปฯ อุปาทานํ เอตํ มม ฯเปฯ ภวํ เอตํ มม ฯเปฯ ชาตึ เอตํ มม ฯเปฯ ชรามรณํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ. เอวํ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ.

[๓๐๔] กตมานิ อฏฺจ ทิฏฺจิฏฺจานานิ. ขนฺธาปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, อวิชฺชาปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, ผสฺโสปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, สญฺญาปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, วิตกฺกาปิ[๑] ทิฏฺจิฏฺจานานิ, อโยนิโสมนสิกาโรปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, ปาปมิตฺโตปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ, ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ.

ขนฺธา เหตุ ขนฺธา ปจฺจโย ทิฏฺจิฏฺจานานิ อุปาทาย สมุฏฺจานฏฺเจน, เอวํ ขนฺธาปิ ทิฏฺจิฏฺจานานิ. อวิชฺชา เหตุ อวิชฺชา

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิตกฺโกปิ

ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ อวิชฺชาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. ผสฺโส เหตุ ผสฺโส ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ ผสฺโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. สญฺญา เหตุ สญฺญา ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ สญฺญาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. วิตกฺกา[๑] เหตุ วิตกฺกา ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ วิตกฺกาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. อโยนิโสมนสิกาโร เหตุ อโยนิโสมนสิกาโร ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ อโยนิโสมนสิกาโรปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. ปาปมิตฺโต เหตุ ปาปมิตฺโต ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ ปาปมิตฺโตปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ. ปรโตโฆโส เหตุ ปรโตโฆโส ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานฏฺเฐน, เอวํ ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อิมานิ อฏฺฐ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ.

[๓๐๕] กตมานิ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ. ยา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตารํ ทิฏฺฐิวิสูกํ ทิฏฺฐิวิปนฺนตฺ[๒] ทิฏฺฐิสญฺโญชนํ ทิฏฺฐิสลฺลํ ทิฏฺฐิสมฺภโว[๓] ทิฏฺฐิปลิโพโธ ทิฏฺฐิพนฺธนํ ทิฏฺฐิปปาโต ทิฏฺฐานุสโย ทิฏฺฐิสนฺตาโป ทิฏฺฐิปริฬาโห ทิฏฺฐิคณฺโฐ ทิฏฺฐุปาทานํ ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐิปรามาโส, อิมานิ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ.

[๓๐๖] กตมา โสพฺพส ทิฏฺฐิโย. อสฺสาททิฏฺฐิ อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ สกฺกายวตฺถุกา สสฺสตทิฏฺฐิ สกฺกายวตฺถุกา อุจฺเฉททิฏฺฐิ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิ อปรนฺตานุทิฏฺฐิ สญฺโญชนิกา ทิฏฺฐิ อหนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ มมนฺติ มานวินิพนฺธา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิตกฺโก, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐิสมฺพาโธ

ทิฏฺจิ อตฺตวาทปฏิสัยุตฺตา ทิฏฺจิ โลกวาทปฏิสัยุตฺตา ทิฏฺจิ ภวทิฏฺจิ วิภวทิฏฺจิ, อิมา โสพสส ทิฏฺจิโย. [๑]

[๓๐๗] อสฺสาททิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อตฺตานุทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, มิจฺฉาทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายวตฺถุกาย สสฺสตทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายวตฺถุกาย อุจฺเฉททิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, ปุพฺพนฺตานุทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อปรนฺตานุทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สญฺโญชนิกาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อหนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, มมนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อตฺตวาทปฏิสัยุตฺตาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, โลกวาทปฏิสัยุตฺตาย ทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, ภวทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, วิภวทิฏฺจิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

[๓๐๘] อสฺสาททิฏฺจิยา ปญฺจตฺตึสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อตฺตานุทิฏฺจิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, มิจฺฉาทิฏฺจิยา ทสหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายทิฏฺจิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายวตฺถุกาย สสฺสตทิฏฺจิยา ปณฺณรสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สกฺกายวตฺถุกาย อุจฺเฉททิฏฺจิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺจิยา ปญฺญาสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, ปุพฺพนฺตานุทิฏฺจิยา อฏฺจารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อปรนฺตานุทิฏฺจิยา

[๑] ฉ.,เท. กตเม ตีณิ สตฺต ทิฏฺจาภินิเวสา

จตุจตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, สญฺโญชนิกาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อหนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, มมนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, อตฺตวาทปฏิสฺยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, โลกวาทปฏิสฺยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, ภวทิฏฺฐิยา เอกูนวีสติยา[๑] อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, วิภวทิฏฺฐิยา เอกูนวีสติยา[๑] อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

๑. อสฺสาททิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๐๙] อสฺสาททิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจตฺตึสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. ยํ รูปี ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ รูปสฺส อสฺสาโทติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิ น อสฺสาโท, อสฺสาโท น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺโญ อสฺสาโท. ยา จ ทิฏฺฐิ โย จ อสฺสาโท, อยํ วุจฺจติ อสฺสาททิฏฺฐิ.

อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ, ตาย ทิฏฺฐิวิปตฺติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทิฏฺฐิวิปนฺโน. ทิฏฺฐิวิปนฺโน ปุคฺคโล น เสวิตพฺโพ น ภชิตพฺโพ น ปยิรุปาสิตพฺโพ, ตํ กิสฺส เหตุ, ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. ยา[๒] ทิฏฺฐิ โย ราโค โส น ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น ราโค. อญฺญา ทิฏฺฐิ อญฺโญ ราโค, ยา จ ทิฏฺฐิ โย จ ราโค, อยํ วุจฺจติ ทิฏฺฐิราโค ตาย จ ทิฏฺฐิยา เตน จ ราเคน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทิฏฺฐิราครโต.[๓] ทิฏฺฐิราครเต ปุคฺคเล ทินฺนทานํ[๔] น มหปฺผลํ โหติ น มหานิสํสํ. ตํ กิสฺส เหตุ, ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา, อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

---

[๑] สี.,ฉ.,เท.,อิ. เอเกน อากาเรน [๒] ฉ.,เท. โย ทิฏฺฐิยา ราโค, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐิราครตฺโต [๔] ฉ.,เท.,อิ. ทินฺนํ ทานํ

มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส เทฺว[๑] จ คติโย นิรโย วา ติรจฺฉานโยนิ วา. มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส ยญฺเจว กายกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ[๒] สมาทินฺนํ, ยญฺจ วจีกมฺมํ ฯเปฯ ยญฺจ มโนกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยา จ เจตนา ยา จ ปตฺถนา โย จ ปณิธิ เย จ สงฺขารา, สพฺเพ เต ธมฺมา อนิฏฺฐาย อกนฺตาย อมนาปาย อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ. ตํ กิสฺส เหตุ, ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. เสยฺยถาปิ นิมฺพพีชํ วา โกสาตกีพีชํ วา ติตฺตกลาพุพีชํ วา อลฺลาย ปถวิยา นิกฺขิตฺตํ ยญฺเจว ปถวีรสํ อุปาทิยติ, ยญฺจ อาโปรสํ อุปาทิยติ, สพฺพนฺตํ ติตฺตกตาย[๓] กฏุกตาย อสารตาย[๓] สํวตฺตติ. ตํ กิสฺส เหตุ. พีชํ หิสฺส ปาปิกํ; เอวเมว มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส ยญฺเจว กายกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยญฺจ วจีกมฺมํ ฯเปฯ ยญฺจ มโนกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยา จ เจตนา ยา จ ปตฺถนา โย จ ปณิธิ เย จ สงฺขารา, สพฺเพ เต ธมฺมา อนิฏฺฐาย อกนฺตาย อมนาปาย อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ. ตํ กิสฺส เหตุ, ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

ยา[๔] ทิฏฺฐิ[๕] ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ฯเปฯ ทิฏฺฐาภินิเวสปรามาโส[๖] โหติ.[๗] อิเมหิ[๘] อฏฺฐารสหิ[๘] อากาเรหิ ปริยุฏฺฐิตจิตฺตสฺส สโยโค.

อตฺถิ สญฺโญชนานิ เจว ทิฏฺฐิโย จ, อตฺถิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. กตมานิ สญฺโญชนานิ เจว ทิฏฺฐิโย จ, สกฺกายทิฏฺฐิ สีลพฺพตปรามาโส จ อิมานิ สญฺโญชนานิ เจว

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เทฺว ว
[๒] สี. ยถาทิฏฺฐิสมฺปตฺตํ
[๓-๓] ฉ.,เท. ติตฺตกตฺตาย กฏุกตฺตาย อสาตตฺตาย
[๔] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๕] ฉ.,เท.,อิ. มิจฺฉาทิฏฺฐิ
[๖] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐิปรามาโส
[๗] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๘-๘] สฺยา. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

ทิฏฺฐิโย จ. กตมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ มานสญฺโญชนํ วิจิกิจฺฉาสญฺโญชนํ ภวสญฺโญชนํ อิสฺสาสญฺโญชนํ มจฺฉริยสญฺโญชนํ อนุสยสญฺโญชนํ อวิชฺชาสญฺโญชนํ, อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

[๓๑๐] ยํ เวทนํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สญฺญํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สงฺขาเร ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ. ยํ จกฺขุ๋ ปฏิจฺจ. ยํ โสตํ ปฏิจฺจ. ยํ ฆานํ ปฏิจฺจ. ยํ ชิวฺหๆ ปฏิจฺจ. ยํ กายๆ ปฏิจฺจ. ยๆ มนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ รูเป ปฏิจฺจ. ยๆ สทฺเท ปฏิจฺจ. ยๆ คนฺเธ ปฏิจฺจ. ยๆ รเส ปฏิจฺจ. ยๆ โผฏฺฐพฺเพ ปฏิจฺจ. ยๆ ธมฺเม ปฏิจฺจ. ยๆ จกฺขุวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ โสตวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ฆานวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ชิวฺหาวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ กายวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ มโนวิญฺญาณๆ ปฏิจฺจ. ยๆ จกฺขุสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ โสตสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ฆานสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ชิวฺหาสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ กายสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ มโนสมฺผสฺสๆ ปฏิจฺจ. ยๆ จกฺขุสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ โสตสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ฆานสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ ชิวฺหาสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ กายสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ. ยๆ มโนสมฺผสฺสชๆ เวทนๆ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขๆ โสมนสฺสๆ [๑] มโนสมฺผสฺสชาย เวทนาย อสฺสาโทติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิ น อสฺสาโท, อสฺสาโท น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺโญ อสฺสาโท. ยา จ ทิฏฺฐิ โย จ อสฺสาโท, อยๆ วุจฺจติ อสฺสาททิฏฺฐิ.

อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ, ตาย ทิฏฺฐิวิปตฺติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทิฏฺฐิวิปนฺโน. ทิฏฺฐิวิปนฺโน ปุคฺคโล น

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อยๆ

เสวิตพฺโพ น ภชิตพฺโพ น ปยิรุปาสิตพฺโพ. ตํ กิสฺส เหตุ. ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. ยา[๑] ทิฏฺฐิ โย ราโค,[๑] โส น ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น ราโค, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺโญ ราโค. ยา จ ทิฏฺฐิ โย จ ราโค. อยํ วุจฺจติ ทิฏฺฐิราโค. ตาย จ ทิฏฺฐิยา เตน จ ราเคน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทิฏฺฐิราครโต. ทิฏฺฐิราครเต ปุคฺคเล ทินฺนทานํ นมหปฺผลํ โหติ นมหานิสฺสํ. ตํ กิสฺส เหตุ. ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส เทฺว จ คติโย นิรโย วา ติรจฺฉานโยนิ วา. มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส ยญฺเจว กายกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยญฺจ วจีกมฺมํ ฯเปฯ ยญฺจ มโนกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยา จ เจตนา ยา จ ปตฺถนา โย จ ปณิธิ เย จ สงฺขารา, สพฺเพ เต ธมฺมา อนิฏฺฐาย อกนฺตาย อมนาปาย อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ. ตํ กิสฺส เหตุ. ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. เสยฺยถาปิ นิมฺพพีชํ วา โกสาตกีพีชํ วา ติตฺตกลาพุพีชํ วา อลฺลาย ปจวิยา นิกฺขิตฺตํ ยญฺเจว ปจวีรสํ อุปาทิยติ, ยญฺจ อาโปรสํ อุปาทิยติ, สพฺพนฺตํ ติตฺตกตาย กฏุกตาย อสารตาย สํวตฺตติ. ตํ กิสฺส เหตุ. พีชํ หิสฺส ปาปิกํ; เอวเมว มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส ยญฺเจว กายกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยญฺจ วจีกมฺมํ ฯเปฯ ยญฺจ มโนกมฺมํ ยถาทิฏฺฐิสมตฺตํ สมาทินฺนํ, ยา จ เจตนา ยา จ ปตฺถนา โย จ ปณิธิ เย จ สงฺขารา, สพฺเพ เต ธมฺมา อนิฏฺฐาย อกนฺตาย อมนาปาย อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ. ตํ กิสฺส เหตุ, ทิฏฺฐิ หิสฺส ปาปิกา. อสฺสาททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

[๑-๑] ฉ.,เท. โย ทิฏฺฐิยา ราโค

ยา ทิฏฺฐิ[๑] ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ฯเปฯ ทิฏฺฐาภินิเวสปรามาโส[๒] โหติ[๓] อิเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ ปริยุฏฺฐิตจิตฺตสฺส สโยโค. อสฺสาททิฏฺฐิภูตา[๔] มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

[๓๑๑] อตฺถิ สญฺโญชนานิ เจว ทิฏฺฐิโย จ, อตฺถิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. กตมานิ สญฺโญชนานิ เจว ทิฏฺฐิโย จ. สกฺกายทิฏฺฐิปรามาโส[๕] เจว[๖] สกฺกายทิฏฺฐิ สีลพฺพตปรามาโส จ[๗] อิมานิ สญฺโญชนานิ เจว ทิฏฺฐิโย จ. กตมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ มานสญฺโญชนํ วิจิกิจฺฉาสญฺโญชนํ ภวราคสญฺโญชนํ อิสฺสาสญฺโญชนํ มจฺฉริยสญฺโญชนํ อนุสยสญฺโญชนํ[๘] อวิชฺชาสญฺโญชนํ, อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. อสฺสาททิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจตฺตึสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

ปฐโม อสฺสาททิฏฺฐินิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. มิจฺฉาทิฏฺฐิ
[๒] ฉ.,เท.,อิ. ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐิปรามาโส
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ.,เท.,อิ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๖] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๗] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๘] ฉ.,เท. อนุนยสญฺโญชนํ

๒. อตฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๑๒] อตฺตานุทิฏฺฐิยา กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท อริยธมฺเม อวินีโต สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปึ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ. เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ.

[๓๑๓] กถํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ ปจฺจวีกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ ปจฺจวีกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ ปจฺจวีกสิณนฺติ ปจฺจวีกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ,[๑] โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ ปจฺจวีกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ ปจฺจวีกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ ปจฺจวีกสิณนฺติ ปจฺจวีกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปรมา รูปวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อตฺตานุทิฏฺฐิกสฺส[๒] ปุริสปุคฺคลสฺส เทฺว จ[๓] คติโย ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อจฺจิ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส
[๓] ฉ.,เท.,อิ. เทฺว ว

อิเธกจฺโจ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ โอทาตกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ โอทาตกสิณนฺติ โอทาตกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เอวเมว อิเธกจฺโจ ฯเปฯ โอทาตกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ; อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปญฺจมา รูปวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ. (๑)

[๓๑๔] กถํ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมินา รูเปน รูปวาติ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส. ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม[๑] อยํ อตฺตา อิมินา รูเปน รูปวาติ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ทุติยา รูปวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๒)

[๓๑๕] กถํ อตฺตนิ รูปี สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิทํ รูปนฺติ อตฺตนิ รูปี สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ ปุปฺผํ คนฺธสมฺปนฺนํ อสฺส. ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อิทํ ปุปฺผํ อยํ คนฺโธ อญฺญํ ปุปฺผํ อญฺโญ คนฺโธ. โส โข ปนายํ คนฺโธ อิมสฺมึ ปุปฺเผติ ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิทํ รูปนฺติ อตฺตนิ รูปี สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ อยํ ตติยา รูปวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ อตฺตนิ รูปี สมนุปสฺสติ. (๓)

[๓๑๖] กถํ รูปสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมสฺมึ รูเปติ รูปสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ มณิ กรณฺฑเก ปกฺขิตฺโต อสฺส. ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ มณิ, อยํ กรณฺฑโก. อญฺโญ มณิ, อญฺโญ กรณฺฑโก. โส โข ปนายํ มณิ อิมสฺมึ กรณฺฑเกติ กรณฺฑกสฺมึ มณึ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ

เวทนำ สญฺญำ สงฺขาเร วิญฺญาณำ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. ตสฺส เอวำ โหติ “อยำ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยำ อตฺตา อิมสฺมึ รูเปติ รูปสฺมึ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญำ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยำ จตุตฺถา รูปวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวำ รูปสฺมึ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ. (๔)

[๓๑๗] กถำ เวทนำ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ จกฺขุสมฺผสฺสชำ เวทนำ. โสตสมฺผสฺสชำ เวทนำ. ฆานสมฺผสฺสชำ เวทนำ. ชิวฺหาสมฺผสฺสชำ เวทนำ. กายสมฺผสฺสชำ เวทนำ. มโนสมฺผสฺสชำ เวทนำ อตฺตโต สมนุปสฺสติ “ยา มโนสมฺผสฺสชา เวทนา, โส อหำ. โย อหำ, สา มโนสมฺผสฺสชา เวทนาติ มโนสมฺผสฺสชำ เวทนญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยำ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยำ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ มโนสมฺผสฺสชำ เวทนำ อตฺตโต สมนุปสฺสติ “ยา มโนสมฺผสฺสชา เวทนา, โส อหำ. โย อหำ. สา มโนสมฺผสฺสชา เวทนาติ มโนสมฺผสฺสชำ เวทนญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยำ สมนุปสฺสติ; อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญำ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ. ยญฺจ วตฺถุ, อยำ ปญฺจมา เวทนาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวำ เวทนำ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. (๑ - ๕)

[๓๑๘] กถำ เวทนาวนฺตำ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ สญฺญำ สงฺขาเร วิญฺญาณำ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. ตสฺส เอวำ

โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย เวทนาย เวทนาวาติ เวทนาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย “อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย เวทนาย เวทนาวาติ เวทนาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ทุติยา เวทนาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิมิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ เวทนาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๒ - ๖)

[๓๑๙] กถํ อตฺตนิ เวทนํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อยํ เวทนาติ อตฺตนิ เวทนํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ ปุปฺผํ คนฺธสมฺปนฺนํ อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย “อิทํ ปุปฺผํ, อยํ คนฺโธ. อญฺญํ ปุปฺผํ, อญฺโญ คนฺโธ. โส โข ปนายํ คนฺโธ อิมสฺมึ ปุปฺเผติ ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อยํ เวทนาติ อตฺตนิ เวทนํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญ ยํ วตฺถุ ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ อยํ ตติยา

เวทนาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ อตฺตนิ เวทนํ สมนุปสฺสติ. (๓ - ๗)

[๓๒๐] กถํ เวทนาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย เวทนายาติ เวทนาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ มณิ กรณฺฑเก ปกฺขิตฺโต อสฺส. ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ มณิ อยํ กรณฺฑโก. อญฺโญ กรณฺฑโก โส โข ปนายํ มณิ อิมสฺมึ กรณฺฑเก"ติ กรณฺฑกสฺมึ มณึ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย เวทนายาติ เวทนาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ จตุตฺถา เวทนาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ เวทนาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๔ - ๘)

[๓๒๑] กถํ สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ. โสตสมฺผสฺสชํ สญฺญํ. ฆานสมฺผสฺสชํ สญฺญํ. ชิวฺหาสมฺผสฺสชํ สญฺญํ. กายสมฺผสฺสชํ สญฺญํ. มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยา มโนสมฺผสฺสชา สญฺญา, โส อหํ. โย อหํ, สา มโนสมฺผสฺสชา สญฺญาติ มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ. สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ

วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ “ยา มโนสมฺผสฺสชา สญฺญา, โส อหํ. โย อหํ, สา มโนสมฺผสฺสชา สญฺญาติ มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฺจมา สญฺญาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. (๑ - ๙)

[๓๒๒] กถํ สญฺญาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย สญฺญาย สญฺญาวาติ สญฺญาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย “อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปึ เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย สญฺญาย สญฺญาวาติ สญฺญาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ทุติยา สญฺญาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย เอวํ สญฺญาวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๒ - ๑๐)

[๓๒๓] กถํ อตฺตนิ สญฺญํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ

สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปี เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อยํ สญฺญาติ อตฺตนิ สญฺญํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ ปุปฺผํ คนฺธสมฺปนฺนํ อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อิทํ ปุปฺผํ อยํ คนฺโธ. อญฺญํ ปุปฺผํ, อญฺโญ คนฺโธ. โส โข ปนายํ คนฺโธ อิมสฺมึ ปุปฺเผติ ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปี เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อยํ สญฺญาติ อตฺตนิ สญฺญํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ตติยา สญฺญาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ อตฺตนิ สญฺญํ สมนุปสฺสติ. (๓ - ๑๑)

[๓๒๔] กถํ สญฺญาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปี เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย สญฺญายาติ สญฺญาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ มณิ กรณฺฑเก ปกฺขิตฺโต อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ มณิ, อยํ กรณฺฑโก. อญฺโญ มณิ, อญฺโญ กรณฺฑโก. โส โข ปนายํ มณิ อิมสฺมึ กรณฺฑเกติ กรณฺฑกสฺมึ มณึ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ สงฺขาเร วิญฺญาณํ รูปี เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมาย สญฺญายาติ สญฺญาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ.

อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ จตุตฺถา สญฺญาวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ สญฺญาย อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๔ - ๑๒)

[๓๒๕] กถํ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ โสตสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ ฆานสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ ชิวฺหาสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ กายสมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยา มโนสมฺผสฺสชา เจตนา. โส อหํ. โย อหํ, สา มโนสมฺผสฺสชา เจตนาติ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยา มโนสมฺผสฺสชา เจตนา, โส อหํ. โย อหํ, สา มโนสมฺผสฺสชา เจตนาติ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปจฺจมา สงฺขารวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ. (๑ - ๑๓)

[๓๒๖] กถํ สงฺขารวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ วิญฺญาณํ ฯเปฯ รูปี ฯเปฯ เวทนี ฯเปฯ สญฺญี อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิเมหิ สงฺขาเรหิ สงฺขารวาติ สงฺขารวนฺตํ อตฺตานํ

สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ วิญฺญาณํ ฯเปฯ รูปี ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญี อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิเมหิ สงฺขาเรหิ สงฺขารวาติ สงฺขารวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ทุติยา สงฺขารวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ สงฺขารวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๑ - ๑๔)

[๓๒๗] กถํ อตฺตนิ สงฺขาเร สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ วิญฺญาณํ ฯเปฯ รูปี ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญี อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิเม สงฺขาราติ อตฺตนิ สงฺขาเร สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ ปุปฺผํ คนฺธสมฺปนฺนํ อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อิทํ ปุปฺผํ, อยํ คนฺโธ. อญฺญํ ปุปฺผํ, อญฺโญ คนฺโธ. โส โข ปนายํ คนฺโธ อิมสฺมึ ปุปฺเผติ ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ วิญฺญาณํ ฯเปฯ รูปี ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญี อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิเม สงฺขาราติ อตฺตนิ สงฺขาเร สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ. อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ. ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ตติยา สงฺขารวตฺถุกา

อตฺตานุทิฏฺจิ. อตฺตานุทิฏฺจิ มิจฺฉาทิฏฺจิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺจิโย. เอวํ อตฺตนิ สงฺขาเร สมนุปสฺสติ. (๓ - ๑๕)

[๓๒๘] กถํ สงฺขาเรสุ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ วิญฺญาณํ ฯเปฯ รูปึ ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิเมสุ สงฺขาเรสูติ สงฺขาเรสุ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ มณิ กรณฺฑเก ปกฺขิตฺโต อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ มณิ, อยํ กรณฺฑโก. อญฺโญ มณิ, อญฺโญ กรณฺฑโก. โส โข ปนายํ มณิ อิมสฺมึ กรณฺฑเกติ กรณฺฑกสฺมึ มณึ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ วิญฺญาณึ ฯเปฯ รูปึ ฯเปฯ เวทนึ ฯเปฯ สญฺญึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิเมสุ สงฺขาเรสูติ สงฺขาเรสุ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ, ทิฏฺจิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺจิ. อญฺญา ทิฏฺจิ, อญฺญึ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺจิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ จตุตฺถา สงฺขารวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺจิ. อตฺตานุทิฏฺจิ มิจฺฉาทิฏฺจิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺจิโย. เอวํ สงฺขาเรสุ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๔ - ๑๖)

[๓๒๙] กถํ วิญฺญาณึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ จกฺขุวิญฺญาณึ ฯเปฯ โสตวิญฺญาณึ ฯเปฯ ฆานวิญฺญาณึ ฯเปฯ ชิวฺหาวิญฺญาณึ ฯเปฯ กายวิญฺญาณึ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ มโนวิญฺญาณึ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ มโนวิญฺญาณนฺติ มโนวิญฺญาณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ;

เอวเมว อิเธกจฺโจ มโนวิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ มโนวิญฺญาณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ มโนวิญฺญาณนฺติ มโนวิญฺญาณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา วิญฺญาณวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. (๑ - ๑๗)

[๓๓๐] กถํ วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ รูปึ ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญึ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมินา วิญฺญาเณน วิญฺญาณวาติ วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย "อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ รูปึ ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญึ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมินา วิญฺญาเณน วิญฺญาณวาติ วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ทุติยา วิญฺญาณวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. (๒ - ๑๘)

[๓๓๑] กถํ อตฺตนิ วิญฺญาณํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ รูปึ

ฯเปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวำ โหติ “อยำ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิทำ วิญฺญาณนฺติ อตฺตนิ วิญฺญาณำ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ ปุปฺผำ คนฺธสมฺปนฺนำ อสฺส, ตเมนำ ปุริโส เอวำ วเทยฺย “อิทำ ปุปฺผำ, อยำ คนฺโธ. อญฺญำ ปุปฺผำ, อญฺโญ คนฺโธ. โส โข ปนายำ คนฺโธ อิมสฺมึ ปุปฺเผติ ปุปฺผสฺมึ คนฺธำ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ รูปำ ฯเปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวำ โหติ “อยำ โข เม อตฺตา, อิมสฺมิญฺจ ปน อตฺตนิ อิทำ วิญฺญาณนฺติ อตฺตนิ วิญฺญาณำ สมนุปสฺสติ. อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญำ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยำ ตติยา วิญฺญาณวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย เอวำ อตฺตนิ วิญฺญาณำ สมนุปสฺสติ. (๓ - ๑๙)

[๓๓๒] กถำ วิญฺญาณสฺมึ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ รูปำ ฯปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวำ โหติ “อยำ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยำ อตฺตา อิมสฺมึ วิญฺญาเณติ วิญฺญาณสฺมึ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ; เสยฺยถาปิ มณิ กรณฺฑเก ปกฺขิตฺโต อสฺส, ตเมนำ ปุริโส เอวำ วเทยฺย “อยำ มณิ, อยำ กรณฺฑโก. อญฺโญ มณิ, อญฺโญ กรณฺฑโก. โส โข ปนายำ มณิ อิมสฺมึ กรณฺฑเกติ กรณฺฑกสฺมึ มณึ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ รูปำ ฯเปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวำ โหติ “อยำ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยำ อตฺตา อิมสฺมึ วิญฺญาเณติ วิญฺญาณสฺมึ อตฺตานำ สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญำ วตฺถุ, ยา จ

ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ จตุตฺถา วิญฺญาณวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ. อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ วิญฺญาณสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อตฺตานุทิฏฺฐิยา อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๔-๒๐)

ทุติโย อตฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๓. มิจฺฉาทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๓๓] มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กตเมหิ ทสหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "นตฺถิ ทินฺนนฺติ วตฺถุ[๑] เอวำวาโท มิจฺฉาทิฏฺฐาภินิเวสปรามาโส[๒] ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ[๓] วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา มิจฺฉาวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ. มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. "นตฺถิ ยิฏฺฐนฺติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ หุตนฺติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ สุกตทุกฺกตานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ อยํ โลโกติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ ปรโลโกติ[๔] วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ มาตาติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ ปิตาติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกาติ วตฺถุ ฯเปฯ "นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมฺมคฺคตา สมฺมาปฏิปนฺนา เย อิมญฺปิ[๕] โลกํ ปรญฺปิ[๖] โลกํ สยं อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ วตฺถุ เอวำวาโท มิจฺฉาทิฏฺฐาภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญं วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ทสวตฺถุกา[๗] มิจฺฉาทิฏฺฐิ.[๗] มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส

---

[๑] ฉ.,เท. วตฺถุ
[๒] ฉ.,เท. มิจฺฉาภินิเวสปรามาโส, เอวมุปริปิ.
[๓] อิ. วตฺถุ, เอวมุปริปิ.
[๔] ฉ.,เท.,อิ. ปโร โลโก
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อิมญฺจ
[๖] ฉ.,เท.,อิ. ปรญฺจ
[๗-๗] ฉ.,เท.,อิ. ทสมา มิจฺฉาวตฺถุกา

เทฺว คติโย ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา อิเมหิ ทสหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

ตติโย มิจฺฉาทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๔. สกฺกายทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๓๔] สกฺกายทิฏฺฐิยา กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท อริยธมฺเม อวินีโต, สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปึ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ. เวทนํ ฯเปฯ สญฺญึ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ.

กถํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ ปจฺจวีกสิณํ ฯเปฯ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ โอทาตกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ โอทาตกสิณนฺติ โอทาตกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ฯเปฯ เอวเมว อิเธกจฺโจ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ ฯเปฯ อยํ ปรมา รูปวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ, สกฺกายทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ ฯเปฯ สกฺกายทิฏฺฐิยา อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

จตุตฺโถ สกฺกายทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๕. สสฺสตทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๓๕] สกฺกายวตฺถุกาย สสฺสตทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปณฺณรสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท อริยธมฺเม อวินีโต สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปึ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ, เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ ฯเปฯ สญฺญาวนฺตํ วา อตฺตานํ ฯเปฯ สงฺขารวนฺตํ วา อตฺตานํ ฯเปฯ วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ.

กถํ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมินา รูเปน รูปวาติ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข ฉายาสมฺปนฺโน อสฺส, ตเมนํ ปุริโส เอวํ วเทยฺย “อยํ รุกฺโข, อยํ ฉายา. อญฺโญ รุกฺโข, อญฺญา ฉายา. โส โข ปนายํ รุกฺโข อิมาย ฉายาย ฉายาวาติ ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ สมนุปสฺสติ; เอวเมว อิเธกจฺโจ เวทนํ ฯเปฯ อยํ ปฐมา สกฺกายวตฺถุกา สสฺสตทิฏฺฐิ, สสฺสตทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย, เอวํ รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ ฯเปฯ สกฺกายวตฺถุกาย สสฺสตทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปณฺณรสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

ปญฺจโม สสฺสตทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๖. อุจฺเฉททิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๓๖] สกฺกายวตฺถุกาย อุจฺเฉททิฏฺฐิยา กตเมหิ ปณฺณรสหิ[๑] อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท อริยธมฺเม อวินีโต สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. สญฺญึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ. วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ.

กถํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ ปจฺวีกสิณํ ฯเปฯ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ "ยํ โอทาตกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ โอทาตกสิณนฺติ โอทาตกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ฯเปฯ อยํ ปจฺมา สกฺกายวตฺถุกา อุจฺเฉททิฏฺฐิ, อุจฺเฉททิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. เอวํ รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ ฯเปฯ สกฺกายวตฺถุกาย อุจฺเฉททิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

ฉฏฺโฐ อุจฺเฉททิฏฺฐินิทฺเทโส.

๗. อนฺตคฺคาหิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๓๗] อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺญาสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, "สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, "อสสฺสโต โลโกติ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺจหิ

อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ, “อนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา. “อนนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา. “ตํ ชีวนฺตํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา. “อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา. “โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ ฯเปฯ “น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ “โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ. “เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กติหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. “สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ ฯเปฯ เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

[๓๓๘] “สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. “รูปี โลโก เจว สสฺสตญฺจาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปฐมา สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

“เวทนา โลโก เจว สสฺสตา จาติ ฯเปฯ “สญฺญา โลโก เจว สสฺสตา จาติ ฯเปฯ “สงฺขารา โลโก เจว สสฺสตา จาติ ฯเปฯ “วิญฺญาณํ โลโก เจว สสฺสตญฺจาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ, ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปญฺจมี สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ

อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. “สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕)

[๓๓๙] “อสสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. “รูปี โลโก เจว อสสฺสตญฺจาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ อยํ ปรมา “อสสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิปตฺติ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

“เวทนา โลโก เจว อสสฺสตา จาติ ฯเปฯ “สญฺญา โลโก เจว อสสฺสตา จาติ ฯเปฯ “สงฺขารา โลโก เจว อสสฺสตา จาติ ฯเปฯ “วิญฺญาณํ โลโก เจว อสสฺสตญฺจาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. “อสสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๑๐)

[๓๔๐] “อนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิเธกจฺโจ ปริตฺตํ โอกาสํ นีลกโต ผรติ, ตสฺส เอวํ โหติ “อนฺตวา อยํ โลโก ปริวฏฺฏโมติ อนฺตสญฺญี โหติ. “ยํ ผรติ, ตํ วตฺถุญฺเจว โลโก จ เยน ผรติ, โส อตฺตา เจว โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปรมา “อนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ,

อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

อิเธกจฺโจ ปริตฺตํ โอกาสํ ปีตกโต ผรติ. โลหิตกโต ผรติ. โอทาตกโต ผรติ. โอภาสกโต ผรติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อนฺตวา อยํ โลโก ปริวฏฺฏโมติ อนฺตสญฺญี โหติ. "ยํ ผรติ, ตํ วตฺถุญฺเจว โลโก จ. เยน ผรติ, โส อตฺตา เจว โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "อนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๑๕)

[๓๔๑] "อนนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิเธกจฺโจ วิปุลํ โอกาสํ นีลกโต ผรติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อนนฺตวา อยํ โลโก อปริยนฺโตติ อนนฺตสญฺญี โหติ. "ยํ ผรติ, ตํ วตฺถุญฺเจว โลโก จ. เยน ผรติ, โส อตฺตา เจว โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "อนนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

อิเธกจฺโจ วิปุลํ โอกาสํ ปีตกโต ผรติ. โลหิตกโต ผรติ. โอทาตกโต ผรติ. โอภาสกโต ผรติ, ตสฺส เอวํ โหติ "อนนฺตวา อยํ โลโก อปริยนฺโตติ อนนฺตสญฺญี โหติ. "ยํ ผรติ, ตํ วตฺถุญฺเจว โลโก จ. เยน ผรติ, โส อตฺตา เจว โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ

อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "อนนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๒๐)

[๓๔๒] "ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "รูปี ชีวญฺเจว สรีรญฺจ, ยํ ชีวํ, ตํ สรีรนฺติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

เวทนา ชีวา เจว สรีรญฺจ. สญฺญา ชีวา เจว สรีรญฺจ, สงฺขารา ชีวา เจว สรีรญฺจ, "วิญฺญาณํ ชีวญฺเจว สรีรญฺจ. ยํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๒๕)

[๓๔๓] "อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "รูปี สรีรํ น ชีวํ, ตं[๑] สรีรํ. อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ชีวํ น สรีรํ, เอวมุปริปิ.

เวทนา สรีรํ น ชีวํ, สญฺญา สรีรํ น ชีวํ สงฺขารา สรีรํ น ชีวํ. วิญฺญาณํ สรีรํ น ชีวํ. ตํ สรีรํ. อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๓๐)

[๓๔๔] "โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "รูปี อิเธว มรณธมฺมํ, ตถาคโต กายสฺส เภทา โหติปิ ติฏฺฐติปิ อุปฺปชฺชติปิ นิพฺพตฺตติปีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ. อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

"เวทนา อิเธว มรณธมฺมา. สญฺญา อิเธว มรณธมฺมา. สงฺขารา อิเธว มรณธมฺมา. วิญฺญาณํ อิเธว มรณธมฺมํ, ตถาคโต กายสฺส เภทา โหติปิ ติฏฺฐติปิ อุปฺปชฺชติปิ นิพฺพตฺตติปีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๓๕)

[๓๔๕] "น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "รูปี อิเธว มรณธมฺมํ ตถาคโต กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา

โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ. อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

"เวทนา อิเธว มรณธมฺมา. สญฺญา อิเธว มรณธมฺมา. สงฺขารา อิเธว มรณธมฺมา. วิญฺญาณํ อิเธว มรณธมฺมํ, ตถาคโต กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อภินิเวส-ปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๔๐)

[๓๔๖] โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "รูปี อิเธว มรณธมฺมํ, ตถาคโต กายสฺส เภทา โหติ จ น จ โหตีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา "โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

"เวทนา อิเธว มรณธมฺมา. สญฺญา อิเธว มรณธมฺมา. สงฺขารา อิเธว มรณธมฺมา. วิญฺญาณํ อิเธว มรณธมฺมํ, ตถาคโต กายสฺส เภทา โหติ จ น จ โหตีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ. ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ฯเปฯ "โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. (๕ - ๔๕)

[๓๔๗] “เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. “รูปี อิเธว มรณธมฺมี, ตถาคโต กายสฺส เภทา [๑] เนว[๒] โหติ น น โหตีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปฐมา “เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

“เวทนา อิเธว มรณธมฺมา. สญฺญา อิเธว มรณธมฺมา. สงฺขารา อิเธว มรณธมฺมา. วิญฺญาณํ อิเธว มรณธมฺมี, ตถาคโต กายสฺส เภทา [๓] เนว โหติ น น โหตีติ อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺฐิ, ตาย ทิฏฺฐิยา โส อนฺโต คหิโตติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ. อยํ ปญฺจมี “เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. “เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ ปญฺญาสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

สตฺตโม อนฺตคฺคาหิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. ปรํ มรณา
[๒] อิ. โหติ จ น จ โหตีติ
[๓] ฉ.,เท. ปรํ มรณา

๘. ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๔๘] ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิยา กตเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา. ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิยา อิเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

อฏฺฐโม ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๙. อปรนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๔๙] อปรนฺตานุทิฏฺฐิยา กตเมหิ จตุจตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. โสฬส สญฺญีวาทา,[๑] อฏฺฐ อสญฺญีวาทา,[๒] อฏฺฐ เนวสญฺญินาสญฺญีวาทา, สตฺต อุจฺเฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา. อปรนฺตานุทิฏฺฐิยา อิเมหิ จตุจตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

นวโม อปรนฺตานุทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๑๐ - ๑๒. สญฺโญชนิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๕๐] สญฺโญชนิกาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. ยา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหณนฺ ฯเปฯ ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐิปรามาโส. สญฺโญชนิกาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

[๑-๒] ฉ.,เท.,อิ. สญฺญีวาทา อสญฺญีวาทา, เอวมุปริปิ.

[๓๔๑] "อหนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "จกฺขุํ อหนฺติ [๑] มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปฐมา "อหนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

"โสตํ อหนฺติ ฯเปฯ "ฆานํ อหนฺติ ฯเปฯ "ชิวฺหา อหนฺติ ฯเปฯ "กาโย อหนฺติ ฯเปฯ "มโน อหนฺติ ฯเปฯ [๒] "ธมฺมา อหนฺติ ฯเปฯ "จกฺขุวิญฺญาณํ อหนฺติ ฯเปฯ "มโนวิญฺญาณํ อหนฺติ อภินิเวสปรามาโส "อหนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ อฏฺฐมี[๓] "อหนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. "อหนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

[๓๔๒] "มมนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "จกฺขุํ มมนฺติ [๔] มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปฐมา "มมนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ. มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

---

[๑] ฉ.,เท. อภินิเวสปรามาโส "อหนฺติ
[๒] ฉ.,เท. รูปา อหนฺติ ฯเปฯ
[๓] ฉ.,เท. อฏฺฐารสมี, เอวมุปริปิ.
[๔] ฉ.,เท. อภินิเวสปรามาโส มมนฺติ

"โสตํ มมนฺติ ฯเปฯ "ฆานํ มมนฺติ ฯเปฯ "ชิวฺหา มมนฺติ ฯเปฯ "กาโย มมนฺติ ฯเปฯ "มโน มมนฺติ ฯเปฯ [๑] "ธมฺมา มมนฺติ ฯเปฯ "จกฺขุวิญฺญาณํ มมนฺติ ฯเปฯ "มโนวิญฺญาณํ "มมนฺติ อภินิเวสปรามาโส มมนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ อฏฺฐมี "มมนฺติ มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ, มานวินิพนฺธา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. "มมนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

ทุวาทสโม สญฺโญชนิกาทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๑๓. อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๔๓] อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท อริยธมฺเม อวินีโต สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปึ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปึ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ ฯเปฯ เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท. รูปา มมนฺติ ฯเปฯ

กถํ รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ. อิเธกจฺโจ ปจวีกสิณํ ฯเปฯ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ. "ยํ โอทาตกสิณํ, โส อหํ. โย อหํ, ตํ โอทาตกสิณนฺติ โอทาตกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ, โส วณฺโณ. โย วณฺโณ, สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติ. เอวเมว อิเธกจฺโจ โอทาตกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ ฯเปฯ อยํ ปฐมา รูปวตฺถุกา อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ. อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย [๑] อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

เตรสโม อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๑๔. โลกวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๕๔] โลกวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา กตเมหิ อฏฺฐหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ. "สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ ปฐมา โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ. โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เอวํ รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ ฯเปฯ

"อสสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ ฯเปฯ "สสฺสโต จ อสสฺสโต จ อตฺตา จ โลโก จาติ ฯเปฯ "เนวสสฺสโตนาสสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ "อนฺตวา อตฺตา จ โลโก จาติ ฯเปฯ "อนนฺตวา อตฺตา จ โลโก จาติ ฯเปฯ "อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา จ โลโก จาติ ฯเปฯ "เนวนฺตวานานนฺตวา[๑] อตฺตา จ โลโก จาติ อภินิเวสปรามาโส โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ. ทิฏฺฐิ น วตฺถุ, วตฺถุ น ทิฏฺฐิ, อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญํ วตฺถุ, ยา จ ทิฏฺฐิ ยญฺจ วตฺถุ, อยํ อฏฺฐมี โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ. โลกวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อิมานิ สญฺโญชนานิ น จ ทิฏฺฐิโย. โลกวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา อิเมหิ อฏฺฐหิ อากาเรหิ อภินิเวโส โหติ.

จุทฺทสโม โลกวาทปฏิสํยุตฺตทิฏฺฐินิทฺเทโส.

๑๕ - ๑๖. ภววิภวทิฏฺฐินิทฺเทโส

[๓๕๕] โอลิยนาภินิเวโส ภวทิฏฺฐิ, อติธาวนาภินิเวโส[๒] วิภวทิฏฺฐิ, อสฺสาททิฏฺฐิยา ปญฺจตฺตึสาย อากาเรหิ อภินิเวโส กติ ภวทิฏฺฐิโย, กติ วิภวทิฏฺฐิโย. อตฺตานุทิฏฺฐิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส กติ ภวทิฏฺฐิโย, กติ วิภวทิฏฺฐิโย ฯเปฯ โลกวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐหิ อากาเรหิ อภินิเวโส กติ ภวทิฏฺฐิโย, กติ วิภวทิฏฺฐิโย.

อสฺสาททิฏฺฐิยา ปญฺจตฺตึสาย วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. อตฺตานุทิฏฺฐิยา วีสติยา

---

[๑] ฉ.,เท. เนว อนฺตวา น อนนฺตวา [๒] สี. อภิภาวนาภินิเวโส

อากาเรหิ อภินิเวโส ปณฺณรส[๑] ภวทิฏฺฐิโย, ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย. มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ทสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย. สกฺกายทิฏฺฐิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส ปณฺณรส ภวทิฏฺฐิโย, ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย. สกฺกายวตฺถุกาย สสฺสตทิฏฺฐิยา ปณฺณรสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา ภวทิฏฺฐิโย. สกฺกายวตฺถุกาย อุจฺเฉททิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย.

"สสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา ภวทิฏฺฐิโย, "อสสฺสโต โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย. "อนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. "อนนฺตวา โลโกติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. "ตํ ชีวํ, ตํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย. "อญฺญํ ชีวํ, อญฺญํ สรีรนฺติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา ภวทิฏฺฐิโย. "โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา ภวทิฏฺฐิโย. "น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย. "โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย,

---

[๑] "ปนฺนรสาติปิ ปาโฐ.

สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. [๑] อปรนฺตานุทิฏฺฐิยา จตุจตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. สญฺโญชนิกาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย. "อหนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา วิภวทิฏฺฐิโย. "มมนฺติ มานวินิพนฺธาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สพฺพาว ตา ภวทิฏฺฐิโย. อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา วีสติยา อากาเรหิ อภินิเวโส ปณฺณรส ภวทิฏฺฐิโย. ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย โลกวาทปฏิสํยุตฺตาย ทิฏฺฐิยา อฏฺฐหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย, สิยา วิภวทิฏฺฐิโย.

สพฺพาว ตา ทิฏฺฐิโย [๒] อตฺตานุทิฏฺฐิโย. สพฺพาว ตา ทิฏฺฐิโย มิจฺฉาทิฏฺฐิโย. สพฺพาว ตา ทิฏฺฐิโย สกฺกายทิฏฺฐิโย สพฺพาว ตา ทิฏฺฐิโย อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิโย. สพฺพาว ตา ทิฏฺฐิโย สญฺโญชนิกา ทิฏฺฐิโย. สพฺพาว ตา อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา ทิฏฺฐิโย. ภวทิฏฺฐิโย[๓] วิภวทิฏฺฐิโย เอตํ ทฺวยํ ตกฺกิตา นิสฺสิตา เย, เตสํ นิโรธมฺหิ นตฺถิ ญาณํ, ยตฺถายํ โลโก วิปรีตสญฺญีติ.

[๓๕๖] ทฺวีหิ ภิกฺขเว ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิตา เทวมนุสฺสา โอลียนฺติ[๔] เอเก, อติธาวนฺติ เอเก, จกฺขุมนฺโต จ ปสฺสนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรั มรณาติ อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปญฺจหากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย สิยา วิภวทิฏฺฐิโย ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิยา อฏฺฐารสหิ อากาเรหิ อภินิเวโส สิยา ภวทิฏฺฐิโย สิยา วิภวทิฏฺฐิโย

[๒] ฉ.,เท.,อิ. อสฺสาททิฏฺฐิโย สพฺพา ว ตา ทิฏฺฐิโย

[๓] ฉ.,เท. ภวญฺจ ทิฏฺฐึ วิภวญฺจ ทิฏฺฐึ, เอตํ ทฺวยํ ตกฺกิตา นิสฺสิตา เส, เตสํ นิโรธมฺหิ น หตฺถิ ญาณํ, ยถตฺถายํ โลโก วิปรีตสญฺญีติ อิเม ปาฐา คาถาภตา

[๔] ฉ.,เท. โอลียนฺติ, เอวมุปริปิ.

กถญฺจ ภิกฺขเว โอลิยนฺติ เอเก. ภวารามา ภิกฺขเว เทวมนุสฺสา ภวรตา ภวสมฺมุทิตา, เตสํ ภวนิโรธาย ธมฺเม เทสิยมาเน จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ น สมฺปสีทติ น สนฺติฏฺฐติ นาธิมุจฺจติ. เอวํ โข ภิกฺขเว โอลิยนฺติ เอเก.

กถญฺจ ภิกฺขเว อติธาวนฺติ เอเก. ภเวน โข ปเนเก อฏฺฏิยมานา[๑] หรายมานา ชิคุจฺฉมานา วิภวํ อภินนฺทนฺติ, ยโต กิร โภ อยํ อตฺตา กายสฺส เภทา [๒] อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ปรมฺมรณาติ, เอตं สนฺตं เอตं ปณีตं ยถาภวนฺติ.[๓] เอวํ โข ภิกฺขเว อติธาวนฺติ เอเก.

กถญฺจ ภิกฺขเว จกฺขุมนฺโต จ ปสฺสนฺติ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ภูตํ ภูตโต ปสฺสติ, ภูตํ ภูตโต ทิสฺวา ภูตสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปนฺโน โหติ. เอวํ โข ภิกฺขเว จกฺขุมนฺโต จ ปสฺสนฺติ.

โย ภูตํ ภูตโต ทิสฺวา ภูตสฺส จ อติกฺกมํ
ยถาภูเตธิมุจฺจติ ภวตณฺหาปริกฺขยา
สเจ[๔] ภูตสฺส ปริญฺญาโต โส[๕] วีตตณฺโห ภวาภเว
ภูตสฺส วิภวา ภิกฺขุ นาคจฺฉติ ปุนพฺภวนฺติ.

[๓๕๗] ตโย ปุคฺคลา วิปนฺนทิฏฺฐี, ตโย ปุคฺคลา สมฺปนฺนทิฏฺฐี, กตเม ตโย ปุคฺคลา วิปนฺนทิฏฺฐี, ติตฺถิโย จ ติตฺถิยสาวโก จ โย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก. อิเม ตโย ปุคฺคลา วิปนฺนทิฏฺฐี.

กตเม ตโย ปุคฺคลา สมฺปนฺนทิฏฺฐี. ตถาคโต จ ตถาคตสฺส สาวโก จ โย จ สมฺมาทิฏฺฐิโก. อิเม ตโย ปุคฺคลา สมฺปนฺนทิฏฺฐี.

---

[๑] ฉ.,เท. อฏฺฏียมานา [๒] ฉ.,เท. ปรํ มรณา [๓] ฉ.,เท. ยาถาวนฺติ
[๔] ฉ.,เท. สเว ภูตปริญฺญาโต อิ. สเว ภูตสฺส ปริญฺญา [๕] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ.

โกธโน อุปนาหี จ ปาปมกฺขี จ โย นโร
วิปนฺนทิฏฺฐิ มายาวี ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.
อกฺโกธโน อนุปนาหี อมกฺขี[๑] สุทฺธตํ คโต
สมฺปนฺนทิฏฺฐิ เมธาวี ตํ ชญฺญา อริโย อิตีติ.

[๓๕๘] ติสฺโส วิปนฺนทิฏฺฐิโย, ติสฺโส สมฺปนฺนทิฏฺฐิโย.

กตมา ติสฺโส วิปนฺนทิฏฺฐิโย. “เอตํ มมนฺติ[๒] วิปนฺนทิฏฺฐิ, “เอโสหมสฺมีติ วิปนฺนทิฏฺฐิ. “เอโส เม อตฺตาติ วิปนฺนทิฏฺฐิ. อิมา ติสฺโส วิปนฺนทิฏฺฐิโย.

กตมา ติสฺโส สมฺปนฺนทิฏฺฐิโย. “เนตํ มมนฺติ สมฺปนฺนทิฏฺฐิ, “เนโสหมสฺมีติ สมฺปนฺนทิฏฺฐิ, “น เมโส อตฺตาติ สมฺปนฺนทิฏฺฐิ. อิมา ติสฺโส สมฺปนฺนทิฏฺฐิโย.

[๓๕๙] “เอตํ มมนฺติ กา ทิฏฺฐิ, กติ ทิฏฺฐิโย, กตมนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย. “เอโสหมสฺมีติ กา ทิฏฺฐิ, กติ ทิฏฺฐิโย, กตมนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย. “เอโส เม อตฺตาติ กา ทิฏฺฐิ, กติ ทิฏฺฐิโย, กตมนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย. “เอตํ มมนฺติ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิ, อฏฺฐารส ทิฏฺฐิโย, ปุพฺพนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย. “เอโสหมสฺมีติ อปรนฺตานุทิฏฺฐิ, จตุจตฺตาฬีสํ ทิฏฺฐิโย, อปรนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย. “เอโส เม อตฺตาติ วีสติวตฺถุกา อตฺตานุทิฏฺฐิ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิปฺปมุขานิ ทฺวาสฏฺฐี ทิฏฺฐิคตานิ, ปุพฺพนฺตาปรนฺตานุคฺคหิตา ตา ทิฏฺฐิโย.

[๓๖๐] เย เกจิ ภิกฺขเว มยิ นิฏฺฐงฺคตา, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิสมฺปนฺนา.[๓] ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา.

---

[๑] ฉ.,เท. วิสุทฺโธ [๒] ฉ.,เท. มม, เอวมุปริปิ. [๓] ฉ.,เท.,อิ. เตสํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนานํ

กตเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา. สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส โกลงฺโกลสฺส เอกพีชิสฺส สกทาคามิสฺส โย จ ทิฏฺเฐว ธมฺเม อรหา. อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา.

กตเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา, อนฺตราปรินิพฺพายิสฺส อุปหจฺจปรินิพฺพายิสฺส อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส สสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส อุทฺธโสตสฺส อกนิฏฺฐคามิโน. อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา.

เย เกจิ ภิกฺขเว มยิ นิฏฺฐงฺคตา, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิสมฺปนฺนา. [๑] อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา.

[๓๖๑] เย เกจิ ภิกฺขเว มยิ อเวจฺจปฺปสนฺนา, สพฺเพ เต โสตาปนฺนา, เตสํ โสตาปนฺนานํ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา.

กตเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส โกลงฺโกลสฺส เอกพีชิสฺส สกทาคามิสฺส โย จ ทิฏฺเฐว ธมฺเม อรหา, อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา.

กตเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา, อนฺตราปรินิพฺพายิสฺส อุปหจฺจปรินิพฺพายิสฺส อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส สสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส อุทฺธโสตสฺส อกนิฏฺฐคามิโน, อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา.

เย เกจิ ภิกฺขเว มยิ อเวจฺจปฺปสนฺนา, สพฺเพ เต โสตาปนฺนา, เตสํ โสตาปนฺนานํ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐาติ.

โสพสโม ภววิภวทิฏฺฐินิทฺเทโส.

ทิฏฺฐิกถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เตสํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนานํ

๓. อานาปานสฺสติกถา

๑. คณนวาโร

[๓๖๒] โสพฺสวตฺถุกํ อานาปานสฺสติสมาธึ[๑] ภาวยโต สมาธิกานิ เทฺว ญาณสตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, อฏฺฐ ปริปนฺเถ ญาณานิ, อฏฺฐ จ อุปกาเร ญาณานิ, อฏฺฐารส อุปกฺกิเลเส ญาณานิ, เตรส โวทาเน ญาณานิ, พตฺตึส[๒] สโตการีสุ[๒] ญาณานิ, จตุวีสติ สมาธิวเสน ญาณานิ, เทฺวสตฺตติ วิปสฺสนาวเสน ญาณานิ, อฏฺฐ นิพฺพิทาญาณานิ, อฏฺฐ นิพฺพิทานุโลเม[๓] ญาณานิ, อฏฺฐ นิพฺพิทาปฏิปฺปสฺสทฺธิญาณานิ, เอกวีสติ วิมุตฺติสุเข ญาณานิ.

[๓๖๓] กตมานิ อฏฺฐ ปริปนฺเถ ญาณานิ อฏฺฐ จ อุปกาเร ญาณานิ. กามจฺฉนฺโท สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, เนกฺขมฺมํ สมาธิสฺส อุปกาโร. พฺยาปาโท สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, อพฺยาปาโท สมาธิสฺส อุปกาโร. ถีนมิทฺธํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, อาโลกสญฺญา สมาธิสฺส อุปกาโร. อุทฺธจฺจํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, อวิกฺเขโป สมาธิสฺส อุปกาโร. วิจิกิจฺฉา สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ธมฺมววตฺถานํ สมาธิสฺส อุปกาโร. อวิชฺชา สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ญาณํ สมาธิสฺส อุปกาโร. อรติ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ปามุชฺชํ สมาธิสฺส อุปกาโร. สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา สมาธิสฺส ปริปนฺโถ,[๔] สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา สมาธิสฺส อุปกาโร.[๕] อิมานิ อฏฺฐ ปนฺเถ ญาณานิ อฏฺฐ จ อุปกาเร ญาณานิ.

ปฐโม คณนวาโร.

---

[๑] สี. อานาปานสติสมาธึ [๒-๒] ฉ.,เท. พาตฺตึส สโตการิสฺส
[๓] ฉ.,เท.,อิ. นิพฺพิทานุโลมญาณานิ [๔] ฉ.,เท. ปริปนฺถา [๕] ฉ.,เท. อุปการา

๒. โสพสฺสาณนิทฺเทโส

อิเมหิ โสพสหิ อากาเรหิ อุทฺทุปิตจิตฺตํ สมุทฺทุปิตจิตฺตํ[๑] เอกตฺเต สนฺติฏฺฐติ นีวรเณหิ วิสุชฺฌติ.

[๓๖๔] กตเม เต เอกตฺตา. เนกฺขมฺมํ เอกตฺตํ, อพฺยาปาโท เอกตฺตํ, อาโลกสญฺญา เอกตฺตํ, อวิกฺเขโป เอกตฺตํ, ธมฺมววตฺถานํ เอกตฺตํ, ญาณํ เอกตฺตํ, ปามุชฺชํ เอกตฺตํ, สพฺเพ[๒] กุสลา ธมฺมา เอกตฺตา. [๓] กตเม เต นีวรณา. กามจฺฉนฺโท นีวรณํ, พฺยาปาโท นีวรณํ, ถีนมิทฺธํ นีวรณํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ นีวรณํ, วิจิกิจฺฉา นีวรณํ, อวิชฺชา นีวรณํ, อรติ นีวรณํ, สพฺเพ อกุสลา ธมฺมา นีวรณา.

[๓๖๕] นีวรณาติ เกนตฺเถน นีวรณา, นิยฺยานาวรณฏฺเฐน นีวรณา, กตเม เต นิยฺยานา, เนกฺขมฺมํ อริยานํ นิยฺยานํ, เตน จ เนกฺขมฺเมน อริยา นียนฺติ, กามจฺฉนฺโท นิยฺยานาวรณํ, เตน จ กามจฺฉนฺเทน นิวุตตฺตา เนกฺขมฺมํ อริยานํ นิยฺยานํ นปฺปชานาตีติ กามจฺฉนฺโท นิยฺยานาวรณํ. อพฺยาปาโท อริยานํ นิยฺยานํ, เตน จ อพฺยาปาเทน อริยา นียนฺติ, พฺยาปาโท นิยฺยานาวรณํ, เตน จ พฺยาปาเทน นิวุตตฺตา อพฺยาปาทํ อริยานํ นิยฺยานํ นปฺปชานาตีติ พฺยาปาโท นิยฺยานาวรณํ. อาโลกสญฺญา อริยานํ นิยฺยานํ, ตาย จ อาโลกสญฺญาย อริยา นียนฺติ, ถีนมิทฺธํ นิยฺยานาวรณํ, เตน จ ถีนมิทฺเธน นิวุตตฺตา อาโลกสญฺญํ อริยานํ นิยฺยานํ นปฺปชานาตีติ ถีนมิทฺธํ

---

[๑] สี. อุทฺธตตฺตา จิตฺตสฺส ปมุทฺทุจิตฺตตฺตา จิตฺตสฺส ฉ.,เท. อุทฺทุจิตตฺตา จิตฺตสฺส สมุทฺทุจิตตฺตา อิ. อุทฺธตตฺตา จิตฺตสฺส สมุทฺทุจิตฺตตฺตา จิตฺตสฺส [๒] ฉ.,เท.,อิ. ปิสทฺโท ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ. [๓] ฉ.,เท. นีวรณาติ

นิยฺยานาวรณนฺ. อวิกฺเขโป อริยานนฺ นิยฺยานนฺ, เตน จ อวิกฺเขเปน อริยา นียนฺติ, อุทฺธจฺจนฺ นิยฺยานาวรณนฺ, เตน จ อุทฺธจฺเจน นิวุตตฺตา อวิกฺเขปปิ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ นปฺปชานาตีติ อุทฺธจฺจนฺ นิยฺยานาวรณนฺ. ธมฺมววตฺถานนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ, เตน จ ธมฺมววตฺถาเนน อริยา นียนฺติ, วิจิกิจฺฉา นิยฺยานาวรณนฺ, ตาย จ วิจิกิจฺฉาย นิวุตตฺตา ธมฺมววตฺถานนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ นปฺปชานาตีติ วิจิกิจฺฉา นิยฺยานาวรณนฺ. ญาณนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ, เตน จ ญาเณน อริยา นียนฺติ, อวิชฺชา นิยฺยานาวรณนฺ, ตาย จ อวิชฺชาย นิวุตตฺตา ญาณนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ นปฺปชานาตีติ อวิชฺชา นิยฺยานาวรณนฺ. ปามุชฺชนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ, เตน ปามุชฺเชน อริยา นียนฺติ. อรติ นิยฺยานาวรณนฺ. ตาย จ อรติยา นิวุตตฺตา ปามุชฺชนฺ อริยานนฺ นิยฺยานนฺ นปฺปชานาตีติ อรติ นิยฺยานาวรณนฺ. สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา อริยานนฺ นิยฺยานนฺ, เตหิ [๑] ธมฺเมหิ อริยา นียนฺติ. สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา นิยฺยานาวรณา, เตหิ จ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ นิวุตตฺตา กุสเล ธมฺเม อริยานนฺ นิยฺยานนฺ นปฺปชานาตีติ สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา นิยฺยานาวรณา. อิเมหิ จ ปน นีวรเณหิ วิสุทฺธจิตฺตสฺส โสพฺพสวตฺถุกนฺ อานาปานสฺสติสมาธึ ภาวยโต ขณิกสโมธานา.

ทุติโย โสพฺพสญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] ฉ.,เท. จ กุสเลหิ

๓. อุปกฺกิเลสญาณนิทฺเทโส

ปฐมจฺฉกฺกํ

[๓๖๖] กตเม อฏฺฐารส อุปกฺกิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ. อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตวิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธาวิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, อสฺสาสปฏิกงฺขนา นิกนฺติ ตณฺหาจริยา สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ปสฺสาสปฏิกงฺขนา นิกนฺติ ตณฺหาจริยา สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, อสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส ปสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉนา[๑] สมาธิสฺส ปริปนฺโถ, ปสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส อสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉนา[๑] สมาธิสฺส ปริปนฺโถ.

อนุคจฺฉนา จ อสฺสาสํ ปสฺสาสํ อนุคจฺฉนา
สติ อชฺฌตฺตวิกฺเขปา กงฺขนา พหิทฺธาวิกฺเขปปนฺถนา.[๒]
อสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส ปสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉนา
ปสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส อสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉนา.
ฉ เอเต อุปกฺกิเลสา อานาปานสฺสติสมาธิสฺส
เยหิ วิกมฺปมานสฺส[๓] โน เจ จิตฺตํ วิมุจฺจติ.
วิโมกฺขํ อปฺปชานนฺตา เต โหนฺติ ปรปตฺติยาติ.

ทุติยจฺฉกฺกํ

[๓๖๗] นิมิตฺตํ อาวชฺชโต อสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปติ, สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อสฺสาสํ อาวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปติ, สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. นิมิตฺตํ อาวชฺชโต ปสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปติ, สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. ปสฺสาสํ อาวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปติ,

---

[๑] สี. สมุจฺฉินฺนา [๒] ฉ.,เท.,อิ. -ปตฺถนา [๓] ฉ.,เท. วิกฺขิปฺปมานสฺส

สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อสฺสาสํ อาวชฺชโต ปสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปติ, สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. ปสฺสาสํ อาวชฺชโต อสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปติ, สมาธิสฺส ปริปนฺโถ.

นิมิตฺตํ อาวชฺชมานสฺส อสฺสาเส วิกฺขิปฺปเต[๑] มโน.
อสฺสาสํ อาวชฺชมานสฺส นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปติ.
นิมิตฺตํ อาวชฺชมานสฺส ปสฺสาเส วิกฺขิปฺปเต มโน.
ปสฺสาสํ อาวชฺชมานสฺส นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปติ.
อสฺสาสํ อาวชฺชมานสฺส ปสฺสาเส วิกฺขิปฺปเต มโน.
ปสฺสาสํ อาวชฺชมานสฺส อสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปติ.
ฉ เอเต อุปกฺกิเลสา อานาปานสฺสติสมาธิสฺส
เยหิ วิกมฺปมานสฺส โน เจ จิตฺตํ วิมุจฺจติ.
วิโมกฺขํ อปฺปชานนฺตา เต โหนฺติ ปรปตฺติยาติ.

ตติยจฺฉกฺกํ

อตีตานุธาวนํ จิตฺตํ วิกฺเขปานุปติตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อนาคตปฏิกงฺขนํ จิตฺตํ วิกมฺปิตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. ลีนํ จิตฺตํ โกสชฺชานุปติตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อติปคฺคหิตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจานุปติตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อภินตํ[๒] จิตฺตํ ราคานุปติตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. อปนตํ[๓] จิตฺตํ พฺยาปาทานุปติตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ.

[๓๖๘] อตีตานุธาวนํ จิตฺตํ อนาคตปาฏิกงฺขนํ.
ลีนํ อติปคฺคหิตํ อภินตํ อปนตํ จิตฺตํ น สมาธิยติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิกฺขิปเต [๒] สฺยา. อภิญฺญาตํ, เอวมุปริปิ. [๓] สฺยา. อปญฺญาตํ

ฉ เอเต อุปกฺกิเลสา อานาปานสฺสติสมาธิสฺส.
เยหิ อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺโต อธิจิตฺตํ นปฺปชานาตีติ.

[๓๖๙] อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิกฺเขปคเตน จิตเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อสฺสาสปฏิกงฺขนาย นิกนฺติยา ตณฺหาจริยาย กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาสปฏิกงฺขนาย นิกนฺติยา ตณฺหาจริยาย กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส ปสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉิตตฺตา[๑] กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส อสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺฉิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, นิมิตฺตํ อาวชฺชโต อสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อสฺสาสํ อาวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา[๒] กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ นิมิตฺตํ อาวชฺชโต ปสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาสํ อาวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. อสฺสาสํ อาวชฺชโต ปสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, ปสฺสาสํ อาวชฺชโต อสฺสาเส จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา

---

[๑] สี. มุจฺฉนตฺตา
[๒] สี. วิกฺขมฺภิตตฺตา

กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. อตีตานุธาวเนน จิตฺเตน วิกฺเขปานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อนาคตปาฏิกงฺเขน จิตฺเตน วิกมฺปิเตน[๑] กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. ลีเนน จิตฺเตน โกสชฺชานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อติปคฺคหิเตน จิตฺเตน อุทฺธจฺจานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. อภินเตน[๒] จิตฺเตน ราคานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ, อปนเตน[๓] จิตฺเตน พฺยาปาทานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ.

อานาปานสฺสติ ยสฺส อปริปุณฺณา อภาวิตา.
กาโยปิ อิญฺชิโต โหติ จิตฺตมฺปิ โหติ อิญฺชิตํ.
กาโยปิ ผนฺทิโต โหติ จิตฺตมฺปิ โหติ ผนฺทิตํ.
อานาปานสฺสติ ยสฺส ปริปุณฺณา สุภาวิตา.
กาโยปิ อนิญฺชิโต โหติ จิตฺตมฺปิ โหติ อนิญฺชิตํ.
กาโยปิ อผนฺทิโต โหติ จิตฺตมฺปิ โหติ อผนฺทิตนฺติ.

เตหิ จ ปน นีวรเณหิ วิสุทฺธจิตฺตสฺส โสพฺพสวตฺถุกํ อานาปานสฺสติสมาธึ ภาวยโต ขณิกสโมธานา, อิเม อฏฺฐารส อุปกฺกิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ.

ตตฺโย อุปกฺกิเลสญาณนิทฺเทโส.

---

[๑] สี.,อิ. วิกฺขมฺภิเตน [๒] สี.,อิ. อภิณเตน สฺยา. อภิญฺญาเตน
[๓] สี.,อิ. อปณเตน สฺยา. อปญฺญาเตน

๔. โวทานญาณนิทฺเทโส

[๓๗๐] กตมานิ เตรส โวทาเน ญาณานิ. อตีตานุธาวนํ จิตฺตํ วิกฺเขปานุปติตํ, ตํ วิวชฺชยิตฺวา เอกฏฺฐาเน สมาทหติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. อนาคตปฏิกงฺขนํ จิตฺตํ วิกมฺปิตํ,[๑] ตํ วิวชฺชยิตฺวา ตตฺเถว อธิโมกฺเขติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. ลีนํ จิตฺตํ โกสชฺชานุปติตํ, ตํ ปคฺคณฺหิตฺวา โกสชฺชํ ปชหติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. อติปคฺคหิตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจานุปติตํ, ตํ นิคฺคณฺหิตฺวา[๒] อุทฺธจฺจํ ปชหติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. อภิญฺญาตํ จิตฺตํ ราคานุปติตํ, ตํ สมฺปชาโน หุตฺวา ราคํ ปชหติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. อปญฺญาตํ จิตฺตํ พฺยาปาทานุปติตํ, ตํ สมฺปชาโน หุตฺวา พฺยาปาทํ ปชหติ, เอวมฺปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ. อิเมหิ ฉหิ ฐาเนหิ ปริสุทฺธํ จิตฺตํ ปริโยทาตํ เอกตฺตคตํ โหติ.

[๓๗๑] กตเม เต เอกตฺตา. ทานโวสฺสคฺคุปฏฺฐาเนกตฺตํ, สมถนิมิตฺตุปฏฺฐาเนกตฺตํ, วยลกฺขณุปฏฺฐาเนกตฺตํ, นิโรธุปฏฺฐาเนกตฺตํ. ทานโวสฺสคฺคุปฏฺฐาเนกตฺตํ จาคาธิมุตฺตานํ. สมถนิมิตฺตุปฏฺฐาเนกตฺตญฺจ อธิจิตฺตมนุยุตฺตานํ. วยลกฺขณุปฏฺฐาเนกตฺตญฺจ วิปสฺสกานํ. นิโรธุปฏฺฐาเนกตฺตญฺจ อริยปุคฺคลานํ. อิเมหิ จตูหิ ฐาเนหิ เอกตฺตคตํ จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปสนฺนญฺเจว[๓] โหติ, อุเปกฺขานุพฺรูหิตญฺจ ญาเณน จ สมฺปหํสิตํ.

[๓๗๒] ปฐมชฺฌานสฺส โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ. ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ.

---

[๑] สี.,อิ. วิกฺขมฺภิตํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. วินิคฺคณฺหิตฺวา [๓] ฉ.,เท. ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทญฺเจว

[๓๗๓] ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส กติ ลกฺขณานิ. อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, โย ตสฺส ปริปนฺโถ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, ยญฺจ ปริปนฺถโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ, เตน วุจฺจติ “ปฐมชฺฌานํ อาทิกลฺยาณญฺเจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๗๔] ปฐมชฺฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ. มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ, ปฐมชฺฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ, เตน วุจฺจติ “ปฐมชฺฌานํ มชฺเฌ กลฺยาณญฺเจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๗๕] ปฐมชฺฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส กติ ลกฺขณานิ. ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน สมฺปหํสนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อาเสวนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, ปฐมชฺฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิ, เตน วุจฺจติ “ปฐมชฺฌานํ

ปริโยสานกลฺยาณญฺเจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ, เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ วิตกฺกสมฺปนฺนญฺเจว โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๗๖] ทุติยชฺฌานสฺส โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ. ทุติยชฺฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ ฯเปฯ เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ วิจารสมฺปนฺนญฺจ[๑] ปีติสมฺปนฺนญฺเจว โหติ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๗๗] ตติยชฺฌานสฺส โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ ฯเปฯ เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปีติสมฺปนฺนญฺจ[๒] สุขสมฺปนฺนญฺเจว โหติ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๗๘] จตุตฺถชฺฌานสฺส โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ ฯเปฯ เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ อุเปกฺขาสมฺปนฺนญฺเจว โหติ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๓๗๙] อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตน-สมาปตฺติยา ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติยา โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ ฯเปฯ เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ อุเปกฺขาสมฺปนฺนญฺเจว โหติ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ ฯเปฯ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

[๓๘๐] อนิจฺจานุปสฺสนาย โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ ฯเปฯ เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทส-ลกฺขณสมฺปนฺนญฺเจว วิตกฺกสมฺปนฺนญฺจ โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ. ทุกฺขานุปสฺสนาย ฯเปฯ อนตฺตานุปสฺสนาย ฯเปฯ นิพฺพิทานุปสฺสนาย ฯเปฯ วิราคานุปสฺสนาย ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสนาย ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย ฯเปฯ ขยานุปสฺสนาย ฯเปฯ วยานุปสฺสนาย ฯเปฯ วิปริณามานุปสฺสนาย ฯเปฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาย ฯเปฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ฯเปฯ สุญฺญตานุปสฺสนาย ฯเปฯ อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย ฯเปฯ ยถาภูตญาณทสฺสนาย ฯเปฯ อาทีนวานุปสฺสนาย ฯเปฯ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย ฯเปฯ วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย ฯเปฯ โสตาปตฺติ-มคฺคสฺส ฯเปฯ สกทาคามิมคฺคสฺส ฯเปฯ อนาคามิมคฺคสฺส ฯเปฯ

[๓๘๑] อรหตฺตมคฺคสฺส โก อาทิ, กึ มชฺเฌ, กึ ปริโยสานํ. อรหตฺตมคฺคสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ. อรหตฺตมคฺคสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ. อาทิสฺส กติ ลกฺขณานิ. อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, โย ตสฺส

ปริปนฺโถ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ[๑] วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ. ยญฺจ[๑] ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, ยญฺจ ปริปนฺถโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อรหตฺตมคฺคสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ เตน วุจฺจติ "อรหตฺตมคฺโค อาทิกลฺยาโณ เจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน จ.

[๓๘๒] อรหตฺตมคฺคสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มชฺเฌ, มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ. มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, วิสุทฺธจิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ. สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ. เตน วุจฺจติ "อรหตฺตมคฺโค มชฺเฌกลฺยาโณ เจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน จ.

[๓๘๓] อรหตฺตมคฺคสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ. ปริโยสานสฺส กติ ลกฺขณานิ. ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน สมฺปหํสนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน สมฺปหํสนา, อาเสวนฏฺเฐน สมฺปหํสนา. อรหตฺตมคฺคสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิ, เตน วุจฺจติ "อรหตฺตมคฺโค ปริโยสานกลฺยาโณ เจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน จ. เอวํ ติวตฺตคตํ จิตฺตํ ติวิธกลฺยาณกํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ วิตกฺกสมฺปนฺนญฺเจว โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส.
อชานโต จ ตโย ธมฺเม ภาวนา นุปลพฺภติ.
นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส.
ชานโต จ ตโย ธมฺเม ภาวนา อุปลพฺภตีติ.

[๓๘๔] กถํ อิเม จ[๑] ตโย ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณา น โหนฺติ, น จิเม ตโย ธมฺมา อวิทิตา โหนฺติ, น จ จิตฺตํ วิกฺเขปํ คจฺฉติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ. เสยฺยถาปิ รุกฺโข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิตฺโต, ตเมนํ ปุริโส กกเจน ฉินฺเทยฺย, รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทนฺเต มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ.[๒] ยถา รุกฺโข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิตฺโต, เอวํ อุปนิพนฺธนานิมิตฺตํ. ยถา กกจทนฺตา, เอวํ อสฺสาสปสฺสาสา. ยถา รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทนฺเต มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ. วิเสสมธิคจฺฉติ. เอวเมว ภิกฺขุ นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺโน โหติ, น อาคเต วา คเต วา อสฺสาสปสฺสาเส มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา วา อสฺสาสปสฺสาสา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ [๓].

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. ปธานญฺจ

[๓๘๕] กตมํ ปธานํ. อารทฺธวิริยสฺส กาโยปิ จิตฺตมฺปิ กมฺมนิยํ โหติ. อิทํ ปธานํ. กตโม ปโยโค. อารทฺธวิริยสฺส อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ, วิตกฺกา วูปสมนฺติ. อยํ ปโยโค. กตโม วิเสโส. อารทฺธวิริยสฺส สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยาสนฺติ.[๑] อยํ วิเสโส. เอวํ อิเม จ ตโย ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณา น โหนฺติ, น จิเม ตโย ธมฺมา อวิทิตา โหนฺติ, น จ จิตฺตํ วิกฺเขปํ คจฺฉติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ.

[๓๘๖] อานาปานสฺสติ ยสฺส ปริปุณฺณา สุภาวิตา
อนุปุพฺพํ ปริจิตา ยถา พุทฺเธน เทสิตา.
โส อิมํ โลกํ[๒] ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาติ.

อานนฺติ อสฺสาโส โน ปสฺสาโส. อปานนฺติ ปสฺสาโส โน อสฺสาโส. อสฺสาสปสฺสาสวเสน[๓] อุปฏฺฐานํ สติ.[๓] โย อสฺสาสติ, ตสฺสุปฏฺฐาติ. โย ปสฺสาสติ, ตสฺสุปฏฺฐาติ. ปริปุณฺณาติ ปริคฺคหฏฺเฐน ปริปุณฺณา, ปริวารฏฺเฐน ปริปุณฺณา, ปริปูรฏฺเฐน ปริปุณฺณา.

สุภาวิตาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา. อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. ตสฺสิเม จตฺตาโร ภาวนฏฺฐา ยานีกตา โหนฺติ วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา.

---

[๑] ฉ.,เท. พฺยนฺตี โหนฺติ อิ. พฺยนฺติ โหนฺติ [๒] สี. อิเม โลเก
[๓-๓] สี.,ฉ.,เท.,อิ. อสฺสาสวเสน อุปฏฺฐานํ สติ ปสฺสาสวเสน อุปฏฺฐานํ สติ

ยานีกตาติ ยตฺถ ยตฺถ อากงฺขติ, ตตฺถ ตตฺถ วสิปฺปตฺโต โหติ พลปฺปตฺโต เวสารชฺชปฺปตฺโต. ตสฺส [๑] เต ธมฺมา อาวชฺชนปฏิพทฺธา โหนฺติ อากงฺขณปฏิพทฺธา[๒] มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธา. เตน วุจฺจติ “ยานีกตาติ.

วตฺถุกตาติ ยสฺมึ ยสฺมึ วตฺถุสฺมึ จิตฺตํ สฺวาธิฏฺฐิตํ โหติ, ตสฺมึ ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ สติ สุปติฏฺฐิตา[๓] โหติ, ยสฺมึ ยสฺมึ วา ปน วตฺถุสฺมึ สติ สุปติฏฺฐิตา โหติ, ตสฺมึ ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ จิตฺตํ สฺวาธิฏฺฐิตํ โหติ, เตน วุจฺจติ “วตฺถุกตาติ.

อนุฏฺฐิตาติ เยน เยน จิตฺตํ อภินีหรติ, เตน เตน สติ อนุปริวตฺตติ. เยน เยน วา ปน สติ อนุปริวตฺตติ, เตน เตน จิตฺตํ อภินีหรติ, เตน วุจฺจติ “อนุฏฺฐิตาติ.

ปริจิตาติ ปริคฺคหฏฺเฐน ปริจิตา, ปริวารฏฺเฐน ปริจิตา, ปริปูรฏฺเฐน ปริจิตา, สติยา ปริคฺคณฺหนฺโต ชินาติ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม. เตน[๔] วุจฺจติ [๔]“ปริจิตาติ.[๕]

สุสมารทฺธาติ จตฺตาโร สุสมารทฺธา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน สุสมารทฺธา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน สุสมารทฺธา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน สุสมารทฺธา, ตปฺปจฺจนีกานํ กิเลสานํ สุสมุคฺฆาตตฺตา[๖] สุสมารทฺธา.

สุสมนฺติ อตฺถิ สมํ อตฺถิ สุสมํ. กตมํ สมํ. เย ตตฺถ ชาตา อนวชฺชา กุสลา โพธิปกฺขิยา. อิทํ สมํ. กตมํ สุสมํ. ยํ

---

[๑] ฉ.,เท. เม [๒] ฉ.,เท. อากงฺขปฏิพทฺธา อิ. อากงฺขณปฺปฏิพทฺธา
[๓] สี. สูปติฏฺฐิตา, เอวมุปริปิ. ฉ.,เท. สุปฏฺฐิตา [๔-๕] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๕] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ. [๖] ฉ.,เท. สุสมูหตตฺตา

เตสํ [๑] ธมฺมานํ อารมฺมณํ นิโรโธ นิพฺพานํ, อิทํ สุสมฺ. อิติ อิทญฺจ สมฺ, อิทญฺจ สุสมฺ, ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย, อารทฺธํ โหติ วิริยํ อสลฺลีนํ, อุปฏฺฐิตา สติ อปมุฏฺฐา,[๒] ปสฺสทฺโธ กาโย อารทฺโธ,[๓] สมาหิตํ จิตฺตํ เอกตฺตํ.[๔] เตน วุจฺจติ "สุสมารทฺธาติ.

อนุปุพฺพํ ปริจิตาติ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา. รสฺสํ อสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา. รสฺสํ ปสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน ปุริมา ปุริมา ปริจิตา, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อนุปริจิตา. สพฺพาปิ โสพฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติโย อญฺญมญฺญํ ปริจิตา เจว โหนฺติ อนุปริจิตา จ. เตน วุจฺจติ "อนุปุพฺพํ[๕] ปริจิตาติ.

ยถาติ ทส ยถตฺถา. อตฺตทมถฏฺโฐ ยถตฺโถ, อตฺตสมถฏฺโฐ ยถตฺโถ, อตฺตปรินิพฺพาปนฏฺโฐ ยถตฺโถ, อภิญฺญฏฺโฐ ยถตฺโถ, ปริญฺญฏฺโฐ ยถตฺโถ, ปหานฏฺโฐ ยถตฺโถ, ภาวนฏฺโฐ ยถตฺโถ, สจฺฉิกิริยฏฺโฐ ยถตฺโถ, สจฺจาภิสมยฏฺโฐ ยถตฺโถ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺโฐ ยถตฺโถ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อาเมณฺฑิตํ
[๒] ฉ.,เท. อสมฺมุฏฺฐา
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อสารทฺโธ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. เอกคฺคํ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อนุปุพฺพปริจิตาติ

พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต พเลสุ จ วสีภาวํ.

พุทฺโธติ เกนตฺเถน พุทฺโธ. พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ. โพเธนฺโต[๑] ปชายาติ พุทฺโธ. สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธ. สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ. อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธ. วิสติตาย[๒] พุทฺโธ. ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ. นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน[๓] พุทฺโธ. เอกนฺตวีตราโคติ พุทฺโธ. เอกนฺตวีตโทโสติ พุทฺโธ. เอกนฺตวีตโมโหติ พุทฺโธ. เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุทฺโธ. เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ. เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ. อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุทฺโธ.

พุทฺโธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามจฺเจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ, ยทิทํ พุทฺโธติ.

เทสิตาติ อตฺตทมถฏฺโจ ยถตฺโถ ยถา พุทฺเธน เทสิโต. อตตสมถฏฺโจ ยถตฺโถ ยถา พุทฺเธน เทสิโต. อตฺตปรินิพฺพาปนฏฺโจ ยถตฺโถ ยถา พุทฺเธน เทสิโต ฯเปฯ นิโรเธ ปติฏฺจาปกฏฺโจ ยถตฺโถ ยถา พุทฺเธน เทสิโต. โหติ คหฏฺโจ วา โหติ ปพฺพชิโต วา.

โลโกติ ขนฺธโลโก ธาตุโลโก อายตนโลโก วิปตฺติภวโลโก วิปตฺติสมฺภวโลโก สมฺปตฺติภวโลโก สมฺปตฺติสมฺภวโลโก. เอโก

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. โพเธตา [๒] ฉ.,เท.,อิ. วิสวิตาย
[๓] ฉ.,เท. นิรุปเลปสงฺขาเตน อิ. นิรุปธิสงฺขาเตน

โลโก, สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา ฯเปฯ อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโย.

ปภาเสตีติ อตฺตทมถฏฺฐํ ยถตฺถํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา โส อิมํ โลกํ โอภาเสติ ภาเสติ ปภาเสติ. อตฺตสมถฏฺฐํ ยถตฺถํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา โส อิมํ โลกํ โอภาเสติ ภาเสติ ปภาเสติ. อตฺตปรินิพฺพาปนฏฺฐํ ยถตฺถํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา โส อิมํ โลกํ โอภาเสติ ฯเปฯ นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺฐํ ยถตฺถํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา โส อิมํ โลกํ โอภาเสติ ภาเสติ ปภาเสติ.

อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาติ ยถา อพฺภา, เอวํ กิเลสา, ยถา จนฺโท, เอวํ อริยญาณํ. ยถา จนฺทิมา เทวปุตฺโต, เอวํ ภิกฺขุ. ยถา จนฺโท อพฺภา มุตฺโต มหิยา[๑] ธูมรชมุตฺโต[๑] ราหุปาณา[๒] วิปฺปมุตฺโต ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจติ[๓] จ. เอวเมว ภิกฺขุ สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺโต[๔] ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจติ จ, เตน วุจฺจติ "อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาติ. อิมานิ เตรส โวทาเน ญาณานิ.

จตุตฺโถ โวทานญาณนิทฺเทโส.

ภาณวาโร.

[๑-๑] ฉ.,เท. มหิกา มุตฺโต ธูมรชา มุตฺโต
[๒] ฉ.,เท.,อิ. ราหุคหณา
[๓] ฉ.,เท. วิโรจเต, เอวมุปริปิ.
[๔] ฉ.,เท.,อิ. วิปฺปมุตฺโต

๕. สโตการิญาณนิทฺเทโส

[๓๘๗] กตมานิ พตฺตึสํ สโตการีสุ[๑] ญาณานิ. อิธ ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุ๋ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา, โส สโตว อสฺสสติ, ฯเปฯ "สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. ปีติปฏิสํเวที ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที ฯเปฯ จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ ฯเปฯ จิตฺตปฏิสํเวที ฯเปฯ อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ ฯเปฯ สมาทหํ จิตฺตํ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ ฯเปฯ อนิจฺจานุปสฺสี ฯเปฯ วิราคานุปสฺสี ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสี ฯเปฯ "ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

[๓๘๘] อิธาติ อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจิยา อิมสฺมึ อาทาเย อิมสฺมึ ธมฺเม อิมสฺมึ วินเย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อิมสฺมึ ปาวจเน อิมสฺมึ พฺรหฺมจริเย อิมสฺมึ สตฺถุสาสเน, เตน วุจฺจติ "อิธาติ.

ภิกฺขูติ ปุถุชฺชนกลฺยาณโก วา โหติ ภิกฺขุ เสกฺโข วา อรหา วา อกุปฺปธมฺโม.

อรญฺญนฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญํ.

รุกฺขมูลนฺติ ตตฺถ[๒] ภิกฺขุโน อาสนํ ปญฺญตฺตํ โหติ มญฺโจ วา ปีฐํ วา ภิสิ วา ตฏฺฏิกา วา จมฺมขณฺโฑ วา ติณสณฺถโร[๓] วา

---

[๑] ฉ.,เท. สโตการิสฺส [๒] ฉ.,เท.,อิ. ยตฺถ [๓] ฉ.,เท.,อิ. ติณสนฺถโร

ปณฺณสณฺจโร วา ปลาสสณฺจโร วา, ตตฺถ ภิกฺขุ จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติ.

สุญฺญนฺติ เกนจิ อนากิณฺณํ โหติ คหฏฺเฐหิ วา ปพฺพชิเตหิ วา. อาคารนฺติ[๑] วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหาติ.[๒]

นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาติ นิสินฺโน โหติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตวา. อุชุๆ กายๆ ปณิธายาติ อุชุโก โหติ กาโย ปนิธิโต[๓] ปณิหิโต.

ปริมุขๆ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาติ ปรีติ ปริคฺคหฏฺโฐ. มุขนฺติ นิยฺยานฏฺโฐ. สตีติ อุปฏฺฐานฏฺโฐ. เตน วุจฺจติ "ปริมุขๆ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาติ.

[๓๘๙] สโตว อสฺสสตีติ พตฺตึสาย อาการหิ สโตการี โหติ. ทีฆๆ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตๆ อวิกฺเขปๆ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ. ตาย สติยา เตน ญาเณน สโตการี โหติ, ทีฆๆ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตๆ อวิกฺเขปๆ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ. ตาย สติยา เตน ญาเณน สโตการี โหติ, รสฺสๆ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตๆ อวิกฺเขปๆ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ. ตาย สติยา เตน ญาเณน สโตการี โหติ, รสฺสๆ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตๆ อวิกฺเขปๆ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ. ตาย สติยา เตน ญาเณน สโตการี โหติ, ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตๆ อวิกฺเขปๆ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน สโตการี โหติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อคารนฺติ

[๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

[๓] ฉ.,เท.,อิ. จิโต สุปณิหิโต

ปฐมจตุกฺกนิทฺเทโส

[๓๙๐] กถํ ทีฆํ อสฺสสนฺโต "ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ, ทีฆํ ปสฺสสนฺโต "ทีฆํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ. ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติ, ทีฆํ ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติ, ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ, ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติ. ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติ. ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ. ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตํ วิวฏฺฏติ อุเปกฺขา สณฺฐาติ. อิเมหิ นวหากาเรหิ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสกาโย[๑] อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสตีติ, เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อสฺสาสปสฺสาสา กาโย

[๓๙๑] อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ กายํ อนุปสฺสติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต. ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต. อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต. นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ. วิรชฺชติ, โน รชฺชติ. นิโรเธติ, โน สมุเทติ. ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ. ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ. อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ. นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ. วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ. นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ. ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. เอวนฺตํ กายํ อนุปสฺสติ.

[๓๙๒] ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา, ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺเสกคฺคตํ อวิกฺเขปปฺ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ, วิทิตา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ, วิทิตา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

[๓๙๓] กถํ วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

กถํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. “อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเจน เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. “ตณฺหาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ฯเปฯ “กมฺมสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ฯเปฯ “ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเจน เวทนาย

อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. เอวํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ.

กถํ เวทนาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. เอวํ เวทนาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ.

กถํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. “อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, “ตณฺหานิโรธา เวทนานิโรโธติ ฯเปฯ “กมฺมนิโรธา เวทนานิโรโธติ ฯเปฯ “ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. เอวํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. เอวํ วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

[๓๙๔] กถํ วิทิตา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

กถํ สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. “อวิชฺชาสมุทยา สญฺญาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, “ตณฺหาสมุทยา สญฺญาสมุทโยติ ฯเปฯ “กมฺมสมุทยา สญฺญาสมุทโยติ ฯเปฯ “ผสฺสสมุทยา สญฺญาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. เอวํ สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ.

กถํ สญฺญาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยตุปฏฺฐานํ

วิทิตํ โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. เอวํ สญฺญาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ.

กถํ สญฺญาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. "อวิชฺชานิโรธา สญฺญานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน สญฺญาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, "ตณฺหานิโรธา สญฺญานิโรโธติ ฯเปฯ "กมฺมนิโรธา สญฺญานิโรโธติ ฯเปฯ "ผสฺสนิโรธา สญฺญานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน สญฺญาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ สญฺญาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, เอวํ สญฺญาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. เอวํ วิทิตา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

[๓๙๕] กถํ วิทิตา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

กถํ วิตกฺกานํ อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. "อวิชฺชาสมุทยา วิตกฺกสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิตกฺกานํ อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, "ตณฺหาสมุทยา วิตกฺกสมุทโยติ ฯเปฯ "กมฺมสมุทยา วิตกฺกสมุทโยติ "สญฺญาสมุทยา วิตกฺกสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยฏฺเฐน วิตกฺกานํ อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ วิตกฺกานํ อุปฺปาโท วิทิโต โหติ. เอวํ วิตกฺกานํ อุปฺปาโท วิทิโต โหติ.

กถํ วิตกฺกานํ อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สญฺญตุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ. เอวํ วิตกฺกานํ อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ.

กถํ วิตกฺกานํ อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. "อวิชฺชานิโรธา วิตกฺกนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน วิตกฺกานํ อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, "ตณฺหานิโรธา วิตกฺกนิโรโธติ ฯเปฯ "กมฺมนิโรธา วิตกฺกนิโรโธติ ฯเปฯ

สญฺญานิโรธา วิตกฺกนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเจน วิตกฺกานํ อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ วิตกฺกานํ อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ, เอวํ วิตกฺกานํ อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ. เอวํ วิทิตา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ.

[๓๙๖] ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, โคจรญฺจ ปชานาติ, สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ ฯเปฯ ธมฺเม สโมธาเนติ, โคจรญฺจ ปชานาติ, สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ.

อินฺทฺริยานิ สโมธาเนตีติ กถํ อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ. อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ สโมธาเนติ, ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ สโมธาเนติ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ สโมธาเนติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ สโมธาเนติ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ สโมธาเนติ. อยํ ปุคฺคโล อิมานิ อินฺทฺริยานิ อิมสฺมึ อารมฺมเณ สโมธาเนตีติ. เตน วุจฺจติ “อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ.

โคจรญฺจ ปชานาตีติ ยนฺตสฺส อารมฺมณํ, ตํ ตสฺส โคจรํ. ยํ ตสฺส โคจรํ, ตํ ตสฺส อารมฺมณํ.

ปชานาตีติ ปุคฺคโล ปชานนา ปญฺญา.

สมนฺติ อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานํ สมํ, จิตฺตสฺส อวิกฺเขโป สมํ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานํ สมํ, จิตฺตสฺส โวทานํ สมํ.

อตฺโถติ อนวชฺชฏฺโจ นิกฺกิเลสฏฺโจ โวทานฏฺโจ ปรมฏฺโจ.

ปฏิวิชฺฌตีติ อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส อวิกฺเขปฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส โวทานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ.

[๓๙๗] พลานิ สโมธาเนตีติ กถํ พลานิ สโมธาเนติ. อสฺสทฺธิเย อกปฺปิยฏฺเจน สทฺธาพลํ สโมธาเนติ, โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺเจน วิริยพลํ สโมธาเนติ, ปมาเท อกมฺปิยฏฺเจน สติพลํ สโมธาเนติ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺเจน สมาธิพลํ สโมธาเนติ, อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเจน ปญฺญาพลํ สโมธาเนติ. อยํ ปุคฺคโล อิมานิ พลานิ อิมสฺมึ อารมฺมเณ สโมธาเนตีติ. เตน วุจฺจติ "พลานิ สโมธาเนตีติ.

โคจรญฺจ ปชานาตีติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ.

[๓๙๘] โพชฺฌงฺเค สโมธาเนตีติ กถํ โพชฺฌงฺเค สโมธาเนติ. อุปฏฺฐานฏฺเจน สติสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ, ปวิจยฏฺเจน ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ, ปคฺคหฏฺเจน วิริยสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ, ผรณฏฺเจน ปีติสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ. อุปสมฏฺเจน ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ, ปฏิสงฺขานฏฺเจน อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ สโมธาเนติ. อยํ ปุคฺคโล อิเม โพชฺฌงฺเค อิมสฺมึ อารมฺมเณ สโมธาเนตีติ. เตน วุจฺจติ "โพชฺฌงฺเค สโมธาเนตีติ.

โคจรญฺจ ปชานาตีติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ.

[๓๙๙] มคฺคํ สโมธาเนตีติ กถํ มคฺคํ สโมธาเนติ. ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐึ สโมธาเนติ, อภินิโรปนฏฺเจน สมฺมาสงฺกปฺปํ สโมธาเนติ, ปริคฺคหฏฺเจน สมฺมาวาจํ สโมธาเนติ, สมุฏฺฐานฏฺเจน สมฺมากมฺมนฺตํ สโมธาเนติ, โวทานฏฺเจน สมฺมาอาชีวํ สโมธาเนติ, ปคฺคหฏฺเจน สมฺมาวายามํ สโมธาเนติ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สมฺมาสตึ สโมธาเนติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธึ สโมธาเนติ. อยํ ปุคฺคโล

อิมํ มคฺคํ อิมสฺมึ อารมฺมเณ สโมธาเนติ. เตน วุจฺจติ “มคฺคํ สโมธาเนตีติ.

โคจรญฺจ ปชานาตีติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ.

[๔๐๐] ธมฺเม สโมธาเนตีติ กถํ ธมฺเม สโมธาเนติ. อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, อกมฺปิยฏฺเจน พลานิ สโมธาเนติ, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺเค สโมธาเนติ, เหตุฏฺเจน มคฺคํ สโมธาเนติ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานํ สโมธาเนติ, ปทหนฏฺเจน สมฺมปฺปธานํ สโมธาเนติ, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทํ สโมธาเนติ, ตถฏฺเจน สจฺจํ สโมธาเนติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมถํ สโมธาเนติ, อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนํ สโมธาเนติ, เอกรสฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ สโมธาเนติ, อนติวตฺตนฏฺเจน ยุคนทฺธํ สโมธาเนติ, สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธึ สโมธาเนติ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธึ สโมธาเนติ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธึ สโมธาเนติ, วิมุตฺตฏฺเจน วิโมกฺขํ สโมธาเนติ, ปฏิเวธฏฺเจน วิชฺชํ สโมธาเนติ, ปริจฺจาคฏฺเจน วิมุตฺตึ สโมธาเนติ, สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย ญาณํ สโมธาเนติ, ปฏิปฺปสฺสฏฺเจน อนุปฺปาเท ญาณํ สโมธาเนติ, ฉนฺทำ มูลฏฺเจน สโมธาเนติ, มนสิการำ สมุฏฺฐานฏฺเจน สโมธาเนติ, ผสฺสำ สโมธานฏฺเจน สโมธาเนติ, เวทนำ สโมสรณฏฺเจน สโมธาเนติ, สมาธึ ปมุขฏฺเจน สโมธาเนติ, สตึ อาธิปเตยฺยฏฺเจน สโมธาเนติ, สติสมฺปชญฺญ[๑] ตตุตฺตรฏฺเจน สโมธาเนติ, วิมุตฺตึ สารฏฺเจน สโมธาเนติ, อมโตคธำ นิพฺพานำ ปริโยสานฏฺเจน สโมธาเนติ, อยำ ปุคฺคโล อิเม ธมฺเม อิมสฺมึ อารมฺมเณ สโมธาเนติ. เตน วุจฺจติ “ธมฺเม สโมธาเนตีติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญำ

โคจรญฺจ ปชานาตีติ ยนฺตสฺส อารมฺมณํ, ตํ ตสฺส โคจรํ, ยนฺตสฺส โคจรํ, ตํ ตสฺส อารมฺมณํ. ปชานาตีติ ปุคฺคโล ปชานนา ปญฺญา.

สมนฺติ อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานํ สมํ, จิตฺตสฺส อวิกฺเขโป สมํ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานํ สมํ, จิตฺตสฺส โวทานํ สมํ.

อตฺโถติ อนวชฺชฏฺโฐ นิกฺกิเลสฏฺโฐ โวทานฏฺโฐ ปรมฏฺโฐ.

ปฏิวิชฺฌตีติ อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส อวิกฺเขปฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, จิตฺตสฺส โวทานฏฺฐํ ปฏิวิชฺฌติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๑)

[๔๐๑] กถํ รสฺสํ อสฺสสนฺโต "รสฺสํ อสฺสสามีติ ปชานาติ, รสฺสํ ปสฺสสนฺโต "รสฺสํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ. รสฺสํ อสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติ, รสฺสํ ปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต ปสฺสสติ, รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ, รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติ, ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ ปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต ปสฺสสติ, ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ, ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติ, ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ ปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต ปสฺสสติ, ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ, ปามุชฺชวเสน

ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ, รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตํ วิวฏฺฏติ,[๑] อุเปกฺขา สณฺฐาติ, อิเมหิ นวหากาเรหิ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสกาโย อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสติ,[๒] เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

[๔๐๒] อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ กายํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ กายํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ ฯเปฯ รสฺสํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๒)

[๔๐๓] กถํ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กาโยติ เทฺว กายา นามกาโย จ รูปกาโย จ. กตโม นามกาโย. เวทนา สญฺญา เจตนา ผสฺโส มนสิกาโร. นามญฺจ นามกาโย จ, เย จ วุจฺจนฺติ จิตฺตสงฺขารา, อยํ นามกาโย. กตโม รูปกาโย, จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ อสฺสาโส จ ปสฺสาโส จ นิมิตฺตญฺจ อุปนิพนฺธนา เย จ วุจฺจนฺติ กายสงฺขารา, อยํ รูปกาโย.

[๔๐๔] กถนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิวฏฺฏติ [๒] สี.,สฺยา.,ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.

สติยา เตน ญาเณน เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. รสฺสํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. รสฺสํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ.

อาวชฺชโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ชานโต[๑] เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ปสฺสโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ปจฺจเวกฺขโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, สทฺธาย อธิมุจฺจโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, วิริยํ ปคฺคณฺหโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, สตึ อุปฏฺฐาปยโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, จิตฺตํ สมาทหโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ปญฺญาย ปชานโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ปหาตพฺพํ ปชหโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, ภาเวตพฺพํ ภาวยโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. เอวนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสกาโย อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ. กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตं กายं อนุปสฺสติ,[๒] เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

---

[๑] ฉ.,เท. ปชานโต [๒] สี.,สฺยา.,ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.

[๔๐๕] อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ กายํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวํ ตํ กายํ อนุปสฺสติ. ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, โย ตตฺถ สํวรฏฺโจ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโจ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโจ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อิมา ติสฺโส สิกฺขาโย อาวชฺชนฺโต สิกฺขติ, ชานนฺโต สิกฺขติ, ปสฺสนฺโต สิกฺขติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต สิกฺขติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต สิกฺขติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต สิกฺขติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺขติ, สตึ อุปฏฺฐาเปนฺโต สิกฺขติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต สิกฺขติ, ปญฺญาย ปชานนฺโต สิกฺขติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต สิกฺขติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต สิกฺขติ, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต สิกฺขติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺขติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ.

สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ ฯเปฯ สพฺพกาย-ปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๓)

[๔๐๖] กถํ "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตโม กายสงฺขาโร, ทีฆํ อสฺสาสา กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏิพทฺธา กายสงฺขารา, เต กายสงฺขาเร ปสฺสมฺเภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ. ทีฆํ ปสฺสาสา กายิกา เอเต

ธมฺมา กายปฏิพทฺธา กายสงฺขารา, เต กายสงฺขาเร ปสฺสมฺเภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ. รสฺสํ อสฺสาสา ฯเปฯ รสฺสํ ปสฺสาสา ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสา กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏิพทฺธา กายสงฺขารา เต กายสงฺขาเร ปสฺสมฺเภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ.

ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ ยา กายสฺส อานมนา วินมนา สนฺนมนา ปณมนา อิญฺชนา ผนฺทนา จลนา กมฺปนา,[๑] "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ ยา กายสฺส น อานมนา น วินมนา น สนฺนมนา น ปณมนา อนิญฺชนา น ผนฺทนา[๒] อจลนา อกมฺปนา, "สนฺตํ สุขุมํ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, อิติ กิร "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

เอวํ สนฺเต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา น โหติ, อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา น โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา น โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา น โหติ, น[๓] จ ตํ สมาปตฺตึ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิ, อิติ กิร "ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

เอวํ สนฺเต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา โหติ, อสฺสาส-ปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา

---

[๑] ฉ.,เท. ปกมฺปนา
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อผนฺทนา
[๓] ฉ.,เท. น จ นํ ตํ อิ. น ตํ จ นํ

โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สมาปตฺตึ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิ, ยถากถํ วิย เสยฺยถาปิ กเส อาโกฏิเต ปฐมํ โอฬาริกา สทฺทา ปวตฺตนฺติ, โอฬาริกานํ สทฺทานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ โอฬาริเก สทฺเท อถ ปจฺฉา สุขุมกา สทฺทา ปวตฺตนฺติ. สุขุมกานํ สทฺทานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ สุขุมเก สทฺเท อถ ปจฺฉา สุขุมนิมิตฺตารมฺมณตฺตาปิ จิตฺตํ ปวตฺตติ; เอวเมว ปฐมํ โอฬาริกา อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติ, โอฬาริกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ โอฬาริเก อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา สุขุมกา อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติ, สุขุมกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ สุขุมเก อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา สุขุมกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิมิตฺตารมฺมณตฺตาปิ จิตฺตํ น วิกฺเขปํ คจฺฉติ.

เอวํ สนฺเต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา โหติ, อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สมาปตฺตึ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิ. ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสกาโย อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสติ, เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

[๔๐๗] อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ กายํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ กายํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ. โย ตตฺถ สำวรฏฺโจ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโจ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโจ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อิมา ติสฺโส สิกฺขาโย อาวชฺชนฺโต สิกฺขติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๔)

อฏฺฐ อนุปสฺสเน[๑]ญาณานิ อฏฺฐ จ อุปฏฺฐานานุสฺสติโย จตฺตาริ สุตฺตนฺติกวตฺถูนิ กาเย กายานุปสฺสนาย.

ภาณวาโร.

ทุติยจตุกฺกนิทฺเทโส

[๔๐๘] กถํ "ปีติปฏิสำเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปีติปฏิสำเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตมา ปีติ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต อุปฺปชฺชติ ปีติปามุชฺชํ. ยา ปีติปามุชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส จิตฺตสฺส โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต อุปฺปชฺชติ ปีติปามุชฺชํ. ฯเปฯ รสฺสํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ รสฺสํ ปสฺสาสวเสน

---

[๑] ฉ.,เท. อนุปสฺสนาญาณานิ, เอวมุปริปิ.

ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปี ปชานโต อุปฺปชฺชติ ปีติปามุชฺชํ. ยา ปีติปามุชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส จิตฺตสฺส โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส, อยํ ปีติ.

กถํ สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปี ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปี ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ. รสฺสํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ รสฺสํ ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกเขปปี ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ, อาวชฺชโต สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ, ชานโต ฯเปฯ ปสฺสโต ฯเปฯ ปจฺจเวกฺขโต ฯเปฯ จิตฺตํ อธิฏฺฐหโต ฯเปฯ สทฺธาย อธิมุจฺจโต ฯเปฯ วิริยํ ปคฺคณฺหโต ฯเปฯ สตึ อุปฏฺฐาปยโต ฯเปฯ จิตฺตํ สมาทหโต ฯเปฯ ปญฺญาย ปชานโต ฯเปฯ อภิญฺเญยฺยํ อภิชานโต ฯเปฯ ปริญฺเญยฺยํ ปริชานโต ฯเปฯ ปหาตพฺพํ ปชหโต ฯเปฯ ภาเวตพฺพํ ภาวยโต ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ. เอวํ สา ปีติ ปฏิวิทิตา โหติ. ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน เวทนา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ. เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว

สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ เวทนํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ เวทนํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ เวทนํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปป ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๑)

[๔๐๙] กถํ "สุขปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ "สุขปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

สุขนฺติ เทฺว สุขานิ: กายิกญฺจ สุขํ เจตสิกญฺจ สุขํ.

กตมํ กายิกํ สุขํ. ยํ กายิกํ สาตํ กายิกํ สุขํ เวทยิตํ[๑] กายสมฺผสฺสชา สาตา สุขา เวทนา, อิทํ กายิกํ สุขํ. กตมํ เจตสิกํ สุขํ. ยํ [๒] เจตสิกํ สุขํ เจโตสมฺผสฺสชํ สาตํ สุขํ เวทยิตํ เจโตสมฺผสฺสชา สาตา สุขา เวทนา, อิทํ เจตสิกํ สุขํ.

กถํ เต สุขา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปป ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต สุขา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปป ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต สุขา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต เต สุขา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, เอวนฺเต สุขา ปฏิวิทิตา โหนฺติ, สุขปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. กายสมฺผสฺสชํ สาตํ สุขํ เวทยิตํ [๒] ฉ.,เท.,อิ. เจตสิกํ สาตํ ...

เวทนา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ เวทนํ อนุปสฺสตีติ, เตน วุจฺจติ “เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ เวทนํ อนุปสฺสติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ เวทนํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. สุขปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๒)

[๔๑๐] กถํ “จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตโม จิตฺตสงฺขาโร. ทีฆํ อสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา, อยํ จิตฺตสงฺขาโร.

กถํ เต จิตฺตสงฺขารา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต จิตฺตสงฺขารา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต จิตฺตสงฺขารา ปฏิวิทิตา

โหนฺติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต เต จิตฺตสงฺขารา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. เอวนฺเต จิตฺตสงฺขารา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน เวทนา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ เวทนํ อนุปสฺสติ,[๑] เตน วุจฺจติ "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ เวทนํ อนุปสฺสติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ เวทนํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๓)

[๔๑๑] กถํ "ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตโม จิตฺตสงฺขาโร. ทีฆํ อสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา, เต จิตฺตสงฺขาเร ปสฺสมฺภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา, เต จิตฺตสงฺขาเร ปสฺสมฺภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ. จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที อสฺสาสวเสน จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา, เต จิตฺตสงฺขาเร

---

[๑] สี.,สฺยา.,ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ.

ปสฺสมฺเภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต สิกฺขติ. ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน เวทนา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตं เวทนํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตं เวทนํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ เวทนํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๔)

อฏฺฐ อนุปสฺสเน ญาณานิ อฏฺฐ จ อุปฏฺฐานานุสฺสติโย จตฺตาริ สุตฺตนฺติกวตฺถูนิ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนาย.

ภาณวาโร.

ตติยจตุกฺกนิทฺเทโส

[๔๑๒] กถํ "จิตฺตปฏิสำเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "จิตฺตปฏิสำเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตมํ ตं จิตฺตํ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ. ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ [๑] มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตุ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน ฯเปฯ ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสวเสน ปสฺสมฺภยं จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ.[๒] ยं จิตฺตํ มโน มานสํ หทยं

---

[๑] ฉ.,เท. มโน, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. วิญฺญาณํ จิตฺตํ

ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตุ, อิทํ จิตฺตํ.

กถํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ, ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต ตํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ. เอวนฺตं จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ. จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, สติ, อนุปสฺสนาญาณํ, จิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตं จิตฺตํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ จิตฺตปฏิสำเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๑)

[๔๑๓] กถํ "อภิปฺปโมทยं จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "อภิปฺปโมทยं จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตโม จ[๑] จิตฺตสฺส อภิปฺปโมโท. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต อุปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

อภิปฺปโมโท, ยา จิตฺตสฺส อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส จิตฺตสฺส โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน[๑] จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต อุปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส อภิปฺปโมโท, ยา จิตฺตสฺส อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส จิตฺตสฺส[๒] โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส ฯเปฯ จิตฺตปฏิสังเวที อสฺสาสวเสน จิตฺตปฏิสังเวที ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต อุปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส อภิปฺปโมโท, ยา จิตฺตสฺส อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส จิตฺตสฺส โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส, อยํ จิตฺตสฺส อภิปฺปโมโท. อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, จิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปิ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๒)

[๔๑๔] กถํ "สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "สมาทหํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

กตโม สมาธิ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ยา จิตฺตสฺส จิติ สณฺฐิติ อธิฏฺฐิติ[๓] อวิสาหกโร

---

[๑] ฉ.,เท. อสฺสาสปสฺสาสวเสน [๒] ฉ.,เท.,อิ. วิตฺติ [๓] ฉ.,เท.,อิ. อวฏฺฐิติ, เอวมุปริปิ.

อวิกฺเขโป อวิสาหฏมานสตา, ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสาสวเสน ฯเปฯ สมาทหํ จิตฺตํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ยา จิตฺตสฺส จิติ สณฺฐิติ อธิฏฺฐิติ อวิสาหาโร อวิกฺเขโป จ[๑] อวิสาหฏมานสตา สมโถ สมาธินฺทฺริยํ สมาธิพลํ สมฺมาสมาธิ, อยํ สมาธิ. สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, จิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสตีติ, เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปฺ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๓)

[๔๑๔] กถํ "วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "ราคโต วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ราคโต วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "โทสโต วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "โทสโต วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. โมหโต วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ โมหโต วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ ฯเปฯ มานโต

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

วิโมจยํ จิตฺตํ. ทิฏฺฐิยา วิโมจยํ จิตฺตํ. วิจิกิจฺฉาย วิโมจยํ จิตฺตํ. ถีนมิทฺธโต วิโมจยํ จิตฺตํ. อุทฺธจฺจโต วิโมจยํ จิตฺตํ. อหิริกโต วิโมจยํ จิตฺตํ. “อโนตฺตปฺปโต วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “อโนตฺตปฺปโต วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน วิญฺญาณจิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, สติ ฯเปฯ

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺตํ จิตฺตํ อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๔)

อฏฺฐ อนุปสฺสเน ญาณานิ อฏฺฐ จ อุปฏฺฐานานุสฺสติโย จตฺตาริ สุตนฺติกวตฺถูนิ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนาย.

จตุตฺถจตุกฺกนิทฺเทโส

[๔๑๖] กถํ “อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

อนิจฺจนฺติ กึ อนิจฺจํ. ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา. เกนตฺเถน อนิจฺจา. อุปฺปาทวยฏฺเฐน อนิจฺจา. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, วยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยํ ปสฺสนฺโต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ. วยํ

ปสฺสนฺโต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺญาสํ ลกฺขณานิ ปสฺสติ.

"รูเป อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "รูเป อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ "ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต ธมฺเม อนุปสฺสติ. เตน วุจฺจติ "ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ เต ธมฺเม อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา, อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๑)

[๔๑๗] กถํ "วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "รูเป อาทีนวํ ทิสฺวา รูปวิราเค ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ, รูเป วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "รูเป วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อาทีนวํ ทิสฺวา

ชรามรณวิราเค ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ, “ชรามรเณ วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “ชรามรเณ วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. วิราคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต ธมฺเม อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ “ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ เต ธมฺเม อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. วิราคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ วิราคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๒)

[๔๑๘] กถํ “นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. รูเป อาทีนวํ ทิสฺวา รูปนิโรเธ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ, “รูเป นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “รูเป นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อาทีนวํ ทิสฺวา “ชรามรณนิโรเธ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ, ชรามรเณ นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “ชรามรเณ นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

[๔๑๙] กติหากาเรหิ อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ อวิชฺชา นิรุชฺฌติ. ปญฺจหากาเรหิ อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, อฏฺฐหากาเรหิ อวิชฺชา นิรุชฺฌติ.

กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเจน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, ทุกฺขฏฺเจน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, อนตฺตฏฺเจน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, สนฺตาปฏฺเจน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, วิปริณามฏฺเจน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ, อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ.

กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อวิชฺชา นิรุชฺฌติ. นิทานนิโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, สมุทยนิโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, ชาตินิโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, อาหารนิโรเธน[๑] อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, เหตุนิโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, ปจฺจยนิโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, ฌาณุปฺปาเทน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, นิโรธุปฏฺฐาเนน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อวิชฺชาย อาทีนวํ ทิสฺวา อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อวิชฺชานิโรเธน[๒] ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สุวาธิฏฺฐิตํ, “อวิชฺชาย นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, “อวิชฺชาย นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ.

[๔๒๐] กติหากาเรหิ สงฺขาเรสุ อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติ ฯเปฯ กติหากาเรหิ วิญฺญาเณ อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ วิญฺญาณํ นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ นามรูเป อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ นามรูปํ นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ สฬายตเน อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ สฬายตนํ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปภาวนิโรเธน

[๒] ฉ.,เท. อวิชฺชานิโรเธ

นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ ผสฺเส อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ผสฺโส นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ เวทนาย อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ เวทนา นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ ตณฺหาย อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ตณฺหา นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ อุปาทาเน อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ อุปาทานํ นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ ภเว อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ภโว นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ ชาติยา อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ชาติ นิรุชฺฌติ. กติหากาเรหิ ชรามรเณ อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ชรามรณํ นิรุชฺฌติ. ปญฺจหากาเรหิ ชรามรเณ อาทีนโว โหติ, อฏฺฐหากาเรหิ ชรามรณํ นิรุชฺฌติ.

กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ ชรามรเณ อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเจน ชรามรเณ อาทีนโว โหติ, ทุกฺขฏฺเจน ฯเปฯ อนตฺตฏฺเจน ฯเปฯ สนฺตาปฏฺเจน ฯเปฯ วิปริณามฏฺเจน ชรามรเณ อาทีนโว โหติ. อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ ชรามรเณ อาทีนโว โหติ.

กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ ชรามรณํ นิรุชฺฌติ. นิทานนิโรเธน ชรามรณํ นิรุชฺฌติ, สมุทยนิโรเธน ฯเปฯ ชาตินิโรเธน ฯเปฯ ภวนิโรเธน[๑] ฯเปฯ เหตุนิโรเธน ฯเปฯ ปจฺจยนิโรเธน ฯเปฯ ฌาณุปฺปาเทน ฯเปฯ นิโรธุปฏฺฐาเนน ชรามรณํ นิรุชฺฌติ. อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ ชรามรณํ นิรุชฺฌติ. อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ ชรามรเณ อาทีนวํ ทิสฺวา อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ ชรามรณนิโรเธ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ, "ชรามรเณ นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ชรามรเณ นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. นิโรธานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปภวนิโรเธน

สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต ธมฺเม อนุปสฺสตีติ, เตน วุจฺจติ "ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ ฯเปฯ เอวนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. นิโรธานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปป ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ "สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๓)

[๔๒๑] กถํ "ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. ปฏินิสฺสคฺคาติ เทฺว ปฏินิสฺสคฺคา ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค จ. รูปี ปริจฺจชตีติ ปฏิจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค, รูปนิโรเธ นิพฺพาเน จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค, "รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. "รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค, ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค. "ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, "ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, สติ อนุปสฺสนาญาณํ, ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน เต ธมฺเม อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนาติ.

อนุปสฺสตีติ กถนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ, อนิจฺจโต อนุปสฺสติ โน นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ, เอวนฺเต ธมฺเม อนุปสฺสติ.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา. ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสานํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, โย ตตฺถ สำวรฏฺโจ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโจ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโจ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อิมา ติสฺโส สิกฺขาโย อาวชฺชนฺโต สิกฺขติ ชานนฺโต สิกฺขติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ.

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, โคจรญฺจ ปชานาติ, สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ, พลานิ สโมธาเนติ, โพชฺฌงฺเค สโมธาเนติ, มคฺคํ สโมธาเนติ, ธมฺเม สโมธาเนติ, โคจรญฺจ ปชานาติ, สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ.

อินฺทฺริยานิ สโมธาเนตีติ กถํ อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ สโมธาเนติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตีติ. (๔)

อฏฺจ อนุปสฺสเน ฌาณานิ อฏฺจ จ อุปฏฺฐานานุสฺสติโย จตฺตาริ สุตฺตนฺติกวตฺถูนิ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาย. อิมานิ พตฺตึสํ สโตการีสุ[๑] ฌาณานิ.

ปญฺจโม สโตการิฌาณนิทฺเทโส.

๖. ฌาณราสิฉกฺกนิทฺเทโส

[๔๒๒] กตมานิ จตุวีสติ สมาธิวเสน ฌาณานิ. ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ทีฆํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, อิมานิ จตุวีสติ สมาธิวเสน ฌาณานิ. (๑)

กตมานิ เทฺวสตฺตติ วิปสฺสนาวเสน ฌาณานิ. ทีฆํ อสฺสาสํ อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา. ทีฆํ ปสฺสาสํ อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสํ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสาสํ อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา ฯเปฯ ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา ฯเปฯ อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา. อิมานิ เทฺวสตฺตติ วิปสฺสนาวเสน ฌาณานิ. (๒)

---

[๑] ฉ.,เท. สโตการิสฺส

กตมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทาญาณานิ. อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสํ ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตีติ นิพฺพิทาญาณํ, อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสาสํ ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตีติ นิพฺพิทาญาณํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสํ ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตีติ นิพฺพิทาญาณํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสํ ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตีติ นิพฺพิทาญาณํ. อิมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทาญาณานิ. (๓)

กตมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทานุโลเม ญาณานิ. อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสํ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา นิพฺพิทานุโลเม ญาณํ. อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสาสํ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา นิพฺพิทานุโลเม ญาณํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสํ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา นิพฺพิทานุโลเม ญาณํ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสํ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา นิพฺพิทานุโลเม ญาณํ. อิมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทานุโลเม ญาณานิ. (๔)

กตมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทาปฏิปฺปสฺสทฺธิญาณานิ. อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา นิพฺพิทาปฏิปฺปสฺสทฺธิญาณํ. อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา นิพฺพิทาปฏิปฺปสฺสทฺธิญาณํ ฯเปฯ อิมานิ อฏฺฐ นิพฺพิทา-ปฏิปฺปสฺสทฺธิญาณานิ. (๕)

กตมานิ เอกวีสติ วิมุตฺติสุเข ญาณานิ. โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกายทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ญาณํ. วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ญาณํ. สีลพฺพตปรามาสสฺส ฯเปฯ ทิฏฺฐานุสยสฺส วิจิกิจฺฉานุสยสฺส ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ญาณํ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกสฺส กามราคสญฺโญชนสฺส ฯเปฯ ปฏิฆสญฺโญชนสฺส

โอฬาริกสฺส กามราคานุสยสฺส ปฏิฆานุสยสฺส ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ฌาณํ. อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตสฺส กามราคสญฺโญชนสฺส ฯเปฯ ปฏิฆสญฺโญชนสฺส อณุสหคตสฺส กามราคานุสยสฺส ปฏิฆานุสยสฺส ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ฌาณํ. อรหตฺตมคฺเคน รูปราคสฺส ฯเปฯ อรูปราคสฺส มานสฺส อุทฺธจฺจสฺส อวิชฺชาย มานานุสยสฺส ภวราคานุสยสฺส อวิชฺชานุสยสฺส ปหีนตฺตา สมุจฺฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ วิมุตฺติสุเข ฌาณํ. อิมานิ เอกวีสติ วิมุตฺติสุเข ฌาณานิ. โสพฺพสวตฺถุกํ อานาปานสฺสติสมาธึ ภาวยโต สมาธิกานิ อิมานิ เทฺว ฌาณสตานิ อุปฺปชฺชนฺติ. (๖)

อานาปานสฺสติกถา[๑] นิฏฺฐิตา.

---

[๑] สฺยา. อานาปานกถา

๔. อินฺทฺริยกถา

๑. ปฐมสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๒๓] เอวมฺเม สุตฺ. เอกำ สมยำ ภควา สาวตฺถิยำ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺสาราเม. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ “ภิกฺขโวติ. “ภทนฺเตติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุำ. ภควา เอตทโวจ “ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ. กตมานิ ปญฺจ. สทฺธินฺทฺริยำ วิริยินฺทฺริยำ สตินฺทฺริยำ สมาธินฺทฺริยำ. ปญฺญินฺทฺริยำ อิมานิ โข ภิกฺขเว ปญฺจินฺทฺริยานิ.

[๔๒๔] อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ กติหากาเรหิ วิสุชฺฌนฺติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ปณฺณรสหิ อากาเรหิ วิสุชฺฌนฺติ. อสฺสทฺเธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต สทฺเธ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ปาสาทนิเย สุตฺตนฺเต ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สทฺธินฺทฺริยำ วิสุชฺฌติ. กุสีเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต อารทฺธวิริเย ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต สมฺมปฺปธาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ วิริยินฺทฺริยำ วิสุชฺฌติ. มุฏฺฐสฺสตี ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต อุปฏฺฐิตสฺสตี ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต สติปฏฺฐาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สตินฺทฺริยำ วิสุชฺฌติ. อสมาหิเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต สมาหิเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ฌานวิโมกฺเข ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สมาธินฺทฺริยำ วิสุชฺฌติ. ทุปฺปญฺเญ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต ปญฺญวนฺเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต คมฺภีรญาณจริยำ ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ ปญฺญินฺทฺริยำ วิสุชฺฌติ. อิติเม ปญฺจ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต

ปญฺจ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ปญฺจ สุตฺตนฺตกฺขนฺเธ ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ปณฺณรสหิ อาการเหหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺติ.

[๔๒๕] กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ. ทสหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, ทสหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ. อสฺสทฺธิยํ ปชหนฺโต สทฺธินฺทฺริยํ ภาเวติ, สทฺธินฺทฺริยํ ภาเวนฺโต อสฺสทฺธิยํ ปชหติ, โกสชฺชํ ปชหนฺโต วิริยินฺทฺริยํ ภาเวติ, วิริยินฺทฺริยํ ภาเวนฺโต โกสชฺชํ ปชหติ, ปมาทํ ปชหนฺโต สตินฺทฺริยํ ภาเวติ, สตินฺทฺริยํ ภาเวนฺโต ปมาทํ ปชหติ, อุทฺธจฺจํ ปชหนฺโต สมาธินฺทฺริยํ ภาเวติ, สมาธินฺทฺริยํ ภาเวนฺโต อุทฺธจฺจํ ปชหติ, อวิชฺชํ ปชหนฺโต ปญฺญินฺทฺริยํ ภาเวติ, ปญฺญินฺทฺริยํ ภาเวนฺโต อวิชฺชํ ปชหติ, อิเมหิ ทสหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, อิเมหิ ทสหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ.

[๔๒๖] กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. ทสหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. อสฺสทฺธินฺทฺริยสฺส ปหีนตฺตา สุปฺปหีนตฺตา สทฺธินฺทฺริยํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ. สทฺธินฺทฺริยสฺส ภาวิตตฺตา สุภาวิตตฺตา อสฺสทฺธิยํ ปหีนํ โหติ สุปฺปหีนํ. โกสชฺชสฺส ปหีนตฺตา สุปฺปหีนตฺตา วิริยินฺทฺริยํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ. วิริยินฺทฺริยสฺส ภาวิตตฺตา สุภาวิตตฺตา โกสชฺชํ ปหีนํ โหติ สุปฺปหีนํ. ปมาทสฺส ปหีนตฺตา สุปฺปหีตฺตา สตินฺทฺริยํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ. สตินฺทฺริยสฺส ภาวิตตฺตา สุภาวิตตฺตา ปมาโท ปหีโน โหติ สุปฺปหีโน. อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา

สุปฺปหีนตฺตา สมาธินฺทฺริยํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ. สมาธินฺทฺริยสฺส ภาวิตตฺตา สุภาวิตตฺตา อุทฺธจฺจํ ปหีนํ โหติ สุปฺปหีนํ. อวิชฺชาย ปหีนตฺตา สุปฺปหีนตฺตา ปญฺญินฺทฺริยํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส ภาวิตตฺตา สุภาวิตตฺตา อวิชฺชา ปหีนา โหติ สุปฺปหีนา. อิเมหิ ทสหิ อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ.

[๔๒๗] กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ. จตูหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, จตูหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, โสตาปตฺติผลกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ. สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, สกทาคามิผลกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ. อนาคามิมคฺคกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, อนาคามิผลกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ. อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, อรหตฺตผลกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ.

อิติ จตสฺโส มคฺควิสุทฺธิโย จตสฺโส ผลวิสุทฺธิโย จตสฺโส สมุจฺเฉทวิสุทฺธิโย จตสฺโส ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิสุทฺธิโย. อิเมหิ จตูหากาเรหิ

ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิยนฺติ, อิเมหิ จตูหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ เจว โหนฺติ สุภาวิตานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ.

[๔๒๘] กตินฺนं[๑] ปุคฺคลานं อินฺทฺริยภาวนา, กติ ปุคฺคลา ภาวิตินฺทฺริยา. อฏฺฐนฺนं ปุคฺคลานं อินฺทฺริยภาวนา, ตโย ปุคฺคลา ภาวิตินฺทฺริยา.[๒]

กตเมสํ อฏฺฐนฺนं ปุคฺคลานं อินฺทฺริยภาวนา. สตฺตนฺนญฺจ เสกฺขานं ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส จ, อิเมสํ อฏฺฐนฺนं ปุคฺคลานं อินฺทฺริยภาวนา. กตเม ตโย ปุคฺคลา. ภาวิตินฺทฺริยวเสน[๓] พุทฺโธติ ตถาคตสาวโก ขีณาสโว ภาวิตินฺทฺริโย, สยมฺภูตฏฺเฐน ปจฺเจกพุทฺโธ[๔] ภาวิตินฺทฺริโย, อปฺปเมยฺยฏฺเฐน ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภาวิตินฺทฺริโย. อิเม ตโย ปุคฺคลา ภาวิตินฺทฺริยา. อิติ อิเมสํ อฏฺฐนฺนं ปุคฺคลานं อินฺทฺริยภาวนา. อิเม ตโย ปุคฺคลา ภาวิตินฺทฺริยา.

ปฐโม สุตฺตนฺตนิทฺเทโส.

---

[๑] อิ. กตินฺนํ [๒] สี. ภาวิตินฺทฺริยาติ

[๓] ฉ.,เท.,อิ. ภาวิตินฺทฺริยา สวเนน พุทฺโธ ตถาคตสฺส [๔] ฉ.,เท. ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ

๒. ทุติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๒๙] สาวตฺถีนิทานํ. ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ กตมานิ ปญฺจ. สทฺธินฺทฺริยํ วิริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ. เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ นปฺปชานนฺติ, น เม เต ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา สมเณสุ วา สมณสมฺมตา, พฺราหฺมเณสุ วา พฺราหฺมณสมฺมตา, น จ ปน[๑] เต อายสฺมนฺตา สามญฺญตฺถํ[๒] วา พฺราหฺมญฺญตฺถํ วา ทิฏฺเจว ธมฺเม สยं อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรนฺติ.

เย[๓] เกจิ โข ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ ปชานนฺติ, เต โขเม ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา สมเณสุ จ[๔] สมณสมฺมตา พฺราหฺมเณสุ จ พฺราหฺมณสมฺมตา, เต จ ปนายสฺมนฺตา, สามญฺญตฺถญฺจ พฺราหฺมญฺญตฺถญฺจ ทิฏฺเจว ธมฺเม สยं อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตีติ.

[๔๓๐] กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทโย โหติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยํ ปชานาติ. กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคโม โหติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคมํ ปชานาติ. กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ

---

[๑] ฉ.,เท. ปเนเต [๒] อิ. สามญฺญตฺถํ วา พฺราหฺมญฺญตฺถํ วา, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. เย จ โข เกจิ อิ. เย หิ เกจิ [๔] ฉ.,เท.,อิ. วา

อสฺสาโท โหติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาทํ ปชานาติ. กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนโว โหติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนวํ ปชานาติ. กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ โหติ, กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ ปชานาติ.

จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทโย โหติ, จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยํ ปชานาติ. จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคโม โหติ, จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคมํ ปชานาติ. ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาโท โหติ, ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาทํ ปชานาติ. ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนโว โหติ, ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนวํ ปชานาติ. อสีติสตากาเรหิ[๑] ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ โหติ, อสีติสตากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ ปชานาติ.

[๔๓๑] กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทโย โหติ, กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยํ ปชานาติ. อธิโมกฺขตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, อธิโมกฺขวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, อธิโมกฺขวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ. ปคฺคหตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, ปคฺคหวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อสีติ สตํ อากาเรหิ, เอวมุปริปิ.

สมุทโย โหติ, ปคฺคหวเสน มนสิการสฺส สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานำ วิริยินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. อุปฏฺฐานตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อุปฏฺฐานวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อุปฏฺฐานวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. สตินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานำ สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อวิกฺเขปตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อวิกฺเขปวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. อวิกฺเขปวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานำ สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ทสฺสนตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ทสฺสนวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. ทสฺสนวเสน มนสิการสฺส สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานำ ปญฺญินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อธิโมกฺขตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ปคฺคหตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อุปฏฺฐานตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. อวิกฺเขปตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ทสฺสนตฺถาย อาวชฺชนาย สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ. อธิโมกฺขวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ปคฺคหวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อุปฏฺฐานวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, อวิกฺเขปวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส
สมุทโย โหติ, ทสฺสนวเสน ฉนฺทสฺส สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส

สมุทโย โหติ. อธิโมกฺขวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, ปคฺคหวเสน มนสิการสฺส สมุทโย วิริยินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, อุปฏฺฐานวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สตินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, อวิกฺเขปวเสน มนสิการสฺส สมุทโย สมาธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, ทสฺสนวเสน มนสิการสฺส สมุทโย ปญฺญินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, สตินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส สมุทโย โหติ. อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทโย โหติ, อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ สมุทยํ ปชานาติ.

[๔๓๒] กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคโม โหติ, กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคมํ ปชานาติ. อธิโมกฺขตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อธิโมกฺขวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อธิโมกฺขวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตं[๑] อนุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส [๒] อตฺถงฺคโม โหติ. ปคฺคหตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ปคฺคหวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. ปคฺคหวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส

[๑] ฉ.,เท. เอกตฺตอนุปฏฺฐานํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. วเสน, เอวมุปริปิ.

อตฺถงฺคโม โหติ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. อุปฏฺฐานตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อุปฏฺฐานวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อุปฏฺฐานวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. สตินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. อวิกฺเขปตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อวิกฺเขปวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อวิกฺเขปวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. ทสฺสนตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ทสฺสนวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ทสฺสนวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ.

อธิโมกฺขตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ปคฺคหตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อุปฏฺฐานตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อวิกฺเขปตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ทสฺสนตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. อธิโมกฺขวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ปคฺคหวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อุปฏฺฐานวเสน

ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อวิกฺเขปวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ทสฺสนวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. อธิโมกฺขวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงคโม โหติ, ปคฺคหวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อุปฏฺฐานวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, อวิกฺเขปวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ, ทสฺสนวเสน มนสิการสฺส อตฺถงฺคโม ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. สตินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. สมาธินฺทฺริยสฺส เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน เอกตฺตํ อนุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ.

อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคโม โหติ. อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อตฺถงฺคมํ ปชานาติ.

ก. อสฺสาทนิทฺเทโส

[๔๓๓] กตเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาโท โหติ, กตเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาทํ ปชานาติ. อสฺสทฺธิยสฺส อนุปฏฺฐานํ

สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อสฺสทฺธิยสฺส ปริฬาหสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อธิโมกฺขจริยาย เวสารชฺชํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. สนฺโต จ วิหาราธิคโม จ[๑] สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ ยํ สทฺธินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ. อยํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ.[๒]

โกสชฺชสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. โกสชฺชสฺส ปริฬาหสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ปคฺคหจริยาย เวสารชฺชํ วิริยินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. สนฺโต จ วิหาราธิคโม จ วิริยินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ยํ วิริยินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ วิริยินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ.

ปมาทสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ปมาทสฺส[๓] ปริฬาหสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อุปฺปฏฺฐานจริยาย เวสารชฺชํ สตินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. สนฺโต จ วิหาราธิคโม จ สตินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ยํ สตินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ สตินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ.

อุทฺธจฺจสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อุทฺธจฺจสฺส[๔] ปริฬาหสฺส อนุปฺปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อวิกฺเขปจริยาย เวสารชฺชํ สมาธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. สนฺโต จ วิหาราธิคโม จ สมาธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ยํ สมาธินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ สมาธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ปมาทปริฬาหสฺส [๔] ฉ.,เท.,อิ. อุทฺธจฺจปริฬาหสฺส

อวิชฺชาย อนุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. อวิชฺชาย ปริฬาหสฺส อนุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ทสฺสนจริยาย เวสารชฺชํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. สนฺโต จ วิหาราธิคโม จ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. ยํ ปญฺญินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ.

อิเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาโท โหติ, อิเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อสฺสาทํ ปชานาติ.

ข. อาทีนวนิทฺเทโส

[๔๓๔] กตเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนโว โหติ, กตเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนวํ ปชานาติ. อสฺสทฺธินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อสฺสทฺธินฺทฺริยสฺส ปริฬาหสฺส อุปฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ทุกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนตฺตฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

โกสชฺชสฺส อุปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. โกสชฺชสฺส ปริฬาหสฺส อุปฏฺฐานํ วิริยินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ทุกฺขฏฺเฐน ฯเปฯ อนตฺตฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

ปมาทสฺส อุปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ปมาทสฺส ปริฬาหสฺส อุปฏฺฐานํ สตินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

อนิจฺจฏฺเจน สตินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ทุกฺขฏฺเจน ฯเปฯ อนตฺตฏฺเจน สตินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

อุทฺธจฺจสฺส อุปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อุทฺธจฺจสฺส ปริฬาหสฺส อุปฏฺฐานํ สมาธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเจน สมาธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ทุกฺขฏฺเจน ฯเปฯ อนตฺตฏฺเจน สมาธินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

อวิชฺชาย อุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อวิชฺชาย ปริฬาหสฺส อุปฏฺฐานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนิจฺจฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. ทุกฺขฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ. อนตฺตฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทีนโว โหติ.

อิเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนโว โหติ, อิเมหิ ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อาทีนวํ ปชานาติ.

ค. นิสฺสรณนิทฺเทโส

[๔๓๕] กตเมหิ อสีติสตากาเรหิ[๑] ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ โหติ, กตเมหิ อสีติสตากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ ปชานาติ. อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ อสฺสทฺธิยา นิสฺสฏฺฐํ โหติ. อสฺสทฺธิยปริฬาหา นิสฺสฏฺฐํ โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ นิสฺสฏฺฐํ โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ นิสฺสฏฺฐํ โหติ, ตโต ปณีตตรสทฺธินฺทฺริยสฺส ปฏิลาภา ปุริมตรสทฺธินฺทฺริยา นิสฺสฏฺฐ

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อสีติสตํ อากาเรหิ, เอวมุปริปิ.

โหติ. ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ โกสชฺชา นิสฺสฏฺฐํ โหติ, โกสชฺชปริพาหา นิสฺสฏฺฐํ โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ นิสฺสฏฺฐํ โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ นิสฺสฏฺฐํ โหติ, ตโต ปณีตตรวิริยินฺทฺริยสฺส ปฏิลาภา ปุริมตรวิริยินฺทฺริยา นิสฺสฏฺฐํ โหติ. อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ปมาทา นิสฺสฏฺฐํ โหติ, ปมาทปริพาหา นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ นิสฺสฏฺฐ โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตโต ปณีตตรสตินฺทฺริยสฺส ปฏิลาภา ปุริมตรสตินฺทฺริยา นิสฺสฏฺฐ โหติ. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ อุทฺธจฺจโต[๑] นิสฺสฏฺฐ โหติ, อุทฺธจฺจปริพาหา นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ นิสฺสฏฺฐ โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตโต ปณีตตรสมาธินฺทฺริยสฺส ปฏิลาภา ปุริมตรสมาธินฺทฺริยา นิสฺสฏฺฐ โหติ. ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ อวิชฺชาย นิสฺสฏฺฐ โหติ, อวิชฺชาปริพาหา นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ นิสฺสฏฺฐ โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ นิสฺสฏฺฐ โหติ, ตโต ปณีตตรปญฺญินฺทฺริยสฺส ปฏิลาภา ปุริมตรปญฺญินฺทฺริยา นิสฺสฏฺฐ โหติ.

ปุพฺพภาเค ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ปฐมชฺฌานวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺฐานิ โหนฺติ, ปฐมชฺฌาเน ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ทุติยชฺฌานวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺฐานิ โหนฺติ, ทุติยชฺฌาเน ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ตติยชฺฌานวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺฐานิ โหนฺติ, ตติยชฺฌาเน ปญฺจหินฺทฺริเยหิ จตุตฺถชฺฌานวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺฐานิ โหนฺติ, จตุตฺถชฺฌาเน ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺฐานิ โหนฺติ, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา

---

[๑] ฉ.,เท. อุทฺธจฺจา

ปญฺจหินฺทฺริเยหิ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ. (๘)

อนิจฺจานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ทุกฺขานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ทุกฺขานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อนตฺตานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อนตฺตานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, นิพฺพิทานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ วิราคานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิราคานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ นิโรธานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, นิโรธานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ขยานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ขยานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ วยานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วยานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ วิปริณามานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิปริณามานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อนิมิตฺตานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ สุญฺญตานุปสฺสนาวเสน

ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, สุญฺญตานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อธิปญฺาธมฺมวิปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อธิปญฺาธมฺมวิปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ยถาภูตญาณทสฺสนวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, ยถาภูตญาณทสฺสเน ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อาทีนวานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อาทีนวานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ วิวฏฺฏนานุปสฺสนาวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย ปญฺจหินฺทฺริเยหิ โสตาปตฺติมคฺควเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ. (๑๘ - ๒๖)

โสตาปตฺติมคฺเค ปญฺจหินฺทฺริเยหิ โสตาปตฺติผลสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, โสตาปตฺติผลสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ สกทาคามิมคฺควเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, สกทาคามิมคฺเค ปญฺจหินฺทฺริเยหิ สกทาคามิผลสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, สกทาคามิผลสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อนาคามิมคฺควเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อนาคามิมคฺเค ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อนาคามิผลสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อนาคามิผลสมาปตฺติยา ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อรหตฺตมคฺควเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อรหตฺตมคฺเค ปญฺจหินฺทฺริเยหิ อรหตฺตผลสมาปตฺติวเสน ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ. (๘ - ๓๔)

นิกฺขมฺเม[๑] ปญฺจินฺทฺริยานิ กามจฺฉนฺทโต นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ, อพฺยาปาเท ปญฺจินฺทฺริยานิ พฺยาปาทโต นิสฺสฏฺานิ โหนฺติ,

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เนกฺขมฺเม

อาโลกสญฺญาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ถีนมิทฺธโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อวิกฺเขเป ปญฺจินฺทฺริยานิ อุทฺธจฺจโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ธมฺมววตฺถาเน ปญฺจินฺทฺริยานิ วิจิกิจฺฉาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ญาเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ อวิชฺชาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ปามุชฺเช ปญฺจินฺทฺริยานิ อรติยา นิสฺสฏานิ โหนฺติ.

ปฐมชฺฌาเน ปญฺจินฺทฺริยานิ นีวรเณหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ทุติยชฺฌาเน ปญฺจินฺทฺริยานิ วิตกฺกวิจาเรหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ตติยชฺฌาเน ปญฺจินฺทฺริยานิ ปีติยา นิสฺสฏานิ โหนฺติ, จตุตฺถชฺฌาเน ปญฺจินฺทฺริยานิ สุขทุกฺเขหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติยา ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา ปญฺจินฺทฺริยานิ อากาสานญฺจายตนสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อากิญฺจญฺญายตน-สมาปตฺติยา ปญฺจินฺทฺริยานิ วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปญฺจินฺทฺริยานิ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ.

อนิจฺจานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ นิจฺจสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ทุกฺขานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ สุขสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อนตฺตานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อตฺตสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, นิพฺพิทานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ นนฺทิยา นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิราคานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ราคโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, นิโรธานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ สมุทยโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อาทานโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ขยานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ฆนสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วยานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อายูหนโต นิสฺสฏานิ

โหนฺติ, วิปริณามานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ธุวสญฺญาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ นิมิตฺตโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ปณิธิยา นิสฺสฏานิ โหนฺติ, สุญฺญตานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อภินิเวสโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ สาราทานาภินิเวสโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ยถาภูตญาณทสฺสเน ปญฺจินฺทฺริยานิ สมฺโมหาภินิเวสโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อาทีนวานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อาลยาภินิเวสโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ อปฺปฏิสงฺขาย นิสฺสฏานิ โหนฺติ, วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย ปญฺจินฺทฺริยานิ สญฺโญคาภินิเวสโต นิสฺสฏานิ โหนฺติ.

โสตาปตฺติมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ ทิฏฺเจกฏฺเจหิ กิเลเสหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, สกทาคามิมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ โอฬาริเกหิ กิเลเสหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อนาคามิมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ อนุสหคเตหิ กิเลเสหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, อรหตฺตมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ สพฺพกิเลเสหิ นิสฺสฏานิ โหนฺติ, สพฺเพสญฺเญว ขีณาสวานํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺจินฺทฺริยานิ นิสฺสฏานิ เจว โหนฺติ สุนิสฺสฏานิ จ ปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธานิ จ.

อิเมหิ อสีติสตาการหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ โหติ, อิเมหิ อสีติสตาการหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิสฺสรณํ ปชานาติ.

ทุติโย สุตฺตนฺตนิทฺเทโส.

ปฐมภาณวาโร.

๓. ตติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๓๖] สาวตฺถีนิทานํ. ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ. กตมานิ ปญฺจ. สทฺธินฺทฺริยํ วิริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ.

กตฺถ จ ภิกฺขเว สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ เอตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

กตฺถ จ ภิกฺขเว วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ เอตฺถ วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

กตฺถ จ ภิกฺขเว สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ เอตฺถ สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

กตฺถ จ ภิกฺขเว สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ ฌาเนสุ เอตฺถ สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

กตฺถ จ ภิกฺขเว ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ อริยสจฺเจสุ เอตฺถ ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

[๔๓๗] จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ

วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

ก. ปเภทคณนนิทฺเทโส

[๔๓๘] จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. สปฺปุริสสํเสเว โสตาปตฺติยงฺเค อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธมฺมสฺสวเน โสตาปตฺติยงฺเค โยนิโสมนสิกาเร โสตาปตฺติยงฺเค ธมฺมานุธมฺม-ปฏิปตฺติยา โสตาปตฺติยงฺเค อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

[๔๓๙] จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย สมฺมปฺปธาเน

ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย สมฺมปฺปธาเน ฯเปฯ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย สมฺมปฺปธาเน ฯเปฯ อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สมฺมปฺปธาเน ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

[๔๔๐] จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. กาเย กายานุปสฺสนา-สติปฏฺฐาเน อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สตินฺทฺริยสฺส วเสน อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ฯเปฯ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ฯเปฯ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สตินฺทฺริยสฺส วเสน อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเจน

สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

[๔๔๑] จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. ปฐมชฺฌาเน อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ทุติยชฺฌาเน ฯเปฯ ตติยชฺฌาเน ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌาเน อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

[๔๔๒] จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. ทุกฺเข อริยสจฺเจ ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ทุกฺขสมุทเย อริยสจฺเจ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรเธ อริยสจฺเจ ฯเปน ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อริยสจฺเจ ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ

ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

ข. จริยวาโร

[๔๔๓] จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ ฌาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน กติหากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา. จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา. จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ ฌาเนสุ ฯเปฯ จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา.

[๔๔๔] จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา. สปฺปุริสสํเสเว โสตาปตฺติยงฺเค อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. สทฺธมฺมสฺสวเน โสตาปตฺติยงฺเค ฯเปฯ โยนิโสมนสิกาเร โสตาปตฺติยงฺเค ฯเปฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา

โสตาปตฺติยงฺเค อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา. จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺจพฺพา.

[๔๔๕] จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺจพฺพา. อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย สมฺมปฺปธาเน ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเจน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย สมฺมปฺปธาเน ฯเปฯ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย สมฺมปฺปธาเน ฯเปฯ อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สมฺมปฺปธาเน ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเจน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺจพฺพา. จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺจพฺพา.

[๔๔๖] จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺจพฺพา. กาเย

กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, สตินฺทฺริยสฺส วเสน อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ฯเปฯ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ฯเปฯ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, สตินฺทฺริยสฺส วเสน ฯเปฯ ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สตินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา.

[๔๔๗] จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา. ปฐมชฺฌาเน อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. ทุติยชฺฌาเน ฯเปฯ ตติยชฺฌาเน ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌาเน อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ฯเปฯ อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. จตูสุ ฌาเนสุ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา.

[๔๔๘] จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา. ทุกฺเข อริยสจฺเจ ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. ทุกฺขสมุทเย อริยสจฺเจ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรเธ อริยสจฺเจ ฯเปฯ ทุกฺขนิโรธาคามินิยา ปฏิปทาย อริยสจฺเจ ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยสฺส จริยา ทฏฺฐพฺพา. จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ จริยา ทฏฺฐพฺพา.

ค. จารวิหารนิทฺเทโส

[๔๔๙] จาโร จ วิหาโร จ อนุพุทฺโธ โหติ ปฏิวิทฺโธ. ยถา จรนฺตํ ยถา วิหรนฺตํ วิญฺญู สพฺรหฺมจารี คมฺภีเรสุ ฐาเนสุ โอกปฺเปยฺยุ๋ อทฺธา อยมายสฺมา ปตฺโต วา ปาปุณิสฺสติ วา.

จริยาติ อฏฺฐ จริยาโย. อิริยาปถจริยา, อายตนจริยา, สติจริยา, สมาธิจริยา, ญาณจริยา, มคฺคจริยา, ปตฺติจริยา, โลกตฺถจริยาติ.

อิริยาปถจริยาติ จตูสุ อิริยาปเถสุ. อายตนจริยาติ ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ. สติจริยาติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ.

สมาธิจริยาติ จตูสุ ฌาเนสุ. ญาณจริยาติ จตูสุ อริยสจฺเจสุ. มคฺคจริยาติ จตูสุ อริยมคฺเคสุ. ปตฺติจริยาติ จตูสุ สามญฺญผเลสุ. โลกตฺถจริยาติ ตถาคเตสุ อรหนฺเตสุ สมฺมาสมฺพุทฺเธสุ, ปเทโส[๑] ปจฺเจกพุทฺเธสุ, ปเทโส[๑] สาวเกสุ.[๒] อิริยาปถจริยา จ ปณิธิ-สมฺปนฺนานำ. อายตนจริยา จ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานำ. สติจริยา จ อปฺปมาทวิหารีนำ. สมาธิจริยา จ อธิจิตฺตมนุยุตฺตานำ. ญาณจริยา จ สมฺมาปฏิปนฺนานำ.[๓] ปตฺติจริยา จ อธิคตผลานำ. โลกตฺถจริยา จ ตถาคตานำ อรหนฺตานำ สมฺมาสมฺพุทฺธานำ, ปเทโส[๑] ปจฺเจกพุทฺธานำ, ปเทโส สาวกานำ. อิมา อฏฺฐ จริยาโย.

อปราปิ อฏฺฐ จริยาโย อธิมุจฺจนฺโต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหนฺโต วิริเยน จรติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สติยา จรติ, อวิกฺเขปำ กโรนฺโต สมาธินา จรติ, ปชานนฺโต ปญฺญาย จรติ, วิชานนฺโต วิญฺญาเณน[๔] จรติ. "เอวำ ปฏิปนฺโน[๕] วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรติ. "เอวำ ปฏิปนฺนสฺส[๖] กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตีติ อายตนจริยาย จรติ. อิมา อฏฺฐ จริยาโย.

อปราปิ อฏฺฐ จริยาโย. ทสฺสนจริยา จ สมฺมาทิฏฺฐิยา, อภินิโรปนจริยา จ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส, ปริคฺคหจริยา จ สมฺมาวาจาย, สมุฏฺฐานจริยา จ สมฺมากมฺมนฺตสฺส, โวทานจริยา จ สมฺมาอาชีวสฺส, ปคฺคหจริยา จ สมฺมาวายามสฺส, อุปฏฺฐานจริยา จ สมฺมาสติยา, อวิกฺเขปจริยา จ สมฺมาสมาธิสฺส. อิมา อฏฺฐ จริยาโย.

---

[๑] ฉ.,เท. ปเทเส อิ. ปเทสปจฺเจกพุทฺเธสุ ปเทสสาวเกสุ, เอวมุปริปิ.
[๒] สี. สพฺพเทโส ปจฺเจกพุทฺเธสุ สปฺปเทสุ สาวเกสุ
[๓] สี. สมาปตฺติสมฺปนฺนานำ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. วิญฺญาณจริยาย
[๕] ฉ.,เท.,อิ. ปฏิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตีติ อายตนจริยาย
[๖] ฉ.,เท. ปฏิปนฺโน วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย

[๔๕๐] วิหาโรติ อธิมุจฺจนฺโต สทฺธาย วิหรติ, ปคฺคณฺหนฺโต วิริเยน วิหรติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สติยา วิหรติ, อวิกฺเขปํ กโรนฺโต สมาธินา วิหรติ, ปชานนฺโต ปญฺญาย วิหรติ.

อนุพุทฺโธติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขฏฺโฐ อนุพุทฺโธ โหติ, วิริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหฏฺโฐ อนุพุทฺโธ โหติ, สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานฏฺโฐ อนุพุทฺโธ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อวิกฺเขปฏฺโฐ อนุพุทฺโธ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส ทสฺสนฏฺโฐ อนุพุทฺโธ โหติ.

ปฏิวิทฺโธติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขฏฺโฐ ปฏิวิทฺโธ โหติ, วิริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหฏฺโฐ ปฏิวิทฺโธ โหติ, สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานฏฺโฐ ปฏิวิทฺโธ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อวิกฺเขปฏฺโฐ ปฏิวิทฺโธ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส ทสฺสนฏฺโฐ ปฏิวิทฺโธ โหติ.

ยถา จรนฺตนฺติ เอวํ สทฺธาย จรนฺตํ เอวํ วิริเยน จรนฺตํ เอวํ สติยา จรนฺตํ เอวํ สมาธินา จรนฺตํ เอวํ ปญฺญาย จรนฺตํ.

ยถา วิหรนฺตนฺติ เอวํ สทฺธาย วิหรนฺตํ เอวํ วิริเยน วิหรนฺตํ เอวํ สติยา วิหรนฺตํ เอวํ สมาธินา วิหรนฺตํ เอวํ ปญฺญาย วิหรนฺตํ.

วิญฺญูติ วิญฺญู วิภาวี เมธาวี ปณฺฑิตา พุทฺธิสมฺปนฺนา.

สพฺรหฺมจารีติ เอกกมฺมํ เอกุทฺเทโส สมสิกฺขาตา.[๑]

คมฺภีเรสุ ฐาเนสูติ คมฺภีรานิ ฐานานิ วุจฺจนฺติ ฌานานิ จ วิโมกฺขา จ สมาธิ จ สมาปตฺติโย จ มคฺคา จ ผลานิ จ อภิญฺญาโย จ ปฏิสมฺภิทา จ.

โอกปฺเปยฺยุนฺติ สทฺทเหยฺยุ อธิมุจฺเจยฺยุ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สมสิกฺขตา

อทฺธาติ เอกำสวจนเมตำ นิสฺสำสยวจนเมตำ นิกฺกงฺขาวจนเมตำ[๑] อทฺวชฺฌวจนเมตำ[๒] อเทฺวฬฺหกวจนเมตำ นิยฺยานิกวจนเมตำ[๓] อปณฺณกวจนเมตำ[๔] อวตฺถาปนวจนเมตำ อทฺธาติ.

อายสฺมาติ ปิยวจนเมตำ ครุวจนเมตำ สคารว-สปฺปติสฺสาธิวจนเมตำ อายสฺมาติ.

ปตฺโต วาติ อธิคโต [๕] ปาปุณิสฺสติ วาติ อธิคมิสฺสติ [๕]

ตติโย สุตฺตนฺตนิทฺเทโส.

๔. จตุตฺถสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๕๑] ปริปุณฺณนิทานำ.[๖] ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ กตมานิ ปญฺจ สทฺธินฺทฺริยำ, วิริยินฺทฺริยำ, สตินฺทฺริยำ, สมาธินฺทฺริยำ, ปญฺญินฺทฺริยำ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ปญฺจินฺทฺริยานิ.

อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ กติหากาเรหิ [๗] ทฏฺฐพฺพานิ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ฉหากาเรหิ. เกนฏฺเจน ทฏฺฐพฺพานิ. อาธิปเตยฺยฏฺเจน, อาทิวิโสธนฏฺเจน, อธิมตฺตฏฺเจน, อธิฏฺฐานฏฺเจน, ปริยาทานฏฺเจน, ปติฏฺฐาปกฏฺเจน.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. นิกฺกงฺข- [๒] ฉ.,เท.,อิ. อเทฺวชฺฌ-
[๓] ฉ.,เท.,อิ. นิโยค-
[๔] สี. อาวชฺเฌวจนเมตำ อทฺวหกวจนเมตำ นิโยควจนเมตำ อปฺปกวจนเมตำ
[๕] ฉ.,เท. วา [๖] ฉ.,เท. ปุริมนิทานำ
[๗] ฉ.,เท. เกนฏฺเจน

ก. อาธิปเตยฺยฏฺฐนิทฺเทโส

[๔๕๒] กถํ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. อสฺสทฺธิยํ ปชหโต อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. โกสชฺชํ ปชหโต ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ปมาทํ ปชหโต อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สตินฺทฺริยสฺส วเสน อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อวิชฺชํ ปชหโต ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. [๑]

กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ

---

[๑] ฉ.,เท. ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน ปคฺคหาธิปเตยฺยฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, วิริยินฺทฺริยสฺส วเสน อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน อุปฏฺฐานาธิปเตยฺยฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สตินฺทฺริยสฺส วเสน อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน อวิกฺเขปาธิปเตยฺยฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหโต เนกฺขมฺมวเสน ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ.

พฺยาปาทํ ปชหโต อพฺยาปาทวเสน ฯเปฯ ถีนมิทฺธํ ปชหโต อาโลกสญฺญาวเสน ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหโต อรหตฺตมคฺควเสน อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหโต

อรหตฺตมคฺควเสน ทสฺสนาธิปเตยฺยฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. เอวํ อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. (๑)

ข. อาทิวิโสธนฏฺฐนิทฺเทโส

[๔๕๓] กถํ อาทิวิโสธนฏฺเจน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ อสฺสทฺธิยं[๑] สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา. ปคฺคหฏฺเจน วิริยินฺทฺริยํ โกสชฺชं สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ วิริยินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา. อุปฏฺฐานฏฺเจน สตินฺทฺริยํ ปมาทํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ สตินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา. อวิกฺเขปฏฺเจน สมาธินฺทฺริยํ อุทฺธจฺจํ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ สมาธินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา. ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ อวิชฺชं[๒] สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา. เนกฺขมฺเม ปญฺจินฺทฺริยานิ กามจฺฉนฺทำ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ปญฺจนฺนำ อินฺทฺริยานำ อาทิวิโสธนา. อพฺยาปาเท ปญฺจินฺทฺริยานิ พฺยาปาทำ สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ปญฺจนฺนำ อินฺทฺริยานำ อาทิวิโสธนา ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ สพฺพกิเลเส สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ปญฺจนฺนำ อินฺทฺริยานำ อาทิวิโสธนา. เอวำ อาทิวิโสธนฏฺเจน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. (๒)

---

[๑] ฉ.,เท. อสฺสทฺธิยสำวรฏฺเจน, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อวิชฺชาสำวรฏฺเจน

ค. อธิมตฺตฏฺฐนิทฺเทโส

[๔๕๔] กถํ อธิมตฺตฏฺเจน อินฺทฺริยานิ ทฏฺจพฺพานิ. สทฺธินฺทฺริยสฺส ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, อสฺสทฺธิยสฺส® ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, อสฺสทฺธิยปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺเจกฏฺฐานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโ อุปฺปชฺชติ, โอฬาริกานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, อณุสหคตานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ,® ฉนฺทวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ฉนฺทวเสน ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ฉนฺทวเสน ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปามุชฺชวเสน ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปีติวเสน ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปสฺสทฺธิวเสน สุขํ อุปฺปชฺชติ, สุขวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สุขวเสน โอภาโส อุปฺปชฺชติ, โอภาสวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โอภาสวเสน สํเวโค อุปฺปชฺชติ, สํเวควเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สํเวเชตฺวา จิตฺตํ สมาทหติ, สมาธิวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคหวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา ปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ. วิโมกฺขวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ.

®-® ทยฺ. อิเม ปาจา น ทิสฺสนฺติ.

วิมุตฺตตฺตา เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ภาวิตตฺตา ตโต ปณีตตเร วิวฏฺฏนฺติ, วิวฏฺฏนาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิวฏฺฏิตตฺตา ตโต โวสฺสชฺชติ,[๑] โวสฺสคฺควเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โวสฺสชฺชิตตฺตา ตโต นิรุชฺฌนฺติ, นิโรธวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. นิโรธวเสน เทฺว โวสฺสคฺคา: ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค จ. กิเลเส จ ขนฺเธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค. นิโรธนิพฺพานธาตุยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค. นิโรธวเสน อิเม เทฺว โวสฺสคฺคา. *อสฺสทฺธิยสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ อสฺสทฺธสทฺธิยปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, โอฬาริกานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, อณุสหคตานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, ฉนฺทวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ฉนฺทวเสน ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปามุชฺชวเสน ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปีติวเสน ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปสฺสทฺธิวเสน สุขํ อุปฺปชฺชติ, สุขวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สุขวเสน โอภาโส อุปฺปชฺชติ, โอภาสวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โอภาสวเสน สํเวโค อุปฺปชฺชติ, สํเวควเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สํเวเชตฺวา[๒] จิตฺตํ สมาทหติ, สมาธิวเสน

---

[๑] ฉ.,เท. โวสชฺชติ *** สฺยา. "อสทฺธิยสฺส ปหานาย ฯเปฯ เทฺว โวสฺสคฺคาติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ. [๒] อิ. สํเวชิตฺวา, เอวมุปริปิ.

สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคหวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา ปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, วิโมกฺขวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิมุตฺตตฺตา[๑] เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ภาวิตตฺตา ตโต ปณีตตเร วิวฏฺฏนฺติ, วิวฏฺฏนาวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิวฏฺฏิตตฺตา ตโต โวสฺสชฺชติ,[๒] โวสฺสคฺควเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โวสฺสชฺชิตตฺตา ตโต นิรุชฺฌนฺติ, นิโรธวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. นิโรธวเสน เทฺว โวสฺสคฺคา: ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทน-โวสฺสคฺโค จ. กิเลเส จ ขนฺเธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค. นิโรธนิพฺพานธาตุยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค. นิโรธวเสน อิเม เทฺว โวสฺสคฺคา.*

[๔๕๕] วิริยินฺทฺริยสฺส ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ โกสชฺชสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. โกสชฺชปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฯเปฯ สตินฺทฺริยสฺส ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฯเปฯ ปมาทสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ปมาทปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฯเปฯ สมาธินฺทฺริยสฺส ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ อุทฺธจฺจสฺส

---

[๑] สี. วิมุตฺตตฺถา

[๒] ฉ.,เท. โวสชฺชติ อิ. โวสฺสชฺชนฺติ

ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. อุทฺธจฺจปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ อวิชฺชาย ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. อวิชฺชาปริฬาหสฺส ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ทิฏฺเฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. โอฬาริกานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. อณุสหคตานํ กิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. สพฺพกิเลสานํ ปหานาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฉนฺทวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ฉนฺทวเสน ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปามุชฺชวเสน ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปีติวเสน ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ปสฺสทฺธิวเสน สุขํ อุปฺปชฺชติ, สุขวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สุขวเสน โอภาโส อุปฺปชฺชติ, โอภาสวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โอภาสวเสน สํเวโค อุปฺปชฺชติ, สํเวควเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สํเวเชตฺวา จิตฺตํ สมาทหติ, สมาธิวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา สมาหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคหวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ตถา ปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขาวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, วิโมกฺขวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิมุตฺตตฺตา เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน[๑] ภาวนาวเสน

---

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. ภาวิตตฺตา ตโต ปณีตตเร วิวฏฺฏนฺติ, วิวฏฺฏนาวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. วิวฏฺฏิตตฺตา ตโต โวสฺสชฺชนฺติ, โวสฺสคฺควเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. โวสฺสชฺชิตตฺตา ตโต นิรุชฺฌนฺติ, นิโรธวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. นิโรธวเสน เทฺว โวสฺสคฺคา: ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทน-โวสฺสคฺโค จ. กิเลเส จ ขนฺเธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค. นิโรธนิพฺพานธาตุยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค. นิโรธวเสน อิเม เทฺว โวสฺสคฺคา. เอวํ อธิมตฺตฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

ทุติยภาณวาโร.

ฆ. อธิฏฺฐานฏฺฐนิทฺเทโส

[๔๕๖] กถํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. สทฺธินฺทฺริยสฺส ภาวนาย ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ, ฉนฺทวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิฏฺฐาติ. ฉนฺทวเสน ปามุชฺชํ อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน สทฺธาวเสน สทฺธินฺทฺริยํ อธิฏฺฐาติ ฯเปฯ เอวํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

[๔๕๗] กถํ ปริยาทานฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ อสฺสทฺธิยํ ปริยาทิยติ, อสฺสทฺธิยปริฬาหํ ปริยาทิยติ. ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ โกสชฺชํ ปริยาทิยติ, โกสชฺชปริฬาหํ ปริยาทิยติ. อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ ปมาทํ ปริยาทิยติ, ปมาทปริฬาหํ ปริยาทิยติ. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ

อุทฺธจฺจํ ปริยาทิยติ, อุทฺธจฺจปริฬาหํ ปริยาทิยติ. ทสฺสนฏฺเฐน ปญฺญินฺทฺริยํ อวิชฺชํ ปริยาทิยติ, อวิชฺชาปริฬาหํ ปริยาทิยติ. เนกฺขมฺเม ปญฺจินฺทฺริยานิ กามจฺฉนฺทํ ปริยาทิยนฺติ. อพฺยาปาเท ปญฺจินฺทฺริยานิ พฺยาปาทํ ปริยาทิยนฺติ. อาโลกสญฺญาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ถีนมิทฺธํ ปริยาทิยนฺติ. อวิกฺเขเป ปญฺจินฺทฺริยานิ อุทฺธจฺจํ ปริยาทิยนฺติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเค ปญฺจินฺทฺริยานิ สพฺพกิเลเส ปริยาทิยนฺติ. เอวํ ปริยาทานฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

ง. ปติฏฺฐาปกฏฺฐนิทฺเทโส

[๔๕๘] กถํ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ. สทฺโธ สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺเข ปติฏฺฐาเปติ, สทฺธสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺเข ปติฏฺฐาเปติ. วิริยวา วิริยินฺทฺริยํ ปคฺคเห ปติฏฺฐาเปติ, วิริยวโต วิริยินฺทฺริยํ ปคฺคเห ปติฏฺฐาเปติ. สติมา สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐาเน ปติฏฺฐาเปติ, สติมโต สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐาเน ปติฏฺฐาเปติ. สมาหิโต สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขเป ปติฏฺฐาเปติ, สมาหิตสฺส สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขเป ปติฏฺฐาเปติ. ปญฺญวา ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสเน ปติฏฺฐาเปติ, ปญฺญวโต ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสเน ปติฏฺฐาเปติ. โยคาวจโร ปญฺจินฺทฺริยานิ เนกฺขมฺเม ปติฏฺฐาเปติ, โยคาวจรสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ เนกฺขมฺเม ปติฏฺฐาเปนฺติ. โยคาวจโร ปญฺจินฺทฺริยานิ อพฺยาปาเท ปติฏฺฐาเปติ, โยคาวจรสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ อพฺยาปาเท ปติฏฺฐาเปนฺติ. โยคาวจโร ปญฺจินฺทฺริยานิ อาโลกสญฺญาย ปติฏฺฐาเปติ, โยคาวจรสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ อาโลกสญฺญาย ปติฏฺฐาเปนฺติ. โยคาวจโร

ปญฺจินฺทฺริยานิ อวิกฺเขเป ปติฏฺฐาเปติ, โยคาวจรสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ อวิกฺเขเป ปติฏฺฐาเปนฺติ ฯเปฯ โยคาวจโร ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺเค ปติฏฺฐาเปติ, โยคาวจรสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺเค ปติฏฺฐาเปนฺติ. เอวํ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน อินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ.

จตุตฺโถ สุตฺตนฺตนิทฺเทโส.

๕. อินฺทฺริยสโมธานํ

[๔๕๙] ปุถุชฺชโน สมาธึ ภาเวนฺโต[๑] กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, เสกฺโข สมาธึ ภาเวนฺโต กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, วีตราโค สมาธึ ภาเวนฺโต กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ. ปุถุชฺชโน สมาธึ ภาเวนฺโต สตฺตหิ อากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, เสกฺโข สมาธึ ภาเวนฺโต อฏฺฐหิ อากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, วีตราโค สมาธึ ภาเวนฺโต ทสหิ อากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

[๔๖๐] ปุถุชฺชโน สมาธึ ภาเวนฺโต[๒] กตเมหิ สตฺตหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อาวชฺชิตตฺตา อารมฺมณุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สมถนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ปคฺคหนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อวิกฺเขปุปฏฺฐานกุสโล โหติ, โอภาสุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สมฺปหํสนุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อุเปกฺขุปฏฺฐานกุสโล โหติ. ปุถุชฺชโน สมาธึ ภาเวนฺโต อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

เสกฺโข สมาธึ ภาเวนฺโต กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อาวชฺชิตตฺตา อารมฺมณุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สมถนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ปคฺคหนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ,

---

[๑] อิ. ภาวยนฺโต, เอวมุปริปิ.

[๒] ฉ.,เท.,อิ. วิมุตฺตูปฏฺฐานกุสโล, เอวมุปริปิ.

อวิกฺเขปปฺปฏฺฐานกุสโล โหติ, โอภาสุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สมฺปหํสนุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อุเปกฺขุปฏฺฐานกุสโล โหติ, เอกตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ. เสกฺโข สมาธึ ภาเวนฺโต อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

วีตราโค สมาธึ ภาเวนฺโต กตเมหิ ทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อาวชฺชิตตฺตา อารมฺมณุปฏฺฐานกุสโล โหติ ฯเปฯ เอกตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ฌาณุปฏฺฐานกุสโล โหติ, จิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วีตราโค สมาธึ ภาเวนฺโต อิเมหิ ทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

[๔๖๑] ปุถุชฺชโน วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กติหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ, เสกฺโข วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กติหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วีตราโค วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต กติหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กติหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

ปุถุชฺชโน วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต นวหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, นวหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. เสกฺโข วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต ทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วีตราโค วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต ทฺวาทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ทฺวาทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

[๔๖๒] ปุถุชฺชโน วิปสฺสนํ ภาเวนฺโต กตเมหิ นวหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กตเมหิ นวหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อนิจฺจโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, นิจฺจโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. ทุกฺขโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สุขโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

อนตฺตโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อตฺตโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. ขยโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ฆนโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วยโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อายุหนานุปฏฺฐานกุสโล[๑] โหติ. วิปริณามุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ธุวโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, นิมิตฺตานุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อปฺปณิหิตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ปณิธานุปฏฺฐานกุสโล[๒] โหติ, สุญฺญตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อภินิเวสานุปฏฺฐานกุสโล โหติ. ปุถุชฺชโน วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต อิเมหิ นวหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อิเมหิ นวหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

เสกฺโข วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต กตเมหิ ทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กตเมหิ ทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. เสกฺโข[๓] วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต[๓] อนิจฺจโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, นิจฺจโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ ฯเปฯ สุญฺญตุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อภินิเวสานุปฏฺฐานกุสโล โหติ, ญาณุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อญฺญาณานุปฏฺฐานกุสโล โหติ, เสกฺโข วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต อิเมหิ ทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อิเมหิ ทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

วีตราโค วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต กตเมหิ ทฺวาทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, กตเมหิ ทฺวาทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ. อนิจฺจโต อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, นิจฺจโต อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ ฯเปฯ ญาณุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อญฺญาณานุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วิสญฺโญคุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สญฺโญคานุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อายูหนานุปฏฺฐานกุสโล
[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปณิธิอนุปฏฺฐานกุสโล
[๓-๓] ฉ.,เท.,อิ. อิเม ปาจา น ทิสฺสนฺติ.

นิโรธุปฏฺฐานกุสโล โหติ, สงฺขารานุปฏฺฐานกุสโล โหติ. วีตราโค วิปสฺสนำ ภาเวนฺโต อิเมหิ ทฺวาทสหากาเรหิ อุปฏฺฐานกุสโล โหติ, อิเมหิ ทฺวาทสหากาเรหิ อนุปฏฺฐานกุสโล โหติ.

อาวชฺชิตตฺตา อารมฺมณุปฏฺฐานกุสลวเสน อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ โคจรญฺจ ปชานาติ. สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ ฯเปฯ ธมฺเม สโมธาเนติ. โคจรญฺจ ปชานาติ. สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ.

[๔๖๓] อินฺทฺริยานิ สโมธาเนตีติ กถำ อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ. อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยำ สโมธาเนติ ฯเปฯ สมถนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ปคฺคหนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อวิกฺเขปุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ โอภาสูปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ สมฺปหำสนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อุเปกฺขุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ เอกตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน[๑] ฯเปฯ ญาณุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ จิตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน[๒] ฯเปฯ

อนิจฺจโต อุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ นิจฺจโต อนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ทุกฺขโต อุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ สุขโต อนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อนตฺตโต อุปฏฺฐานกุสลวเนน ฯเปฯ อตฺตโต อนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ขยโต อุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ฆนโต อนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ วยโต อุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อายูหนานุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ วิปริณามุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ธุวโต อนุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ นิมิตฺตานุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อปฺปณิหิตุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ปณิธานุปฏฺฐานกุสลวเสน[๓] ฯเปฯ สุญฺญตุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ

---

[๑] สฺยา. เอกตฺตุปฏฺฐานกุสลวเสน
[๒] ฉ.,เท.,อิ. วิมุตฺตูปฏฺฐานกุสลวเสน
[๒] ฉ.,เท. ปณิธิอนุปฏฺฐานกุสลวเสน

อภินิเวสานุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ ญาณุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ อญฺญาณานุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ วิสญฺโญคุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ สญฺโญคานุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ นิโรธุปฏฺฐานกุสลวเสน ฯเปฯ สงฺขารานุปฏฺฐานกุสลวเสน อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ. โคจรญฺจ ปชานาติ. สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ.

[๔๖๔] จตุสฏฺฐิยา อากาเรหิ ติณฺณนฺนํ อินฺทฺริยานํ วสีภาวตาปญฺญา อาสวานํ ขเย ญาณํ กตเมสํ ติณฺณนฺนํ อินฺทฺริยานํ. อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส อญฺญินฺทฺริยสฺส อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ กติ ฐานานิ คจฺฉติ. อญฺญินฺทฺริยํ กติ ฐานานิ คจฺฉติ. อญฺญาตาวินฺทฺริยํ กติ ฐานานิ คจฺฉติ. อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ เอกํ ฐานํ คจฺฉติ, โสตาปตฺติมคฺคํ. อญฺญินฺทฺริยํ ฉ ฐานานิ คจฺฉติ, โสตาปตฺติผลํ สกทาคามิมคฺคํ สกทาคามิผลํ อนาคามิมคฺคํ อนาคามิผลํ อรหตฺตมคฺคํ. อญฺญาตาวินฺทฺริยํ เอกํ ฐานํ คจฺฉติ, อรหตฺตผลํ.

[๔๖๕] โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขปริวารํ โหติ. วิริยินฺทฺริยํ ปคฺคหปริวารํ โหติ. สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานปริวารํ โหติ. สมาธินฺทฺริยํ อวิกฺเขปปริวารํ โหติ. ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนปริวารํ โหติ. มนินฺทฺริยํ วิชานนปริวารํ โหติ. โสมนสฺสินฺทฺริยํ อภินนฺทนปริวารํ[๑] โหติ. ชีวิตินฺทฺริยํ ปวตฺต-สนฺตตาธิปเตยฺยปริวารํ โหติ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ชาตา ธมฺมา จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ สพฺเพว กุสลา โหนฺติ. สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ. สพฺเพว นิยฺยานิกา โหนฺติ. สพฺเพว อปจยคามิโน

[๑] ฉ.,เท. อภิสนฺทนปริวารํ

โหนฺติ. สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ. สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺฐินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปริวารา โหนฺติ, นิสฺสยปริวารา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปริวารา โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ ปริวารา จ.

โสตาปตฺติผลกฺขเณ ฯเปฯ

อรหตฺตผลกฺขเณ อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺข-ปริวารํ โหติ ฯเปฯ ชีวิตินฺทฺริยํ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยปริวารํ โหติ. อรหตฺตผลกฺขเณ ชาตา ธมฺมา สพฺเพว อพฺยากตา โหนฺติ, จเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ สพฺเพว อนาสวา โหนฺติ, สพฺเพว โลกุตฺตรา โหนฺติ สพฺเพว นิพฺพานารมฺมณา โหนฺติ. อรหตฺตผลกฺขเณ อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส อิมานิ อฏฺฐินฺทฺริยานิ สหชาตปริวารา โหนฺติ ฯเปฯ เตว ตสฺส อาการา เจว โหนฺติ ปริวารา จ. อิติ อิมานิ อฏฺจฏฺจกานิ จตุสฏฺฐี โหนฺติ.

[๔๖๖] อาสวาติ กตเม เต อาสวา. กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว.

กตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. โสตาปตฺติมคฺเคน อนวเสโส ทิฏฺฐาสโว ขียติ, อปายคมนีโย กามาสโว ขียติ, อปายคมนีโย ภวาสโว ขียติ, อปายคมนีโย อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริโก กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ. อนาคามิมคฺเคน อนวเสโส กามาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ ภวาสโว ขียติ, ตเทกฏฺโฐ อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต

อาสวา ขียนฺติ. อรหตฺตมคฺเคน อนวเสโส ภวาสโว ขียติ อนวเสโส อวิชฺชาสโว ขียติ, เอตฺเถเต อาสวา ขียนฺติ.

น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ
อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ
สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ[๑]
ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขูติ.

สมนฺตจกฺขูติ เกนตฺเถน สมนฺตจกฺขุ. จุทฺทส พุทฺธญาณานิ. ทุกฺเข ญาณํ พุทฺธญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ พุทฺธญาณํ ฯเปฯ สพฺพญฺญุตญาณํ พุทฺธญาณํ, อนาวรณํ[๒] พุทฺธญาณํ, อิมานิ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ. อิเมสํ จุทฺทสนฺนํ พุทฺธญาณานํ อฏฺฐ ญาณานิ สาวกสาธารณานิ ฉ ญาณานิ อสาธารณานิ สาวเกหิ.

[๔๖๗] ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโฐ ญาโต, อญฺญาโต ทุกฺขฏฺโฐ นตฺถีติ สมนฺตจกฺขุ, ยํ สมนฺตจกฺขุ, ตํ ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ. ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโฐ ทิฏฺโฐ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย, อผสฺสิโต ปญฺญาย ทุกฺขฏฺโฐ นตฺถีติ สมนฺตจกฺขุ, ยํ สมนฺตจกฺขุ, ตํ ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ. ยาวตา สมุทยสฺส สมุทยฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา นิโรธสฺส นิโรธฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา มคฺคสฺส มคฺคฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา

---

[๑] "เญยฺยนฺติปิ ปาโฐ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. อนาวรณญาณํ

ธมฺมปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺเต ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา ยมกปาฏิหิเร ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา สเทวกสฺส โลกสฺส สมารกสฺส สพฺรหฺมกสฺส สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ญาตํ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย, อผสฺสิตํ ปญฺญาย นตฺถีติ สมนฺตจกฺขุ. ยํ สมนฺตจกฺขุ[๑] ตํ ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหฏฺเฐน วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมาธินฺทฺริยํ.

สทฺทหนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต สทฺทหติ. สทฺทหนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต สทฺทหติ, ปคฺคณฺหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต ปคฺคณฺหาติ. ปคฺคณฺหนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต ปคฺคณฺหาติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต อุปฏฺฐาเปติ. อุปฏฺฐาเปนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ. สมาทหนฺโต ปชานาติ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สมนฺตจกฺขุ

ปชานนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สมาทหติ. ปชานนฺโต สทฺทหติ, สทฺทหนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคณฺหนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต อุปฏฺฐาเปติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต ปชานาติ, ปชานนฺโต สมาทหติ, สมาทหนฺโต ปชานาติ.

สทฺทหิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา สทฺทหิตํ. ปคฺคหิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา ปคฺคหิตํ. อุปฏฺฐาปิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ. สมาทปิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา สมาทหิตํ, สมาทหิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา สมาทหิตํ. ปชานิตตฺตา สทฺทหิตํ, สทฺทหิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา ปคฺคหิตํ, ปคฺคหิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา อุปฏฺฐาปิตํ, อุปฏฺฐาปิตตฺตา ปชานิตํ, ปชานิตตฺตา สมาทปิตํ, สมาทปิตตฺตา ปชานิตํ.

ยํ พุทฺธจกฺขุ,[๑] ตํ พุทฺธญาณํ. ยํ พุทฺธญาณํ, ตํ

[๑] ฉ.,เท.,อิ. พุทฺธจกฺขุ, เอวมุปริปิ.

พุทฺธจกฺขุ. เยน จกฺขุนา ตถาคโต สตฺเต ปสฺสติ อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย อปฺเปกจฺเจ ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน อปฺเปกจฺเจ น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน.

[๔๖๘] อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเขติ สทฺโธ ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล มหารชกฺโข, อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, กุสีโต ปุคฺคโล มหารชกฺโข, อุปฏฺฐิตสฺสติ ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, มุฏฺฐสฺสติ ปุคฺคโล มหารชกฺโข, สมาหิโต ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, อสมาหิโต ปุคฺคโล มหารชกฺโข, ปญฺญวา ปุคฺคโล อปฺปรชกฺโข, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล มหารชกฺโข.

ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเยติ สทฺโธ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย ฯเปฯ ปญฺญวา ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล มุทินฺทฺริโย.

สฺวากาเร ทฺวากาเรติ สทฺโธ ปุคฺคโล สฺวากาโร, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล ทฺวากาโร ฯเปฯ ปญฺญวา ปุคฺคโล สฺวากาโร, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล ทฺวากาโร.

สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเยติ สทฺโธ ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย ฯเปฯ ปญฺญวา ปุคฺคโล สุวิญฺญาปโย, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล ทุวิญฺญาปโย.

อปฺเปกจฺเจ ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน อปฺเปกจฺเจ น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโนติ สทฺโธ ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, อสฺสทฺโธ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, อารทฺธวิริโย ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, กุสีโต ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี

ฯเปฯ ปญฺญวา ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, ทุปฺปญฺโญ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี.

โลโกติ ขนฺธโลโก ธาตุโลโก อายตนโลโก วิปตฺติภวโลโก วิปตฺติสมฺภวโลโก สมฺปตฺติภวโลโก สมฺปตฺติสมฺภวโลโก.

เอโก โลโก, สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา. เทฺว โลกา. นามญฺจ รูปญฺจ. ตโย โลกา, ติสฺโส เวทนา. จตฺตาโร โลกา, จตฺตาโร อาหารา. ปญฺจ โลกา, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา. ฉ โลกา, ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ. สตฺต โลกา, สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย. อฏฺฐ โลกา, อฏฺฐ โลกธมฺมา. นว โลกา, นว สตฺตาวาสา. ทส โลกา, ทสายตนานิ. ทฺวาทส โลกา, ทฺวาทสายตนานิ. อฏฺฐารส โลกา, อฏฺฐารส ธาตุโย.

วชฺชนฺติ สพฺเพ กิเลสา วชฺชา, สพฺเพ ทุจฺจริตา วชฺชา, สพฺเพ อภิสงฺขารา วชฺชา, สพฺเพ ภวคามิกมฺมา วชฺชา. อิติ อิมสฺมิญฺจ โลเก อิมสฺมิญฺจ วชฺเช ติพฺพา ภยสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ. เสยฺยถาปิ อุกฺขิตฺตาสิเก วธเก อิเมหิ ปญฺญาสาย อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ.

ตติยภาณวาโร.

อินฺทฺริยกถา นิฏฺฐิตา.

๕. วิโมกฺขกถา

อุทฺเทโส

[๔๖๙] ปริปุณฺณนิทานา.[๑] ตโยเม ภิกฺขเว วิโมกฺขา. กตเม ตโย สุญฺญโต วิโมกฺโข, อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อิเม [๒] ภิกฺขเว ตโย วิโมกฺขา.

อปิจ อฏฺฐสฏฺฐี วิโมกฺขา. สุญฺญโต วิโมกฺโข, อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข, อชฺฌตฺตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข, พหิทฺธาวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข, ทุภโตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข, อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา, พหิทฺธาวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา, ทุภโตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. อชฺฌตฺตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา, พหิทฺธาวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา, ทุภโตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา, อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา[๓] ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา, พหิทฺธาวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา, ทุภโตวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. รูปี รูปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข, อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข, "สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหตีติ วิโมกฺโข. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข, สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข. สมยวิโมกฺโข, อสมยวิโมกฺโข, สามยิโก วิโมกฺโข, อสามยิโก วิโมกฺโข, กุปฺโป วิโมกฺโข, อกุปฺโป วิโมกฺโข. โลกิโย วิโมกฺโข, โลกุตฺตโร วิโมกฺโข,

---

[๑] ฉ.,เท. ปุริมนิทานํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. โข

[๓] สี. อชฺฌตฺตวุฏฺฐานปฏิปฺปสฺสทฺธี, เอวมุปริปิ. ฉ.,เท. อชฺฌตฺตวุฏฺฐานปฏิปฺปสฺสทฺธิ

สาสโว วิโมกฺโข, อนาสโว วิโมกฺโข. สามิโส วิโมกฺโข, นิรามิโส วิโมกฺโข, นิรามิสตโร วิโมกฺโข, ปณิหิโต วิโมกฺโข, อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข, ปณิหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิโมกฺโข, สญฺญุตฺโต วิโมกฺโข, วิสญฺญุตฺโต วิโมกฺโข, เอกตฺตวิโมกฺโข, นานตฺตวิโมกฺโข, สญฺญาวิโมกฺโข, ญาณวิโมกฺโข, สีติสิยาวิโมกฺโข, ฌานวิโมกฺโข, อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. (๗๕)

นิทฺเทโส

[๔๗๐] กตโม สุญฺญโต วิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ "สุญฺญมิทำ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วาติ. โส ตตฺถ อภินิเวสำ น กโรตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. อยำ สุญฺญโต วิโมกฺโข.

กตโม อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ "สุญฺญมิทำ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วาติ. โส ตตฺถ นิมิตฺตำ น กโรตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อยำ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข.

กตโม อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ "สุญฺญมิทำ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วาติ. โส ตตฺถ ปณิธึ น กโรตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อยำ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข.

กตโม อชฺฌตฺตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ. อยำ อชฺฌตฺตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข.

กตโม พหิทฺธาวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข. จตสฺโส อรูปสมาปตฺติโย. อยํ พหิทฺธาวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข.

กตโม ทุภโตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข. จตฺตาโร อริยมคฺคา. อยํ ทุภโตวุฏฺฐาโน วิโมกฺโข.

[๔๗๑] กตเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. ปฐมชฺฌานํ นีวรเณหิ วุฏฺฐาติ. ทุติยชฺฌานํ วิตกฺกวิจาเรหิ วุฏฺฐาติ. ตติยชฺฌานํ ปีติยา วุฏฺฐาติ. จตุตฺถชฺฌานํ สุขทุกฺเขหิ วุฏฺฐาติ. อิเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔)

กตเม พหิทฺธาวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติ รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย วุฏฺฐาติ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติ อากาสานญฺจายตนสญฺญาย วุฏฺฐาติ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย วุฏฺฐาติ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย วุฏฺฐาติ. อิเม พหิทฺธาวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔-๘)

กตเม ทุภโตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. โสตาปตฺติมคฺโค สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสา ทิฏฺฐานุสยา วิจิกิจฺฉานุสยา วุฏฺฐาติ. ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. สกทาคามิมคฺโค โอฬาริกา กามราค-สญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา โอฬาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ. ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. อนาคามิมคฺโค อณุสหคตา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วุฏฺฐาติ. ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ.

พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. อรหตฺตมคฺโค รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา อวิชฺชาย มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชฺชานุสยา วุฏฺฐาติ. ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ. อิเม ทุภโตวุฏฺฐานา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๑๒)

[๔๗๒] กตเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. ปฐมชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ. ทุติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ ตติยชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ. อิเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๑๖)

กตเม พหิทฺธาวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺตึ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ. อิเม พหิทฺธาวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๒๐)

กตเม ทุภโตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา. สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ อนาคามิมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา. อิเม ทุภโตวุฏฺฐานานํ อนุโลมา จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๒๔)

[๔๗๓] กตเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. ปจมชฺฌานสฺส ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา. ทุติยชฺฌานสฺส ฯเปฯ ตติยชฺฌานสฺส ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานสฺส ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา. อิเม อชฺฌตฺตวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๒๘)

กตเม พหิทฺธาวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา. อิเม พหิทฺธาวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๓๒)

กตเม ทุภโตวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. โสตาปตฺติมคฺคสฺส โสตาปตฺติผลํ, สกทาคามิมคฺคสฺส สกทาคามิผลํ, อนาคามิมคฺคสฺส อนาคามิผลํ, อรหตฺตมคฺคสฺส อรหตฺตผลํ. อิเม ทุภโตวุฏฺฐานา ปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตาโร วิโมกฺขา. (๔ - ๓๖)

[๔๗๔] กถํ รูปี รูปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข. อิเธกจฺโจ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ นีลนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, นีลสญฺญํ ปฏิลภติ, โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา พหิทฺธา นีลนิมิตฺเต จิตฺตํ อุปสํหรติ, นีลสญฺญํ ปฏิลภติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส เอวํ โหติ “อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ อุภยมิทํ รูปนฺติ รูปสญฺญี โหติ. อิเธกจฺโจ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ ปีตนิมิตฺตํ

ฯเปฯ โลหิตนิมิตฺตํ ฯเปฯ โอทาตนิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, โอทาตสญฺญํ ปฏิลภติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา พหิทฺธา โอทาตนิมิตฺเต จิตฺตํ อุปสํหรติ, โอทาตสญฺญํ ปฏิลภติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส เอวํ โหติ "อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ อุภยมิทํ รูปนฺติ รูปสญฺญี โหติ. เอวํ รูปี รูปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข. (๓๗)

[๔๗๕] กถํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข. อิเธกจฺโจ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ นีลนิมิตฺตํ น มนสิ กโรติ, นีลสญฺญํ น ปฏิลภติ. พหิทฺธา นีลนิมิตฺเต จิตฺตํ อุปสํหรติ, นีลสญฺญํ ปฏิลภติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส เอวํ โหติ "อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี[๑] พหิทฺธา รูปมิทนฺติ รูปสญฺญี โหติ. อิเธกจฺโจ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ ปีตนิมิตฺตํ ฯเปฯ โลหิตนิมิตฺตํ ฯเปฯ โอทาตนิมิตฺตํ น มนสิ กโรติ, โอทาตสญฺญํ น ปฏิลภติ. พหิทฺธา โอทาตนิมิตฺเต จิตฺตํ อุปสํหรติ, โอทาตสญฺญํ ปฏิลภติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา

[๑] ฉ.,เท. อรูปี

อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส เอวํ โหติ "อชฺฌตฺตํ อรูปี พหิทฺธา รูปมิทนฺติ รูปสญฺญี โหติ. เอวํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ

วิโมกฺโข. (๓๘)

[๔๗๖] กถํ "สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหตีติ วิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ. ตถา จตุตฺถํ. อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเฌน[๑] ผริตฺวา วิหรติ, เมตฺตาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ. กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ฯเปฯ กรุณาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ. มุทิตาสหคเตน เจตสา ฯเปฯ มุทิตาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ. อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ ฯเปฯ อุเปกฺขาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ. เอวํ "สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหตีติ วิโมกฺโข. (๓๙)

[๔๗๗] กตโม อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๐)

กตโม วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ วิญฺญาณญฺจายตน-สมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๑)

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อพฺยาปชฺเชน, เอวมุปริปิ.

กตโม อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "นตฺถิ กิญฺจี"ติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๒)

กตโม เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๓)

กตโม สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข. อิธ ภิกฺขุ สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๔)

[๔๗๘] กตโม สมยวิโมกฺโข. จตฺตาริ [๑] ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ สมยวิโมกฺโข. (๔๕)

กตโม อสมยวิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ อสมยวิโมกฺโข. (๔๖)

กตโม สามยิโก วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ สามยิโก วิโมกฺโข. (๔๗)

กตโม อสามยิโก วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ อสามยิโก วิโมกฺโข. (๔๘)

กตโม กุปฺโป วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ กุปฺโป วิโมกฺโข. (๔๙)

กตโม อกุปฺโป วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ อกุปฺโป วิโมกฺโข. (๕๐)

กตโม โลกิโย วิโมกฺโข. จตฺตาริ [๑] ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ โลกิโย วิโมกฺโข. (๕๑)

---

[๑] ฉ.,เท. จ

กตโม โลกุตฺตโร วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ โลกุตฺตโร วิโมกฺโข. (๕๒)

กตโม สาสโว วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ สาสโว วิโมกฺโข. (๕๓)

กตโม อนาสโว วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ อนาสโว วิโมกฺโข. (๕๔)

[๔๗๙] กตโม สามิโส วิโมกฺโข. รูปปฏิสญฺญุตฺโต[๑] วิโมกฺโข. อยํ สามิโส วิโมกฺโข. (๕๕)

กตโม นิรามิโส วิโมกฺโข. อรูปปฏิสญฺญุตฺโต วิโมกฺโข. อยํ นิรามิโส วิโมกฺโข. (๕๖)

กตโม นิรามิสตโร[๒] วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ นิรามิสตโร วิโมกฺโข. (๕๗)

กตโม ปณิหิโต วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ ปณิหิโต วิโมกฺโข.

กตโม อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. (๕๘)

กตโม ปณิหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิโมกฺโข. ปจมชฺฌานสฺส ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา. อยํ ปณิหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิโมกฺโข. (๕๙)

กตโม สญฺญุตฺโต วิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ สญฺญุตฺโต วิโมกฺโข. (๖๐)

---

[๑] ฉ.,เท. รูปปฺปฏิสญฺญุตฺโต, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. นิรามิสานิรามิสตโร วิโมกฺโข, เอวมุปริปิ.

กตโม วิสญฺญุตฺโต วิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ วิสญฺญุตฺโต วิโมกฺโข. (๖๑)

กตโม เอกตฺตวิโมกฺโข. จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ. อยํ เอกตฺตวิโมกฺโข. (๖๒)

กตโม นานตฺตวิโมกฺโข. จตฺตาริ ฌานานิ จตสฺโส จ อรูปสมาปตฺติโย. อยํ นานตฺตวิโมกฺโข. (๖๓)

[๔๘๐] กตโม สญฺญาวิโมกฺโข. สิยา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข ทส สญฺญาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สญฺญาวิโมกฺขา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ สุขโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อตฺตโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ นนฺทิยา สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, วิราคานุปสฺสนาญาณํ ราคโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, นิโรธานุปสฺสนาญาณํ สมุทยโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อาทานโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ นิมิตฺตโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข, สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข ทส สญฺญาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สญฺญาวิโมกฺขา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข ทส สญฺญาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สญฺญาวิโมกฺขา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข ทส สญฺญาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สญฺญาวิโมกฺขา เอโก สญฺญาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. อยํ สญฺญาวิโมกฺโข. (๖๔)

[๔๘๑] กตโม ญาณวิโมกฺโข. สิยา เอโก ญาณวิโมกฺโข ทส ญาณวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส ญาณวิโมกฺขา เอโก ญาณวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. อนิจฺจานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ นิจฺจโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, ทุกฺขานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ สุขโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, อนตฺตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ อตฺตโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, นิพฺพิทานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ นนฺทิยา สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, วิราคานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ ราคโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, นิโรธานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ สมุทยโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา

ยถาภูตํ ญาณํ อาทานโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, อนิมิตฺตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ นิมิตฺตโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, อปฺปณิหิตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ ปณิธิยา สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข, สุญฺญตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ อภินิเวสโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกโข. เอวํ สิยา เอโก ญาณวิโมกฺโข ทส ญาณวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส ญาณวิโมกฺขา เอโก ญาณวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ นิจฺจโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป สุญฺญตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ อภินิเวสโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก ญาณวิโมกฺโข ทส ญาณวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส ญาณวิโมกฺขา เอโก ญาณวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ นิจฺจโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนา ยถาภูตํ ญาณํ อภินิเวสโต สมฺโมหา อญฺญาณา มุจฺจตีติ ญาณวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก ญาณวิโมกฺโข ทส ญาณวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส ญาณวิโมกฺขา เอโก ญาณวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. อยํ ญาณวิโมกฺโข. (๖๕)

[๔๘๒] กตโม สีติสิยาวิโมกฺโข. สิยา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข ทส สีติสิยาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สีติสิยาวิโมกฺขา เอโก

สีติสิยาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. อนิจฺจานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. ทุกฺขานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ สุขโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. อนตฺตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ อตฺตโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. นิพฺพิทานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ นนฺทิยา สนฺตาป-ปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. วิราคานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ ราคโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. นิโรธานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ สมุทยโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ อาทานโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ นิมิตฺตโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. อปฺปณิหิตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ ปณิธิยา สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. สุญฺญตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ อภินิเวสโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข ทส สีติสิยาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สีติสิยาวิโมกฺขา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป สุญฺญตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ อภินิเวสโต

สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข ทส สีติสิยาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สีติสิยาวิโมกฺขา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนา อนุตฺตรํ สีติภาวํ ญาณํ อภินิเวสโต สนฺตาปปริฬาหทรถา มุจฺจตีติ สีติสิยาวิโมกฺโข เอวํ สิยา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข ทส สีติสิยาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สีติสิยาวิโมกฺขา เอโก สีติสิยาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. อยํ สีติสิยา วิโมกฺโข. (๖๖)

[๔๘๓] กตโม ฌานวิโมกฺโข. เนกฺขมฺมํ ฌายตีติ ฌานํ กามจฺฉนฺทา เฌเปตีติ ฌานํ, ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ ธมฺมา, ฌาเปตีติ กิเลเส ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. อพฺยาปาโท ฌายตีติ ฌานํ, พฺยาปาทา ฌาเปตีติ ฌานํ. ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ ธมฺมา, ฌาเปตีติ กิเลเส ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. อาโลกสญฺญา ฌายตีติ ฌานํ. ถีนมิทฺธา ฌาเปตีติ ฌานํ ฯเปฯ อวิกฺเขโป ฌายตีติ ฌานํ, อุทฺธจฺจา ฌาเปตีติ ฌานํ. ธมฺมววตฺถานํ ฌายตีติ ฌานํ, วิจิกิจฺฉา ฌาเปตีติ ฌานํ. ญาณํ ฌายตีติ ฌานํ, อวิชฺชา ฌาเปตีติ ฌานํ. ปามุชฺชํ ฌายตีติ ฌานํ อรตี ฌาเปตีติ ฌานํ. ปฐมชฺฌานํ ฌายตีติ ฌานํ, นีวรเณ ฌาเปตีติ ฌานํ

ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค ฌายตีติ ฌานํ, สพฺพกิเลเส ฌาเปตีติ ฌานํ. ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ชายนฺตีติ ธมฺมา, ฌาเปตีติ กิเลเส ชาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. อยํ ฌานวิโมกฺโข. (๖๗)

[๔๘๔] กตโม อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. สิยา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา โหนฺติ, ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ สุขโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อตฺตโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ นนฺทิยา อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. วิราคานุปสฺสนาญาณํ ราคโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. นิโรธานุปสฺสนาญาณํ สมุทยโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อาทานโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ นิมิตฺตโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา โหนฺติ, ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา โหนฺติ, ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต อุปาทานา มุจฺจตีติ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. เอวํ สิยา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข โหติ ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา โหนฺติ, ทส อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขา เอโก อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

[๔๘๕] อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ กติหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ กติหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ กติหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ วิราคานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ฯเปฯ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ กติหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ, ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ เอกุปาทานา มุจฺจติ, อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ, นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ เอกุปาทานา มุจฺจติ, วิราคานุปสฺสนาญาณํ เอกุปาทานา มุจฺจติ, นิโรธานุปสฺสนาญาณํ จตูหุปาทาเนหิ

มุจฺจติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจติ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ เอกุปาทานา มุจฺจติ, สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

[๔๘๖] อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา, อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ. กามุปาทานา. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ อิมา[๑] เอกุปาทานา มุจฺจติ.

อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ. กามุปาทานา. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ อิมา เอกุปาทานา มุจฺจติ.

วิราคานุปสฺสนาญาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ. กามุปาทานา. วิราคานุปสฺสนาญาณํ อิมา เอกุปาทานา มุจฺจติ.

นิโรธานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. นิโรธานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อิทำ, เอวมุปริปิ.

อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ. กามุปาทานา. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ อิมา เอกุปาทานา มุจฺจติ.

สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ. ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อิเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

ยญฺจ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ, อิมานิ จตฺตาริ ญาณานิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจนฺติ. ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. ยญฺจ ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ วิราคานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ, อิมานิ จตฺตาริ ญาณานิ เอกุปาทานา มุจฺจนฺติ. กามุปาทานา. ยญฺจ นิโรธานุปสฺสนาญาณํ ยญฺจ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ, อิมานิ เทฺว ญาณานิ จตูหุปาทาเนหิ มุจฺจนฺติ. กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สีลพฺพตุปาทานา อตฺตวาทุปาทานา. อยํ อนุปาทานาจิตฺตสฺส[๑] วิโมกฺโข. (๖๘)

ปฐมภาณวาโร.

[๔๘๗] ตีณิ โข ปนิมานิ วิโมกฺขมุขานิ โลกนิยฺยานาย สංวตฺตนฺติ, สพฺพสงฺขาเร ปริจฺเฉทปริวฏฺฏมโต[๒] สมนุปสฺสนตาย อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา จิตฺตสมฺปกฺขนฺทนตาย, สพฺพสงฺขาเรสุ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อนุปาทาจิตฺตสฺส [๒] สี. ปริจฺเฉทปริวตฺถุมโต ฉ.,เท. ปริจฺเฉทปริวฏฺฏมโต

มโนสมุตฺเตชนตาย อปฺปณิหิตาย จ ธาตุยา จิตฺตสมฺปกฺขนฺทนตาย, สพฺพธมฺเม ปรโต สมนุปสฺสนตาย สุญฺญตาย จ ธาตุยา จิตฺต-สมฺปกฺขนฺทนตาย, อิมานิ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ โลกนิยฺยานาย สංวตฺตนฺติ.

[๔๘๘] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กถं สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต กถं สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต กถं สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต กึพหุลं จิตฺตं โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต กึพหุลं จิตฺตं โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต กึพหุลं จิตฺตं โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลं จิตฺตं โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลं จิตฺตं โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลं จิตฺตं โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อธิโมกฺขพหุโล กตมินฺทฺริยं ปฏิลภติ, ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปสฺสทฺธิพหุโล กตมินฺทฺริยं ปฏิลภติ, อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต เวทพหุโล กตมินฺทฺริยं ปฏิลภติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อธิโมกฺขพหุโล สทฺธินฺทฺริยं ปฏิลภติ, ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปสฺสทฺธิพหุโล สมาธินฺทฺริยं ปฏิลภติ, อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต เวทพหุโล ปญฺญินฺทฺริยं ปฏิลภติ.

[๔๘๙] อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส กตมินฺทฺริยं อาธิปเตยฺยं โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวายานิ[๑] โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา

[๑] ฉ.,เท. ตทนุวยา, เอวมุปริปิ.

โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ, นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยภาวนา. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส สมาธินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ, นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยภาวนา. อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน

ภาวนา, โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ, นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยภาวนา.

[๔๙๐] อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล กตมินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย กตินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ,

สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล ปญฺญินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส สมาธินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล ปญฺญินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อาธิปเตยฺยํ โหติ, ภาวนาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, ปฏิเวธกาเล ปญฺญินฺทฺริยํ

อาธิปเตยฺยํ โหติ, ปฏิเวธาย จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

[๔๙๑] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กตมินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, กตมินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต[๑] โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กตมินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, กตมินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ[๒] โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กตมินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. กตมินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ.

[๔๙๒] สทฺทหนฺโต อธิมุตฺโตติ[๓] สทฺธาธิมุตฺโต, ผุฏฺฐตฺตา สจฺฉิกโรตีติ[๔] กายสกฺขิ, ทิฏฺฐตฺตา ปตฺโตติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. สทฺทหนฺโต อธิมุจฺจตีติ[๕] สทฺธาธิมุตฺโต. ฌานผสฺสํ ปรมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ กายสกฺขิ. "ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธติ ญาณํ[๖] โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญายาติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมุตฺโต, โย จ กายสกฺขิ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สทฺธาวิมุตฺโต
[๒] ฉ.,เท.,อิ. กายสกฺขี
[๓] ฉ.,เท.,อิ. วิมุตฺโตติ สทฺธาวิมุตฺโต
[๔] ฉ.,เท. สจฺฉิกโตติ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. วิมุจฺจตีติ
[๖] ฉ.,เท.,อิ. ญาตํ, เอวมุปริปิ.

โย จ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต, สิยา อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธาธิมุตฺตาปิ กายสกฺขีปิ ทิฏฺฐิปฺปตฺตาปิ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต โหติ. เอวํ อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. เอวํ อิเม ตโย ปุคฺคลา สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี.

อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ. เอวํ อิเม ตโย ปุคฺคลา ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมุตฺโต, โย จ กายสกฺขิ, โย จ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต, เอวํ สิยา อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธาธิมุตฺตาปิ กายสกฺขีปิ ทิฏฺฐิปฺปตฺตาปิ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมุตฺโต, โย จ กายสกฺขิ, โย จ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต, สิยา อิเม ตโย ปุคฺคลา ฯเปฯ อญฺโญเยว สทฺธาธิมุตฺโต, อญฺโญ กายสกฺขิ, อญฺโญ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. สิยาติ. กถญฺจ สิยา. อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมุตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ. โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมุตฺโต, โย จ กายสกฺขิ, โย จ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. เอวํ สิยา อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธาธิมุตฺตาปิ กายสกฺขีปิ ทิฏฺฐิปฺปตฺตาปิ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. อญฺโญเยว สทฺธาธิมุตฺโต. อญฺโญ กายสกฺขิ, อญฺโญ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

[๔๙๓] อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภติ. เตน วุจฺจติ สทฺธานุสารี. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ. เย หิ เกจิ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภนฺติ, สพฺเพ เต สทฺธานุสาริโน.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ สทฺธาธิมุตฺโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน

จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. เย หิ เกจิ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตา, สพฺเพ เต สทฺธาธิมุตฺตา.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ ฯเปฯ สกทาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อนาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ, อนาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลภติ, อรหตฺตผลํ[๑] สจฺฉิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ สทฺธาธิมุตฺโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ ฯเปฯ สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. เย หิ เกจิ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน อรหตฺตํ สจฺฉิกตา,[๒] สพฺเพ เต สทฺธาธิมุตฺตา.

[๔๙๔] ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภติ, เตน วุจฺจติ กายสกฺขิ. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนุวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ, เย หิ เกจิ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภนฺติ, สพฺเพ เต กายสกฺขี.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตํ โหติ, สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ, สกทาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อนาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ, อนาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลภติ,

---

[๑] ฉ.,เท. อรหตฺตํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. สจฺฉิกตํ, เอวมุปริปิ.

อรหตฺตผลํ สจฺฉิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ กายสกฺขิ. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. เย หิ เกจิ สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน อรหตฺตํ สจฺฉิกตา, สพฺเพ เต กายสกฺขี.

[๔๙๕] อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมานุสารี. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ ฯเปฯ สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ. เย หิ เกจิ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภนฺติ, สพฺเพ เต ธมฺมานุสาริโน.

อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. เตน วุจฺจติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ, ฯเปฯ สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. เย หิ เกจิ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตา, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิปฺปตฺตา

อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สกทาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ, สกทาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อนาคามิมคฺคํ ปฏิลภติ, อนาคามิผลํ สจฺฉิกตํ โหติ. อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลภติ, อรหตฺตผลํ สจฺฉิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ,

สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ. เย หิ เกจิ ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน อรหตฺตํ สจฺฉิกตํ, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

[๔๙๖] เย หิ เกจิ เนกฺขมฺมं[๑] ภาวิตา วา ภาเวนฺติ วา ภาวิสฺสนฺติ วา, อธิคตา วา อธิคจฺฉนฺติ วา อธิคมิสฺสนฺติ วา, ปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, ปฏิลทฺธา วา ปฏิลภนฺติ วา ปฏิลภิสฺสนฺติ วา, ปฏิวิทฺธา วา ปฏิวิชฺฌนฺติ วา ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติ วา, สจฺฉิกตา วา สจฺฉิกโรนฺติ วา สจฺฉิกริสฺสนฺติ วา, ผสฺสิตา วา ผสฺสนฺติ วา ผสฺสิสฺสนฺติ วา, วสิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, ปารมิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, เวสารชฺชปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

[๔๙๗] เย หิ เกจิ อพฺยาปาทं ฯเปฯ อาโลกสญฺญํ. อวิกฺเขปํ. ธมฺมววตฺถานํ. ญาณํ. ปามุชฺชํ. ปฐมชฺฌานํ. ทุติยชฺฌานํ. ตติยชฺฌานํ. จตุตฺถชฺฌานํ. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ. วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺตึ. อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺตึ. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ. อนิจฺจานุปสฺสนํ. ทุกฺขานุปสฺสนํ. อนตฺตานุปสฺสนํ. นิพฺพิทานุปสฺสนํ. วิราคานุปสฺสนํ. นิโรธานุปสฺสนํ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนํ. ขยานุปสฺสนํ. วยานุปสฺสนํ. วิปริณามานุปสฺสนํ. อนิมิตฺตานุปสฺสนํ. อปฺปณิหิตานุปสฺสนํ. สุญฺญตานุปสฺสนํ. อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนํ. ยถาภูตญาณทสฺสนํ. อาทีนวานุปสฺสนํ.

---

[๑] "นิกฺขมฺมนฺติปิ ปาโฐ.

ปฏิสงฺขานุปสฺสนำ. วิวฏฺฏนานุปสฺสนำ. โสตาปตฺติมคฺคำ. สกทาคามิมคฺคำ. อนาคามิมคฺคำ. อรหตฺตมคฺคำ.

เย หิ เกจิ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ฯเปฯ จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเน. จตฺตาโร อิทฺธิปาเท. ปญฺจินฺทฺริยานิ. ปญฺจ พลานิ. สตฺต โพชฺฌงฺเค. อริยำ อฏฺฐงฺคิกำ มคฺคำ. เย หิ เกจิ อฏฺฐ วิโมกฺเข ภาวิตา วา ภาเวนฺติ วา ภาวิสฺสนฺติ วา, อธิคตา วา อธิคจฺฉนฺติ วา อธิคมิสฺสนฺติ วา, ปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, ปฏิลทฺธา วา ปฏิลภนฺติ วา ปฏิลภิสฺสนฺติ วา, ปฏิวิทฺธา วา ปฏิวิชฺฌนฺติ วา ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติ วา, สจฺฉิกตา วา สจฺฉิกโรนฺติ วา สจฺฉิกริสฺสนฺติ วา, ผสฺสิตา วา ผสฺสนฺติ วา ผสฺสิสฺสนฺติ วา, วสิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, ปารมิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, เวสารชฺชปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

[๔๙๘] เย หิ เกจิ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา ปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา ฯเปฯ สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

เย หิ เกจิ ติสฺโส วิชฺชา ปฏิวิทฺธา วา ปฏิวิชฺฌนฺติ วา ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติ วา ฯเปฯ สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

เย หิ เกจิ ติสฺโส สิกฺขา สิกฺขิตา วา สิกฺขนฺติ วา สิกฺขิสฺสนฺติ วา, สจฺฉิกตา วา สจฺฉิกโรนฺติ วา สจฺฉิกริสฺสนฺติ วา, ผสฺสิตา วา ผสฺสนฺติ วา ผสฺสิสฺสนฺติ วา, วสิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, ปารมิปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, เวสารชฺชปฺปตฺตา วา ปาปุณนฺติ วา ปาปุณิสฺสนฺติ วา, สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

เย หิ เกจิ ทุกฺขํ ปริชานนฺติ. สมุทยํ ปชหนฺติ. นิโรธํ สจฺฉิกโรนฺติ. มคฺคํ ภาเวนฺติ. สพฺเพ เต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขี, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

[๔๙๙] กติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, กติหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. จตูหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, จตูหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยสจฺจํ ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ. อิเมหิ จตูหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ. อิเมหิ จตูหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺโต, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขิ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

กติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, กติหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. นวหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, นวหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยสจฺจํ

ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ. อภิญฺญาปฏิเวโธ จ สพฺพธมฺมานํ, ปริญฺญาปฏิเวโธ จ สพฺพสงฺขารานํ, ปหานปฺปฏิเวโธ จ สพฺพากุสลานํ, ภาวนาปฏิเวโธ จ จตุนฺนํ มคฺคานํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ จ นิโรธสฺส, อิเมหิ นวหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ. อิเมหิ นวหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺโต, สมาธินฺทฺริยสฺส วเสน กายสกฺขิ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

ทุติยภาณวาโร.

[๕๐๐] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กถํ สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กถํ สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กถํ สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต สงฺขารา อุปฏฺฐนฺติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต กึพหุลํ จิตฺตํ โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กึพหุลํ จิตฺตํ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กึพหุลํ จิตฺตํ โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลํ โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลํ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลํ จิตฺตํ โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อธิโมกฺขพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปสฺสทฺธิพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ

ปฏิลภติ. อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต เวทพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อธิโมกฺขพหุโล อนิมิตฺตวิโมกฺขํ[๑] ปฏิลภติ. ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปสฺสทฺธิพหุโล อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ. อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต เวทพหุโล สุญฺญตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ.

[๕๐๑] อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, โก ภาเวติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนุวยา โหนฺติ,

---

[๑] ฉ.,เท. อนิมิตฺตํ วิโมกฺขํ, เอวมุปริปิ.

สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเจน ภาวนา. โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ. นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส วิโมกฺขภาวนา.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเจน ภาวนา. โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ. นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส วิโมกฺขภาวนา.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส สุญฺญโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเจน ภาวนา. โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ. นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส วิโมกฺขภาวนา.

[๕๐๒] อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปฏิเวธกาเล กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย กติ วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ,

สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวายา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสฏฺเจน[๑] ภาวนา,[๑] ปฏิเวธกาเล กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวายา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวายา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ปฏิเวธกาเล กตโม วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย กติ วิโมกฺขา ตทนุวายา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เกนตฺเถน ภาวนา, เกนตฺเถน ปฏิเวโธ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนุวายา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. ปฏิเวธกาเลปิ

[๑-๑] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ, เอวมุปริปิ.

อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลสฺส อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. ปฏิเวธกาเลปิ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพหุลสฺส สุญฺญโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. ปฏิเวธกาเลปิ สุญฺญโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย เทฺว วิโมกฺขา ตทนฺวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ทสฺสนฏฺเฐน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ ภาเวติ, ภาเวนฺโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

[๕๐๓] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กตโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ. กตมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กตโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ. กตมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กตโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ. กตมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาธิมตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อปฺปณิหิต-วิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, สุญฺญตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺปตฺโต โหติ.

[๕๐๔] สทฺทหนฺโต อธิมุตฺโตติ สทฺธาธิมุตฺโต, ผุฏฺฐตฺตา สจฺฉิกโรตีติ[๑] กายสกฺขิ.[๑] ทิฏฺฐตฺตา ปตฺโตติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต, สทฺทหนฺโต อธิมุจฺจตีติ สทฺธาธิมุตฺโต. ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ กายสกฺขิ. "ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธติ ญาณํ[๒] โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญายาติ ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

เย หิ เกจิ เนกฺขมฺมํ ภาวิตา วา ภาเวนฺติ วา ภาวิสฺสนฺติ วา ฯเปฯ สพฺเพ เต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสกฺขี, สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

เย หิ เกจิ อพฺยาปาทํ ฯเปฯ อาโลกสญฺญํ อวิกฺเขปํ ฯเปฯ

[๑-๑] ฉ.,เท. สจฺฉิกโตติ กายสกฺขี อิ. สจฺฉิกโรตีติ กายสกฺขี [๒] ฉ.,เท. วิญฺญาตํ

เย หิ เกจิ ทุกฺขํ ปริชานนฺติ, สมุทยํ ปชหนฺติ, นิโรธํ สจฺฉิกโรนฺติ, มคฺคํ ภาเวนฺติ. สพฺเพ เต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺตา, อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสกฺขี, สุญฺญต-วิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺตา.

[๕๐๕] กติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, กติหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. จตูหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, จตูหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ สมุทยสจฺจํ ปหานปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ. นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ. มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ. อิเมหิ จตูหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ. อิเมหิ จตูหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺโต, อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสกฺขิ, สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

กติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, กติหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. นวหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ, นวหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ. ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌติ ฯเปฯ สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ จ นิโรธสฺส. อิเมหิ นวหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหติ. อิเมหิ นวหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาธิมุตฺโต, อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสกฺขิ, สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปฺปตฺโต.

[๕๐๖] อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต กตเม ธมฺเม ยถาภูตํ ปชานาติ[๑] ปสฺสติ, กถํ สมฺมาทสฺสนํ โหติ, กถํ ตทนฺวเยน สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, กตฺถ กงฺขา ปหียติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ชานาติ, เอวมุปริปิ.

ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต กตเม ธมฺเม ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, กถํ สมฺมาทสฺสนํ โหติ, กถํ ตทนฺวเยน สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, กตฺถ กงฺขา ปหียติ.

อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต กตเม ธมฺเม ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, กถํ สมฺมาทสฺสนํ โหติ, กถํ ตทนฺวเยน สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, กตฺถ กงฺขา ปหียติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต นิมิตฺตํ ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมฺมาทสฺสนํ. เอวํ ตทนฺวเยน สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, เอตฺถ กงฺขา ปหียติ.

ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปวตฺตํ ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมฺมาทสฺสนํ. เอวํ ตทนฺวเยน สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, เอตฺถ กงฺขา ปหียติ.

อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต นิมิตฺตญฺจ ปวตฺตญฺจ ยถาภูตํ ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมฺมาทสฺสนํ. เอวํ ตทนฺวเยน สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตโต สุทิฏฺฐา โหนฺติ, เอตฺถ กงฺขา ปหียติ.

ยญฺจ ยถาภูตं ญาณํ ยญฺจ สมฺมาทสฺสนํ ยา จ กงฺขาวิตรณา, อิเม ธมฺมา นานตฺถา[๑] เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา,[๒] พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยญฺจ ยถาภูตं ญาณํ ยญฺจ สมฺมาทสฺสนํ ยา จ กงฺขาวิตรณา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

[๕๐๗] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กึ ภยโต อุปฏฺฐาติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กึ ภยโต อุปฏฺฐาติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต

---

[๑] สี. นานตฺตา

[๒] สี. เอกตฺตา

กึ ภยโต อุปฏฺฐาติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต นิมิตฺตํ ภยโต อุปฏฺฐาติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปวตฺตํ ภยโต อุปฏฺฐาติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต นิมิตฺตญฺจ ปวตฺตญฺจ ภยโต อุปฏฺฐาติ.

ยา จ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา ยญฺจ อาทีนเว ญาณํ ยา จ นิพฺพิทา, อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยา จ ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา ยญฺจ อาทีนเว ญาณํ ยา จ นิพฺพิทา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

ยา จ อนตฺตานุปสฺสนา ยา จ สุญฺญตานุปสฺสนา, อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยา จ อนตฺตานุปสฺสนา ยา จ สุญฺญตานุปสฺสนา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

[๕๐๘] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กึ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กึ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กึ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต นิมิตฺตํ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปวตฺตํ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต นิมิตฺตญฺจ ปวตฺตญฺจ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ.

ยา จ มุญฺจิตุกมฺยตา ยา จ ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยา จ มุญฺจิตุกมฺยตา ยา จ ปฏิสงฺขานุปสฺสนา ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต กุโต จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต กุโต จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต กุโต จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต นิมิตฺตา จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, อนิมิตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปวตฺตา จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, อปฺปวตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต นิมิตฺตา จ ปวตฺตา จ จิตฺตํ วุฏฺฐาติ, อนิมิตฺเต อปฺปวตฺเต นิโรธนิพฺพานธาตุยา[๑] จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ.

ยา จ พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา เย จ โคตฺรภู ธมฺมา, อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยา จ พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา เย จ โคตฺรภู ธมฺมา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต กตมวิโมกฺเขน[๒] วิมุจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต กตมวิโมกฺเขน วิมุจฺจติ. อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต กตมวิโมกฺเขน วิมุจฺจติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺเขน วิมุจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺเขน วิมุจฺจติ. อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต สุญฺญตวิโมกฺเขน วิมุจฺจติ.

ยา จ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา ยญฺจ มคฺเค ญาณํ, อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยา จ ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา ยญฺจ มคฺเค ญาณํ, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ.[๓]

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. นิโรเธ นิพฺพานธาตุยา
[๒] ฉ.,เท.,อิ. กตเมน วิโมกฺเขน, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

[๕๐๙] กติหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ[๑] โหนฺติ, กติหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ. จตูหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ, สตฺตหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ.

กตเมหิ จตูหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ, อาธิปเตยฺยฏฺเจน อธิฏฺฐานฏฺเจน อภินีหารฏฺเจน นิยฺยานฏฺเจน.

กถํ อาธิปเตยฺยฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญโต วิโมกฺโข อาธิปเตยฺโย โหติ. เอวํ อาธิปเตยฺยฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ.

กถํ อธิฏฺฐานฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ, ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ, อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ. เอวํ อธิฏฺฐานฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ.

กถํ อภินีหารฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อภินีหรติ, ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อภินีหรติ, อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน จิตฺตํ อภินีหรติ. เอวํ อภินีหารฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ.

กถํ นิยฺยานฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน นิโรธํ นิพฺพานํ

[๑] ฉ.,เท. นานากฺขเณ, เอวมุปริปิ.

นิยฺยาติ, ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺขสฺส วเสน นิโรธํ นิพฺพานํ นิยฺยาติ, อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต สุญฺญตวิโมกฺขสฺส วเสน นิโรธํ นิพฺพานํ นิยฺยาติ. เอวํ นิยฺยานฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ. อิเมหิ จตูหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา นานาขเณ โหนฺติ.

[๕๑๐] กตเมหิ สตฺตหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ, สโมธานฏฺเจน อธิคมฏฺเจน ปฏิลาภฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน.

กถํ สโมธานฏฺเจน อธิคมฏฺเจน ปฏิลาภฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ. อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, ยโต มุจฺจติ, ตตฺถ น ปณิทหตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข, ยตฺถ น ปณิทหติ, เตน สุญฺโญติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. เยน สุญฺโญ, เตน นิมิตฺเตน อนิมิตฺโตติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. เอวํ สโมธานฏฺเจน อธิคมฏฺเจน ปฏิลาภฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ.

ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. ยตฺถ น ปณิทหติ, เตน สุญฺโญติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. เยน สุญฺโญ, เตน นิมิตฺเตน อนิมิตฺโตติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. เยน นิมิตฺเตน อนิมิตฺโต, ตตฺถ น ปณิทหตีติ อปฺปณหิโต วิโมกฺโข. เอวํ สโมธานฏฺเจน อธิคมฏฺเจน ปฏิลาภฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ.

อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. เยน สุญฺโญ, เตน นิมิตฺเตน อนิมิตฺโตติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. เยน นิมิตฺเตน อนิมิตฺโต, ตตฺถ น ปณิทหตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. ยตฺถ น ปณิทหติ, เตน สุญฺโญติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. เอวํ สโมธานฏฺเฐน อธิคมฏฺเฐน ปฏิลาภฏฺเฐน ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺฉิกิริยฏฺเฐน ผสฺสนฏฺเฐน อภิสมยฏฺเฐน ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ.

[๕๑๑] อตฺถิ วิโมกฺโข, อตฺถิ มุขํ, อตฺถิ วิโมกฺขมุขํ, อตฺถิ วิโมกฺขปจฺจนีกํ, อตฺถิ วิโมกฺขานุโลมํ, อตฺถิ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, อตฺถิ วิโมกฺขภาวนา, อตฺถิ วิโมกฺขปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิ.

กตโม วิโมกฺโข. สุญฺญโต วิโมกฺโข อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข.

กตโม สุญฺญโต วิโมกฺโข. อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ สุขโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อตฺตโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ นนฺทิยา อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. วิราคานุปสฺสนาญาณํ ราคโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. นิโรธานุปสฺสนาญาณํ สมุทยโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อาทานโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ นิมิตฺตโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต

วิโมกฺโข. สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพาภินิเวเสหิ มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพาภินิเวเสหิ มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพาภินิเวเสหิ มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. อยํ สุญฺญโต วิโมกฺโข.

[๕๑๒] กตโม อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ สุขโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อตฺตโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ นนฺทิยา นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. วิราคานุปสฺสนาญาณํ ราคโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. นิโรธานุปสฺสนาญาณํ สมุทยโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อาทานโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพนิมิตฺเตหิ มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพ-

นิมิตฺเตหิ มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. รูเป อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. รูเป สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพนิมิตฺเตหิ มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. ชรามรเณ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต นิมิตฺตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. อยํ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข.

[๕๑๓] กตโม อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. ทุกฺขานุปสฺสนาญาณํ สุขโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อนตฺตานุปสฺสนาญาณํ อตฺตโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ นนฺทิยา ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. วิราคานุปสฺสนาญาณํ ราคโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. นิโรธานุปสฺสนาญาณํ สมุทยโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาญาณํ อาทานโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปสฺสนาญาณํ นิมิตฺตโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพปณิธีหิ มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข ฯเปฯ รูเป อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพปณิธีหิ มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. รูเป สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข ฯเปฯ ชรามรเณ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาญาณํ สพฺพปณิธีหิ มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. ชรามรเณ สุญฺญตานุปสฺสนาญาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. อยํ อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. (๑)

[๕๑๔] กตมํ มุขํ. เย ตตฺถ ชาตา อนวชฺชา กุสลา โพธิปกฺขิยา ธมฺมา, อิทํ มุขํ. (๒)

กตมํ วิโมกฺขมุขํ. ยํ เตสนฺเตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณํ นิโรโธ นิพฺพานํ, อิทํ วิโมกฺขมุขํ. (๓)

กตมํ วิโมกฺขปจฺจนีกํ. ตีณิ อกุสลมูลานิ วิโมกฺขปจฺจนีกานิ, ตีณิ ทุจฺจริตานิ วิโมกฺขปจฺจนีกานิ, สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา วิโมกฺขปจฺจนีกา, อิทํ วิโมกฺขปจฺจนีกํ. (๔)

กตมํ วิโมกฺขานุโลมํ. ตีณิ กุสลมูลานิ วิโมกฺขานุโลมานิ, ตีณิ สุจริตานิ วิโมกฺขานุโลมานิ, สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา วิโมกฺขานุโลมา, อิทํ วิโมกฺขานุโลมํ. (๕)

[๕๑๕] กตโม วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ สจฺจวิวฏฺโฏ. สญฺชานนฺโต วิวฏฺฏตีติ สญฺญาวิวฏฺโฏ, เจตยนฺโต วิวฏฺฏตีติ เจโตวิวฏฺโฏ,

วิชานนฺโต วิวฏฺฏตีติ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ญาณํ กโรนฺโต วิวฏฺฏตีติ ญาณวิวฏฺโฏ, โวสฺสชฺชนฺโต วิวฏฺฏตีติ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ ตถฏฺเจ[๑] วิวฏฺฏตีติ สจฺจวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ. ตตฺถ เจโตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ เจโตวิวฏฺโฏ. ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ. ตตฺถ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ยตฺถ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ, ตตฺถ ญาณวิวฏฺโฏ. ยตฺถ ญาณวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ, ตตฺถ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. ยตฺถ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สจฺจวิวฏฺโฏ. ยตฺถ สจฺจวิวฏฺโฏ, ตตฺถ สญฺญาวิวฏฺโฏ เจโตวิวฏฺโฏ จิตฺตวิวฏฺโฏ ญาณวิวฏฺโฏ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. อยํ วิโมกฺขวิวฏฺโฏ. (๖)

[๔๑๖] กตมา วิโมกฺขภาวนา. ปฐมชฺฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, ทุติยชฺฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, ตติยชฺฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, จตุตฺถชฺฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตน-สมาปตฺติยา อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, โสตาปตฺติมคฺคสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, สกทาคามิมคฺคสฺส อาเสวนา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ตถฏฺเจน

ภาวนา พหุลีกมฺมํ, อนาคามิมคฺคสฺส ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ. อยํ วิโมกฺขภาวนา. (๗)

กตมา วิโมกฺขปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิ. ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา, ทุติยชฺฌานสฺส ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา, ตติยชฺฌานสฺส ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌานสฺส. อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปฏิลาโภ วา วิปาโก วา, โสตาปตฺติมคฺคสฺส โสตาปตฺติผลํ, สกทาคามิมคฺคสฺส สกทาคามิผลํ, อนาคามิมคฺคสฺส อนาคามิผลํ อรหตฺตมคฺคสฺส อรหตฺตผลํ. อยํ วิโมกฺขปฺปฏิปฺปสฺสทฺธีติ. (๘)

วิโมกฺขกถา นิฏฺฐิตา.

ตติยภาณวาโร.

๖. คติกถา

[๕๑๗] คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต กตินำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. ขตฺติยมหาสาลานำ พฺราหฺมณมหาสาลานำ คหปติมหาสาลานำ กามาวจรานำ เทวานำ ญาณสมฺปยุตฺเต กตินำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. รูปาวจรานำ เทวานำ กตินำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. อรูปาวจรานำ เทวานำ กตินำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ.

คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต อฏฺฐนฺนำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. ขตฺติยมหาสาลานำ พฺราหฺมณมหาสาลานำ คหปติมหาสาลานำ กามาวจรานำ เทวานำ ญาณสมฺปยุตฺเต อฏฺฐนฺนำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. รูปาวจรานำ เทวานำ อฏฺฐนฺนำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. อรูปาวจรานำ เทวานำ อฏฺฐนฺนำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ.

[๕๑๘] คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต กตเมสำ อฏฺฐนฺนำ เหตูนำ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณำ, วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูปำ.

ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา

โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร มหาภูตา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย ชีวิตสงฺขารา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ รูปญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ วิญฺญาณญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม อฏฺฐวีสติ ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. (๑)

[๕๑๙] ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติ-มหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณสมฺปยุตฺเต กตเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูปํ.

ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร มหาภูตา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย ชีวิตสงฺขารา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ รูปญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ. นิสฺสยปจฺจยา

โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา ปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ วิญฺญาณญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม อฏฺฐวีสติ ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติมหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณสมฺปยุตฺเต อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. (๒)

[๕๒๐] รูปาวจรานํ เทวานํ กตเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ฯเปฯ รูปาวจรานํ เทวานํ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. (๓)

อรูปาวจรานํ เทวานํ กตเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูปํ.

ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺต-ปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจินฺทฺริยานิ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู สหชาตปจฺจยา โหนฺติ. อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ วิญฺญาณญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา อรูปาวจรานํ เทวานํ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. (๔)

[๕๒๑] คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุตฺเต กตินฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติมหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณวิปฺปยุตฺเต กตินฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ.

คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุตฺเต ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติมหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณวิปฺปยุตฺเต ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ.

[๕๒๒] คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุตฺเต กตเมสํ ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ เทฺว เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ,

เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขารา. ปฏิสนฺธิกฺขเณ เทฺว เหตู อพฺยากตา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูปํ.

ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปญฺจกฺขนฺธา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร มหาภูตา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย ชีวิตสงฺขารา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ รูปญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญ-ปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม จุทฺทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ จตฺตารินฺทฺริยานิ สหชาต-ปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ เทฺว เหตู สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามญฺจ วิญฺญาณญฺจ สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ,

นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม ทฺวาทส ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ อิเม ฉพฺพีสติ ธมฺมา สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุตฺเต อิเมสํ ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. (๑)

ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติมหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณวิปฺปยุตฺเต กตเมสํ ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ. กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ เทฺว เหตู กุสลา ตสฺมึ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ กุสล-มูลปจฺจยาปิ สงฺขารา ฯเปฯ ขตฺติยมหาสาลานํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ คหปติมหาสาลานํ กามาวจรานํ เทวานํ ญาณวิปฺปยุตฺเต อิเมสํ ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหตีติ. (๒)

คติกถา นิฏฺฐิตา.[๑]

[๑] สฺยา. สมตฺตา

๗. กมฺมกถา

[๕๒๓] อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก. อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก. อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก. อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก. อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. [๑] (๖)

อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก. อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก. อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. [๒] (๔ - ๑๐)

ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก. [๓] (๒ - ๑๒)

อโหสิ กุสลกมฺมํ[๔] อโหสิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ กุสลกมฺมํ นาโหสิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ กุสลกมฺมํ อตฺถิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ กุสลกมฺมํ นตฺถิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ กุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ กุสลกมฺมํ น ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

อตฺถิ กุสลกมฺมํ อตฺถิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ กุสลกมฺมํ นตฺถิ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ กุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ กุสลกมฺมํ น ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

---

[๑] ฉ.,เท. อตีตกมฺมํ
[๒] ฉ.,เท. ปจฺจุปนฺนกมฺมํ
[๓] ฉ.,เท. อนาคตกมฺมํ
[๔] ฉ.,เท. กุสลํ กมฺมํ, เอวมุปริปิ.

ภวิสฺสติ กุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, ภวิสฺสติ กุสลกมฺมํ น ภวิสฺสติ กุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

อโหสิ อกุสลกมฺมํ นาโหสิ[๑] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ อกุสลกมฺมํ อตฺถิ[๒] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ อกุสลกมฺมํ นตฺถิ[๓] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก. อโหสิ อกุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ[๔] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ อกุสลกมฺมํ น[๕] ภวิสฺสติ อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก. อตฺถิ[๖] อกุสลกมฺมํ อตฺถิ[๗] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

อตฺถิ อกุสลกมฺมํ นตฺถิ[๘] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ อกุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ[๙] อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, ภวิสฺสติ[๑๐] อกุสลกมฺมํ ภวิสฺสติ อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก ภวิสฺสติ[๑๑] อกุสลกมฺมํ น ภวิสฺสติ อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก. [๑๒]

[๕๒๔] อโหสิ สาวชฺชํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ อนวชฺชํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ กณฺหํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ สุกฺกํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ สุกฺขุฑฺรยํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ ทุกฺขุฑฺรยํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ สุขวิปากํ กมฺมํ ฯเปฯ อโหสิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ อโหสิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ นาโหสิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ อตฺถิ ทุกฺขวิปากสฺส

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อโหสิ [๒] ฉ.,เท.,อิ. นาโหสิ [๓] ฉ.,เท.,อิ. อตฺถุ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. นตฺถิ [๕] ฉ.,เท.,อิ. นสทฺโท น ทิสฺสติ. [๖] ฉ.,เท.,อิ. อโหสิ
[๗] ฉ.,เท.,อิ. น ภวิสฺสติ [๘] ฉ.,เท.,อิ. อตฺถิ [๙] ฉ.,เท.,อิ. นตฺถิ
[๑๐] ฉ.,เท.,อิ. อตฺถิ [๑๑] ฉ.,เท.,อิ. อตฺถิ
[๑๒] ฉ.,เท.,อิ. ภวิสฺสติ อกุสลํ กมฺมํ ภวิสฺสติ อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, ภวิสฺสติ อกุสลํ กมฺมํ น ภวิสฺสติ อกุสลสฺส กมฺมสฺส วิปาโก

กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ นตฺถิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อโหสิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ น ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

อตฺถิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ อตฺถิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ นตฺถิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ น ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากำ กมฺมำ น ภวิสฺสติ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโกติ.

กมฺมกถา นิฏฺฐิตา.[๑]

---

[๑] สฺยา. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๙. วิปลฺลาสกถา

[๔๒๕] ปริปุณฺณนิทานานิ.[๑] จตฺตาโรเม ภิกฺขเว สญฺญาวิปลฺลาสา จิตฺตวิปลฺลาสา ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา. กตเม จตฺตาโร. อนิจฺเจ ภิกฺขเว "นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, ทุกฺเข ภิกฺขเว "สุขนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อนตฺตนิ ภิกฺขเว "อตฺตาติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อสุเภ ภิกฺขเว "สุภนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร สญฺญาวิปลฺลาสา จิตฺตวิปลฺลาสา ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา.

[๔๒๖] จตฺตาโรเม ภิกฺขเว นสญฺญาวิปลฺลาสา นจิตฺตวิปลฺลาสา นทิฏฺฐวิปลฺลาสา. กตเม จตฺตาโร. อนิจฺเจ ภิกฺขเว "อนิจฺจนฺติ นสญฺญาวิปลฺลาโส นจิตฺตวิปลฺลาโส นทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, ทุกฺเข ภิกฺขเว "ทุกฺขนฺติ นสญฺญาวิปลฺลาโส นจิตฺตวิปลฺลาโส นทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อนตฺตนิ ภิกฺขเว "อนตฺตาติ นสญฺญาวิปลฺลาโส นจิตฺตวิปลฺลาโส นทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อสุเภ ภิกฺขเว "อสุภนฺติ นสญฺญาวิปลฺลาโส นจิตฺตวิปลฺลาโส นทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร นสญฺญาวิปลฺลาสา นจิตฺตวิปลฺลาสา นทิฏฺฐิวิปลฺลาสาติ.[๒]

อนิจฺเจ นิจฺจสญฺญิโน ทุกฺเข จ สุขสญฺญิโน
อนตฺตนิ จ อตฺตสญฺญิโน[๓] อสุเภ จ[๔] สุภสญฺญิโน
มิจฺฉาทิฏฺฐิหตา สตฺตา ขิตฺตจิตฺตา วิสญฺญิโน.
เต โยคยุตฺตา มารสฺส อโยคกฺเขมิโน ชนา.[๕]

---

[๑] ฉ.,เท. ปุริมนิทานํ [๒] อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ. [๓] ฉ.,เท.,อิ. อตฺตาติ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ. [๕] สี. อโยคกฺเขมสฺส คามิโน อิ. อโยคกฺเขมคานิมโน

สตฺตา คจฺฉนฺติ สංสารං ชาติมรณคามิโน.
ยทา จ พุทฺธา โลกสฺมึ อุปฺปชฺชนฺติ ปภงฺกรา.
เต อิมං ธมฺมං ปกาเสนฺติ ทุกฺขูปสมคามินං.
เตสං สุตฺวาน สปฺปญฺญา สจิตฺตं ปจฺจลทฺธุ[๑] เต[๒]
อนิจฺจं อนิจฺจโต ทกฺขุ[๓] ทุกฺขมทฺทกฺขุ[๔] ทุกฺขโต
อนตฺตं จ อนตฺตโต[๕] อสุภं อสุภตทฺทสุ.
สมฺมาทิฏฺฐิสมาทานา สพฺพทุกฺขं[๖] อุปจฺจคุนฺติ.[๗]

อิเม จตฺตาโร วิปลฺลาสา ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส ปหีนา อปฺปหีนาติ. เกจิ ปหีนา เกจิ อปฺปหีนา. อนิจฺเจ "นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ปหีโน. ทุกฺเข "สุขนฺติ สญฺญา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตं อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ปหีโน. อนตฺตนิ "อตฺตาติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ปหีโน. อสุเภ "สุภนฺติ สญฺญา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตं อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ปหีโน. ทฺวีสุ วตฺถูสุ ฉ วิปลฺลาสา ปหีนา, ทฺวีสุ วตฺถูสุ เทฺว วิปลฺลาสา ปหีนา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา จ[๘] จตูสุ วตฺถูสุ อฏฺฐ วิปลฺลาสา ปหีนา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนาติ.

วิปลฺลาสกถา นิฏฺฐิตา.[๙]

---

[๑] ฉ.,เท. ปจฺจลทฺธุ
[๒] สี. สจิตฺตา สพฺพเก
[๓] สี. จกฺขุ
[๔] ฉ.,เท. ทุกฺขมทฺทกฺขุ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อนตฺตนิ อนตฺตาติ
[๖] ฉ.,เท. สพฺพํ ทุกฺขํ
[๗] สี. อุปฺปชฺชคนฺติ
[๘] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๙] สฺยา. อยं ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๙. มคฺคกถา

[๔๒๗] มคฺโคติ เกนฏฺเฐน มคฺโค. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตรึ[๑] ปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตรึ ปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

ปริคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจาย ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อุตฺตริ ปฏิเวธาย, เอวมุปริปิ.

เหตุ จ, อุตฺตริ ปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ. สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานำ ธมฺมานำ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานำ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ ฯเปฯ ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ ฯเปฯ อุปฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมาสติ มิจฺฉาสติยา ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธิสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานำ ธมฺมานำ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานำ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

[๕๒๘] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ โอฬาริกสฺส กามราคสญฺโญชนสฺส ปฏิฆสญฺโญชนสฺส โอฬาริกสฺส กามราคานุสยสฺส ปฏิฆานุสยสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ อณุสหคตสฺส กามราคสญฺโญชนสฺส ปฏิฆสญฺโญชนสฺส อณุสหคตสฺส กามราคานุสยสฺส ปฏิฆานุสยสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ รูปราคสฺส อรูปราคสฺส มานสฺส อุทฺธจฺจสฺส อวิชฺชาย มานานุสยสฺส ราคานุสยสฺส[๑] อวิชฺชานุสยสฺส

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ภวราคานุสยสฺส

ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานํ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธิคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริปฏิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจาภิสมยาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

[๕๒๙] ทสฺสนมคฺโค สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนมคฺโค สมฺมาสงฺกปฺโป, ปริคฺคหมคฺโค สมฺมาวาจา, สมุฏฺฐานมคฺโค สมฺมากมฺมนฺโต, โวทานมคฺโค สมฺมาอาชีโว, ปคฺคหมคฺโค สมฺมาวายาโม, อุปฏฺฐานมคฺโค สมฺมาสติ, อวิกฺเขปมคฺโค สมฺมาสมาธิ, อุปฏฺฐานมคฺโค สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจยมคฺโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหมคฺโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ผรณมคฺโค ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, อุปสมมคฺโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปมคฺโค สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏิสงฺขานมคฺโค อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยมคฺโค สทฺธาพลํ, โกสชฺเช อกมฺปิยมคฺโค วิริยพลํ, ปมาเท อกมฺปิยมคฺโค สติพลํ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยมคฺโค สมาธิพลํ, อวิชฺชาย อกมฺปิยมคฺโค ปญฺญาพลํ, อธิโมกฺขมคฺโค สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหมคฺโค วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานมคฺโค สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปมคฺโค สมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสนมคฺโค ปญฺญินฺทฺริยํ.

อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยํ[๑] มคฺโค, อกมฺปิยฏฺเจน พลํ[๒] มคฺโค, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺโค[๓] มคฺโค, เหตฏฺเจน[๔] มคฺโค,[๔]

---

[๑] ฉ.,เท. อินฺทฺริยา
[๒] ฉ.,เท. พลา
[๓] ฉ.,เท. โพชฺฌงฺคา, เอวมุปริปิ.
[๔-๔] ฉ.,เท. เหตุฏฺเจน มคฺคงฺคา มคฺโค

อุปฏฺฐานฏฺเฐน สติปฏฺฐานา มคฺโค, ปทหนฏฺเฐน สมฺมปฺปธานา มคฺโค, อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิปาทา มคฺโค, ตถฏฺเฐน สจฺจา[๑] มคฺโค, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมโถ มคฺโค, อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา มคฺโค, เอกรสฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา มคฺโค. อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธา มคฺโค. สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ มคฺโค, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ มคฺโค, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ มคฺโค, มุตฺตฏฺเฐน วิโมกฺโข มคฺโค, ปฏิเวธฏฺเฐน วิชฺชา มคฺโค, ปริจฺจาคฏฺเฐน วิมุตฺติ มคฺโค, สมุจฺเฉทฏฺเฐน ขเย ญาณำ มคฺโค, ฉนฺโท มูลฏฺเฐน มคฺโค, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเฐน มคฺโค, ผสฺโส สโมธานฏฺเฐน มคฺโค, เวทนา สโมสรณฏฺเฐน มคฺโค, สมาธิ ปมุขฏฺเฐน มคฺโค, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน มคฺโค, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน[๒] มคฺโค, วิมุตฺติ สารฏฺเฐน มคฺโค, อมโตคธำ นิพฺพานำ ปริโยสานฏฺเฐน มคฺโคติ.

มคฺคกถา นิฏฺฐิตา.[๓]

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สจฺจานิ

[๒] ฉ.,เท. ตตุตฺตรฏฺเฐน, เอวมุปริปิ.

[๓] สฺยา. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๑๐. มณฺฑเปยฺยกถา

[๔๓๐] มณฺฑเปยฺยมิทำ ภิกฺขเว พฺรหฺมจริยำ สตฺถริ[๑] สมฺมุขีภูเต, ติวิโธ มณฺโฑ[๒] สตฺถริ สมฺมุขีภูเต. เทสนามณฺโฑ ปฏิคฺคหมณฺโฑ พฺรหฺมจริยมณฺโฑ.

กตโม เทสนามณฺโฑ. จตุนฺนำ อริยสจฺจานำ อาจิกฺขณา เทสนา ปญฺญปนา[๓] ปฏฺฐปนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมำ. จตุนฺนำ สติปฏฺฐานานำ ฯเปฯ จตุนฺนำ สมฺมปฺปธานานำ. จตุนฺนำ อิทฺธิปาทานำ. ปญฺจนฺนำ อินฺทฺริยานำ. ปญฺจนฺนำ พลานำ. สตฺตนฺนำ โพชฺฌงฺคานำ. อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อาจิกฺขณา เทสนา ปญฺญปนา ปฏฺฐปนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมำ. อยำ เทสนามณฺโฑ. (๑)

กตโม ปฏิคฺคหมณฺโฑ. ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย เทวา มนุสฺสา, เย วา[๔] ปนญฺเญปิ เกจิ วิญฺญาตาโร. อยำ ปฏิคฺคหมณฺโฑ. (๒)

กตโม พฺรหฺมจริยมณฺโฑ. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถีทำ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ. อยำ พฺรหฺมจริยมณฺโฑ. (๓)

[๔๓๑] อธิโมกฺขมณฺโฑ สทฺธินฺทฺริยำ, อสฺสทฺธิยำ กสโฏ, อสฺสทฺธิยำ กสฏำ ฉฑฺเฑตฺวา สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขมณฺฑำ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยำ. ปคฺคหมณฺโฑ วิริยินฺทฺริยำ, โกสชฺชำ กสโฏ, โกสชฺชำ

---

[๑] สี. สตฺตา ฉ.,เท. สตฺถา สมฺมุขีภูโต
[๒] ฉ.,เท. ติธตฺตมณฺโฑ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญาปนา, เอวมุปริปิ.
[๔] อิ. เยว

กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา วิริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อุปฏฺฐานมณฺโฑ สตินฺทฺริยํ, ปมาโท กสโฏ, ปมาทํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธินฺทฺริยํ, อุทฺธจฺจํ กสโฏ, อุทฺธจฺจํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สมาธินฺทฺริยสฺส อวิกฺเขปมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ทสฺสนมณฺโฑ ปญฺญินฺทฺริยํ, อวิชฺชา กสโฏ, อวิชฺชํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา ปญฺญินฺทฺริยสฺส ทสฺสนมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยมณฺโฑ สทฺธาพลํ, อสฺสทฺธิยํ กสโฏ, อสฺสทฺธิยํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. โกสชฺเช อกมฺปิยมณฺโฑ วิริยพลํ, โกสชฺชํ กสโฏ, โกสชฺชํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา วิริยพลสฺส โกสชฺเช อกมฺปิยมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปมาเท อกมฺปิยมณฺโฑ สติพลํ, ปมาโท กสโฏ, ปมาทํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สติพลสฺส ปมาเท อกมฺปิยมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยมณฺโฑ สมาธิพลํ, อุทฺธจฺจํ กสโฏ, อุทฺธจฺจํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สมาธิพลสฺส อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อวิชฺชาย อกมฺปิยมณฺโฑ ปญฺญาพลํ, อวิชฺชา กสโฏ, อวิชฺชํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย อกมฺปิยมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ.

อุปฏฺฐานมณฺโฑ สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปมาโท กสโฏ, ปมาทํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปวิจยมณฺโฑ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิชฺชา กสโฏ, อวิชฺชํ กสฏฺ ฉฑฺเฑตฺวา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปวิจยมณฺฑํ

ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปคฺคหมณฺโฑ วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, โกสชฺชํ กสโฏ, โกสชฺชํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปคฺคหมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ผรณมณฺโฑ ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปริฬาโห กสโฏ, ปริฬาผรณมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อุปสมมณฺโฑ ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ทุฏฺฐุลฺลํ กสโฏ, ทุฏฺฐุลฺลํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปสมมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อุทฺธจฺจํ กสโฏ, อุทฺธจฺจํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อวิกฺเขปมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปฏิสงฺขานมณฺโฑ อุเปกฺขาสมฺโพฌงฺโค, อปฺปฏิสงฺขานํ[๑] กสโฏ, อปฺปฏิสงฺขานํ[๒] กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ.

ทสฺสนมณฺโฑ สมฺมาทิฏฺจิ, มิจฺฉาทิฏฺจิ กสโฏ, มิจฺฉาทิฏฺจึ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาทิฏฺจิยา ทสฺสนมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ อภินิโรปนมณฺโฑ สมฺมาสงฺกปฺโป, มิจฺฉาสงฺกปฺโป กสโฏ, มิจฺฉาสงฺกปฺปึ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภินิโรปนมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปริคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวาจา, มิจฺฉาวาจา กสโฏ, มิจฺฉาวาจํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาวาจาย ปริคฺคหมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. สมุฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมากมฺมนฺโต, มิจฺฉากมฺมนฺโต กสโฏ, มิจฺฉากมฺมนฺตํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมุฏฺฐานมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. โวทานมณฺโฑ สมฺมาอาชีโว, มิจฺฉาอาชีโว กสโฏ, มิจฺฉาอาชีวํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาอาชีวสฺส โวทานมณฺฑสฺส ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. ปคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวายาโม, มิจฺฉาวายาโม กสโฏ, มิจฺฉาวายามํ กสฏฺฑ ฉฑฺเฑตฺวา

---

[๑] ฉ.,เท. อปฺปฏิสงฺขา, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อปฺปฏิสงฺขํ

สมฺมาวายามสฺส ปคฺคหมณฺฑำ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยำ. อุปฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมาสติ, มิจฺฉาสติ กสโฏ, มิจฺฉาสตึ กสฏฺฐำ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาสติยา อุปฏฺฐานมณฺฑำ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยำ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมฺมาสมาธิ, มิจฺฉาสมาธิ กสโฏ, มิจฺฉาสมาธึ กสฏฺฐำ ฉฑฺเฑตฺวา สมฺมาสมาธิสฺส อวิกฺเขปมณฺฑำ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยำ.

[๕๓๒] อตฺถิ มณฺโฑ, อตฺถิ เปยฺยำ, อตฺถิ กสโฏ. อธิโมกฺขมณฺโฑ สทฺธินฺทฺริยำ, อสฺสทฺธิยำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปคฺคหมณฺโฑ วิริยินฺทฺริยำ, โกสชฺชำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อุปฏฺฐานมณฺโฑ สตินฺทฺริยำ, ปมาโท กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธินฺทฺริยำ, อุทฺธจฺจำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ทสฺสนมณฺโฑ ปญฺญินฺทฺริยำ, อวิชฺชา กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยมณฺโฑ สทฺธาพลำ, อสฺสทฺธิยำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. โกสชฺเช อกมฺปิยมณฺโฑ วิริยพลำ, โกสชฺชำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปมาเท อกมฺปิยมณฺโฑ สติพลำ, ปมาโท กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยมณฺโฑ สมาธิพลำ, อุทฺธจฺจำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อวิชฺชาย อกมฺปิยมณฺโฑ ปญฺญาพลำ, อวิชฺชา กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ.

อุปฏฺฐานมณฺโฑ สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปมาโท กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปวิจยมณฺโฑ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิชฺชา กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปคฺคหมณฺโฑ วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, โกสชฺชำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ผรณมณฺโฑ ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปริฬาโห กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อุปสมมณฺโฑ ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ทุฏฺฐุลฺลำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อุทฺธจฺจำ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปฏิสงฺขานมณฺโฑ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค, อปฺปฏิสงฺขานำ[๑] กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ.

[๕๓๓] ทสฺสนมณฺโฑ สมฺมาทิฏฺฐิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อภิโรปนมณฺโฑ สมฺมาสงฺกปฺโป, มิจฺฉาสงฺกปฺโป กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปริคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวาจา, มิจฺฉาวาจา กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. สมุฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมากมฺมนฺโต, มิจฺฉากมฺมนฺโต กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. โวทานมณฺโฑ สมฺมาอาชีโว, มิจฺฉาอาชีโว กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. ปคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวายาโม, มิจฺฉาวายาโม กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อุปฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมาสติ, มิจฺฉาสติ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อปฺปฏิสงฺขา

ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สมฺมาสมาธิ, มิจฺฉาสมาธิ กสโฏ, โย ตตฺถ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส, อิทำ เปยฺยำ.

ทสฺสนมณฺโฑ สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนมณฺโฑ สมฺมาสงฺกปฺโป, ปริคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวาจา, สมุฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมากมฺมนฺโต, โวทานมณฺโฑ สมฺมาอาชีโว, ปคฺคหมณฺโฑ สมฺมาวายาโม, อุปฏฺฐานมณฺโฑ สมฺมาสติ, อวิกฺเขปมณฺโฑ สมฺมาสมาธิ.

อุปฏฺฐานมณฺโฑ สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจยมณฺโฑ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหมณฺโฑ วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ผรณมณฺโฑ ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, อุปสมมณฺโฑ ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏิสงฺขานมณฺโฑ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยมณฺโฑ สทฺธาพลำ, โกสชฺเช อกมฺปิยมณฺโฑ วิริยพลำ, ปมาเท อกมฺปิยมณฺโฑ สติพลำ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยมณฺโฑ สมาธิพลำ, อวิชฺชาย อกมฺปิยมณฺโฑ ปญฺญาพลำ.

อธิโมกฺขมณฺโฑ สทฺธินฺทฺริยำ, ปคฺคหมณฺโฑ วิริยินฺทฺริยำ, อุปฏฺฐานมณฺโฑ สตินฺทฺริยำ, อวิกฺเขปมณฺโฑ สมาธินฺทฺริยำ, ทสฺสนมณฺโฑ ปญฺญินฺทฺริยำ.

อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยำ[๑] มณฺโฑ, อกมฺปิยฏฺเจน พลำ มณฺโฑ, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺโค มณฺโฑ, เหตุฏฺเจน มคฺโค มณฺโฑ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา มณฺโฑ, ปทหนฏฺเจน สมฺมปฺปธานา มณฺโฑ, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทา มณฺโฑ, [๒]

---

[๑]ฉ.,เท. อินฺทฺริยา ... พลา ... โพชฺฌงฺคา, เอวมุปริปิ. [๒]ฉ.,เท. ตถฏฺเจน สจฺจา มณฺโฑ.

อวิกฺเขปฏฺเฐน สมโถ มณฺโฑ, อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา มณฺโฑ, เอกรสฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา มณฺโฑ, อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธา มณฺโฑ, สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ มณฺโฑ, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ มณฺโฑ, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ มณฺโฑ, มุตฺตฏฺเฐน วิโมกฺโข มณฺโฑ, ปฏิเวธฏฺเฐน วิชฺชา มณฺโฑ, ปริจฺจาคฏฺเฐน วิมุตฺติ มณฺโฑ, สมุจฺเฉทฏฺเฐน ขเย ญาณำ มณฺโฑ, ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเฐน อนุปฺปาเท ญาณำ มณฺโฑ. ฉนฺโท มูลฏฺเฐน มณฺโฑ, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเฐน มณฺโฑ, ผสฺโส สโมธานฏฺเฐน มณฺโฑ, เวทนา สโมสรณฏฺเฐน มณฺโฑ, สมาธิ ปมุขฏฺเฐน มณฺโฑ, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน มณฺโฑ, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน มณฺโฑ, วิมุตฺติ สารฏฺเฐน มณฺโฑ, อมโตคธำ นิพฺพานำ ปริโยสานฏฺเฐน มณฺโฑติ.

มณฺฑเปยฺยกถา นิฏฺฐิตา.[๑]

จตุตฺถภาณวาโร.[๒]

ปญฺโม มหาวคฺโค.

ตสฺสุทฺทานำ[๓]

ญาณทิฏฺฐิ[๔] จ อสฺสาสา อินฺทฺริยำ[๕] วิโมกฺขปญฺจมา
คติกมฺมวิปลฺลาสา มคฺโค มณฺเฑน เต ทสาติ.

เอส นิกายวโร[๖] จปิโต อสฺสโม[๗] ปญฺโม จ ปวโร วรมคฺโคติ.[๘]

---

[๑] สฺยา. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] สฺยา. ภาณวาโร
[๓] สฺยา. ตสฺส วคฺคสฺส อุทฺทานำ ภวติ
[๔] ฉ.,เท. ญาณทิฏฺฐี
[๕] ฉ.,เท. อินฺทฺริยวิโมกฺข-
[๖] ฉ.,เท. นิกายฺยเรหิ
[๗] ฉ.,เท. อสโม ปวโร วรวคฺโคติ อิ. อสโม ปญฺโม จ วคฺโคติ
[๘] สี. วรวคฺโคติ

๒. ยุคนทฺธวคฺโค

๑. ยุคนทฺธกถา

[๕๓๔] เอวมฺเม สุตํ. เอกํ สมยํ อายสฺมา อานนฺโท โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม. ตตฺร โข อายสฺมา อานนฺโท ภิกฺขู อามนฺเตสิ "อาวุโสติ.[๑] "อาวุโสติ โข เต ภิกฺขู อายสฺมโต อานนฺทสฺส ปจฺจสฺโสสุํ. อายสฺมา อานนฺโท เอตทโวจ

"โย หิ โกจิ อาวุโส ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา มม สนฺติเก อรหตฺตํ[๒] พฺยากโรติ, สพฺพโส จตูหิ มคฺเคหิ เอเตสํ วา อญฺญตเรน. กตเมหิ จตูหิ.

อิธาวุโส ภิกฺขุ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺส สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ, ตสฺส วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธ[๓] ภาเวติ, ตสฺส ตํ[๔] สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อาวุโส ภิกฺขโวติ อิ. อาวุโส ภิกฺขเวติ

[๒] ฉ.,เท. อรหตฺตปตฺตํ อิ. อรหตฺตปตฺตึ, เอวมุปริปิ. [๓] สี.,อิ. ยุคนนฺธ

[๔] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุโน ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสฺ[๑] โหติ, โส อาวุโส สมโย ยนฺตํ จิตฺตํ อชฺฌตฺตญฺเญว[๒] สนฺติฏฺฐติ สนฺนิสีทติ เอโกทิ โหติ สมาธิยติ, ตสฺส มคฺโค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

โย หิ โกจิ อาวุโส ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา มม สนฺติเก อรหตฺตํ พฺยากโรติ, สพฺพโส อิเมหิ จตูหิ มคฺเคหิ เอเตสํ วา อญฺญตเรนาติ.

๑. สุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๕๓๕] กถํ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ. เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ตตฺถ ชาเต ธมฺเม อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา. อิติ ปจฺจมํ สมโถ ปจฺฉา วิปสฺสนา. เตน วุจฺจติ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ.[๓]

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา.

มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ. ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐิ มคฺโค สญฺชายติ, อภินิโรปนฏฺเจน สมฺมาสงฺกปฺโป มคฺโค สญฺชายติ, ปริคฺคหฏฺเจน สมฺมาวาจา มคฺโค สญฺชายติ,

---

[๑] สี. ธมฺมุทฺทจฺจํ วิคฺคหิตมานสฺ, เอวมุปริปิ ฉ.,เท.,อิ. ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตํ มานสฺ
[๒] ฉ.,เท. อชฺฌตฺตเมว
[๓] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.

สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต มคฺโค สญฺชายติ, โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว มคฺโค สญฺชายติ, ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม มคฺโค สญฺชายติ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมาสติ มคฺโค สญฺชายติ, อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ มคฺโค สญฺชายติ. เอวํ มคฺโค สญฺชายติ.

โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรตีติ อาเสวตีติ กถํ อาเสวติ. อาวชฺชนฺโต อาเสวติ, ชานนฺโต อาเสวติ, ปสฺสนฺโต อาเสวติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต อาเสวติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต อาเสวติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต อาเสวติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต อาเสวติ, สตึ อุปฏฺฐาเปนฺโต อาเสวติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต อาเสวติ, ปญฺญาย ปชานนฺโต อาเสวติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต อาเสวติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต อาเสวติ, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต อาเสวติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต อาเสวติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต อาเสวติ, เอวํ อาเสวติ.

ภาเวตีติ กถํ ภาเวติ. อาวชฺชนฺโต ภาเวติ, ชานนฺโต ภาเวติ, ปสฺสนฺโต ภาเวติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต ภาเวติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต ภาเวติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต ภาเวติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต ภาเวติ, สตึ อุปฏฺฐาเปนฺโต ภาเวติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต ภาเวติ, ปญฺญาย ปชานนฺโต ภาเวติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต ภาเวติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต ภาเวติ, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต ภาเวติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต ภาเวติ. สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต ภาเวติ, เอวํ ภาเวติ.

พหุลีกโรตีติ กถํ พหุลีกโรติ. อาวชฺชนฺโต พหุลีกโรติ, ชานนฺโต พหุลีกโรติ, ปสฺสนฺโต พหุลีกโรติ, ปจฺจเวกฺขนฺโต

พหุลีกโรติ, จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต พหุลีกโรติ, สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต พหุลีกโรติ, วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต พหุลีกโรติ, สตึ อุปฏฺฐาเปนฺโต พหุลีกโรติ, จิตฺตํ สมาทหนฺโต พหุลีกโรติ, ปญฺญาย ปชานนฺโต พหุลีกโรติ, อภิญฺเญยฺยํ อภิชานนฺโต พหุลีกโรติ, ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต พหุลีกโรติ, ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต พหุลีกโรติ, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต พหุลีกโรติ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต พหุลีกโรติ, เอวํ พหุลีกโรติ.

ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺตีติ กถํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส อิมานิ ตีณิ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

สกทาคามิมคฺเคน โอพาริกํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ อิมานิ เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, โอพาริโก กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ อิมานิ เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อณุสหคโต กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

อรหตฺตมคฺเคน รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชา อิมานิ ปญฺจ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย อิเม ตโย อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ, เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

[๕๓๖] อพฺยาปาทวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ ฯเปฯ อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. ตตฺถ ชาเต ธมฺเม อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา. อิติ ปรมํ สมโถ, ปจฺฉา วิปสฺสนา. เตน วุจฺจติ “สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวตีติ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา, อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา.

มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ. ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มคฺโค สญฺชายติ, อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ มคฺโค สญฺชายติ, เอวํ มคฺโค สญฺชายติ.

โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรตีติ อาเสวตีติ กถํ อาเสวติ. อาวชฺชนฺโต อาเสวติ, ชานนฺโต อาเสวติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต อาเสวติ, เอวํ อาเสวติ.

ภาเวตีติ กถํ ภาเวติ. อาวชฺชนฺโต ภาเวติ, ชานนฺโต ภาเวติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต ภาเวติ, เอวํ ภาเวติ.

พหุลีกโรตีติ กถํ พหุลีกโรติ. อาวชฺชนฺโต พหุลีกโรติ, ชานนฺโต พหุลีกโรติ ฯเปฯ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต พหุลีกโรติ, เอวํ พหุลีกโรติ.

ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ.

อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺตีติ กถํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส อิมานิ ตีณิ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริกํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ อิมานิ เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, โอฬาริโก กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

อนาคามิมคฺเคน อณุสหคตํ กามราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ อิมานิ เทฺว สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อณุสหคโต กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย อิเม เทฺว อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

อรหตฺตมคฺเคน รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชา อิมานิ ปญฺจ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย อิเม ตโย อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ.

[๕๓๗] กถํ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา, อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ จ โวสฺสคฺคารมฺมณตา[๑] จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อิติ ปจมํ วิปสฺสนา, ปจฺฉา สมโถ. เตน วุจฺจติ "วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตีติ.

---

[๑] ฉ.,เท. โวสคฺคารมฺมณตา, เอวมุปริปิ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

รูปี อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, รูปี ทุกฺขโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, รูปี อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ จ โวสฺสคฺคารมฺมณตา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อิติ ปญฺจ วิปสฺสนา, ปญฺจ สมโถ. เตน วุจฺจติ "วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตีติ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

เวทนํ ฯเปฯ สญฺญํ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา, ชรามรณํ ทุกฺขโต ฯเปฯ อนตฺตโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ จ โวสฺสคฺคารมฺมณตา จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. อิติ ปญฺจ วิปสฺสนา, ปญฺจ สมโถ. เตน วุจฺจติ "วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตีติ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ.

[๔๓๘] กถํ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. โสพฺภหิ อากาเรหิ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อารมฺมณฏฺเจน โคจรฏฺเจน

ปหานฏฺเฐน ปริจฺจาคฏฺเฐน วุฏฺฐานฏฺเฐน วิวฏฺฏนฏฺเฐน สนฺตฏฺเฐน ปณีตฏฺเฐน วิมุตฺตฏฺเฐน อนาสวฏฺเฐน ตรณฏฺเฐน อนิมิตฺตฏฺเฐน อปฺปณิหิตฏฺเฐน สุญฺญตฏฺเฐน เอกรสฏฺเฐน อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธฏฺเฐน.

กถํ อารมฺมณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธารมฺมโณ, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา นิโรธารมฺมณา. อิติ อารมฺมณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “อารมฺมณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา. อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา ฯเปฯ มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ. ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ. เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ อารมฺมณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ.

กถํ โคจรฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ โคจรฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “โคจรฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

[๔๓๙] กถํ ปหานฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ

ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ ปหานฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "ปหานฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ ปริจฺจาคฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ ปริจฺจชโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ ปริจฺจชโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ ปริจฺจาคฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "ปริจฺจาคฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ วุฏฺฐานฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสหคตกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ วุฏฺฐานฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "วุฏฺฐานฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ วิวฏฺฏนฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิวฏฺฏโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสหคตกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิวฏฺฏโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ วิวฏฺฏนฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ

นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “วิวฏฺฏนฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวตีติ.

[๕๔๐] กถำ สนฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวติ. อุทฺธจฺจำ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ สนฺโต โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชำ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา สนฺตา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ สนฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญำ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “สนฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวติ.

กถำ ปณีตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวติ. อุทฺธจฺจำ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ ปณีโต โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชำ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา ปณีตา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ ปณีตฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญำ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “ปณีตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวติ.

กถำ วิมุตฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวติ. อุทฺธจฺจำ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ [๑] วิมุตฺโต โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชำ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา [๒] วิมุตฺตา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ[๓] อิติ[๔] วิมุตฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญำ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “วิมุตฺตฏฺเจน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธำ ภาเวตีติ.

---

[๑] ฉ.,เท. กามาสวา
[๒] ฉ.,เท. อวิชฺชาสวา
[๓] ฉ.,เท. ปญฺญา
[๔] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

[๕๔๑] กถํ อนาสวฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ กามาสเวน อนาสโว โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา อวิชฺชาสเวน อนาสวา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ อนาสวฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "อนาสวฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ ตรณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเสหิ[๑] จ ขนฺเธหิ จ ตรโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสหคตกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ ตรโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ ตรณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "ตรณฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ อนิมิตฺตฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ สพฺพนิมิตฺเตหิ อนิมิตฺโต โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนา สพฺพนิมิตฺเตหิ อนิมิตฺตา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ อนิมิตฺตฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ "อนิมิตฺตฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ อปฺปณิหิตฏฺเฐน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ สพฺพปณิธีหิ

---

[๑] ฉ.,เท. อุทฺธจฺจสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ, เอวมุปริปิ.

อปฺปณิหิโต โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา สพฺพปณิธีหิ อปฺปณิหิตา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ อปฺปณิหิตฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “อปฺปณิหิตฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

กถํ สุญฺญตฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ สพฺพาภินิเวเสหิ สุญฺโญ โหติ นิโรธโคจโร, อวิชฺชํ ปชหโต อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา สพฺพาภินิเวเสหิ สุญฺญา โหติ นิโรธโคจรา. อิติ สุญฺญตฏฺเจน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ, ยุคนทฺธา โหนฺติ, อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ. เตน วุจฺจติ “สุญฺญตฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตีติ.

ภาเวตีติ จตสฺโส ภาวนา, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ สุญฺญตฏฺเจน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. อิเมหิ โสฬสหิ อากาเรหิ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ. เอวํ สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวติ.

สุตฺตนฺตนิทฺเทโส.

๒. ธมฺมุทฺธจฺจวารนิทฺเทโส

[๔๔๒] กถํ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสฺ[๑] โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต โอภาโส อุปฺปชฺชติ, "โอภาโส ธมฺโมติ โอภาสํ อาวชฺชติ. ตโต วิกฺเขโป อุทฺธจฺจนฺเตน[๒] อุทฺธจฺเจน วิคฺคหิตมานโส อนิจฺจโต[๓] อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, ทุกฺขโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, อนตฺตโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสฺ.[๔] โหติ โส สมโย, ยนฺตํ จิตฺตํ อชฺฌตฺตญฺเญว สนฺติฏฺฐติ สนฺนิสีทติ เอโกทิ โหติ สมาธิยติ. ตสฺส มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ, อนิจฺจโต มนสิกโรโต ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, สุขํ อุปฺปชฺชติ, อธิโมกฺโข อุปฺปชฺชติ, ปคฺคาโห[๕] อุปฺปชฺชติ, อุปฏฺฐานํ อุปฺปชฺชติ, อุเปกฺขา อุปฺปชฺชติ, นิกฺกนฺติ อุปฺปชฺชติ, "นิกฺกนฺติ ธมฺโมติ นิกฺกนฺตึ อาวชฺชติ. ตโต วิกฺเขโป อุทฺธจฺจนฺเตน อุทฺธจฺเจน วิคฺคหิตมานโส อนิจฺจโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, ทุกฺขโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, อนตฺตโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสฺ. โหติ โส สมโย, ยนฺตํ จิตฺตํ อชฺฌตฺตญฺเญว สนฺติฏฺฐติ สนฺนิสีทติ เอโกทิ โหติ สมาธิยติ. ตสฺส มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท. ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตํ มานสํ
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อุทฺธจฺจํ เตน, เอวมุปริปิ.
[๓] สี. อวิชฺชโต
[๔] ฉ.,เท.,อิ. ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตมานโส, เอวมุปริปิ.
[๕] ฉ.,เท.,อิ. "ปคฺคโหติปิ ปาโฐ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต ฯเปฯ อนตฺตโต มนสิกโรโต โอภาโส อุปฺปชฺชติ, ฯเปฯ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, สุขํ อุปฺปชฺชติ, อธิโมกฺโข อุปฺปชฺชติ, ปคฺคาโห อุปฺปชฺชติ, อุปฏฺฐานํ อุปฺปชฺชติ, อุเปกฺขา อุปฺปชฺชติ, นิกฺกนฺติ อุปฺปชฺชติ, "นิกฺกนฺติ ธมฺโมติ นิกฺกนฺตึ อาวชฺชติ. ตโต วิกฺเขโป อุทฺธจฺจนฺเตน อุทฺธจฺเจน วิคฺคหิตมานโส อนตฺตโต อุปฏฺฐานํ, อนิจฺจโต อุปฏฺฐานํ, ทุกฺขโต อุปฏฺฐานํ, ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, เตน วุจฺจติ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสํ ฯเปฯ เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ.

[๕๔๓] รูปี อนิจฺจโต มนสิกโรโต ฯเปฯ รูปี ทุกฺขโต มนสิกโรโต ฯเปฯ รูปี อนตฺตโต มนสิกโรโต ฯเปฯ เวทนำ ฯเปฯ สญฺญำ ฯเปฯ สงฺขาเร ฯเปฯ วิญฺญาณำ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณำ อนิจฺจโต มนสิกโรโต ฯเปฯ ชรามรณำ ทุกฺขโต มนสิกโรโต ฯเปฯ ชรามรณำ อนตฺตโต มนสิกโรโต โอภาโส อุปฺปชฺชติ ฯเปฯ ญาณำ อุปฺปชฺชติ, ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ, สุขำ อุปฺปชฺชติ, อธิโมกฺโข อุปฺปชฺชติ, ปคฺคาโห อุปฺปชฺชติ, อุปฏฺฐานำ อุปฺปชฺชติ, อุเปกฺขา อุปฺปชฺชติ, นิกฺกนฺติ อุปฺปชฺชติ, "นิกฺกนฺติ ธมฺโมติ นิกฺกนฺตึ อาวชฺชติ. ตโต วิกฺเขโป อุทฺธจฺจนฺเตน อุทฺธจฺเจน วิคฺคหิตมานโส ชรามรณำ อนตฺตโต อุปฏฺฐานำ ยถาภูตำ นปฺปชานาติ, ชรามรณำ อนิจฺจโต อุปฏฺฐานำ ยถาภูตำ นปฺปชานาติ, ชรามรณำ ทุกฺขโต อุปฏฺฐานำ ยถาภูตำ นปฺปชานาติ. เตน วุจฺจติ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสำ. โหติ โส สมโย, ยนฺตำ จิตฺตำ อชฺฌตฺตญฺเญว[๑] อนิจฺจโต[๒] สนฺติฏฺฐติ สนฺนิสีทติ เอโกทิ โหติ

[๑] ฉ.,เท. อชฺฌตฺตเมว

[๒] ฉ.,เท. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

สมาธิยติ. ตสฺส มคฺโค สญฺชายตีติ กถํ มคฺโค สญฺชายติ ฯเปฯ เอวํ มคฺโค สญฺชายติ. ฯเปฯ เอวํ สญฺโญชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. เอวํ ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสํ โหติ.

โอภาเส เจว ญาเณ จ ปีติยา จ วิกมฺปติ
ปสฺสทฺธิยา สุเข เจว เยหิ จิตฺตํ ปเวธติ
อธิโมกฺเข จ ปคฺคาเห อุปฏฺฐาเน จ วิกมฺปติ[๑]
อุเปกฺขาวชฺชนา เจว อุเปกฺขาย จ นิกนฺติยา.
อิมานิ ทส ฐานานิ ปญฺญายสฺส ปริจฺจิตา
ธมฺมุทฺธจฺจกุสโล โหติ น จ สมฺโมหคจฺฉติ.[๒]
วิกมฺปติ[๓] เจว กิลิสฺสติ จ จวติ จิตฺตภาวนา.
วิกมฺปติ [๔] กิลิสฺสติ ภาวนา ปริหายติ.
วิสุชฺฌติ[๕] น กิลิสฺสติ ภาวนา น ปริหายติ.
น จ วิกฺขิปฺปเต[๖] จิตฺตํ น กิลิสฺสติ น จวติ จิตฺตภาวนา.[๗]

อิเมหิ จตูหิ ฐาเนหิ จิตฺตสฺส[๘] สงฺเขปฺ[๙] วิกฺเขปฺ [๑๐] วิคฺคหิตํ ทสฏฺฐาเนหิ[๑๑] สมฺปชานาตีติ.[๑๒]

ยุคนทฺธกถา นิฏฺฐิตา.[๑๓]

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. กมฺปติ
[๒] อิ. สมฺโมหํ
[๓] อิ. วิกฺขิปติ, เอวมุปริปิ.
[๔] ฉ.,เท. น
[๕] ฉ.,เท. วิกฺขิปติ
[๖] อิ. วิกฺขิปติ
[๗] อิ. ภาวนา
[๘] อิ. จิตฺตสงฺเขปวิกฺเขปฺ
[๙] ฉ.,เท. สงฺเขปวิกฺเขปวิคฺคหิตํ
[๑๐] อิ. อวิกฺเขปฺ
[๑๑] ฉ.,เท. ทส ฐาเน
[๑๒] อิ. ปชานาตีติ
[๑๓] สฺยา. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๒. สจฺจกถา

[๕๔๔] ปริปุณฺณกถานิทานนฺ.[๑] จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ. กตมานิ จตฺตาริ. "อิทํ ทุกฺขนฺติ ภิกฺขเว ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ, "อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ, "อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ, "อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ. อิมานิ โข ภิกฺขเว จตฺตาริ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ.

๑. ปฐมสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๕๔๕] กถํ ทุกฺขํ ตถฏฺเจน สจฺจํ. จตฺตาโร ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโจ สงฺขตฏฺโจ สนฺตาปฏฺโจ วิปริณามฏฺโจ, อิเม จตฺตาโร ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เอวํ ทุกฺขํ ตถฏฺเจน สจฺจํ.

กถํ สมุทโย ตถฏฺเจน สจฺจํ. จตฺตาโร สมุทยสฺส สมุทยฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, สมุทยสฺส อายูหนฏฺโจ นิทานฏฺโจ สงฺโยคฏฺโจ ปลิโพธฏฺโจ, อิเม จตฺตาโร สมุทยสฺส สมุทยฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เอวํ สมุทโย ตถฏฺเจน สจฺจํ.

กถํ นิโรโธ ตถฏฺเจน สจฺจํ. จตฺตาโร นิโรธสฺส นิโรธฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโจ วิเวกฏฺโจ อสงฺขตฏฺโจ อมตฏฺโจ, อิเม จตฺตาโร นิโรธสฺส นิโรธฏฺจา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เอวํ นิโรโธ ตถฏฺเจน สจฺจํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ปุริมนิทานนฺ

กถํ มคฺโค ตถฏฺเจน สจฺจํ. จตฺตาโร มคฺคสฺส มคฺคฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโจ เหตฏฺโจ ทสฺสนฏฺโจ อาธิปเตยฺยฏฺโจ, อิเม จตฺตาโร มคฺคสฺส มคฺคฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เอวํ มคฺโค ตถฏฺเจน สจฺจํ.

[๔๔๖] กติหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.[๑] จตูหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ตถฏฺเจน อนตฺตฏฺเจน สจฺจฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน, อิเมหิ จตูหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ, ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. จตูหากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ ตถฏฺโจ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโจ ตถฏฺโจ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโจ ตถฏฺโจ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโจ ตถฏฺโจ, อิเมหิ จตูหากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ, ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ อนตฺตฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. จตูหากาเรหิ อนตฺตฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ อนตฺตฏฺโจ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโจ อนตฺตฏฺโจ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโจ อนตฺตฏฺโจ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโจ อนตฺตฏฺโจ, อิเมหิ จตูหากาเรหิ อนตฺตฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ, ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

---

[๑] ฉ.,เท. เอกปฺปฏิเวธานิ, เอวมุปริปิ.

กถํ สจฺจฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. จตูหากาเรหิ สจฺจฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโฐ สจฺจฏฺโฐ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโฐ สจฺจฏฺโฐ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโฐ สจฺจฏฺโฐ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโฐ สจฺจฏฺโฐ, อิเมหิ จตูหากาเรหิ สจฺจฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ, ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ ปฏิเวธฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. จตูหากาเรหิ ปฏิเวธฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโฐ ปฏิเวธฏฺโฐ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโฐ ปฏิเวธฏฺโฐ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโฐ ปฏิเวธฏฺโฐ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโฐ ปฏิเวธฏฺโฐ, อิเมหิ จตูหากาเรหิ ปฏิเวธฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ, ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

[๕๔๗] กติหากาเรหิ[๑] จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ยํ อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํ, [๒] ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ, ตํ อนตฺตา. ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ, ตํ ตถํ. ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ ตถญฺจ, ตํ สจฺจํ. ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ ตถญฺจ สจฺจญฺจ, ตํ เอกสงฺคหิตํ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กติหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. นวหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ตถฏฺเฐน อนตฺตฏฺเฐน สจฺจฏฺเฐน

---

[๑] อิ. กถํ

[๒] ฉ.,เท. ยํ ทุกฺขํ, ตํ อนิจฺจํ

ปฏิเวธฏฺเจน อภิญฺญฏฺเจน ปริญฺญฏฺเจน ปหานฏฺเจน ภาวนฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน อิเมหิ นวหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

[๕๔๘] กถํ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. นวหากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ ตถฏฺโจ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโจ ตถฏฺโจ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโจ ตถฏฺโจ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโจ ตถฏฺโจ, อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺโจ ตถฏฺโจ, ปริญฺญาย ปริญฺญฏฺโจ ตถฏฺโจ, ปหานสฺส ปหานฏฺโจ ตถฏฺโจ, ภาวนาย ภาวนฏฺโจ ตถฏฺโจ, สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยฏฺโจ ตถฏฺโจ, อิเมหิ นวหากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตา. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ อนตฺตฏฺเจน สจฺจฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. นวหากาเรหิ ปฏิเวธฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, สมุทยสฺส สมุทยฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, นิโรธสฺส นิโรธฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, มคฺคสฺส มคฺคฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, ปริญฺญาย ปริญฺญฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, ปหานสฺส ปหานฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, ภาวนาย ภาวนฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยฏฺโจ ปฏิเวธฏฺโจ, อิเมหิ นวหากาเรหิ ปฏิเวธฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

[๕๔๙] กติหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทฺวาทสหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ตถฏฺเจน อนตฺตฏฺเจน สจฺจฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน อภิชานนฏฺเจน ปริชานนฏฺเจน ธมฺมฏฺเจน ตถฏฺเจน ญาตฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน อิเมหิ ทฺวาทสหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. โสฬสหิ อากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโจ สงฺขตฏฺโจ สนฺตาปฏฺโจ วิปริณามฏฺโจ ตถฏฺโจ,[๑] สมุทยสฺส อายูหนฏฺโจ นิทานฏฺโจ สญฺโญคฏฺโจ[๒] ปลิโพธฏฺโจ ตถฏฺโจ, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโจ วิเวกฏฺโจ อสงฺขตฏฺโจ อมตฏฺโจ ตถฏฺโจ, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโจ เหตฏฺโจ ทสฺสนฏฺโจ อาธิปเตยฺยฏฺโจ ตถฏฺโจ, อิเมหิ โสฬสหิ อากาเรหิ ตถฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ อนตฺตฏฺเจน ฯเปฯ สจฺจฏฺเจน ฯเปฯ ปฏิเวธฏฺเจน ฯเปฯ อภิชานนฏฺเจน ฯเปฯ ปริชานนฏฺเจน ฯเปฯ ธมฺมฏฺเจน ฯเปฯ ตถฏฺเจน ฯเปฯ ญาตฏฺเจน ฯเปฯ สจฺฉิกิริยฏฺเจน ฯเปฯ ผสฺสนฏฺเจนฯเปฯ อภิสมยฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. โสฬสหิ อากาเรหิ อภิสมยฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโจ สงฺขตฏฺโจ สนฺตาปฏฺโจ วิปริณามฏฺโจ อภิสมยฏฺโจ, สมุทยสฺส อายูหนฏฺโจ นิทานฏฺโจ สญฺโญคฏฺโจ

---

[๑] สี. ตตฏฺโจ

[๒] ฉ.,เท. สโยคฏฺโจ

ปลิโพธฏฺโจ อภิสมยฏฺโจ, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโจ วิเวกฏฺโจ อสงฺขตฏฺโจ อมตฏฺโจ อภิสมยฏฺโจ, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโจ เหตฺวฏฺโจ ทสฺสนฏฺโจ อาธิปเตยฺยฏฺโจ อภิสมยฏฺโจ, อิเมหิ โสฬสหิ อากาเรหิ อภิสมยฏฺเจน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ. ยํ เอกสงฺคหิตํ, ตํ เอกตฺตํ, เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

[๕๕๐] สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ เทฺว ลกฺขณานิ. สงฺขตลกฺขณญฺจ อสงฺขตลกฺขณญฺจ, สจฺจานํ อิมานิ เทฺว ลกฺขณานิ.

สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ ฉ ลกฺขณานิ. สงฺขตานํ สจฺจานํ อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตานํ อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ. อสงฺขตสฺส สจฺจสฺส น อุปฺปาโท ปญฺญายติ, น วโย ปญฺญายติ, น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ, สจฺจานํ อิมานิ ฉ ลกฺขณานิ.

สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ ทฺวาทส ลกฺขณานิ. ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ, สมุทยสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ. มคฺคสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ. นิโรธสจฺจสฺส น อุปฺปาโท ปญฺญายติ, น วโย ปญฺญายติ, น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ, สจฺจานํ อิมานิ ทฺวาทส ลกฺขณานิ.

[๕๕๑] จตุนฺนํ สจฺจานํ กติ กุสลา, กติ อกุสลา, กติ อพฺยากตา. สมุทยสจฺจํ อกุสลํ, มคฺคสจฺจํ กุสลํ, นิโรธสจฺจํ อพฺยากตํ. ทุกฺขสจฺจํ สิยา กุสลํ สิยา อกุสลํ สิยา อพฺยากตํ [๑].

---

๑ ฉ.,เท. สิยา

ตีณิ สจฺจานิ เอกสจฺเจน สงฺคหิตานิ. เอกํ[๑] สจฺจํ ตีหิ สจฺเจหิ สงฺคหิตํ วตฺถุวเสน ปริยาเยน.

สิยาติ กถญฺจ สิยา. ยํ ทุกฺขสจฺจํ อกุสลํ, สมุทยสจฺจํ อกุสลํ, เอวํ อกุสลฏฺเจน เทฺว สจฺจานิ เอกสจฺเจน สงฺคหิตานิ, เอกํ สจฺจํ ทฺวีหิ สจฺเจหิ สงฺคหิตํ. ยํ ทุกฺขสจฺจํ กุสลํ, มคฺคสจฺจํ กุสลํ, เอวํ กุสลฏฺเจน เทฺว สจฺจานิ เอกสจฺเจน สงฺคหิตานิ, เอกํ สจฺจํ ทฺวีหิ สจฺเจหิ สงฺคหิตํ. ยํ ทุกฺขสจฺจํ อพฺยากตํ, นิโรธสจฺจํ อพฺยากตํ, เอวํ อพฺยากตฏฺเจน เทฺว สจฺจานิ เอกสจฺเจน สงฺคหิตานิ, เอกํ สจฺจํ ทฺวีหิ สจฺเจหิ สงฺคหิตํ. เอวํ สิยา ตีณิ สจฺจานิ เอกสจฺเจน สงฺคหิตานิ, เอกํ สจฺจํ ตีหิ สจฺเจหิ สงฺคหิตํ วตฺถุวเสน ปริยาเยนาติ.

๒. ทุติยสุตฺตนฺตปาลิ

[๕๕๒] ปุพฺเพ เม ภิกฺขเว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตสฺเสว สโต เอตทโหสิ "โก นุ โข รูปสฺส อสฺสาโท, โก อาทีนโว, กึ นิสฺสรณํ. โก เวทนาย อสฺสาโท, โก อาทีนโว, กึ นิสฺสรณํ. โก สญฺญาย อสฺสาโท, โก อาทีนโว, กึ นิสฺสรณํ. โก สงฺขารานํ อสฺสาโท, โก อาทีนโว, กึ นิสฺสรณํ. โก วิญฺญาณสฺส อสฺสาโท, โก อาทีนโว, กึ นิสฺสรณนฺติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ "ยํ โข รูปี ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ รูปสฺส อสฺสาโท, ยํ รูปี อนิจฺจํ, [๒] ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ,

---

[๑] ฉ.,เท. เอกสจฺจํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. ตํ, เอวมุปริปิ.

อยํ รูปสฺส อาทีนโว. โย รูปสฺมึ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ รูปสฺส นิสฺสรณํ. ยํ เวทนํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สญฺญํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สงฺขาเร ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาโท. ยํ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ, [°] ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อาทีนโว. โย วิญฺญาณสฺมึ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ วิญฺญาณสฺส นิสฺสรณํ.

[๔๕๓] ยาวกีวญฺจาหํ ภิกฺขเว อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ เอวํ อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต อาทีนวญฺจ อาทีนวโต นิสฺสรณญฺจ นิสฺสรณโต ยถาภูตํ นพฺภญฺญาสึ. เนว ตาวาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ[๒] ปจฺจญฺญาสึ. ยโต จ ขฺวาหํ ภิกฺขเว อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ เอวํ อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต อาทีนวญฺจ อาทีนวโต นิสฺสรณญฺจ นิสฺสรณโต ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสึ. อถาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจญฺญาสึ. ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปา เม เจโตวิมุตฺติ,[๓] อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ.

---

[๑] ฉ.,เท. ตํ, เอวมุปริปิ.
[๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. วิมุตฺติ

๓. ทุติยสุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๕๔] ยํ รูปี ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ "อยํ รูปสฺส อสฺสาโทติ ปหานปฺปฏิเวโธ สมุทยสจฺจํ. ยํ รูปี อนิจฺจํ [๑] ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ "อยํ รูปสฺส อาทีนโวติ ปริญฺญาปฏิเวโธ ทุกฺขสจฺจํ. โย รูปสฺมึ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ "อิทํ รูปสฺส นิสฺสรณนฺติ สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ นิโรธสจฺจํ. ยา อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิ สงฺกปฺโป วาจา กมฺมนฺโต อาชีโว วายาโม สติ สมาธิ ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจํ.

ยํ เวทนํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สญฺญํ ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ สงฺขาเร ปฏิจฺจ ฯเปฯ ยํ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ "อยํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาโทติ ปหานปฺปฏิเวโธ สมุทยสจฺจํ. ยํ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ, [๒] ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ "อยํ วิญฺญาณสฺส อาทีนโว[๓] ปริญฺญาปฏิเวโธ ทุกฺขสจฺจํ. โย วิญฺญาณสฺมึ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ "อิทํ วิญฺญาณสฺส นิสฺสรณนฺติ สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ นิโรธสจฺจํ. ยา อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิ สงฺกปฺโป วาจา กมฺมนฺโต อาชีโว วายาโม สติ สมาธิ ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจนฺติ.[๔]

[๔๕๕] [๕] กติหากาเรหิ สจฺจํ. ตีหากาเรหิ สจฺจํ. เอสนฏฺเฐน ปริคฺคหฏฺเฐน ปฏิเวธฏฺเฐน.

กถํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ชรามรณํ กีนิทานํ, กีสมุทยํ, กีชาติกํ, กีปภวนฺติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ชรามรณํ ชาตินิทานํ,

---

[๑] ฉ.,เท. ตํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. ตํ [๓] ฉ.,เท.,อิ. อาทีนโวติ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ. [๕] ฉ.,เท.,อิ. สจฺจนฺติ

ชาติสมุทยํ, ชาติชาติกํ, ชาติปฺปภวนฺติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. ชรามรณญฺจ ปชานาติ, ชรามรณสมุทยญฺจ ปชานาติ, ชรามรณนิโรธญฺจ ปชานาติ, ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ[๑] ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

ชาติ กึนิทานา, กึสมุทยา, กึชาติกา, กึปภวาติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ชาติ ภวนิทานา, ภวสมุทยา, ภวชาติกา, ภวปฺปภวาติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. ชาติญฺจ ปชานาติ, ชาติสมุทยญฺจ ปชานาติ, ชาตินิโรธญฺจ ปชานาติ, ชาตินิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

ภโว กึนิทาโน, กึสมุทโย, กึชาติโก, กึปภโวติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ภโว อุปาทานนิทาโน, อุปาทานสมุทโย, อุปาทานชาติโก, อุปาทานปฺปภโวติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. ภวญฺจ ปชานาติ, ภวสมุทยญฺจ ปชานาติ, ภวนิโรธญฺจ ปชานาติ, ภวนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

อุปาทานํ กึนิทานํ, กึสมุทยํ, กึชาติกํ, กึปภวนฺติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ, อุปาทานํ ตณฺหานิทานํ, ตณฺหาสมุทยํ, ตณฺหาชาติกํ, ตณฺหาปภวนฺติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. อุปาทานญฺจ ปชานาติ, อุปาทานสมุทยญฺจ ปชานาติ, อุปาทานนิโรธญฺจ ปชานาติ, อุปาทานนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

ตณฺหา กึนิทานา, กึสมุทยา, กึชาติกา, กึปภวาติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ตณฺหา เวทนานิทานา, เวทนาสมุทยา, เวทนาชาติกา, เวทนาปภวาติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. ตณฺหญฺจ

---

[๑] ฉ.,เท. ชรามรณนิโรธคามินึ อิ. ชรามรณนิโรธคามินิ, เอวมุปริปิ.

ปชานาติ, ตณฺหาสมุทยญฺจ ปชานาติ, ตณฺหานิโรธญฺจ ปชานาติ, ตณฺหานิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

เวทนา กึนิทานา, กึสมุทยา, กึชาติกา, กึปภวาติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. เวทนา ผสฺสนิทานา, ผสฺสสมุทยา, ผสฺสชาติกา, ผสฺสปฺปภวาติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ, เวทนญฺจ ปชานาติ, เวทนาสมุทยญฺจ ปชานาติ, เวทนานิโรธญฺจ ปชานาติ, เวทนานิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

ผสฺโส กึนิทาโน, กึสมุทโย, กึชาติโก, กึปภโวติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. ผสฺโส สพายตนนิทาโน, สพายตนสมุทโย, สพายตนชาติโก, สพายตนปฺปภโวติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. ผสฺสญฺจ ปชานาติ, ผสฺสสมุทยญฺจ ปชานาติ, ผสฺสนิโรธญฺจ ปชานาติ, ผสฺสนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

สพายตนํ กึนิทานํ, กึสมุทยํ, กึชาติกํ, กึปภวนฺติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. สพายตนํ นามรูปนิทานํ, นามรูปสมุทยํ, นามรูปชาติกํ, นามรูปปฺปภวนฺติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. สพายตนญฺจ ปชานาติ, สพายตนสมุทยญฺจ ปชานาติ, สพายตนนิโรธญฺจ ปชานาติ, สพายตนนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

นามรูปํ กึนิทานํ, กึสมุทยํ, กึชาติกํ, กึปภวนฺติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ, นามรูปํ วิญฺญาณนิทานํ, วิญฺญาณสมุทยํ, วิญฺญาณชาติกํ, วิญฺญาณปฺปภวนฺติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. นามรูปญฺจ ปชานาติ, นามรูปสมุทยญฺจ ปชานาติ, นามรูปนิโรธญฺจ ปชานาติ, นามรูปนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

วิญฺญาณํ กึนิทานํ, กึสมุทยํ, กึชาติกํ, กึปภวนฺติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. วิญฺญาณํ สงฺขารนิทานํ, สงฺขารสมุทยํ, สงฺขารชาติกํ, สงฺขารปฺปภวนฺติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. วิญฺญาณญฺจ ปชานาติ, วิญฺญาณสมุทยญฺจ ปชานาติ, วิญฺญาณนิโรธญฺจ ปชานาติ, วิญฺญาณนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

สงฺขารา กึนิทานา, กึสมุทยา, กึชาติกา, กึปภวาติ เอวํ เอสนฏฺเฐน สจฺจํ. สงฺขารา อวิชฺชานิทานา, อวิชฺชาสมุทยา, อวิชฺชาชาติกา, อวิชฺชาปภวาติ เอวํ ปริคฺคหฏฺเฐน สจฺจํ. สงฺขาเร จ ปชานาติ, สงฺขารสมุทยญฺจ ปชานาติ, สงฺขารนิโรธญฺจ ปชานาติ, สงฺขารนิโรธคามินีปฏิปทญฺจ ปชานาติ, เอวํ ปฏิเวธฏฺเฐน สจฺจํ.

[๔๕๖] ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ, ชาติ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. ชาติ ทุกฺขสจฺจํ, ภโว สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. ภโว ทุกฺขสจฺจํ, อุปาทานํ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. อุปาทานํ ทุกฺขสจฺจํ, ตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. ตณฺหา ทุกฺขสจฺจํ, เวทนา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. เวทนา ทุกฺขสจฺจํ, ผสฺโส สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. ผสฺโส ทุกฺขสจฺจํ, สฬายตนํ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. สฬายตนํ ทุกฺขสจฺจํ, นามรูปํ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ,

นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. นามรูปํ ทุกฺขสจฺจํ, วิญฺญาณํ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. วิญฺญาณํ ทุกฺขสจฺจํ, สงฺขารา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. สงฺขารา ทุกฺขสจฺจํ, อวิชฺชา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ.

ชรามรณํ [๑] ทุกฺขสจฺจํ, [๒] ชาติ[๓] สิยา ทุกฺขสจฺจํ,[๓] สิยา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ. ชาติ [๔] ทุกฺขสจฺจํ [๕] ภโว สิยา ทุกฺขสจฺจํ, สิยา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ ฯเปฯ สงฺขารา[๖] ทุกฺขสจฺจํ, อวิชฺชา สิยา ทุกฺขสจฺจํ, สิยา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจนฺติ.[๖]

สจฺจกถา นิฏฺฐิตา.

ภาณวาโร.

---

[๑] ฉ.,เท. สิยา
[๒] ฉ.,เท. สิยา สมุทยสจฺจํ
[๓-๓] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๔] ฉ.,เท. สิยา
[๕] ฉ.,เท. สิยา สมุทยสจฺจํ
[๖-๖] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

๓. โพชฺฌงฺคกถา

[๕๔๗] สาวตฺถีนิทานํ. สตฺติเม ภิกฺขเว โพชฺฌงฺคา. กตเม สตฺต. สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค. อิเม โข ภิกฺขเว สตฺต โพชฺฌงฺคา.

โพชฺฌงฺคาติ เกนตฺเถน โพชฺฌงฺคา. โพธิยํ[๑] สංวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา,

พุชฺฌนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (๑)

โพเธนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุโพเธนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิโพเธนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺโพเธนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. (๒)

โพธนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, อนุโพธนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, ปฏิโพธนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, สมฺโพธนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (๓)

โพธิปกฺขิยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, อนุโพธิปกฺขิยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, ปฏิโพธิปกฺขิยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, สมฺโพธิปกฺขิยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (๔)

พุทฺธิปฏิลาภฏฺเฐน[๒] โพชฺฌงฺคา, [๓] พุทฺธิโรปนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, พุทฺธิอภิโรปนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา, พุทฺธิปาปนฏฺเฐน[๔] โพชฺฌงฺคา, พุทฺธิสมฺปาปนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (๕)

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. โพธาย [๒] สี. พุทฺธิปาปฏฺเฐน ฉ.,เท. พุทฺธิลภนฏฺเฐน อิ. พุทฺธิลาภฏฺเฐน
[๓] ฉ.,เท. พุทฺธิปฏิลภนฏฺเฐน อิ. พุทฺธิปฏิลาภฏฺเฐน [๔] สี. พุทฺธิสมฺปาปฏฺเฐน

มูลมูลกาทิทสกํ

[๕๕๘] มูลฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปริปูรฏฺเจน[๑] โพชฺฌงฺคา, มูลปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, มูลปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๑)

เหตฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เหตุปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๒)

ปจฺจยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปริปูรฏฺเจน[๒] โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๓)

วิสุทฺธฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา,

---

[๑] ฉ.,เท. มูลปริปูรณฏฺเจน, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. ปจฺจยปริปูรณฏฺเจน, เอวมุปริปิ.

วิสุทฺธิปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๔)

อนวชฺชฏฺเจน โพชฺฌงฺคา. อนวชฺชจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา อนวชฺชปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๕)

เนกฺขมฺมฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๖)

วิมุตฺตฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๗)

อนาสวฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา,

อนาสวปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, อนาสวปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๘)

วิเวกฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, วิเวกปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๙)

โวสฺสคฺคฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคจริยฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปริคฺคหฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปริปูรฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺเจน โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทาย วสีภาวปฺปตฺตานมฺปิ โพชฺฌงฺคา. (๑๐)

[๕๕๙] มูลฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เหตุฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺตฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนาสวฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิเวกฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคฏฺโจ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

มูลจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เหตุจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปจฺจยจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิสุทฺธิจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนวชฺชจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เนกฺขมฺมจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺติจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนาสวจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิเวกจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, โวสฺสคฺคจริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

มูลปริคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปริคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มูลปริวารฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปริวารฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา มูลปริปูรฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปริปูรฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มูลปริปากฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปริปากฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มูลปฏิสมฺภิทฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มูลปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มูลปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ โวสฺสคฺคปฏิสมฺภิทาย วสีภาวนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ

[๔๖๐] ปริคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปริวารฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปริปูรฏฺฐํ [๑] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เอกคฺคฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อวิกฺเขปฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา อวิสารฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนาวิลฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนิญฺชนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เอกตฺตุปฏฺฐาน-วเสน จิตฺตสฺส จิตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อารมฺมณฏฺฐํ

[๑] ฉ.,เท. ปริปูรณฏฺฐํ

พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, โคจรฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปหานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปริจฺจาคฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วุฏฺฐานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิวฏฺฏนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สนฺตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปณีตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนาสวฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ตรณฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนิมิตฺตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อปฺปณิหิตฏฺฐํ[๑] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา,[๑] สุญฺญตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เอกรสฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนติวตฺตนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ยุคนทฺธฏฺฐํ[๒] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, นิยฺยานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เหตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ทสฺสนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อาธิปเตยฺยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๕๖๑] สมถสฺส อวิกฺเขปฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิปสฺสนาย อนุปสฺสนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมถวิปสฺสนานํ เอกรสฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ยุคนทฺธสฺส[๓] อนติวตฺตนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สิกฺขาย สมาทานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อารมฺมณสฺส โคจรฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ลีนสฺส จิตฺตสฺส ปคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อุทฺธจฺจสฺส จิตฺตสฺส วินิคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อุโภวิสุทฺธานํ อชฺฌุเปกฺขนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิเสสาธิคมฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อุตฺตริปฏิเวธฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สจฺจาภิสมยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๑-๑] อิ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๒] สี.,อิ. ยุคนนฺธฏฺฐํ
[๓] สี.,อิ. ยุคนนฺธสฺส

[๔๖๒] สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ ปญฺญินฺทฺริยสฺส ทสฺสนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สมฺมาทิฏฺฐิยา ทสฺสนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ สมฺมาสมาธิสฺส อวิกฺเขปฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

อินฺทฺริยานำ อาธิปเตยฺยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. พลานำ อกมฺปิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. โพชฺฌงฺคานำ[๑] นิยฺยานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. มคฺคสฺส เหตฺวฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สติปฏฺฐานานำ อุปฏฺฐานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สมฺมปฺปธานานำ ปทหนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อิทฺธิปาทานำ อิชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สจฺจานำ ตถฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ปโยคานำ[๒] ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ผลานำ สจฺฉิกิริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

วิตกฺกสฺส อภินิโรปนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิจารสฺส อุปวิจารฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ปีติยา ผรณฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สุขสฺส อภิสนฺทนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส เอกคฺคฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๔๖๓] อาวชฺชนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิชานนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ปชานนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สญฺชานนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอโกทฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

---

[๑] ฉ.,เท. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท. มคฺคานำ

อภิญฺเญยฺยฏฺฐ[๑] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ปริญฺญาย ตีรณฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ปหานสฺส ปริจฺจาคฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ภาวนาย เอกรสฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สจฺฉิกิริยาย ผสฺสนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ขนฺธานำ ขนฺธฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. ธาตูนำ ธาตฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อายตนานำ อายตนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สงฺขตานำ สงฺขตฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๕๖๔] จิตฺตฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตานนฺตริกฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส วุฏฺฐานฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส วิวฏฺฏนฏฺฐ[๒] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส เหตุฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส ปจฺจยฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส วตฺถฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส ภูมฺมฏฺฐ[๓] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส อารมฺมณฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตวตฺถุสฺส[๔] โคจรฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส จริยฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส คตฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส[๔] อภินีหารฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. จิตฺตสฺส นิสฺสรณฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.[๕]

[๕๖๕] เอกตฺเต[๖] อาวชฺชนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต วิชานนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปชานนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สญฺชานนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต เอโกทฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. [๗]

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อภิญฺญาย ญาตฏฺฐ
[๒] อิ. วิชานนฏฺฐ
[๓] ฉ.,เท. ภูมฏฺฐ อิ. สมฏฺฐ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. จิตฺตสฺส
[๔-๔] สฺยา. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๖] สี. เอกฏฺเฐ
[๗] ฉ.,เท. อุปนิพนฺธนฏฺฐ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา

เอกตฺเต ปกฺขนฺทนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปสีทนฏฺโ[๑] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สนฺติฏฺฐนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา เอกตฺเต วิมุตฺตฏฺโ[๒] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต “เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ยานีกตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต วตฺถุกตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อนุฏฺฐิตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปริจิตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สุสมารทฺธฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปริคฺคหฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปริวารฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปริปูรฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สโมธานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อธิฏฺฐานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อาเสวนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ภาวนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต พหุลีกมฺมฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สุสมุคฺคตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สุวิมุตฺตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต พุชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อนุพุชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปฏิพุชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สมฺพุชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต โพธนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อนุโพธนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปฏิโพธนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สมฺโพธนฏฺโ[๓] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต โพธิปกฺขิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อนุโพธิปกฺขิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปฏิโพธิปกฺขิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สมฺโพธิปกฺขิยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต โชตนฏฺโ

---

[๑] สี. ปสฺสาทนฏฺโ [๒] ฉ.,เท. วิมุจฺจนฏฺโ [๓] ฉ.,เท. สมฺพุชฺฌนฏฺโ

พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อุชุโชตนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต อนุโชตนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต ปฏิโชตนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. เอกตฺเต สญฺโชตนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๕๖๖] วีมํสาย[๑] ปาทฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. นิโรธฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.[๑] ปตาปนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิโรจนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. กิเลสานํ สนฺตาปนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อมลฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิมลฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. นิมฺมลฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สมฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. สมยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิเวกฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิเวกจริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิราคฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิราคจริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. นิโรธฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. นิโรธจริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. โวสฺสคฺคฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. โวสฺสคฺคจริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิมุตฺตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. วิมุตฺติจริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

ฉนฺทฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส มูลฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส ปาทฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส ปธานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส อิชฺฌนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส อธิโมกฺขฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส ปคฺคหฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส อุปฏฺฐานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส อวิกฺเขปฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฉนฺทสฺส ทสฺสนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

---

[๑] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

วิริยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ จิตฺตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ฯเปฯ วีมํสฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย มูลฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย ปาทฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย ปธานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย อิชฺฌนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย อธิโมกฺขฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย ปคฺคหฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย อุปฏฺฐานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วีมํสาย อวิกฺเขปฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. [๑]

[๕๖๗] [๒] ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ทุกฺขสฺส สงฺขตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ทุกฺขสฺส สนฺตาปฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ทุกฺขสฺส วิปริณามฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา [๓] สมุทยสฺส อายูหนฏฺฐํ ฯเปฯ นิทานฏฺฐํ ฯเปฯ สญฺโญคฏฺฐํ ฯเปฯ ปลิโพธฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. [๔] ทุกฺขนิโรธสฺส[๕] นิสฺสรณฏฺฐํ ฯเปฯ วิเวกฏฺฐํ ฯเปฯ อสงฺขตฏฺฐํ ฯเปฯ อมตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. [๖] มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺฐํ ฯเปฯ เหตฏฺฐํ ฯเปฯ ทสฺสนฏฺฐํ ฯเปฯ อาธิปเตยฺยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

ตถฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนตฺตฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สจฺจฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิเวธฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อภิชานนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปริชานนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ธมฺมฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ธาตฏฺฐํ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วีมํสาย ทสฺสนฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา
[๒] ฉ.,เท. ทุกฺขฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา
[๓] ฉ.,เท. สมุทยฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา
[๔] ฉ.,เท. นิโรธฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา
[๕] ฉ.,เท.,อิ. นิโรธสฺส [๖] ฉ.,เท. มคฺคฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา

พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ญาตฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สจฺฉิกิริยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ผสฺสนฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา อภิสมยฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

เนกฺขมฺมํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อพฺยาปาทํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อาโลกสญฺญํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อวิกฺเขปํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ธมฺมววตฺถานํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ญาณํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปามุชฺชํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปรมชฺฌานํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. [๑]

[๕๖๘] อธิโมกฺขฏฺเจน สทฺธินฺทฺริยํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ ทสฺสนฏฺเจน ปญฺญินฺทฺริยํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺเจน สทฺธาพลํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเจน ปญฺญาพลํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อุปฏฺฐานฏฺเจน สติสมฺโพชฺฌงฺคํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ ปฏิสงฺขานฏฺเจน อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺฐึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อกมฺปิยฏฺเจน พลํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, นิยฺยานฏฺโ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เหตฺวฏฺเจน มคฺคํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปทหนฏฺเจน สมฺมปฺปธานา พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทา พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ตถฏฺเจน สจฺจา พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อวิกฺเขปฏฺเจน สมถา พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

---

[๑] ฉ.,เท. อรหตฺตผลสมาปตฺตึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา

อนุปสฺสนฏฺเฐน วิปสฺสนำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เอกรสฏฺเฐน สมถวิปสฺสนำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนติวตฺตนฏฺเฐน ยุคนทฺธำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, มุตฺตฏฺเฐน วิโมกฺขำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิเวธฏฺเฐน วิชฺชำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปริจฺจาคฏฺเฐน วิมุตฺตึ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมุจฺเฉทฏฺเฐน ขเย ญาณำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเฐน อนุปฺปาเท ญาณำ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

ฉนฺทำ มูลฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, มนสิการำ สมุฏฺฐานฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ผสฺสำ สโมธานฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, เวทนำ สโมสรณฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมาธึ ปมุขฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สตึ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปญฺญำ ตทุตฺตรฏฺเฐน[๑] พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, วิมุตฺตึ สารฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อมโตคธำ นิพฺพานำ ปริโยสานฏฺเฐน พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา.

[๔๖๙] สาวตฺถีนิทานำ. ตตฺร โข อายสฺมา สารีปุตฺโต ภิกฺขู อามนฺเตสิ "อาวุโสติ.[๒] "อาวุโสติ โข เต ภิกฺขู อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส ปจฺจสฺโสสุำ. อายสฺมา สารีปุตฺโต เอตทโวจ

"สตฺติเม อาวุโส โพชฺฌงฺคา. กตเม สตฺต. สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ฯเปฯ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค, อิเม โข อาวุโส สตฺต โพชฺฌงฺคา. อิเมสำ สฺวาหำ[๓] อาวุโส สตฺตนฺนำ โพชฺฌงฺคานำ เยน เยน โพชฺฌงฺเคน อากงฺขามิ ปุพฺพณฺหสมยำ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ตตุตฺตรฏฺเฐน [๒] ฉ.,เท. อาวุโส ภิกฺขโวติ [๓] ฉ.,เท. ขฺวาหำ

วิหริตุ๎, เตน เตน โพชฺฌงฺเคน ปุพฺพณฺหสมยํ วิหรามิ. เยน เยน โพชฺฌงฺเคน อากงฺขามิ มชฺฌนฺติกสมยํ ฯเปฯ สายณฺหสมยํ วิหริตุ๎, เตน เตน โพชฺฌงฺเคน สายณฺหสมยํ วิหรามิ. สติสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม อาวุโส โหติ, 'อปฺปมาโณติ เม โหติ, 'สุสมารทฺโธติ เม โหติ, 'ติฏฺฐนฺตํ จรํ[๑] ติฏฺฐตีติ ปชานามิ, สเจปิ เม จวติ, 'อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ. ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ฯเปฯ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม อาวุโส โหติ, 'อปฺปมาโณติ เม โหติ, 'สุสมารทฺโธติ เม โหติ, 'ติฏฺฐนฺตํ จรํ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ. สเจปิ เม จวติ, 'อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ.

เสยฺยถาปิ อาวุโส รญฺโญ วา ราชมหามตฺตสฺส วา นานารตฺตานํ ทุสฺสานํ ทุสฺสกรณฺฑโก ปูโร อสฺส, โส ยญฺเญวทุสฺสยุคํ อากงฺเขยฺย ปุพฺพณฺหสมเย ปารุปิตุ๎, ตนฺเตวทุสฺสยุคํ ปุพฺพณฺหสมยํ ปารุเปยฺย, ยญฺเญวทุสฺสยุคํ อากงฺเขยฺย มชฺฌนฺติกสมยํ ฯเปฯ สายณฺหสมยํ ปารุปิตุ๎, ตนฺเตวทุสฺสยุคํ สายณฺหสมยํ ปารุเปยฺย; เอวเมว โข อหํ อาวุโส อิเมสํ[๒] สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ, เยน เยน โพชฺฌงฺเคน อากงฺขามิ ปุพฺพณฺหสมยํ วิหริตุ๎, เตน เตน โพชฺฌงฺเคน ปุพฺพณฺหสมยํ วิหรามิ. เยน เยน โพชฺฌงฺเคน อากงฺขามิ มชฺฌนฺติกสมยํ ฯเปฯ สายณฺหสมยํ วิหริตุ๎, เตน เตน โพชฺฌงฺเคน สายณฺหสมยํ วิหรามิ. สติสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม อาวุโส โหติ, 'อปฺปมาโณติ เม โหติ, 'สุสมารทฺโธติ เม โหติ, 'ติฏฺฐนฺตํ จรํ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ, สเจปิ เม จวติ, 'อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ

---

[๑] ฉ.,เท. จ นํ อิ. วจนํ, เอวมุปริปิ. [๒] อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ฯเปฯ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม อาวุโส โหติ, ‘อปฺปมาโณติ เม โหติ, ‘สุสมารทฺโธติ เม โหติ, ‘ติฏฺฐนฺตํ จรํ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ, สเจปิ เม จวติ, ‘อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ.

สุตฺตนฺตนิทฺเทโส

[๔๗๐] กถํ สติสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. ยาวตา นิโรธุปฏฺฐาติ, ตาวตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยาวตา อจฺจิ,[๑] ตาวตา วณฺโณ. ยาวตา วณฺโณ, ตาวตา อจฺจิ; เอวเมว ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค, อิติ เจ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

กถํ อปฺปมาโณ อิติ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. ปมาณวนฺตา[๒] กิเลสา สพฺเพ ว[๓] ปริยุฏฺฐานา เยว[๔] สงฺขารา โปโนพฺภวิกา, อปฺปมาโน นิโรโธ [๕] อสงฺขตฏฺเฐน ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา อปฺปมาโณ อิติ [๖] เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

กถํ สุสมารทฺโธ อิติ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. วิสมา กิเลสา สพฺเพ ว[๗] ปริยุฏฺฐานา เย ว[๗] สงฺขารา โปโนพฺภวิกา, สมธมฺโม นิโรโธ สนฺตฏฺเฐน ปณีตฏฺเฐน ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา สุสมารทฺโธ, อิติ[๘] เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

[๔๗๑] กถํ ติฏฺฐนฺตํ จรํ[๙] ติฏฺฐตีติ ปชานามิ, สเจปิ จวติ, อิทปฺปจฺจยา เม[๑๐] จวตีติ ปชานามิ, กติหากาเรหิ

---

[๑] ฉ.,เท. อจฺจิ [๒] ฉ.,เท. ปมาณพทฺธา อิ. ปมาณพนฺธา [๓] ฉ.,เท.,อิ. สพฺเพ จ [๔] ฉ.,เท.,อิ. เย จ [๕] ฉ.,เท.,อิ. อจลฏฺเฐน [๖] ฉ.,เท. เจ, เอวมุปริปิ.
[๗] ฉ.,เท.,อิ. จ, เอวมุปริปิ. [๘] ฉ.,เท. อิติ เจ, เอวมุปริปิ.
[๙] ฉ.,เท. จ นํ อิ. วจนํ, เอวมุปริปิ. [๑๐] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, กติหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ. อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ.

กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ. อนุปฺปาทำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อุปฺปาทำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อปฺปวตฺตำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, ปวตฺตำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อนิมิตฺตำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, นิมิตฺตำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, นิโรธำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, สงฺขาเร อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ.

กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ. อุปฺปาทำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อนุปฺปาทำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, ปวตฺตำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อปฺปวตฺตำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, นิมิตฺตำ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อนิมิตฺตำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, สงฺขาเร อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, นิโรธำ อนาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ. เอวำ ติฏฺฐนฺตำ จรำ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ. สเจปิ จวติ, อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ ฯเปฯ

[๕๗๒] กถำ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค. เสยฺยถาปิ เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต

ยาวตา อจฺฉิ, ตาวตา วณฺโณ. ยาวตา วณฺโณ, ตาวตา อจฺฉิ; เอวเมว ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค อิติ เจ เม[๑] โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

กถํ อปฺปมาโณ อิติ เม[๒] โหตีติ โพชฺฌงฺโค. ปมาณวนฺตา กิเลสา สพฺเพ ว ปริยุฏฺฐานา เยว สงฺขารา โปโนพฺภวิกา, อปฺปมาโณ นิโรโธ อสงฺขตฏฺเฐน ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา อปฺปมาโณ อิติ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

กถํ สุสมารทฺโธ อิติ เม[๒] โหตีติ โพชฺฌงฺโค. วิสมา กิเลสา สพฺเพ ว ปริยุฏฺฐานา เยว สงฺขารา โปโนพฺภวิกา, สมธมฺโม นิโรโธ สนฺตฏฺเฐน ปณีตฏฺเฐน. ยาวตา นิโรธูปฏฺฐาติ, ตาวตา สุสมารทฺโธ อิติ เม โหตีติ โพชฺฌงฺโค.

กถํ ติฏฺฐนฺตํ จรํ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ, สเจปิ จวติ, อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามิ, กติหากาเรหิ อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, กติหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ. อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ.

[๔๗๓] กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ. อนุปฺปาทํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อุปฺปาทํ อนาวชฺชิตตฺตา โพชฺฌงฺคา จิตฺตสฺส อภินีหารฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา,[๓] จิตฺตสฺส[๔] นิยฺยานฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, จิตฺตสฺส นิสฺสรณฏฺฐํ[๔] อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อปฺปวตฺตํ อาวชฺชิตตฺตา

---

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ.,เท. เจ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ
[๔-๔] ฉ.,เท.,อิ. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.

อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, ปวตฺตํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อนิมิตฺตํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, นิมิตฺตํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, นิโรธํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, สงฺขาเร อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ.

กตเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ. อุปฺปาทํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อนุปฺปาทํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, ปวตฺตํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อปฺปวตฺตํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, นิมิตฺตํ อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อนิมิตฺตํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, สงฺขาเร อาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, นิโรธํ อนาวชฺชิตตฺตา อุเปกฺขา-สมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จวติ, เอวํ ติฏฺฐนฺตํ จรํ ติฏฺฐตีติ ปชานามิ. สเจปิ จวติ, อิทปฺปจฺจยา เม จวตีติ ปชานามีติ.[๑]

โพชฺฌงฺคกถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

๔. เมตฺตากถา

[๔๗๔] สาวตฺถีนิทานํ. เมตฺตาย ภิกฺขเว เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฺถุกตาย อนุฏฺฐิตาย ปริจิตาย สุสมารทฺธาย, เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขา. กตเม เอกาทส. สุขํ สุปติ, สุขํ ปฏิพุชฺฌติ, น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ, มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, เทวตา รกฺขนฺติ, นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ, ตุวฏฺฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ, มุขวณฺโณ วิปฺปสีทติ, อสมฺมูฬฺโห กาลํ กโรติ, อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต พฺรหฺมโลกูปโค โหติ. เมตฺตาย ภิกฺขเว เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฺถุกตาย อนุฏฺฐิตาย ปริจิตาย สุสมารทฺธาย, อิเม เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขา.

[๔๗๕] อตฺถิ อโนธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, อตฺถิ โอธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, อตฺถิ ทิสา ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. กติหากาเรหิ อโนธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. กติหากาเรหิ โอธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. กติหากาเรหิ ทิสา ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สตฺตหากาเรหิ โอธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, ทสหากาเรหิ ทิสา ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. สพฺเพ ปาณา ฯเปฯ สพฺเพ ภูตา ฯเปฯ สพฺเพ ปุคฺคลา ฯเปฯ สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา อเวรา

อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ. อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

กตเมหิ สตฺตหากาเรหิ โอธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สพฺพา อิตฺถิโย อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. สพฺเพ ปุริสา ฯเปฯ สพฺเพ อริยา ฯเปฯ สพฺเพ อนริยา ฯเปฯ สพฺเพ เทวา ฯเปฯ สพฺเพ มนุสฺสา ฯเปฯ สพฺเพ วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ โอธิโส ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

[๕๗๖] กตเมหิ ทสหากาเรหิ ทิสา ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สพฺเพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. สพฺเพ ปจฺฉิมาย ทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ อุตฺตราย ทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ ทกฺขิณาย ทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ อุตฺตราย อนุทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ ทกฺขิณาย อนุทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ เหฏฺฐิมาย ทิสาย สตฺตา ฯเปฯ สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. สพฺเพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปาณา ฯเปฯ ภูตา ฯเปฯ ปุคฺคลา ฯเปฯ อตฺตภาวปริยาปนฺนา ฯเปฯ สพฺพา อิตฺถิโย ฯเปฯ สพฺเพ ปุริสา ฯเปฯ สพฺเพ อริยา ฯเปฯ สพฺเพ อนริยา ฯเปฯ สพฺเพ เทวา ฯเปฯ สพฺเพ มนุสฺสา ฯเปฯ สพฺเพ วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. สพฺเพ ปจฺฉิมาย ทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ อุตฺตราย ทิสาย

วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ ทกฺขิณาย ทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ อุตฺตราย อนุทิสาย นิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ ทกฺขิณาย อนุทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ เหฏฺฐิมาย ทิสาย วินิปาติกา ฯเปฯ สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ อิเมหิ ทสหากาเรหิ ทิสา ผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

๑. อินฺทฺริยวาโร

สพฺเพสํ สตฺตานํ ปีฬนํ วชฺเชตฺวา อปีฬนาย อุปฆาตํ วชฺเชตฺวา อนุปฆาเตน สนฺตาปํ วชฺเชตฺวา อสนฺตาเปน ปริยาทานํ วชฺเชตฺวา อปริยาทาเนน, วิเหสํ วชฺเชตฺวา อวิเหสาย สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, มา เวริโน. สุขิโน โหนฺตุ, มา ทุกฺขิโน. สุขิตตฺตา โหนฺตุ, มา ทุกฺขิตตฺตาติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สพฺเพ สตฺเต เมตฺตายตีติ เมตฺตา. ตํ ธมฺมํ เจตยตีติ เจโต. สพฺพพฺยาปาทปริยุฏฺฐาเนหิ มุจฺจตีติ[๑] วิมุตฺติ. เมตฺตา จ เจโตวิมุตฺติ[๒] จาติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ.

[๕๗๗] สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สทฺธาย อธิมุจฺจติ. สทฺธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ วิริยํ ปคฺคณฺหาติ. วิริยินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิมุจฺจตีติ

[๒] ฉ.,เท.,อิ. เจโต จ วิมุตฺติ จาติ, เอวมุปริปิ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สตึ อุปฏฺฐาเปติ. สตินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ จิตฺตํ สมาทหติ. สมาธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ ปญฺญาย ปชานาติ. ปญฺญินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ภาวนา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ภาวิยติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา พหุลีกมฺมา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ พหุลีกริยติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลงฺการา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สฺวาลงฺกตา โหติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริกฺขารา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริกฺขตา โหติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริวารา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริวุตา โหติ. อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, ภาวนา โหนฺติ, พหุลีกมฺมา[๑] โหนฺติ, อลงฺการา โหนฺติ, ปริกฺขารา โหนฺติ, ปริวารา โหนฺติ, ปาริปูรี โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา

[๑] ฉ.,เท. พหุลีกตา

โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, ปกฺขนฺทนา โหนฺติ, ปสีทนา โหนฺติ, สนฺติฏฺฐนา โหนฺติ, วิมุจฺจนา โหนฺติ, "เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนา"[๑] โหนฺติ, ยานีกตา โหนฺติ, วตฺถุกตา โหนฺติ, อนุฏฺฐิตา โหนฺติ, ปริจิตา โหนฺติ, สุสมารทฺธา โหนฺติ, สุภาวิตา โหนฺติ, สฺวาธิฏฺฐิตา โหนฺติ, สุสมุคฺคตา โหนฺติ, สุวิมุตฺตา โหนฺติ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.[๒]

๒. พลวาโร

[๕๗๘] สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ อสฺสทฺธิเย น กมฺปติ. สทฺธาพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ โกสชฺเช น กมฺปติ. วิริยพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ ปมาเท น กมฺปติ. สติพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ อุทฺธจฺเจ น กมฺปติ. สมาธิพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ อวิชฺชาย น กมฺปติ. ปญฺญาพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท. ผสฺสนา, เอวมุปริปิ.　　[๒] สี.,อิ. ปภาเสนฺติ

อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ภาวนา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ภาวิยติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา พหุลีกมฺมา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ พหุลีกริยติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลงฺการา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สฺวาลงฺกตา โหติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริกฺขารา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริกฺขตา โหติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริวารา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริวุตา โหติ. อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, ภาวนา โหนฺติ, พหุลีกมฺมา โหนฺติ, อลงฺการา โหนฺติ, ปริกฺขารา โหนฺติ, ปริวารา โหนฺติ, ปาริปูรี โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, ปกฺขนฺทนา โหนฺติ, ปสีทนา โหนฺติ, สนฺติฏฺฐนา โหนฺติ, วิมุจฺจนา โหนฺติ, “เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนา”[๑] โหนฺติ, ยานีกตา โหนฺติ, วตฺถุกตา โหนฺติ, อนุฏฺฐิตา โหนฺติ, ปริจิตา โหนฺติ, สุสมารทฺธา โหนฺติ, สุภาวิตา โหนฺติ, สฺวาธิฏฺฐิตา โหนฺติ, สุสมุคฺคตา โหนฺติ, สุวิมุตฺตา โหนฺติ, นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท. ผสฺสนา

๓. โพชฺฌงฺควาโร

[๕๗๙] สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สตึ อุปฏฺฐาเปติ. สติสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา ฯเปฯ ปญฺญาย ปวิจินาติ.[๑] ธมฺมวิจย-สมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา ฯเปฯ วิริยํ ปคฺคณฺหาติ. วิริยสมฺโพชฺฌงฺค-ปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา ฯเปฯ ปริฬาหํ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ. ปีติสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา ฯเปฯ ทุฏฺฐุลฺลํ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ. ปสฺสทฺธิ-สมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ จิตฺตํ สมาทหติ. สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ ญาเณน กิเลเส ปฏิสงฺขาติ. อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ. อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ภาวนา

---

[๑] อิ. ปริวิจินาติ

โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ภาวิยติ อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา พหุลีกมฺมา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ พหุลีกริยติ. อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลงฺการา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สฺวาลงฺกตา โหติ. อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริกฺขารา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริกฺขตา โหติ. อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริวารา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริวุตา โหติ. อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, ภาวนา โหนฺติ, พหุลีกมฺมา โหนฺติ, อลงฺการา โหนฺติ, ปริกฺขารา โหนฺติ, ปริวารา โหนฺติ, ปาริปูรี โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, ปกฺขนฺทนา โหนฺติ, ปสีทนา โหนฺติ, สนฺติฏฺนา โหนฺติ, วิมุจฺจนา โหนฺติ, “เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนา โหนฺติ, ยานีกตา โหนฺติ, วตฺถุกตา โหนฺติ, อนุฏฺิตา โหนฺติ, ปริจิตา โหนฺติ, สุสมารทฺธา โหนฺติ, สุภาวิตา โหนฺติ, สฺวาธิฏฺิตา โหนฺติ, สุสมุคฺคตา โหนฺติ, สุวิมุตฺตา โหนฺติ, นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

๔. มคฺคงฺควาโร

[๔๘๐] สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา ปสฺสติ. สมฺมาทิฏฺฐิปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา อภินิโรเปติ. สมฺมาสงฺกปฺปปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา ปริคฺคณฺหาติ. สมฺมาวาจาปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา สมุฏฺฐาเปติ. สมฺมากมฺมนฺตปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา โวทาเปติ. สมฺมาอาชีวปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา ปคฺคณฺหาติ. สมฺมาวายามปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา อุปฏฺฐาเปติ. สมฺมาสติปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา สมาทหติ. สมฺมาสมาธิปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ภาวนา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ภาวิยติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา พหุลีกมฺมา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ พหุลีกริยติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลงฺการา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สฺวาลงฺกตา โหติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริกฺขารา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริกฺขตา โหติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริวารา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริวุตา โหติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, ภาวนา โหนฺติ, พหุลีกมฺมา[๑] โหนฺติ, อลงฺการา โหนฺติ, ปริกฺขารา โหนฺติ, ปริวารา โหนฺติ, ปาริปูรี โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, ปกฺขนฺทนา โหนฺติ, ปสีทนา โหนฺติ, สนฺติฏฺฐนา โหนฺติ, วิมุจฺจนา โหนฺติ, “เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนา โหนฺติ, ยานีกตา โหนฺติ, วตฺถุกตา โหนฺติ, อนุฏฺฐิตา โหนฺติ, ปริจิตา โหนฺติ, สุสมารทฺธา โหนฺติ,

---

[๑] ฉ.,เท. พหุลีกตา

สุภาวิตา โหนฺติ, สฺวาธิฏฺฐิตา โหนฺติ, สุสมุคฺคตา โหนฺติ, สุวิมุตฺตา โหนฺติ, นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๑] สพฺเพสํ ปาณานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ภูตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปุคฺคลานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อตฺตภาวปริยาปนฺนานํ ฯเปฯ สพฺพาสํ อิตฺถีนํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปุริสานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อริยานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อนริยานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ เทวานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ มนุสฺสานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ วินิปาติกานํ ปีฬนํ วชฺเชตฺวา อปีฬนาย ฯเปฯ อุปฆาตํ วชฺเชตฺวา อนุปฆาเตน ฯเปฯ สนฺตาปํ วชฺเชตฺวา อสนฺตาเปน ฯเปฯ ปริยาทานํ วชฺเชตฺวา อปริยาทาเนน ฯเปฯ วิเหสํ วชฺเชตฺวา อวิเหสาย สพฺเพ วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, มา เวริโน. สุขิโน โหนฺตุ, มา ทุกฺขิโน. สุขิตตฺตา โหนฺตุ, มา ทุกฺขิตตฺตาติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สพฺเพ วินิปาติเก เมตฺตายตีติ เมตฺตา ตํ ธมฺมํ เจตยตีติ เจโต, สพฺพพฺยาปาท-ปริยุฏฺฐาเนหิ มุจฺจตีติ[๑] วิมุตฺติ, เมตฺตา จ เจโตวิมุตฺติ จาติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สทฺธาย อธิมุจฺจติ. สทฺธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ฯเปฯ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๒] สพฺเพสํ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปจฺฉิมาย ทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุตฺตราย ทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ทกฺขิณาย ทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วิมุจฺจตีติ

สพฺเพสํ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุตฺตราย อนุทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ทกฺขิณาย อนุทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ เหฏฺฐิมาย ทิสาย สตฺตานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุปริมาย ทิสาย สตฺตานํ ปีฬนํ วชฺเชตฺวา อปีฬนาย ฯเปฯ อุปฆาตํ วชฺเชตฺวา อนุปฆาเตน ฯเปฯ สนฺตาปํ วชฺเชตฺวา อสนฺตาเปน ฯเปฯ ปริยาทานํ วชฺเชตฺวา อปริยาทาเนน ฯเปฯ วิเหสํ วชฺเชตฺวา อวิเหสาย สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, มา เวริโน. สุขิโน โหนฺตุ, มา ทุกฺขิโน. สุขิตตฺตา โหนฺตุ, มา ทุกฺขิตตฺตาติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย สตฺเต เมตฺตายตีติ เมตฺตา, ตํ ธมฺมํ เจตยตีติ เจโต, สพฺพพฺยาปาทปริยุฏฺฐาเนหิ มุจฺจตีติ วิมุตฺติ, เมตฺตา จ เจโตวิมุตฺติ จาติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย สตฺตา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สทฺธาย อธิมุจฺจติ. สทฺธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ฯเปฯ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๓] สพฺเพสํ ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปาณานํ ฯเปฯ ภูตานํ ฯเปฯ ปุคฺคลานํ ฯเปฯ อตฺตภาวปริยาปนฺนานํ ฯเปฯ สพฺพาสํ อิตฺถีนํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปุริสานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อริยานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อนริยานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ เทวานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ มนุสฺสานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺพสํ ปจฺฉิมาย ทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุตฺตราย ทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ทกฺขิณาย ทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ปจฺฉิมาย

อนุทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุตฺตราย อนุทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ ทกฺขิณาย อนุทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ เหฏฺฐิมาย ทิสาย วินิปาติกานํ ฯเปฯ สพฺเพสํ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกานํ ปีฬนํ วชฺเชตฺวา อปีฬนาย ฯเปฯ อุปฆาตํ วชฺเชตฺวา อนุปฆาเตน ฯเปฯ สนฺตาปํ วชฺเชตฺวา อสนฺตาเปน, ปริยาทานํ วชฺเชตฺวา อปริยาทาเนน ฯเปฯ วิเหสํ วชฺเชตฺวา อวิเหสาย สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, มา เวริโน. สุขิโน โหนฺตุ, มา ทุกฺขิโน. สุขิตตฺตา โหนฺตุ, มา ทุกฺขิตตฺตาติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติเก เมตฺตายตีติ เมตฺตา, ตํ ธมฺมํ เจตยตีติ เจโต, สพฺพพฺยาปาทปริยุฏฺฐาเนหิ มุจฺจตีติ วิมุตฺติ, เมตฺตา จ เจโตวิมุตฺติ จาติ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ.

[๕๘๔] สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สทฺธาย อธิมุจฺจติ. สทฺธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ วิริยํ ปคฺคณฺหาติ. วิริยินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

สตึ อุปฏฺฐาเปติ, สตินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. จิตฺตํ สมาทหติ, สมาธินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาย ปชานาติ, ปญฺญินฺทฺริยปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหินฺทฺริเยหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ ฯเปฯ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๕] สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ อสฺสทฺธิเย น กมฺปติ, สทฺธาพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. โกสชฺเช น กมฺปติ, วิริยพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. ปมาเท น กมฺปติ, สติพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. อุทฺธจฺเจ น กมฺปติ, สมาธิพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. อวิชฺชาย น กมฺปติ, ปญฺญาพลปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิมานิ ปญฺจ พลานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ ปญฺจหิ พเลหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ. ฯเปฯ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๖] สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สตึ อุปฏฺฐาเปติ สติสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

ปญฺญาย ปวิจินาติ, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. วิริยํ ปคฺคณฺหาติ, วิริยสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. ปริฬาหํ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ, ปีติสมฺโพชฺฌงฺค-ปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. ทุฏฺฐุลฺลํ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. จิตฺตํ สมาทหติ สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

ฌาเณน กิเลเส ปฏิสงฺขาติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ สตฺตหิ โพชฺฌงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ ฯเปฯ นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺติ.

[๕๘๗] สพฺเพ อุปริมาย ทิสาย วินิปาติกา อเวริโน โหนฺตุ, เขมิโน โหนฺตุ, สุขิโน โหนฺตูติ สมฺมา ปสฺสติ, สมฺมาทิฏฺฐิปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา อภินิโรเปติ, สมฺมาสงฺกปฺปปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา ปริคฺคณฺหาติ, สมฺมาวาจาปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา สมุฏฺฐาเปติ, สมฺมากมฺมนฺตปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา โวทาเปติ, สมฺมาอาชีวปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา ปคฺคณฺหาติ, สมฺมาวายามปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา อุปฏฺฐาเปติ, สมฺมาสติปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ. สมฺมา สมาธิยติ,[๑] สมฺมาสมาธิปริภาวิตา โหติ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ.

อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อาเสวิยติ ฯเปฯ อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ปริวารา[๒] โหนฺติ. อิเมหิ อฏฺฐหิ มคฺคงฺเคหิ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ สุปริวุตา โหติ. อิเม อฏฺฐ มคฺคงฺคา เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวนา โหนฺติ, ภาวนา โหนฺติ, พหุลีกมฺมา โหนฺติ, อลงฺการา โหนฺติ,

---

[๑] ฉ.,เท. สมาทหติ　　[๒] ฉ.,เท. ปริภาวิตา

ปริกฺขารา โหนฺติ, ปริวารา โหนฺติ, ปาริปูรี โหนฺติ, สหคตา โหนฺติ, สหชาตา โหนฺติ, สํสฏฺฐา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, ปกฺขนฺทนา โหนฺติ, ปสีทนา โหนฺติ, สนฺติฏฺฐนา โหนฺติ, วิมุจฺจนา โหนฺติ, "เอตํ สนฺตนฺติ ปสฺสนา โหนฺติ, ยานีกตา โหนฺติ, วตฺถุกตา โหนฺติ, อนุฏฺฐิตา โหนฺติ, ปริจิตา โหนฺติ, สุสมารทฺธา โหนฺติ, สุภาวิตา โหนฺติ, สฺวาธิฏฺฐิตา โหนฺติ, สุสมุคฺคตา โหนฺติ, สุวิมุตฺตา โหนฺติ, นิพฺพตฺเตนฺติ โชเตนฺติ ปตาเปนฺตีติ.

เมตฺตากถา นิฏฺฐิตา.[๓]

---

[๓] สฺยา. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๕. วิราคกถา

[๕๘๘] วิราโค มคฺโค, วิมุตฺติ ผลํ. กถํ วิราโค มคฺโค. โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วิรชฺชติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิรชฺชติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ. วิราโค วิราคารมฺมโณ วิราคโคจโร วิราเค สมุปาคโต[๑] วิราเค ฐิโต วิราเค ปติฏฺฐิโต.

วิราโคติ เทฺว วิราคา, นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย จ[๒] นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ[๓] วิราคา โหนฺตีติ วิราโค.[๔] สหชาตานิ สตฺตงฺคานิ วิราคํ คจฺฉนฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคฺคา. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ วิโมกฺโข[๕] จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.

อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปา วิรชฺชติ. ปริคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจาย วิรชฺชติ. สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตา วิรชฺชติ. โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวา วิรชฺชติ. ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามา วิรชฺชติ. อุปฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมาสติ มิจฺฉาสติยา วิรชฺชติ. อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธิโต วิรชฺชติ. ตทนุวตฺตก-กิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิรชฺชติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ

---

[๑] สี.,ฉ.,เท.,อิ. สมุทาคโต
[๒] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ.,เท. วิราคา
[๔] สี.,ฉ.,เท.,อิ. ปาโมกฺขา, เอวมุปริปิ.

วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ วิราคโคจโร วิราเค สมุปาคโต วิราเค จิโต วิราเค ปติฏฺฐิโต.

วิราโคติ เทฺว วิราคา, นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ[๑] วิราคา โหนฺตีติ วิราโค.[๒] สหชาตานิ สตฺตงฺคานิ วิราคํ คจฺฉนฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคฺคา. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ วิโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.

[๕๘๙] สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ โอพาริกา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา โอพาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วิรชฺชติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิรชฺชติ, พหิทฺธา จ สพฺพ-นิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ วิราคโคจโร วิราเค สมุปาคโต วิราเค จิโต วิราเค ปติฏฺฐิโต.

วิราโคติ เทฺว วิราคา, นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิราคา โหนฺตีติ วิราโค. สหชาตานิ สตฺตงฺคานิ วิราคํ คจฺฉนฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคฺคา. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ วิโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. วิราคา, เอวมุปริปิ.

[๕๙๐] อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ อณุสหคตา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วิรชฺชติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิรชฺชติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ ฯเปฯ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.

[๕๙๑] อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเฐน สมฺมาสมาธิ รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา อวิชฺชาย มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชฺชานุสยา วิรชฺชติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิรชฺชติ, พหิทฺธา จ สพฺพ-นิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ วิราคโคจโร วิราเค สมฺปาคโต วิราเค จิโต วิราเค ปติฏฺฐิโต.

วิราโคติ เทฺว วิราคา, นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิราคา โหนฺตีติ วิราโค. สหชาตานิ สตฺตงฺคานิ วิราคํ คจฺฉนฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคฺคา อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ วิโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคฺคานํ อฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.

[๕๙๒] ทสฺสนวิราโค สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนวิราโค สมฺมาสงฺกปฺโป, ปริคฺคหวิราโค สมฺมาวาจา, สมุฏฺฐานวิราโค สมฺมากมฺมนฺโต, โวทานวิราโค สมฺมาอาชีโว, ปคฺคหวิราโค

สมฺมาวายาโม, อุปฏฺฐานวิราโค สมฺมาสติ, อวิกฺเขปวิราโค สมฺมาสมาธิ. อุปฏฺฐานวิราโค สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจยวิราโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหวิราโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ผรณวิราโค ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, อุปสมวิราโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปวิราโค สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏิสงฺขานวิราโค อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค. อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยวิราโค สทฺธาพลํ, โกสชฺเช อกมฺปิยวิราโค วิริยพลํ, ปมาเท อกมฺปิยวิราโค สติพลํ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยวิราโค สมาธิพลํ, อวิชฺชาย อกมฺปิยวิราโค ปญฺญาพลํ. อธิโมกฺขวิราโค สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหวิราโค วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานวิราโค สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปวิราโค สมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสนวิราโค ปญฺญินฺทฺริยํ. อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยา[๑] วิราโค, อกมฺปิยฏฺเจน พลา[๒] วิราโค, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺคา วิราโค, เหตฺวฏฺเจน มคฺโค วิราโค, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา วิราโค, ปทหนฏฺเจน. สมฺมปฺปธานา วิราโค, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทา วิราโค, ตถฏฺเจน สจฺจา วิราโค, อวิกฺเขปฏฺเจน สมโถ วิราโค, อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา วิราโค, เอกรสฏฺเจน สมถวิปสฺสนา วิราโค, อนติวตฺตนฏฺเจน ยุคนทฺธํ วิราโค, สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ วิราโค, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ วิราโค, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ วิราโค, วิมุตฺตฏฺเจน วิโมกฺโข วิราโค, ปฏิเวธฏฺเจน วิชฺชา วิราโค, ปริจฺจาคฏฺเจน วิมุตฺติ วิราโค, สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย ญาณํ วิราโค, ฉนฺโท มูลฏฺเจน วิราโค, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเจน วิราโค, ผสฺโส สโมธานฏฺเจน วิราโค, เวทนา สโมสรณฏฺเจน วิราโค, สมาธิ

---

[๑] ฉ.,เท. อินฺทฺริยานิ

[๒] ฉ.,เท. พลํ

ปมุขฏฺเฐน วิราโค, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน วิราโค, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน วิราโค, วิมุตฺติ สารฏฺเฐน วิราโค. [๑]

ทสฺสนมคฺโค สมฺมาทิฏฺฐิ, อภิโรปนมคฺโค สมฺมาสงฺกปฺโป ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน มคฺโค, เอวํ วิราโค มคฺโค.

[๔๙๓] กถํ วิมุตฺติ ผลํ. โสตาปตฺติผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วิมุตฺตา โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺตา โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺตา โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตา วิมุตฺติยา ปติฏฺฐิตา. วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย นิพฺพานญฺจ วิมุตฺติ, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิมุตฺตา โหนฺตีติ วิมุตฺติ ผลํ.

อภินิโรปนฏฺเฐน สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปา วิมุตฺโต โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺโต โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺโต โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตา วิมุตฺติยา ปติฏฺฐิตา. วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย นิพฺพานญฺจ วิมุตฺติ, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ[๒] วิมุตฺตา โหนฺตีติ วิมุตฺติ ผลํ.

ปริคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจาย วิมุตฺตา โหติ, สมุฏฺฐานฏฺเฐน สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตา วิมุตฺโต โหติ, โวทานฏฺเฐน สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวา วิมุตฺโต โหติ, ปคฺคหฏฺเฐน สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามา วิมุตฺโต โหติ, อุปฏฺฐานฏฺเฐน

---

[๑] ฉ.,เท. อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโวสานฏฺเฐน มคฺโค [๒] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

สมฺมาสติ มิจฺฉาสติยา วิมุตฺตา โหติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธิโต วิมุตฺโต โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺโต โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺโต โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตา วิมุตฺติยา ปติฏฺจิตา. วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย: นิพฺพานญฺจ วิมุตฺติ, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิมุตฺตา โหนฺตีติ วิมุตฺติ ผลํ.

[๕๙๔] สกทาคามิผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺจิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ โอพาริกา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา โอพาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วิมุตฺโต โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺโต โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺโต โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตา วิมุตฺติยา ปติฏฺจิตา. วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย: นิพฺพานญฺจ วิมุตฺติ, เย จ นิพฺพานารมฺมณตา ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิมุตฺตา โหนฺตีติ วิมุตฺติ ผลํ.

[๕๙๕] อนาคามิผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺจิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ อณุสหคตา กามราคสญฺโญชนา ปฏิฆสญฺโญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา วิมุตฺโต โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺโต โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺโต โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตา วิมุตฺติยา ปติฏฺจิตา ฯเปฯ

[๕๙๖] อรหตฺตผลกฺขเณ ทสฺสนฏฺเจน สมฺมาทิฏฺจิ ฯเปฯ อวิกฺเขปฏฺเจน สมฺมาสมาธิ รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา

อวิชฺชาย มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชฺชานุสยา วิมุตฺโต โหติ, ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วิมุตฺโต โหติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตฺโต โหติ, วิมุตฺติ วิมุตฺตารมฺมณา วิมุตฺติโคจรา วิมุตฺติยา สมุปาคตา วิมุตฺติยา จิตฺตา วิมุตฺติยา ปติฏฺฐิตา. วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย. นิพฺพานญฺจ วิมุตฺติ, เย จ นิพฺพานารมฺมณตาย ชาตา ธมฺมา สพฺเพ จ วิมุตฺตา โหนฺตีติ วิมุตฺติ ผลํ.

[๕๙๗] ทสฺสนวิมุตฺติ สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อวิกฺเขปวิมุตฺติ สมฺมาสมาธิ. อุปฏฺฐานวิมุตฺติ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ฯเปฯ ปฏิสงฺขานวิมุตฺติ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค. อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยวิมุตฺติ สทฺธาพลํ ฯเปฯ อวิชฺชาย อกมฺปิยวิมุตฺติ ปญฺญาพลํ. อธิโมกฺขวิมุตฺติ สทฺธินฺทฺริยํ ฯเปฯ ทสฺสนวิมุตฺติ ปญฺญินฺทฺริยํ.

อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยา วิมุตฺติ, อกมฺปิยฏฺเจน พลา วิมุตฺติ, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺคา วิมุตฺติ, เหตฺวฏฺเจน มคฺโค วิมุตฺติ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา วิมุตฺติ, ปทหนฏฺเจน สมฺมปฺปธานา วิมุตฺติ, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทา วิมุตฺติ, ตถฏฺเจน สจฺจา วิมุตฺติ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมโถ วิมุตฺติ, อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา วิมุตฺติ, เอกรสฏฺเจน สมถวิปสฺสนา วิมุตฺติ, อนติวตฺตนฏฺเจน ยุคนทฺธํ วิมุตฺติ, สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ วิมุตฺติ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ วิมุตฺติ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ วิมุตฺติ, วิมุตฺตฏฺเจน วิโมกฺโข วิมุตฺติ, ปฏิเวธฏฺเจน วิชฺชา วิมุตฺติ, ปริจฺจาคฏฺเจน วิมุตฺติ, วิมุตฺติ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเจน[๑] อนุปฺปาเท ญาณํ วิมุตฺติ, ฉนฺโท มูลฏฺเจน วิมุตฺติ, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเจน วิมุตฺติ ผสฺโส

---

[๑] ฉ.,เท. ปฏิปฺปสฺสทฺธิยฏฺเจน อิ. สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย

สโมธานฏฺเฐน วิมุตฺติ, เวทนา สโมสรณฏฺเฐน วิมุตฺติ สมาธิ ปมุขฏฺเฐน วิมุตฺติ, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน วิมุตฺติ, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเฐน วิมุตฺติ, วิมุตฺติ สารฏฺเฐน วิมุตฺติ, อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน วิมุตฺติ, เอวํ วิมุตฺติ ผลํ, เอวํ วิราโค มคฺโค, วิมุตฺติ ผลนฺติ.

วิราคกถา นิฏฺฐิตา.

๖. ปฏิสมฺภิทากถา

๑. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวาโร

[๔๙๘] เอวมฺเม สุตํ:- เอกํ สมยํ ภควา พาราณสิยํ วิหรติ อิสิปตเน มิคทาเย. ตตฺร โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู อามนฺเตสิ

"เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทฺว. โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิโต, โย จายํ อตฺตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต. เอเต เต[๑] ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

กตมา จ สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค เสยฺยถีทํ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ. อยํ โข สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

[๔๙๙] อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ชาติปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, พฺยาธิปิ ทุกฺโข,[๒] มรณมฺปิ ทุกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจฺฉํ

---

[๑] ฉ.,เท. โข

[๒] อิ. ทุกฺขา

น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทโย[๑] อริยสจฺจํ. ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี. เสยฺยถีทํ: กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา. อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ[๒] อริยสจฺจํ. โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย. อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถีทํ. สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ สมฺมาสมาธิ.

[๖๐๐] "อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. "ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยนฺติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ปริญฺญาตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. "ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ปหีนนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. "ตํ โข ปนิทํ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ทุกฺขสมุทยํ

[๒] ฉ.เท.,อิ. ทุกฺขนิโรธํ

ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ สจฺฉิกตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. "ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

[๖๐๑] ยาวกีวญฺจ เม ภิกฺขเว อิเมสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ เอวนฺติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ น สุวิสุทฺธํ อโหสิ, เนว ตาวาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย "อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ[๑] ปจฺจญฺญาสึ. ยโต จ โข เม ภิกฺขเว อิเมสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ เอวนฺติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ, อถาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย "อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจญฺญาสึ. ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ "อกุปฺปา เม เจโตวิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ. อิทมโวจ ภควา, อตฺตมนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อภิสมฺพุทฺโธติ, เอวมุปริปิ.

อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมึ ภญฺญมาเน อายสฺมโต โกณฺฑญฺญสฺส วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุ อุทปาทิ “ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมนฺติ.

ปวตฺติเต จ[๑] ภควตา ธมฺมจกฺเก ภุมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุ “เอตมฺภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺติ. ภุมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตุมฺมหาราชิกา ฯเปฯ ตาวตึสา เทวา ฯเปฯ ยามา เทวา ฯเปฯ ตุสิตา เทวา ฯเปฯ นิมฺมานรตี เทวา ฯเปฯ ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทวา ฯเปฯ พฺรหฺมกายิกา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุ “เอตมฺภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺติ.

อิติห เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุตฺเตน ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉิ. อยญฺจ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, อปฺปมาโณ จ โอฬาโร[๒] โอภาโส โลเก ปาตุรโหสิ อติกฺกมฺเมว เทวานํ[๓] เทวานุภาวนฺติ.

อถ โข ภควา [๔] อุทานํ อุทาเนสิ “อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญติ. อิติ หิทํ อายสฺมโต โกณฺฑญฺญสฺส “อญฺญาโกณฺฑญฺโญเตฺวว[๕] นามํ อโหสิ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. จ ปน
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อุฬาโร
[๓] ฉ.,เท. อติกฺกมฺม เทวานํ
[๔] ฉ.,เท. อิมํ
[๕] ฉ.,เท. อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ อิ. อญฺญาตโกณฺฑญฺโญ

[๖๐๒] "อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุํ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ญาณํ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน. จกฺขุํ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน, ญาณํ อุทปาทีติ ญาตฏฺเฐน. ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุํ ธมฺโม, ญาณํ ธมฺโม, ปญฺญา ธมฺโม, วิชฺชา ธมฺโม, อาโลโก ธมฺโม. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา.

ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ, ญาตฏฺโฐ อตฺโถ, ปชานนฏฺโฐ อตฺโถ, ปฏิเวธฏฺโฐ อตฺโถ, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ อตฺเถสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา. อิมา ทส นิรุตฺติโย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ นิรุตฺตีสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, อิมานิ วีสติ ญาณานิ, ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

[๖๐๓] “ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยนฺติ ฯเปฯ ปริญฺญาตนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๋ อุทปาทีติ เกนตฺเถน, ญาณํ อุทปาทีติ เกนตฺเถน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุ๋ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน, ญาณํ อุทปาทีติ ญาตฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๋ ธมฺโม, ญาณํ ธมฺโม, ปญฺญา ธมฺโม, วิชฺชา ธมฺโม, อาโลโก ธมฺโม. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา.

ทสฺสนฏฺโ อตฺโถ, ญาตฏฺโ อตฺโถ, ปชานนฏฺโ อตฺโถ, ปฏิเวธฏฺโ อตฺโถ, โอภาสฏฺโ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ อตฺเถสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุ๋ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุ๋ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, อิมา ทส นิรุตฺติโย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ นิรุตฺตีสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. อิมานิ วีสติ ญาณานิ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

ทุกฺเข อริยสจฺเจ ปณฺณรส[๑] ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

[๖๐๔] "อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ "ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนฺติ ฯเปฯ ปหีนนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ

ทุกฺขสมุทเย อริยสจฺเจ ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

"อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ "ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาตพฺพนฺติ ฯเปฯ สจฺฉิกตนฺติ ปุพฺเพ

[๑] ฉ.,เท.,อิ. "ปนฺนรสาติปิ ปาโฐ.

อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ

ทุกฺขนิโรเธ อริยสจฺเจ ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

"อิทำ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุปาทิ ฯเปฯ "ตำ โข ปนิทำ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจำ ภาเวตพฺพนฺติ ฯเปฯ ภาวิตนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ

ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อริยสจฺเจ ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

จตูสุ อริยสจฺเจสุ สฏฺฐี ธมฺมา, สฏฺฐี อตฺถา, วีสสตา[๑] นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสญฺจ เทฺว [๒] ญาณสตานิ.

๒. สติปฏฺฐานวาโร

[๖๐๕] "อยำ กาเย กายานุปสฺสนาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ, "สา โข ปนายำ กาเย กายานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิตาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. อยำ เวทนาสุ ฯเปฯ อยำ จิตฺเต ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท. วีสติสตนิรุตฺติโย, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. จ

"อยํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ, "สา โข ปนายํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิตาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

"อยํ กาเย กายานุปสฺสนาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ "สา โข ปนายํ กาเย กายานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ ฯเปฯ ภาวิตาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๋ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ญาณํ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน. จกฺขุ๋ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน, ญาณํ อุทปาทีติ ญาตฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๋ ธมฺโม, ญาณํ ธมฺโม, ปญฺญา ธมฺโม, วิชฺชา ธมฺโม, อาโลโก ธมฺโม. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา.

ทสฺสนฏฺโ อตฺโถ, ญาตฏฺโ อตฺโถ, ปชานนฏฺโ อตฺโถ, ปฏิเวธฏฺโ อตฺโถ, โอภาสฏฺโ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา

อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ อตฺเถสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุํ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา. อิมา ทส นิรุตฺติโย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ นิรุตฺตีสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ, อิมานิ วีสติ ญาณานิ ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตึส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

อยํ เวทนาสุ ฯเปฯ อยํ จิตฺเต ฯเปฯ

“อยํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ “สา โข ปนายํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ ฯเปฯ ภาวิตาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ

ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเน ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตึส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สฏฺฐี ธมฺมา, สฏฺฐี อตฺถา, วีสสตา นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสญฺจ เทฺว จ ญาณสตานิ.

๓. อิทฺธิปาทวาโร

[๖๐๖] “อยํ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “โส โข ปนายํ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขาร-สมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิโตติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาท. อยํ วิริยสมาธิ ฯเปฯ อยํ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ

“อยํ วีมํสาสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “โส โข ปนายํ วีมํสาสมาธิปฺปธาน-สงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ “ภาวิโตติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

[๖๐๗] “อยํ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ “โส โข ปนายํ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ ฯเปฯ ภาวิโตติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ, ญาณ๋ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๋ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ญาณ๋ อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนฏฺเฐน. จกฺขุ๋ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน,

ญาณํ อุทปาทีติ ญาตฏฺเฐน, ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเฐน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเฐน, อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๎ ธมฺโม, ญาณํ ธมฺโม, ปญฺญา ธมฺโม, วิชฺชา ธมฺโม, อาโลโก ธมฺโม. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา.

ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ, ญาตฏฺโฐ อตฺโถ, ปชานนฏฺโฐ อตฺโถ, ปฏิเวธฏฺโฐ อตฺโถ, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ อตฺเถสุ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจ ธมฺเม สนฺทสฺเสตุ๎ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา, ปญฺจ อตฺเถ สนฺทสฺเสตุ๎ พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา. อิมา ทส นิรุตฺติโย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ นิรุตฺตีสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา.

ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ญาณานิ, ปญฺจสุ อตฺเถสุ ญาณานิ, ทสสุ นิรุตฺตีสุ ญาณานิ. อิมานิ วีสติ ญาณานิ ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจรา. เย ตสฺสา โคจรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เตน วุจฺจติ ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา.

ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคเต อิทฺธิปาเท ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

อยํ วิริยสมาธิ ฯเปฯ อยํ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ

"อยํ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ "โส โข ปนายํ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ ฯเปฯ ภาวิโตติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ ฯเปฯ

วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคเต อิทฺธิปาเท ปณฺณรส ธมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นิรุตฺติโย, สฏฺฐี ญาณานิ.

จตูสุ อิทธิปาเทสุ สฏฺฐี ธมฺมา, สฏฺฐี อตฺถา, วีสสตา นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสญฺจ เทฺว จ ญาณสตานิ.

๔. สตฺตโพธิสตฺตวาโร

[๖๐๘] "สมุทโย สมุทโยติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. "นิโรโธ นิโรโธติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส เวยฺยากรเณ ทส ธมฺมา, ทส อตฺถา, วีสติ นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสํ ญาณานิ.

"สมุทโย สมุทโยติ โข ภิกฺขเว สิขิสฺส โพธิสตฺตสฺส ฯเปฯ เวสฺสภุสฺส โพธิสตฺตสฺส ฯเปฯ กกุสนฺธสฺส โพธิสตฺตสฺส ฯเปฯ โกนาคมนสฺส โพธิสตฺตสฺส ฯเปฯ กสฺสปสฺส โพธิสตฺตสฺส

ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “นิโรโธ นิโรโธติ โข ภิกฺขเว กสฺสปสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. กสฺสปสฺส โพธิสตฺตสฺส เวยฺยากรเณ ทส ธมฺมา, ทส อตฺถา, วีสติ นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสํ ญาณานิ.

“สมุทโย สมุทโยติ โข ภิกฺขเว โคตมสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “นิโรโธ นิโรโธติ โข ภิกฺขเว [๑] ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. โคตมสฺส โพธิสตฺตสฺส เวยฺยากรเณ ทส ธมฺมา, ทส อตฺถา, วีสติ นิรุตฺติโย, จตฺตาฬีสํ ญาณานิ.

สตฺตนฺนํ โพธิสตฺตานํ สตฺตสุ เวยฺยากรเณสุ สตฺตติ ธมฺมา, สตฺตติ อตฺถา, จตฺตาฬีสสตา[๒] นิรุตฺติโย, อสีติ จ เทฺว จ ญาณสตานิ.

๕. อภิญฺญาทิวาโร

[๖๐๙] ยาวตา อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺโ ญาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย อภิญฺญฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณ๎ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺเ ปญฺจวีสติ

---

[๑] ฉ.,เท. โคตมสฺส โพธิสตฺตสฺส

[๒] ฉ.,เท. จตฺตารีสสตๆ

ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ[๑] นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.[๒]

ยาวตา ปริญฺญาย ปริญฺญฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา ปหานสฺส ปหานฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา ภาวนาย ภาวนฏฺโ ฯเปฯ

ยาวตา สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยฏฺโ ฌาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย สจฺฉิกิริยฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ๋ อุทปาทิ, ญาณ๋ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ, สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยฏฺเ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

อภิญฺญาย อภิญฺญฏฺเ ปริญฺญาย ปริญฺญฏฺเ ปหานาย ปหานฏฺเ ภาวนาย ภาวนฏฺเ สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยฏฺเ ปญฺจวีสสตๆ ธมฺมา, ปญฺจวีสสตๆ อตฺถา, อฑฺฒเตยฺยนิรุตฺติสตานิ,[๓] ปญฺจ ญาณสตานิ.

๖. ขนฺธาทิวาโร

[๖๑๐] ยาวตา ขนฺธานๆ ขนฺธฏฺโ ฌาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย ขนฺธฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ๋ อุทปาทิ, ญาณ๋ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ, ขนฺธานๆ ขนฺธฏฺเ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสๆ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

ยาวตา ธาตูนๆ ธาตฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา อายตนานๆ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญาส [๒] ฉ.,เท.,อิ. สตๆ ญาณานิ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. อฑฺฒเตยฺยานิ นิรุตฺติสตานิ, เอวมุปริปิ.

อายตนฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา สงฺขตานำ สงฺขตฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺโ ฌาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย อสงฺขตฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺเ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสำ นิรุตฺติโย, สตฌาณานิ.[๑]

ขนฺธานำ ขนฺธฏฺเ ธาตูนำ ธาตฏฺเ อายตนานำ อายตนฏฺเ สงฺขตานำ สงฺขตฏฺเ อสงฺขตสฺส อสงฺขตฏฺเ ปญฺจวีสสตำ ธมฺมา, ปญฺจวีสสตำ อตฺถา, อฑฺฒเตยฺยนิรุตฺติสตานิ ปญฺจ ฌาณสตานิ.

๗. สจฺจวาโร

[๖๑๑] ยาวตา ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโ ฌาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย ทุกฺขฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ, ฌาณำ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺเ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสำ นิรุตฺติโย, สตฌาณานิ.

ยาวตา สมุทยสฺส สมุทยฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา นิโรธสฺส นิโรธฏฺโ ฯเปฯ ยาวตา มคฺคสฺส มคฺคฏฺโ ฌาโต ทิฏฺโ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย มคฺคฏฺโ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. มคฺคสฺส มคฺคฏฺเ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสำ นิรุตฺติโย, สตฌาณานิ.

จตูสุ อริยสจฺเจสุ สตำ ธมฺมา, สตำ อตฺถา, เทฺว นิรุตฺติสตานิ, จตฺตาริ ฌาณสตานิ.

---

[๑] ฉ.,เท. สตำ ฌาณานิ

๘. ปฏิสมฺภิทาวาโร

[๖๑๒] ยาวตา อตฺถปฏิสมฺภิทาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ญาโต ทิฏฺโฐ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺโฐ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. อตฺถปฏิสมฺภิทาย อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺเจ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

ยาวตา ธมฺมปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ฯเปฯ ยาวตา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ญาโต ทิฏฺโฐ วิทิโต สจฺฉิกโต ผสฺสิโต ปญฺญาย. อผสฺสิโต ปญฺญาย ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทฏฺโฐ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย[๑] ปฏิภาณปฏิสมฺภิทฏฺโฐ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

จตูสุ ปฏิสมฺภิทาสุ สตํ ธมฺมา, สตํ อตฺถา, เทฺว นิรุตฺติสตานิ, จตฺตาริ ญาณสตานิ.

๙. ฉพฺพุทฺธธมฺมวาโร

[๖๑๓] ยาวตา อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ ญาตํ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย. อผสฺสิตํ ปญฺญาย อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณํ นตฺถีติ จกฺขุ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาเณ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

---

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ยาวตา สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา ยมกปาฏิหิเร[๑] ญาณํ ฯเปฯ ยาวตา มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ ยาวตา [๒] อนาวรณญาณํ[๓] ญาตํ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาย. อผสฺสิตํ ปญฺญาย อนาวรณญาณํ นตฺถีติ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ. อนาวรเณ ญาเณ ปญฺจวีสติ ธมฺมา, ปญฺจวีสติ อตฺถา, ปญฺญาสํ นิรุตฺติโย, สตญาณานิ.

ฉสุ พุทฺธธมฺเมสุ ทิยฑฺฒสตํ ธมฺมา, ทิยฑฺฒสตํ อตฺถา, ตีณิ นิรุตฺติสตานิ, ฉ ญาณสตานิ.

ปฏิสมฺภิทาปกรเณ[๔] อฑฺฒนวมานิ ธมฺมสตานิ,[๕] อฑฺฒนวมานิ อตฺถสตานิ, นิรุตฺติสหสฺสญฺจ สตฺต จ นิรุตฺติสตานิ, ตีณิ จ ญาณสหสฺสานิ, จตฺตาริ จ ญาณสตานีติ.

ปฏิสมฺภิทากถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ยมกปาฏิหีเร
[๒] ฉ.,เท. ยาวตา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อนาวรณํ ญาณํ
[๔] ฉ.,เท.,อิ. ปฏิสมฺภิทาธิกรเณ
[๕] ฉ.,เท. อฑฺฒนวธมฺมสตานิ

๗. ธมฺมจกฺกกถา

๑. สจฺจวาโร

[๖๑๔] เอวมฺเม สุตํ:- เอกํ สมยํ ภควา พาราณสิยํ วิหรติ ฯเปฯ อิติ หิทำ อายสฺมโต โกณฺฑญฺญสฺส "อญฺญาโกณฺฑญฺโญเตฺวว นามำ อโหสิ.

"อิทำ ทุกฺขำ อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุำ อุทปาทิ, ญาณำ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุำ อุทปาทีติ เกนตฺเถน, ญาณำ อุทปาทีติ เกนตฺเถน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุำ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเจน, ญาณำ อุทปาทีติ ญาตฏฺเจน, ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเจน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเจน. อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเจน.

จกฺขุำ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ, ญาณำ ธมฺโม, ญาตฏฺโจ อตฺโถ. ปญฺญา ธมฺโม, ปชานนฏฺโจ อตฺโถ. วิชฺชา ธมฺโม, ปฏิเวธฏฺโจ อตฺโถ. อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโจ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา ทุกฺขวตฺถุกา สจฺจวตฺถุกา สจฺจารมฺมณา สจฺจโคจรา สจฺจสงฺคหิตา สจฺจปริยาปนฺนา สจฺเจ สมุปาคตา สจฺเจ จิตา สจฺเจ ปติฏฺจิตา.

[๖๑๕] ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกำ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกำ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ

ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ฐิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺฐิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺฐาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสึ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมึ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม เวสารชฺชปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม เวสารชฺชํ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมํ สกฺกโรนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมํ ครุกโรนฺโต[๑] ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมํ มาเนนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมํ ปูเชนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมํ อปจายมาโน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมทฺธโช ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมเกตุ[๒] ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมาธิปเตยฺโย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ. ตํ โข ปน ธมฺมจกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺติ ธมฺมจกฺกํ.

สทฺธินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, วิริยินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สตินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สมาธินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สทฺธาพลํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, วิริยพลํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สติพลํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สมาธิพลํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปญฺญาพลํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ,

---

[๑] ฉ.,เท. ครุ กโรนฺโต

[๒] ฉ.,เท. ธมฺมเกตุ, เอวมุปริปิ.

ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อุเปกฺขาสมฺโพฌงฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาทิฏฺฐิ ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาสงฺกปฺโป ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาวาจา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมากมฺมนฺโต ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาอาชีโว ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาวายาโม ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาสติ ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, สมฺมาสมาธิ ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ.

อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อกมฺปิยฏฺเจน พลา[๑] ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, นิยฺยานฏฺเจน[๒] โพชฺฌงฺคา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, เหตฏฺเจน มคฺโค ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ปทหนฏฺเจน สมฺมปฺปธานา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ตถฏฺเจน สจฺจา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อวิกฺเขปฏฺเจน สมโถ ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนา ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ,

---

[๑] ฉ.,เท. พลำ

[๒] ฉ.,เท. นิยฺยานิกฏฺเจน

เอกรสฏฺเจน สมถวิปสฺสนา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, อนติวตฺตนฏฺเจน ยุคนทฺธํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, มุตฺตฏฺเจน วิโมกฺโข ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปฏิเวธฏฺเจน วิชฺชา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปริจฺจาคฏฺเจน วิมุตฺติ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย ญาณํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเจน อนุปฺปาเท ญาณํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ฉนฺโท มูลฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ผสฺโส สโมธานฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, เวทนา สโมสรณฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สมาธิ ปมุขฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, วิมุตฺติ สารฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ.

[๖๑๖] “ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยนฺติ ฯเปฯ ปริญฺญาตนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๎ อุทปาทีติ เกนตฺเถน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุ๎ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๎ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ ฯเปฯ อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา ทุกฺขวตฺถุกา สจฺจวตฺถุกา สจฺจารมฺมณา สจฺจโคจรา สจฺจสงฺคหิตา สจฺจปริยาปนฺนา สจฺเจ สมฺปาคตา สจฺเจ จิตา สจฺเจ ปติฏฺจิตา.

ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกำ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกำ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกำ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ, ธมฺเม ปติฏฺจิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ ฯเปฯ อมโตคธำ นิพฺพานำ ปริโยสานฏฺเฐน ธมฺโม, ตำ ธมฺมำ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกำ.

[๖๑๗] “อิทำ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “ตำ โข ปนิทำ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจำ ปหาตพฺพนฺติ ฯเปฯ ปหีนนฺติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๎ อุทปาทีติ เกนตฺเถน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุ๎ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๎ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ ฯเปฯ อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา สมุทยวตฺถุกา

สจฺจวตฺถุกา ฯเปฯ นิโรธวตฺถุกา มคฺควตฺถุกา สจฺจวตฺถุกา สจฺจารมฺมณา สจฺจโคจรา สจฺจสงฺคหิตา สจฺจปริยาปนฺนา สจฺเจ สมฺปาคตา สจฺเจ จิตา สจฺเจ ปติฏฺฐิตา.

ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกํ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺฐิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ.

๒. สติปฏฺฐานวาโร

[๖๑๘] “อยํ กาเย กายานุปสฺสนาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “สา โข ปนายํ กาเย กายานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิตาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

“อยํ เวทนาสุ ฯเปฯ อยํ จิตฺเต ฯเปฯ อยํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนาติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “สา โข ปนายํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิตาติ เม

ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

“อยํ กาเย กายานุปสฺสนาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “สา โข ปนายํ กาเย กายานุปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ ฯเปฯ ภาวิตาติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๋ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๋ อุทปาทีติ เกนตฺเถน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. ฯเปฯ จกฺขุ๋ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๋ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ ฯเปฯ อาโลโก ธมฺโม โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา กายวตฺถุกา สติปฏฺฐานวตฺถุกา ฯเปฯ เวทนาวตฺถุกา สติปฏฺฐานวตฺถุกา, จิตฺตวตฺถุกา สติปฏฺฐานวตฺถุกา. ธมฺมวตฺถุกา สติปฏฺฐานวตฺถุกา สติปฏฺฐานารมฺมณา สติปฏฺฐานโคจรา สติปฏฺฐานสงฺคหิตา สติปฏฺฐานปริยาปนฺนา สติปฏฺฐาเน สมุปาคตา สติปฏฺฐาเน จิตา สติปฏฺฐาเน ปติฏฺฐิตา.

ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกํ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺฐิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ.

๓. อิทฺธิปาทวาโร

[๖๑๙] “อยํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “โส โข ปนายํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาร-สมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิโตติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

“อยํ วิริยสมาธิ ฯเปฯ อยํ จิตฺตสมาธิ ฯเปฯ อยํ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “โส โข ปนายํ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ เม ภิกฺขเว ฯเปฯ ภาวิโตติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตส ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

“อยํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. โส โข ปนายํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท “ภาเวตพฺโพติ ฯเปฯ “ภาวิโตติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๎ อุทปาทีติ เกนตฺเถน ญาณํ อุทปาทีติ เกนตฺเถน, ปญฺญา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, วิชฺชา อุทปาทีติ เกนตฺเถน, อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุ๎ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน,

ญาณํ อุทปาทีติ ญาตฏฺเจน, ปญฺญา อุทปาทีติ ปชานนฏฺเจน, วิชฺชา อุทปาทีติ ปฏิเวธฏฺเจน, อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเจน.

จกฺขุ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโจ อตฺโถ. ญาณํ ธมฺโม, ญาตฏฺโจ อตฺโถ. ปญฺญา ธมฺโม, ปชานนฏฺโจ อตฺโถ. วิชฺชา ธมฺโม, ปฏิเวธฏฺโจ อตฺโถ. อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโจ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา ฉนฺทวตฺถุกา อิทฺธิปาทวตฺถุกา อิทฺธิปาทารมฺมณา อิทฺธิปาทโคจรา อิทฺธิปาทสงฺคหิตา อิทฺธิปาทปริยาปนฺนา อิทฺธิปาเท สมุปาคตา อิทฺธิปาเท จิตา อิทฺธิปาเท ปติฏฺจิตา.

ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกํ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺจิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺจาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสึ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมึ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม[๑] อปจายมาโน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมทุนฺทุโภ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมเกตุ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมาธิปเตยฺโย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, [๒] อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺติ ธมฺมจกฺกํ.

อินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ.

---

[๑] ฉ.,เท. ธมฺมํ

[๒] ฉ.,เท. ตํ โข ปน ธมฺมจกฺกํ

“อยํ วิริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโทติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ. “โส โข ปนายํ วิริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตพฺโพติ ฯเปฯ ภาวิโตติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทิ.

จกฺขุ๎ อุทปาทีติ เกนตฺเถน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ เกนตฺเถน. จกฺขุ๎ อุทปาทีติ ทสฺสนฏฺเฐน ฯเปฯ อาโลโก อุทปาทีติ โอภาสฏฺเฐน.

จกฺขุ๎ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ ฯเปฯ อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา วิริยวตฺถุกา อิทฺธิปาทวตฺถุกา ฯเปฯ จิตฺตวตฺถุกา อิทฺธิปาทวตฺถุกา วีมํสาวตฺถุกา อิทฺธิปาทวตฺถุกา อิทฺธิปาทารมฺมณา อิทฺธิปาทโคจรา อิทฺธิปาท-สงฺคหิตา อิทฺธิปาทปริยาปนฺนา อิทฺธิปาเท สมุปาคตา อิทฺธิปาเท จิตา อิทฺธิปาเท ปติฏฺจิตา.

ธมฺมจกฺกนฺติ เกนตฺเถน ธมฺมจกฺกํ. ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปติฏฺจิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกนฺติ.

ธมฺมจกฺกกถา นิฏฺจิตา.๑

---

๑ สฺยา. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

๘. โลกุตฺตรกถา

[๖๒๐] กตเม ธมฺมา โลกุตฺตรา. จตฺตาโร สติปฏฺฐานา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา [๑] อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค จตฺตาโร อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ อิเม ธมฺมา โลกุตฺตราติ.[๒]

โลกุตฺตราติ เกนตฺเถน โลกุตฺตรา. โลกํ อุตฺตรนฺตีติ[๓] โลกุตฺตรา, โลกโต อุตฺตรนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกา อุตฺตรนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา อุตฺตรนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกํ สมติกฺกนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ สมติกฺกมนฺตาติ[๔] โลกุตฺตรา, โลเก[๕] อติเรกาติ โลกุตฺตรา. [๖] โลกา นิสฺสรนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกโต นิสฺสรนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา นิสฺสรนฺตีติ โลกุตฺตรา,[๗] โลกา นิสฺสชฺชนฺตีติ[๘] โลกุตฺตรา, โลกโต[๙] นิสฺสชฺชนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา นิสฺสชฺชนฺตีติ[๘] โลกุตฺตรา. โลเก น ติฏฺฐนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหิ น ติฏฺฐนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลเก น ลิมฺปนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหิ[๑๐] น ลิมฺปนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลเก อสํลิตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเกน อสํลิตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเก อนุปลิตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเกน อนุปลิตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเก วิปฺปมุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเกน วิปฺปมุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกา วิปฺปมุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกโต วิปฺปมุตฺตาติ โลกุตฺตรา,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อริโย
[๒] สี. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ตรนฺตีติ
[๔] ฉ.,เท. สมติกฺกนฺตาติ
[๕] ฉ.,เท. โลเกน
[๖] ฉ.,เท.,อิ. โลกนฺตํ ตรนฺตีติ โลกุตฺตรา
[๗] สี. โลเกน ปฏินิสฺสฏาติ โลกุตฺตรา โลกธมฺมา นิสฺสฏาติ โลกุตฺตรา
[๘] ฉ.,เท.,อิ. นิสฺสฏาติ
[๙,๑๐] ฉ.,เท.,อิ. โลเกน

โลกมฺหา วิปฺปมุตฺตาติ โลกุตฺตรา. โลเก วิสญฺญุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลเกน วิสญฺญุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกา วิสญฺญุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกโต[๑] วิสญฺญุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา วิสญฺญุตฺตาติ โลกุตฺตรา, โลกา สุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกโต สุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกมฺหา สุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกา วิสุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกโต วิสุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา วิสุชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกา วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกโต วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกา วิวชฺชนฺตีติ[๒] โลกุตฺตรา, โลกโต วิวชฺชนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกมฺหา วิวชฺชนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลเก น สชฺชนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลเก น คยฺหนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลเก น พชฺฌนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกํ สมุจฺฉินฺทนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ สมุจฺฉินฺนตฺตาติ โลกุตฺตรา. โลกํ ปฏิปฺปสฺสมฺเภนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ ปฏิปฺปสฺสมฺภิตตฺตาติ โลกุตฺตรา. โลกสฺส อปจฺจาคตีติ[๓] โลกุตฺตรา, โลกสฺส อคตีติ โลกุตฺตรา, โลกสฺส อวิสยาติ โลกุตฺตรา, โลกสฺส อสาธารณาติ โลกุตฺตรา. โลกํ วมนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ น ปจฺจาคมนฺตีติ[๔] โลกุตฺตรา. โลกํ ชหนฺตีติ โลกุตฺตรา. โลกํ น อุปฺปาทยนฺตีติ[๕] โลกุตฺตรา. โลกํ วิสิเนนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ นยนฺตีติ[๖] โลกุตฺตรา. โลกํ วิธูเปนฺตีติ โลกุตฺตรา, โลกํ น สุธูเปนฺตีติ[๗] โลกุตฺตรา. โลกํ สมติกฺกมฺม อภิภุยฺย ติฏฺฐนฺตีติ โลกุตฺตราติ.

โลกุตฺตรกถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท. โลกสฺมึ
[๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. วิวฏฺฏนฺตีติ, เอวมุปริปิ
[๓] ฉ.,เท. อปถาติ อิ. อตีตาติ
[๔] ฉ.,เท. ปจฺจาวมนฺตีติ
[๕] ฉ.,เท.,อิ. อุปาทิยนฺตีติ
[๖] ฉ.,เท.,อิ. อุสฺสิเนนฺตีติ
[๗] ฉ.,เท. สํธูเปนฺตีติ อิ. สนฺธูเปนฺตีติ

๙. พลกถา

[๖๒๑] สาวตฺถีนิทานํ. ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว พลานิ. กตมานิ ปญฺจ. สทฺธาพลํ วิริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลํ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ปญฺจ พลานิ.

อปิ จ อฏฺฐสฏฺฐี พลานิ. สทฺธาพลํ, วิริยพลํ, สติพลํ, สมาธิพลํ, ปญฺญาพลํ, หิริพลํ, โอตฺตปฺปพลํ, ปฏิสงฺขานพลํ, ภาวนาพลํ, อนวชฺชพลํ, สงฺคาหพลํ,[๑] ขนฺติพลํ, ปญฺญตฺติพลํ, นิชฺฌตฺติพลํ, อิสฺสริยพลํ, อธิฏฺฐานพลํ, สมถพลํ, วิปสฺสนาพลํ, ทส เสกฺขพลานิ, ทส อเสกฺขพลานิ, ทส ขีณาสวพลานิ, ทส อิทฺธิพลานิ, ทส ตถาคตพลานิ.

[๖๒๒] กตมํ สทฺธาพลํ. อสฺสทฺธิเย น กมฺปตีติ สทฺธาพลํ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน[๒] สทฺธาพลํ, กิเลสานํ ปริยาทานฏฺเฐน สทฺธาพลํ, ปฏิเวธาทิวิโสธนฏฺเฐน สทฺธาพลํ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานฏฺเฐน สทฺธาพลํ, จิตฺตสฺส โวทานฏฺเฐน สทฺธาพลํ, วิเสสาธิคมฏฺเฐน สทฺธาพลํ, อุตฺตริปฏิเวธฏฺเฐน สทฺธาพลํ, สจฺจาภิสมยฏฺเฐน สทฺธาพลํ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน สทฺธาพลํ, อิทํ สทฺธาพลํ. (๑)

กตมํ วิริยพลํ. โกสชฺเช น กมฺปตีติ วิริยพลํ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน วิริยพลํ, กิเลสานํ ปริยาทานฏฺเฐน วิริยพลํ, ปฏิเวธาทิวิโสธนฏฺเฐน วิริยพลํ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานฏฺเฐน วิริยพลํ. จิตฺตสฺส โวทานฏฺเฐน วิริยพลํ, วิเสสาธิคมฏฺเฐน วิริยพลํ, อุตฺตริปฏิเวธฏฺเฐน วิริยพลํ, สจฺจาภิสมยฏฺเฐน วิริยพลํ, นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน วิริยพลํ, อิทํ วิริยพลํ. (๒)

---

[๑] "สงฺคหพลนฺติปิ ปาโฐ. [๒] "อุปฏฺฐมฺภนฏฺเฐนาติปิ ปาโฐ, เอวมุปริปิ.

กตมํ สติพลํ. ปมาเท น กมฺปตีติ สติพลํ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน สติพลํ ฯเปฯ นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน สติพลํ, อิทํ สติพลํ. (๓)

กตมํ สมาธิพลํ. อุทฺธจฺเจ น กมฺปตีติ สมาธิพลํ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน สมาธิพลํ ฯเปฯ นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน สมาธิพลํ, อิทํ สมาธิพลํ. (๔)

กตมํ ปญฺญาพลํ. อวิชฺชาย น กมฺปตีติ ปญฺญาพลํ, สหชาตานํ ธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน ปญฺญาพลํ ฯเปฯ นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน ปญฺญาพลํ, อิทํ ปญฺญาพลํ. (๕)

[๖๒๓] กตมํ หิริพลํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทา หิริยตีติ[๑] หิริพลํ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทา หิริยตีติ หิริพลํ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธา หิริยตีติ หิริพลํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจา หิริยตีติ หิริพลํ ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย หิริยตีติ หิริพลํ, ญาเณน อวิชฺชาย หิริยตีติ หิริพลํ, ปาโมชฺเชน อรตี หิริยตีติ หิริพลํ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ หิริยตีติ หิริพลํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส หิริยตีติ หิริพลํ, อิทํ หิริพลํ. (๖)

กตมํ โอตฺตปฺปพลํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทา โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทา โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธา โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจา โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, ญาเณน อวิชฺชาย โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, ปาโมชฺเชน อรตี โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ ฯเปฯ

---

[๑] ฉ.,เท. หิรียตีติ, เอวมุปริปิ.

อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํ, อิทํ โอตฺตปฺปพลํ. (๗)

กตมํ ปฏิสงฺขานพลํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, ญาเณน อวิชฺชํ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, ปาโมชฺเชน อรตึ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ, อิทํ ปฏิสงฺขานพลํ. (๘)

[๖๒๔] กตมํ ภาวนาพลํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, อุทฺธจฺจํ ปชหนฺโต อวิกฺเขปํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, วิจิกิจฺฉํ ปชหนฺโต ธมฺมววตฺถานํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, อวิชฺชํ ปชหนฺโต ญาณํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, อรตึ ปชหนฺโต ปาโมชฺชํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, นีวรเณ ปชหนฺโต ปฐมชฺฌานํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตีติ ภาวนาพลํ, อิทํ ภาวนาพลํ. (๙)

กตมํ อนวชฺชพลํ. กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺเม นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาเท นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, ถีนมิทฺธสฺส

ปหีนตฺตา อาโลกสญฺญาย นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา อวิกฺเขเป นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา ธมฺมววตฺถาเน นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ญาเณ นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, อรติยา ปหีนตฺตา ปามุชฺเช นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, นีวรณานํ ปหีนตฺตา ปฐมชฺฌาเน นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺเค นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ, อิทํ อนวชฺชพลํ. (๑๐)

กตมํ สงฺคาหพลํ.[๑] กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ สงฺคณฺหาตีติ สงฺคาหพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ สงฺคณฺหาตีติ สงฺคาหพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ สงฺคณฺหาตีติ สงฺคาหพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ สงฺคณฺหาตีติ สงฺคาหพลํ, อิทํ สงฺคาหพลํ. (๑๑)

[๖๒๔] กตมํ ขนฺติพลํ. กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมํ ขมตีติ ขนฺติพลํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท ขมตีติ ขนฺติพลํ, ถีนมิทฺธสฺส ปหีนตฺตา อาโลกสญฺญา ขมตีติ ขนฺติพลํ, อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา อวิกฺเขโป ขมตีติ ขนฺติพลํ, วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา ธมฺมววตฺถานํ ขมตีติ ขนฺติพลํ, อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ญาณํ ขมตีติ ขนฺติพลํ, อรติยา ปหีนตฺตา ปามุชฺชํ ขมตีติ ขนฺติพลํ, นีวรณานํ ปหีนตฺตา ปฐมชฺฌานํ ขมตีติ ขนฺติพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค ขมตีติ ขนฺติพลํ, อิทํ ขนฺติพลํ. (๑๒)

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สงฺคหพลํ

กตมํ ปญฺญตฺติพลํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ ปญฺญเปตีติ[๑] ปญฺญตฺติพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ ปญฺญเปตีติ ปญฺญตฺติพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ ปญฺญเปตีติ ปญฺญตฺติพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ ปญฺญเปตีติ ปญฺญตฺติพลํ, อิทํ ปญฺญตฺติพลํ. (๑๓)

กตมํ นิชฺฌตฺติพลํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ นิชฺฌาเปตีติ นิชฺฌตฺติพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ นิชฺฌาเปตีติ นิชฺฌตฺติพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ นิชฺฌาเปตีติ นิชฺฌตฺติพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ นิชฺฌาเปตีติ นิชฺฌตฺติพลํ, อิทํ นิชฺฌตฺติพลํ. (๑๔)

กตมํ อิสฺสริยพลํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ วสํ วตฺเตตีติ อิสฺสริยพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ วสํ วตฺเตตีติ อิสฺสริยพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ วสํ วตฺเตตีติ อิสฺสริยพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ วสํ วตฺเตตีติ อิสฺสริยพลํ, อิทํ อิสฺสริยพลํ. (๑๕)

กตมํ อธิฏฺฐานพลํ. กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานพลํ, พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานพลํ, ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานพลํ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญาเปตีติ, เอวมุปริปิ.

ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานพลํ, อิทํ อธิฏฺฐานพลํ. (๑๖)

[๖๒๖] กตมํ สมถพลํ. เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, อพฺยาปาทวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, อาโลกสญฺญาวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมถพลํ.

สมถพลนฺติ เกนตฺเถน สมถพลํ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ น กมฺปตีติ สมถพลํ, ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจาเร น กมฺปตีติ สมถพลํ, ตติยชฺฌาเนน ปีติยา น กมฺปตีติ สมถพลํ, จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺเข น กมฺปตีติ สมถพลํ, อากาสานญฺจายตน-สมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตน-สญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย น กมฺปตีติ สมถพลํ, อุทฺธจฺเจ จ อุทฺธจฺจสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ น กมฺปติ น จลติ น เวธตีติ สมถพลํ, อิทํ สมถพลํ. (๑๗)

[๖๒๗] กตมํ วิปสฺสนาพลํ. อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ, ทุกฺขานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ, รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ, รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ ฯเปฯ รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา

วิปสฺสนาพลํ, เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ, ชรามรเณ ทุกฺขานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ, ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา วิปสฺสนาพลํ.

วิปสฺสนาพลนฺติ เกนตฺเถน วิปสฺสนาพลํ. อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, วิราคานุปสฺสนาย ราเค น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, นิโรธานุปสฺสนาย สมุทเย น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทาเน น กมฺปตีติ วิปสฺสนาพลํ, อวิชฺชาย จ อวิชฺชาสหคตกิเลเส จ ขนฺเธ จ น กมฺปติ น จลติ น เวธตีติ วิปสฺสนาพลํ, อิทํ วิปสฺสนาพลํ. (๑๘)

[๖๒๘] กตมานิ ทส เสกฺขพลานิ,[๑] ทส อเสกฺขพลานิ. สมฺมาทิฏฺฐึ สิกฺขตีติ เสกฺขพลํ, ตตฺถ สิกฺขิตตฺตา อเสกฺขพลํ สมฺมาสงฺกปฺปํ สิกฺขตีติ เสกฺขพลํ, ตตฺถ สิกฺขิตตฺตา อเสกฺขพลํ สมฺมาวาจํ ฯเปฯ สมฺมากมฺมนฺตํ ฯเปฯ สมฺมาอาชีวํ ฯเปฯ สมฺมาวายามํ ฯเปฯ สมฺมาสตึ ฯเปฯ สมฺมาสมาธึ ฯเปฯ สมฺมาญาณํ ฯเปฯ สมฺมาวิมุตฺตึ สิกฺขตีติ เสกฺขพลํ, ตตฺถ สิกฺขิตตฺตา อเสกฺขพลํ. อิมานิ ทส เสกฺขพลานิ, ทส อเสกฺขพลานิ. (๒๐-๓๘)

[๖๒๙] กตมานิ ทส ขีณาสวพลานิ. อิธ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อนิจฺจโต สพฺเพ สงฺขารา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ. ยมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อนิจฺจโต สพฺเพ

[๑] ฉ.,เท.,อิ. เสขพลานิ, เอวมุปริปิ.

สงฺขารา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ, อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ. ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ "ขีณา เม อาสวาติ. (๑)

ปุน จปรํ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน องฺคารกาสูปมา กามา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ. ยมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน องฺคารกาสูปมา กามา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ, อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ. ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ "ขีณา เม อาสวาติ. (๒)

ปุน จปรํ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน วิเวกนินฺนํ จิตฺตํ โหติ วิเวกโปณํ วิเวกปพฺภารํ วิเวกฏฺฐํ เนกฺขมฺมาภิรตํ พฺยนฺตีภูตํ สพฺพโส อาสวฏฺฐานิเยหิ ธมฺเมหิ. ยมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน วิเวกนินฺนํ จิตฺตํ โหติ วิเวกโปณํ วิเวกปพฺภารํ วิเวกฏฺฐํ เนกฺขมฺมาภิรตํ พฺยนฺตีภูตํ สพฺพโส อาสวฏฺฐานิเยหิ ธมฺเมหิ, อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ. ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ "ขีณา เม อาสวาติ. (๓)

ปุน จปรํ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา โหนฺติ สุภาวิตา. ยมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา โหนฺติ สุภาวิตา, อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ. ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ "ขีณา เม อาสวาติ. (๔)

ปุน จปรํ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวิตา โหนฺติ สุภาวิตา ฯเปฯ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา

โหนฺติ สุภาวิตา ฯเปฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ ฯเปฯ ปญฺจ พลานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ ฯเปฯ สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา ฯเปฯ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวิโต โหติ สุภาวิโต. ยมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวิโต โหติ สุภาวิโต, อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ. ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ "ขีณา เม อาสวา. อิมานิ ทส ขีณาสวสฺส พลานิ. (๕ - ๑๐ - ๔๘)

[๖๓๐] กตมานิ ทส อิทฺธิพลานิ. อธิฏฺฐานา อิทฺธิ, วิกุพฺพนา อิทฺธิ, มโนมยา อิทฺธิ, ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อริยา อิทฺธิ, กมฺมวิปากชา อิทฺธิ, ปุญฺญวโต อิทฺธิ, วิชฺชามยา อิทฺธิ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปฺปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. อิมานิ ทส อิทฺธิพลานิ. (๑๐ - ๕๘)

[๖๓๑] กตมานิ ทส ตถาคตพลานิ. อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภณฺฐานं[๑] ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ. (๑)

ปุน จปรํ ตถาคโต อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโต เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโส

[๑] ฉ.,เท. อาสภํ ฐานํ อิ. อาสภฏฺฐานํ, เอวมุปริปิ.

เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภณฺฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ. (๒)

ปุน จปรํ ตถาคโต สพฺพตฺถคามินีปฏิปทำ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต สพฺพตฺถคามินีปฏิปทำ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภณฺฐานำ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทำ นทติ, พฺรหฺมจกฺกำ ปวตฺเตติ. (๓)

ปุน จปรำ ตถาคโต อเนกธาตุนานาธาตุโลกำ ยถาภูตำ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต อเนกธาตุนานาธาตุโลกำ ยถาภูตำ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลำ โหติ ฯเปฯ (๔)

ปุน จปรำ ตถาคโต สตฺตานำ นานาธิมุตฺติกตำ ยถาภูตำ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต สตฺตานำ นานาธิมุตฺติกตำ ยถาภูตำ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ฯเปฯ (๕)

ปุน จปรำ ตถาคโต ปรสตฺตานำ ปรปุคฺคลานำ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตำ ยถาภูตำ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ปรสตฺตานำ ปรปุคฺคลานำ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตำ ยถาภูตำ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ฯเปฯ (๖)

ปุน จปรำ ตถาคโต ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนำ สงฺกิเลสำ โวทานำ วุฏฺฐานำ ยถาภูตำ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนำ สงฺกิเลสำ โวทานำ วุฏฺฐานำ ยถาภูตำ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ฯเปฯ (๗)

ปุน จปรำ ตถาคโต อเนกวิหิตำ ปุพฺเพนิวาสำ อนุสฺสรติ, เสยฺยถีทำ. เอกำปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย ฯเปฯ อิติ สาการำ

สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, ยมฺปิ ตถาคโต อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เสยฺยถีทํ. เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย ฯเปฯ อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ฯเปฯ (๘)

ปุน จปรํ ตถาคโต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยมฺปิ ตถาคโต ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ฯเปฯ อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ฯเปฯ (๙)

ปุน จปรํ ตถาคโต อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเวว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ยมฺปิ ตถาคโต อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเวว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภณฺฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ. อิมานิ ทส ตถาคตพลานิ. (๑๐ – ๖๘)

[๖๓๒] เกนตฺเถน สทฺธาพลํ, เกนตฺเถน วิริยพลํ, เกนตฺเถน สติพลํ, เกนตฺเถน สมาธิพลํ, เกนตฺเถน ปญฺญาพลํ, เกนตฺเถน หิริพลํ, เกนตฺเถน โอตฺตปฺปพลํ, เกนตฺเถน ปฏิสงฺขานพลํ, เกนตฺเถน ตถาคตพลํ.

อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยฏฺเฐน สทฺธาพลํ. โกสชฺเช อกมฺปิยฏฺเฐน วิริยพลํ. ปมาเท อกมฺปิยฏฺเฐน สติพลํ. อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยฏฺเฐน สมาธิพลํ. อวิชฺชาย อกมฺปิยฏฺเฐน ปญฺญาพลํ. หิรียติ ปาปเก อกุสเล ธมฺเมติ หิริพลํ. โอตฺตปฺปติ ปาปเก อกุสเล ธมฺเมติ

โอตฺตปฺปพลํ. ญาเณน กิเลเส ปฏิสงฺขาตีติ ปฏิสงฺขานพลํ. ตตฺถ ชาตา ธมฺมา เอกรสา โหนฺตีติ ภาวนาพลํ. ตตฺถ นตฺถิ กิญฺจิ วชฺชนฺติ อนวชฺชพลํ. เตน จิตฺตํ สงฺคณฺหาตีติ สงฺคาหพลํ. ตํ ตสฺส ขมตีติ ขนฺติพลํ. เตน จิตฺตํ ปญฺญเปตีติ ปญฺญตฺติพลํ. เตน จิตฺตํ นิชฺฌาเปตีติ นิชฺฌตฺติพลํ. เตน จิตฺตํ วสํ วตฺเตตีติ อิสฺสริยพลํ. เตน จิตฺตํ อธิฏฺจาตีติ อธิฏฺจานพลํ. เตน จิตฺตํ เอกคฺคตนฺติ สมถพลํ. ตตฺถ ชาเต ธมฺเม อนุปสฺสตีติ วิปสฺสนาพลํ. ตตฺถ สิกฺขตีติ เสกฺขพลํ. ตตฺถ สิกฺขิตตฺตา อเสกฺขพลํ. เตน อาสวา ขีณาติ ขีณาสวพลํ. ตํ ตสฺส อิชฺฌตีติ อิทฺธิพลํ. อปฺปเมยฺยฏฺเจน ตถาคตพลนฺติ.

พลกถา นิฏฺิตา.

๑๐. สุญฺญกถา

[๖๓๓] เอวมฺเม สุตํ:- เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม. อถ โข อายสฺมา อานนฺโท, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ. เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข อายสฺมา อานนฺโท ภควนฺตํ เอตทโวจ

"สุญฺโญ โลโก สุญฺโญ โลโกติ ภนฺเต วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต "สุญฺโญ โลโกติ วุจฺจตีติ, ยสฺมา โข อานนฺท สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, ตสฺมา "สุญฺโญ โลโกติ วุจฺจติ. กิญฺจานนฺท สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา. จกฺขุ[๑] โข อานนฺท สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, รูปา สุญฺญา อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, จกฺขุวิญฺญาณํ สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, จกฺขุสมฺผสฺโส สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา.

โสตํ สุญฺญมิ ฯเปฯ สทฺทา สุญฺญา ฯเปฯ ฆานํ สุญฺญมิ ฯเปฯ คนฺธา สุญฺญา ฯเปฯ ชิวฺหา สุญฺญา ฯเปฯ รสา สุญฺญา ฯเปฯ กาโย สุญฺโญ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺพา สุญฺญา ฯเปฯ มโน สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, ธมฺมา สุญฺญา อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, มโนวิญฺญาณํ สุญฺญมิ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, มโนสมฺผสฺโส สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา

---

[๑] ฉ.,เท. จกฺขุ

อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา. ยสฺมา โข อานนฺท สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา, ตสฺมา "สุญฺโญ โลโกติ วุจฺจตีติ.

๑. มาติกา

[๖๓๔] สุญฺญํ สุญฺญํ,[๑] สงฺขารสุญฺญํ, วิปริณามสุญฺญํ, อคฺคสุญฺญํ, ลกฺขณสุญฺญํ, วิกฺขมฺภนสุญฺญํ, ตทงฺคสุญฺญํ, สมุจฺเฉทสุญฺญํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิสุญฺญํ, นิสฺสรณสุญฺญํ, อชฺฌตฺตสุญฺญํ, พหิทฺธาสุญฺญํ, ทุภโตสุญฺญํ, สภาคสุญฺญํ, วิสภาคสุญฺญํ, เอสนาสุญฺญํ, ปริคฺคหสุญฺญํ, ปฏิลาภสุญฺญํ, ปฏิเวธสุญฺญํ, เอกตฺตสุญฺญํ, นานตฺตสุญฺญํ, ขนฺติสุญฺญํ, อธิฏฺฐานสุญฺญํ, ปริโยคาหนสุญฺญํ, สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทานํ สพฺพสุญฺญตานํ ปรมฏฺฐสุญฺญํ. (๒๕)

๒. นิทฺเทโส

[๖๓๕] กตมํ สุญฺญํ สุญฺญํ. จกฺขุ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. โสตํ สุญฺญํ ฯเปฯ ฆานํ สุญฺญํ ฯเปฯ ชิวฺหา สุญฺญา ฯเปฯ กาโย สุญฺโญ ฯเปฯ มโน สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. อิทํ สุญฺญํ สุญฺญํ. (๑)

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สุญฺญสุญฺญํ, เอวมุปริปิ.

[๖๓๖] กตมํ สงฺขารสุญฺญํ. ตโย สงฺขารา. ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อเนญฺชาภิสงฺขาโร. ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาเรน จ อเนญฺชาภิสงฺขาเรน จ สุญฺโญ, อปุญฺญาภิสงฺขาโร ปุญฺญาภิสงฺขาเรน จ อเนญฺชาภิสงฺขาเรน จ สุญฺโญ, อเนญฺชาภิสงฺขาโร ปุญฺญาภิสงฺขาเรน จ อปุญฺญาภิสงฺขาเรน จ สุญฺโญ. อิเม ตโย สงฺขารา.

อปเรปิ ตโย สงฺขารา. กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร. กายสงฺขาโร วจีสงฺขาเรน จ จิตฺตสงฺขาเรน จ สุญฺโญ, วจีสงฺขาโร กายสงฺขาเรน จ จิตฺตสงฺขาเรน จ สุญฺโญ, จิตฺตสงฺขาโร กายสงฺขาเรน จ วจีสงฺขาเรน จ สุญฺโญ. อิเม ตโย สงฺขารา.

อปเรปิ ตโย สงฺขารา. อตีตา สงฺขารา อนาคตา สงฺขารา ปจฺจุปฺปนฺนา สงฺขารา. อตีตา สงฺขารา อนาคเตหิ จ ปจฺจุปฺปนฺเนหิ จ สงฺขาเรหิ สุญฺญา, อนาคตา สงฺขารา อตีเตหิ จ ปจฺจุปฺปนฺเนหิ จ สงฺขาเรหิ สุญฺญา, ปจฺจุปฺปนฺนา สงฺขารา อตีเตหิ จ อนาคเตหิ จ สงฺขาเรหิ สุญฺญา. อิเม ตโย สงฺขารา. อิทํ สงฺขารสุญฺญํ. (๒)

[๖๓๗] กตมํ วิปริณามสุญฺญํ. ชาตํ รูปํ สภาเวน สุญฺญํ, วิคตํ รูปํ วิปริณตญฺเจว สุญฺญญฺจ, ชาตา เวทนา สภาเวน สุญฺญา, วิคตา เวทนา วิปริณตา เจว สุญฺญา จ, ชาตา สญฺญา ฯเปฯ ชาตา สงฺขารา ฯเปฯ ชาตํ วิญฺญาณํ ฯเปฯ ชาตํ จกฺขุ ฯเปฯ ชาโต ภโว สภาเวน สุญฺโญ, วิคโต ภโว วิปริณโต เจว สุญฺโญ จ. อิทํ วิปริณามสุญฺญํ. (๓)

[๖๓๘] กตมํ อคฺคสุญฺญํ. อคฺคเมตํ ปทํ, เสฏฺฐเมตํ ปทํ, วิสิทฺธเมตํ[๑] ปทํ, ยทิทํ. สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ. อิทํ อคฺคสุญฺญํ. (๔)

[๖๓๙] กตมํ ลกฺขณสุญฺญํ. เทฺว ลกฺขณานิ. พาลลกฺขณญฺจ ปณฺฑิตลกฺขณญฺจ. พาลลกฺขณํ ปณฺฑิตลกฺเขณน สุญฺญํ, ปณฺฑิตลกฺขณํ พาลลกฺเขณน สุญฺญํ. ตีณิ ลกฺขณานิ. อุปฺปาทลกฺขณํ วยลกฺขณํ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺขณํ. อุปฺปาทลกฺขณํ วยลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, วยลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, จิตฺตญฺญถตฺตลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ วยลกฺเขณน จ สุญฺญํ.

รูปสฺส อุปฺปาทลกฺขณํ วยลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, รูปสฺส วยลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, รูปสฺส จิตฺตญฺญถตฺตลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ วยลกฺเขณน จ สุญฺญํ. เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขารานํ ฯเปฯ วิญฺญาณสฺส ฯเปฯ จกฺขุสฺส ฯเปฯ ชรามรณสฺส อุปฺปาทลกฺขณํ วยลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, ชรามรณสฺส วยลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ จิตฺตญฺญถตฺตลกฺเขณน จ สุญฺญํ, ชรามรณสฺส จิตฺตญฺญถตฺตลกฺขณํ อุปฺปาทลกฺเขณน จ วยลกฺเขณน จ สุญฺญํ. อิทํ ลกฺขณสุญฺญํ. (๕)

[๖๔๐] กตมํ วิกฺขมฺภนสุญฺญํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺโท วิกฺขมฺภิโต เจว สุญฺโญ จ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาโท วิกฺขมฺภิโต เจว สุญฺโญ จ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธํ วิกฺขมฺภิตญฺเจว สุญฺญญฺจ

---

[๑] ฉ.,เท. วิสิฏฺฐเมตํ อิ. วิสิฏฺฐํ เอตํ

อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจํ วิกฺขมฺภิตญฺเจว สุญฺญญฺจ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา วิกฺขมฺภิตา เจว สุญฺญา จ, ญาเณน อวิชฺชา วิกขมฺภิตา เจว สุญฺญา จ, ปามุชฺเชน อรติ วิกฺขมฺภิตา เจว สุญฺญา จ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณา วิกฺขมฺภิตา เจว สุญฺญา จ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสา วิกฺขมฺภิตา เจว สุญฺญา จ. อิทํ วิกฺขมฺภนสุญฺญํ. (๖)

[๖๔๑] กตมํ ตทงฺคสุญฺญํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺโท ตทงฺคสุญฺโญ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาโท ตทงฺคสุญฺโญ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธํ ตทงฺคสุญฺญํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจํ ตทงฺคสุญฺญํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา ตทงฺคสุญฺญา, ญาเณน อวิชฺชา ตทงฺคสุญฺญา, ปามุชฺเชน อรติ ตทงฺคสุญฺญา, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณา ตทงฺคสุญฺญา ฯเปฯ วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย สญฺโญคาภินิเวโส ตทงฺคสุญฺโญ. อิทํ ตทงฺคสุญฺญํ. (๗)

[๖๔๒] กตมํ สมุจฺเฉทสุญฺญํ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺโท สมุจฺฉินฺโน เจว สุญฺโญ จ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาโท สมุจฺฉินฺโน เจว สุญฺโญ จ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธํ สมุจฺฉินฺนญฺเจว สุญฺญญฺจ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจํ สมุจฺฉินฺนญฺเจว สุญฺญญฺจ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา สมุจฺฉินฺนา เจว สุญฺญา จ, ญาเณน อวิชฺชา สมุจฺฉินฺนา เจว สุญฺญา จ, ปามุชฺเชน อรติ สมุจฺฉินฺนา เจว สุญฺญา จ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณา สมุจฺฉินฺนา เจว สุญฺญา จ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสา สมุจฺฉินฺนา เจว สุญฺญา จ. อิทํ สมุจฺเฉทสุญฺญํ. (๘)

[๖๔๓] กตมำ ปฏิปฺปสฺสทฺธิสุญฺญำ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺโท ปฏิปฺปสฺสทฺโธ เจว สุญฺโญ จ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาโท ปฏิปฺปสฺสทฺโธ เจว สุญฺโญ จ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธำ ปฏิปฺปสฺสทฺธญฺเจว สุญฺญญฺจ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจำ ปฏิปฺปสฺสทฺธญฺเจว สุญฺญญฺจ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา ปฏิปฺปสฺสทฺธา เจว สุญฺญา จ, ญาเณน อวิชฺชา ปฏิปฺปสฺสทฺธา เจว สุญฺญา จ, ปามุชฺเชน อรติ ปฏิปฺปสฺสทฺธา เจว สุญฺญา จ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณา ปฏิปฺปสฺสทฺธา เจว สุญฺญา จ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสา ปฏิปฺปสฺสทฺธา เจว สุญฺญา จ. อิทำ ปฏิปฺปสฺสทฺธิสุญฺญำ. (๙)

[๖๔๔] กตมำ นิสฺสรณสุญฺญำ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺโท นิสฺสโฏ เจว สุญฺโญ จ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาโท นิสฺสโฏ เจว สุญฺโญ จ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธำ นิสฺสฏญฺเจว สุญฺญญฺจ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจำ นิสฺสฏญฺเจว สุญฺญญฺจ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉา นิสฺสฏา เจว สุญฺญา จ, ญาเณน อวิชฺชา นิสฺสฏา เจว สุญฺญา จ, ปามุชฺเชน อรติ นิสฺสฏา เจว สุญฺญา จ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณา นิสฺสฏา เจว สุญฺญา จ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสา นิสฺสฏา เจว สุญฺญา จ. อิทำ นิสฺสรณสุญฺญำ. (๑๐)

[๖๔๕] กตมำ อชฺฌตฺตสุญฺญำ. อชฺฌตฺตำ จกฺขุ สุญฺญำ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. อชฺฌตฺตำ โสตำ สุญฺญำ ฯเปฯ อชฺฌตฺตำ ฆานำ สุญฺญำ ฯเปฯ อชฺฌตฺตำ ชิวฺหา สุญฺญา ฯเปฯ อชฺฌตฺตำ กาโย สุญฺโญ ฯเปฯ อชฺฌตฺตำ มโน สุญฺโญ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. อิทำ อชฺฌตฺตสุญฺญำ. (๑๑)

[๖๔๖] กตมํ พหิทฺธาสุญฺญํ. พหิทฺธา รูปา สุญฺญา ฯเปฯ พหิทฺธา ธมฺมา สุญฺญา อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. อิทํ พหิทฺธาสุญฺญํ. (๑๒)

[๖๔๗] กตมํ ทุภโตสุญฺญํ. ยญฺจ อชฺฌตฺตํ จกฺขุ, เย จ พหิทฺธา รูปา, อุภยโต ตํ[๑] สุญฺญา[๒] อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา, ยญฺจ อชฺฌตฺตํ โสตํ, เย จ พหิทฺธา สทฺทา ฯเปฯ ยญฺจ อชฺฌตฺตํ ฆานํ, เย จ พหิทฺธา คนฺธา ฯเปฯ ยา จ อชฺฌตฺตํ ชิวฺหา, เย จ พหิทฺธา รสา ฯเปฯ โย จ อชฺฌตฺตํ กาโย, เย จ พหิทฺธา โผฏฺฐพฺพา ฯเปฯ โย จ อชฺฌตฺตํ มโน, เย จ พหิทฺธา ธมฺมา, อุภยโต ตํ สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา นิจฺเจน วา ธุเวน วา สสฺสเตน วา อวิปริณามธมฺเมน วา. อิทํ ทุภโตสุญฺญํ. (๑๓)

[๖๔๘] กตมํ สภาคสุญฺญํ. ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ สภาคานิ เจว สุญฺญานิ จ, ฉ พาหิรานิ อายตนานิ สภาคานิ เจว สุญฺญานิ จ, ฉ วิญฺญาณกายา สภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ ผสฺสกายา สภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ เวทนากายา สภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ สญฺญากายา สภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ เจตนากายา สภาคา เจว สุญฺญา จ. อิทํ สภาคสุญฺญํ. (๑๔)

[๖๔๙] กตมํ วิสภาคสุญฺญํ. ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ ฉหิ พาหิรายตเนหิ[๓] วิสภาคานิ เจว สุญฺญานิ จ, ฉ พาหิรายตนานิ ฉหิ วิญฺญาณกาเยหิ วิสภาคานิ เจว สุญฺญานิ จ, ฉ วิญฺญาณกายา

---

[๑] สี.,ฉ.,เท. อุภยเมตํ อิ. อุภยํ เอตํ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. สุญฺญํ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. พาหิเรหิ อายตเนหิ

ฉหิ ผสฺสกาเยหิ วิสภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ ผสฺสกายา ฉหิ เวทนากาเยหิ วิสภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ เวทนากายา ฉหิ สญฺญากาเยหิ วิสภาคา เจว สุญฺญา จ, ฉ สญฺญากายา ฉหิ เจตนากาเยหิ วิสภาคา เจว สุญฺญา จ. อิทํ วิสภาคสุญฺญํ. (๑๕)

[๖๕๐] กตมํ เอสนาสุญฺญํ. เนกฺขมฺเมสนา กามจฺฉนฺเทน สุญฺญา, อพฺยาปาเทสนา พฺยาปาเทน สุญฺญา, อาโลกสญฺเญสนา ถีนมิทฺเธน สุญฺญา, อวิกฺเขเปสนา อุทฺธจฺเจน สุญฺญา, ธมฺมววตฺถาเนสนา วิจิกิจฺฉาย สุญฺญา, ญาเณสนา อวิชฺชาย สุญฺญา, ปามุชฺเชสนา อรติยา สุญฺญา, ปฐมชฺฌาเนสนา นีวรเณหิ สุญฺญา ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคสนา สพฺพกิเลเสหิ สุญฺญา. อิทํ เอสนาสุญฺญํ. (๑๖)

[๖๕๑] กตมํ ปริคฺคหสุญฺญํ. เนกฺขมฺมปริคฺคโห กามจฺฉนฺเทน สุญฺโญ, อพฺยาปาทปริคฺคโห พฺยาปาเทน สุญฺโญ, อาโลกสญฺญา-ปริคฺคโห ถีนมิทฺเธน สุญฺโญ, อวิกฺเขปปริคฺคโห อุทฺธจฺเจน สุญฺโญ, ธมฺมววตฺถานปริคฺคโห วิจิกิจฺฉาย สุญฺโญ, ญาณปริคฺคโห อวิชฺชาย สุญฺโญ, ปามุชฺชปริคฺคโห อรติยา สุญฺโญ, ปฐมชฺฌานปริคฺคโห นีวรเณหิ สุญฺโญ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคปริคฺคโห สพฺพกิเลเสหิ สุญฺโญ. อิทํ ปริคฺคหสุญฺญํ. (๑๗)

[๖๕๒] กตมํ ปฏิลาภสุญฺญํ. เนกฺขมฺมปฏิลาโภ กามจฺฉนฺเทน สุญฺโญ, อพฺยาปาทปฏิลาโภ พฺยาปาเทน สุญฺโญ, อาโลกสญฺญา-ปฏิลาโภ ถีนมิทฺเธน สุญฺโญ, อวิกฺเขปปฏิลาโภ อุทฺธจฺเจน สุญฺโญ, ธมฺมววตฺถานปฏิลาโภ วิจิกิจฺฉาย สุญฺโญ, ญาณปฏิลาโภ อวิชฺชาย สุญฺโญ, ปามุชฺชปฏิลาโภ อรติยา สุญฺโญ,

ปรมชฺฌานปฏิลาโภ นีวรเณหิ สุญฺโญ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคปฏิลาโภ สพฺพกิเลเสหิ สุญฺโญ. อิทํ ปฏิลาภสุญฺญํ. (๑๘)

[๖๕๓] กตมํ ปฏิเวธสุญฺญํ. เนกฺขมฺมปฏิเวโธ[๑] กามจฺฉนฺเทน สุญฺโญ, อพฺยาปาทปฏิเวโธ พฺยาปาเทน สุญฺโญ, อาโลกสญฺญา-ปฏิเวโธ ถีนมิทฺเธน สุญฺโญ, อวิกฺเขปปฏิเวโธ อุทฺธจฺเจน สุญฺโญ, ธมฺมววตฺถานปฏิเวโธ วิจิกิจฺฉาย สุญฺโญ, ญาณปฏิเวโธ อวิชฺชาย สุญฺโญ, ปามุชฺชปฏิเวโธ อรติยา สุญฺโญ, ปรมชฺฌานปฏิเวโธ นีวรเณหิ สุญฺโญ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคปฏิเวโธ สพฺพกิเลเสหิ สุญฺโญ. อิทํ ปฏิเวธสุญฺญํ. (๑๙)

[๖๕๔] กตมํ เอกตฺตสุญฺญํ นานตฺตสุญฺญํ. กามจฺฉนฺโท นานตฺตํ, เนกฺขมฺมํ เอกตฺตํ, เนกฺขมฺเมกตฺตํ เจตยโต กามจฺฉนฺเทน สุญฺญํ. พฺยาปาโท นานตฺตํ, อพฺยาปาโท เอกตฺตํ, อพฺยาปาเทกตฺตํ เจตยโต พฺยาปาเทน สุญฺญํ. ถีนมิทฺธํ นานตฺตํ, อาโลกสญฺญา เอกตฺตํ, อาโลกสญฺเญกตฺตํ เจตยโต ถีนมิทฺเธน สุญฺญํ. อุทฺธจฺจํ นานตฺตํ ฯเปฯ [๒] วิจิกิจฺฉา[๓] นานตฺตํ ฯเปฯ อวิชฺชา[๔] นานตฺตํ ฯเปฯ อรติ[๕] นานตฺตํ ฯเปฯ นีวรณา นานตฺตํ, ปรมชฺฌานํ เอกตฺตํ, ปรมชฺฌาเนกตฺตํ เจตยโต นีวรเณหิ สุญฺญํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสา นานตฺตา,[๖] อรหตฺตมคฺโค เอกตฺตํ, อรหตฺตมคฺเคกตฺตํ เจตยโต สพฺพกิเลเสหิ สุญฺญํ. อิทํ เอกตฺตสุญฺญํ นานตฺตสุญฺญํ. (๒๑)

---

[๑] ฉ.,เท. เนกฺขมฺมปฺปฏิเวโธ

[๒] ฉ.,เท. อวิกฺเขโป เอกตฺตํ อวิกฺเขเปกตฺตํ เจตยโต อุทฺธจฺเจน สุญฺญํ. วิจิกิจฺฉา นานตฺตํ ธมฺมววตฺถานํ เอกตฺตํ ธมฺมววตฺถาเนกตฺตํ เจตยโต วิจิกิจฺฉาย สุญฺญํ. อวิชฺชา นานตฺตํ ญาณํ เอกตฺตํ ญาเนกตฺตํ เจตยโต อวิชฺชาย สุญฺญํ. อรติ นานตฺตํ ปาโมชฺชํ เอกตฺตํ ปาโมชฺเชกตฺตํ เจตยโต อรติยา สุญฺญํ.

[๓,๔,๕] ฉ.,เท. อิเม ปาจา น ทิสฺสนฺติ. [๖] ฉ.,เท.,อิ. นานตฺตํ

[๖๕๕] กตมํ ขนฺติสุญฺญํ. เนกฺขมฺมขนฺติ กามจฺฉนฺเทน สุญฺญา, อพฺยาปาทขนฺติ พฺยาปาเทน สุญฺญา, อาโลกสญฺญาขนฺติ ถีนมิทฺเธน สุญฺญา, อวิกฺเขปขนฺติ อุทฺธจฺเจน สุญฺญา, ธมฺมววตฺถานขนฺติ วิจิกิจฺฉาย สุญฺญา, ญาณขนฺติ อวิชฺชาย สุญฺญา, ปามุชฺชขนฺติ อรติยา สุญฺญา, ปฐมชฺฌานขนฺติ นีวรเณหิ สุญฺญา ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคขนฺติ สพฺพกิเลเสหิ สุญฺญา. อิทํ ขนฺติสุญฺญํ. (๒๒)

[๖๕๖] กตมํ อธิฏฺฐานสุญฺญํ. เนกฺขมฺมาธิฏฺฐานํ กามจฺฉนฺเทน สุญฺญํ, อพฺยาปาทาธิฏฺฐานํ พฺยาปาเทน สุญฺญ, อาโลกสญฺญาธิฏฺฐานํ ถีนมิทฺเธน สุญฺญํ, อวิกฺเขปาธิฏฺฐานํ อุทฺธจฺเจน สุญฺญํ, ธมฺมววตฺถานาธิฏฺฐานํ วิจิกิจฺฉาย สุญฺญํ, ญาณาธิฏฺฐานํ อวิชฺชาย สุญฺญํ, ปามุชฺชาธิฏฺฐานํ อรติยา สุญฺญํ, ปฐมชฺฌานาธิฏฺฐานํ นีวรเณหิ สุญฺญํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคาธิฏฺฐานํ สพฺพกิเลเสหิ สุญฺญํ. อิทํ อธิฏฺฐานสุญฺญํ. (๒๓)

[๖๕๗] กตมํ ปริโยคาหนสุญฺญํ. เนกฺขมฺมปริโยคาหนํ กามจฺฉนฺเทน สุญฺญํ, อพฺยาปาทปริโยคาหนํ พฺยาปาเทน สุญฺญํ, อาโลกสญฺญาปริโยคาหนํ ถีนมิทฺเธน สุญฺญํ, อวิกฺเขปปริโยคาหนํ อุทฺธจฺเจน สุญฺญํ, ธมฺมววตฺถานปริโยคาหนํ วิจิกิจฺฉาย สุญฺญํ, ญาณปริโยคาหนํ อวิชฺชาย สุญฺญํ, ปามุชฺชปริโยคาหนํ อรติยา สุญฺญํ, ปฐมชฺฌานปริโยคาหนํ นีวรเณหิ สุญฺญํ ฯเปฯ อรหตฺต-มคฺคปริโยคาหนํ สพฺพกิเลเสหิ สุญฺญํ. อิทํ ปริโยคาหนสุญฺญํ. (๒๔)

[๖๔๘] กตมํ สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทานํ สพฺพสุญฺญตานํ ปรมฏฺฐสุญฺญํ [๑] สมฺปชาโน เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, ญาเณน อวิชฺชาย ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, ปามุชฺเชน อรติยา ปวตฺตํ ปริยาทิยติ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํ ปวตฺตํ ปริยาทิยติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปวตฺตํ ปริยาทิยติ. อถ วา ปน สมฺปชานสฺส อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายนฺตสฺส อิทญฺเจว จกฺขุปวตฺตํ ปริยาทิยติ, อญฺญญฺจ จกฺขุปวตฺตํ น อุปฺปชฺชติ. อิทญฺเจว โสตปวตฺตํ ฯเปฯ ฆานปวตฺตํ ฯเปฯ ชิวฺหาปวตฺตํ ฯเปฯ กายปวตฺตํ ฯเปฯ มโนปวตฺตํ ปริยาทิยติ, อญฺญญฺจ มโนปวตฺตํ น อุปฺปชฺชติ. อิทํ สมฺปชานสฺส ปวตฺตปริยาทานํ สพฺพสุญฺญตานํ ปรมฏฺฐสุญฺญนฺติ.

สุญฺญกถา นิฏฺฐิตา.

ทุติโย ยุคนทฺธวคฺโค.

ตสฺสุทฺทานํ

ยุคนทฺธา[๒] สจฺจโพชฺฌงฺคา เมตฺตา วิราคปญฺจมํ
ปฏิสมฺภิทา ธมฺมจกฺกํ โลกุตฺตรพลา สุญฺญา[๓] เต ทสาติ.
เอส นิกายวโร[๔] ฐปิโต อสโม ทุติโย ปวโร วรมคฺโคติ.[๕]

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อิธ [๒] อิ. ยุคนนฺธา [๓] ฉ.,เท. โลกุตฺตรพลสุญฺญา
[๔] ฉ.,เท. นิกายธเรหิ [๕] วรวคฺโค

๓. ปญฺญาวคฺโค

๑. มหาปญฺญากถา

[๖๕๙] อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ.

อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ, ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา นิพฺเพธิกปญฺญํ ปริปูเรติ, อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา มหาปญฺญํ ปริปูเรติ, นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ติกฺขปญฺญํ ปริปูเรติ, วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา วิปุลปญฺญํ ปริปูเรติ, นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา คมฺภีรปญฺญํ ปริปูเรติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา อสามนฺตปญฺญํ[๑] ปริปูเรติ, อิมา สตฺต ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปณฺฑิจฺจํ ปริปูเรนฺติ, อิมา อฏฺฐ ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปุถุปญฺญํ ปริปูเรนฺติ, อิมา นว ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา หาสปญฺญํ ปริปูเรนฺติ.

หาสปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา, ตสฺสา อตฺถวตฺถานโต อตฺถปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย,

---

[๑] สฺยา. อสฺสามนฺตปญฺญํ

ธมฺมววตฺถานโต ธมฺมปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, นิรุตฺติววตฺถานโต นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ปฏิภาณววตฺถานโต ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ตสฺสิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย.

[๖๖๐] รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา อสามนฺตปญฺญํ ปริปูเรติ. อิมา สตฺต ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปณฺฑิจฺจํ ปริปูเรนฺติ, อิมา อฏฺฐ ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปุถุปญฺญํ ปริปูเรนฺติ, อิมา นว ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา หาสปญฺญํ ปริปูเรนฺติ.

หาสปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา, ตสฺสา อตฺถววตฺถานโต อตฺถปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ธมฺมววตฺถานโต ธมฺมปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, นิรุตฺติววตฺถานโต นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ปฏิภาณววตฺถานโต ปฏิภาณ-ปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ตสฺสิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย.

เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา

กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา อสามนฺตปญฺญํ ปริปูเรติ. อิมา สตฺต ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปณฺฑิจฺจํ ปริปูเรนฺติ, อิมา อฏฺฐ ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปุถุปญฺญํ ปริปูเรนฺติ, อิมา นว ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา หาสปญฺญํ ปริปูเรนฺติ.

หาสปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา, ตสฺสา อตฺถววตฺถานโต อตฺถปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ธมฺม-ววตฺถานโต ธมฺมปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, นิรุตฺติววตฺถานโต นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ปฏิภาณววตฺถานโต ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ตสฺสิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย.

[๖๖๑] รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา

กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ.

รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา นิพฺเพธิกปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป ทุกฺขานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา มหาปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป อนตฺตานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ติกฺขปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป นิพฺพิทานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา วิปุลปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป วิราคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา คมฺภีรปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป นิโรธานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา

อสามนฺตปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน รูเป ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. อิมา สตฺต ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปณฺฑิจฺจํ ปริปูเรนฺติ, อิมา อฏฺฐ ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา ปุถุปญฺญํ ปริปูเรนฺติ, อิมา นว ปญฺญา ภาวิตา พหุลีกตา หาสปญฺญํ ปริปูเรนฺติ.

หาสปญฺญา ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา, ตสฺสา อตฺถววตฺถานโต อตฺถปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ธมฺมววตฺถานโต ธมฺมปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, นิรุตฺติววตฺถานโต นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ปฏิภาณววตฺถานโต ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ตสฺสิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย,

เวทนาย ฯเปฯ สญฺญาย ฯเปฯ สงฺขาเรสุ ฯเปฯ วิญฺญาเณ ฯเปฯ จกฺขุสฺมึ ฯเปฯ ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน ชรามรเณ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา กตมํ ปญฺญํ ปริปูเรติ. ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน ชรามรเณ อนิจฺจานุปสฺสนา ภาวิตา พหุลีกตา ชวนปญฺญํ ปริปูเรติ ฯเปฯ ตสฺสิมา จตสฺโส ปฏิสมฺภิทาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย.

[๖๖๒] จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ. กตเม จตฺตาโร. สปฺปุริสสำเสโว สทฺธมฺมสฺสวนำ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร ธมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ.

จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ ฯเปฯ

อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ ฯเปฯ

อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ. กตเม จตฺตาโร. สปฺปุริสสำเสโว สทฺธมฺมสฺสวนำ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร ธมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ.

[๖๖๓] จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา ภาวิตา พหุลีกตา ปญฺญาปฏิลาภาย สำวตฺตนฺติ. ปญฺญาพุฑฺฒิยา[๑] สำวตฺตนฺติ. ปญฺญาเวปุลฺลาย สำวตฺตนฺติ. มหาปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ปุถุปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. วิปุลปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. คมฺภีรปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. อสามนฺตปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ภูริปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ปญฺญาพาหุลฺลาย สำวตฺตนฺติ. สีฆปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ลหุปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. หาสปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ชวนปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. ติกฺขปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. นิพฺเพธิกปญฺญตาย สำวตฺตนฺติ. กตเม จตฺตาโร. สปฺปุริสสำเสโว สทฺธมฺมสฺสวนำ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร ธมฺมา ภาวิตา

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญาพุทฺธิยา

พหุลีกตา ปญฺญาปฏิลาภาย สංวตฺตนฺติ. ปญฺญาพุฑฺฒิยา สංวตฺตนฺติ ฯเปฯ นิพฺเพธิกปญฺญตาย สංวตฺตนฺติ.

๑. โสฬสปญฺญานิทฺเทโส

[๖๖๔] ปญฺญาปฏิลาภาย สංวตฺตนฺตีติ กตโม ปญฺญาปฏิลาโภ. จตุนฺนං มคฺคญาณานං จตุนฺนං ผลญาณานං จตุนฺนං ปฏิสมฺภิทาญาณานං ฉนฺนං อภิญฺญานං เตสตฺตตีนං ญาณานං สตฺตสตฺตตีนං ญาณานං ลาโภ ปฏิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ผสฺสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา ปญฺญาปฏิลาภาย สංวตฺตนฺตีติ อยං ปญฺญาปฏิลาโภ. (๑)

ปญฺญาพุฑฺฒิยา สංวตฺตนฺตีติ กตมา ปญฺญาพุฑฺฒิ. สตฺตนฺนญฺจ เสกฺขานං ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส จ ปญฺญา วฑฺฒติ, อรหโต ปญฺญา วฑฺฒติ, วฑฺฒนา[๑] ปญฺญาพุฑฺฒิยา สංวตฺตนฺตีติ อยං ปญฺญาพุฑฺฒิ. (๒)

ปญฺญาเวปุลฺลาย สංวตฺตนฺตีติ กตมං ปญฺญาเวปุลฺลं. สตฺตนฺนญฺจ เสกฺขานං ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส จ ปญฺญา เวปุลฺลं คจฺฉติ. อรหโต ปญฺญา เวปุลฺลตา[๒] ปญฺญาเวปุลฺลาย สංวตฺตนฺตีติ อิทं ปญฺญาเวปุลฺลं. (๓)

[๖๖๕] มหาปญฺญตาย สංวตฺตนฺตีติ กตมา มหาปญฺญา. มหนฺเต อตฺเถ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต ธมฺเม ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา นิรุตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ ปฏิภาณานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา,

---

[๑] ฉ.,เท. วฑฺฒิตาวฑฺฒนา

[๒] ฉ.,เท.,อิ. เวปุลฺลคตา

มหนฺเต สีลกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต สมาธิกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต ปญฺญากฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต วิมุตฺติกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ ฐานาฏฺฐานานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา วิหารสมาปตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต สติปฏฺฐาเน ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต สมฺมปฺปธาเน ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต อิทฺธิปาเท ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ พลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺเต โพชฺฌงฺเค ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตํ อริยมคฺคं[๑] ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ สามญฺญผลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตา อภิญฺญาโย ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตํ ปรมฏฺฐํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหาปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ อยํ มหาปญฺญา. (๔)

[๖๖๖] ปุถุปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ กตมา ปุถุปญฺญา. ปุถุนานาขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาธาตูสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอายตเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสุญฺญตมนุลพฺเภสุ[๒] ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอตฺเถสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาธมฺเมสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานานิรุตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา,

---

[๑] ฉ.,เท. มหนฺเต อริยมคฺเค [๒] ฉ.,เท.,อิ. ปุถุนานาสุญฺญตมนุปลพฺเภสุ

ปุถุนานาปฏิภาเณสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานา-สีลกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสมาธิกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาปญฺญากฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิมุตฺติกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาจานาฏฺจาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาวิหารสมาปตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานา-อริยสจฺเจสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสติปฏฺจาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสมฺมปฺปธาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอิทฺธิปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอินฺทฺริเยสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาพเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาโพชฺฌงฺเคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอริยมคฺเคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาสามญฺญผเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุนานาอภิญฺญาสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุชฺชนสาธารเณ ธมฺเม สมติกฺกมฺม[๑] ปรมฏฺเจ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญา, ปุถุปญฺญตาย สංวตฺตนฺตีติ อยं ปุถุปญฺญา. (๕)

[๖๖๗] วิปุลปญฺญตาย สංวตฺตนฺตีติ กตมา วิปุลปญฺญา. วิปุเล อตฺเถ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล ธมฺเม ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลา นิรุตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ ปฏิภาณานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล สีลกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล สมาธิกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล ปญฺญากฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา,

---

[๑] ฉ.,เท. อติกฺกมฺม

วิปุเล วิมุตฺติกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล วิมุตฺติญาณ-ทสฺสนกฺขนฺเธ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ ฐานาฏฺฐานานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลา วิหารสมาปตฺติโย ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ อริยสจฺจานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล สติปฏฺฐาเน ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล สมฺมปฺปธาเน ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล อิทฺธิปาเท ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ อินฺทฺริยานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ พลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล โพชฺฌงฺเค ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุเล อริยมคฺเค ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลานิ สามญฺญผลานิ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลา อภิญฺญาโย ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลํ ปรมฏฺฐญฺ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ วิปุลปญฺญา, วิปุลปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ อยํ วิปุลปญฺญา. (๖)

[๖๖๘] คมฺภีรปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ กตมา คมฺภีรปญฺญา. คมฺภีเรสุ ขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีราสุ ธาตูสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อายตเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สุญฺญตมนุลพฺเภสุ[๑] ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อตฺเถสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ ธมฺเมสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีราสุ นิรุตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ ปฏิภาเณสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สีลกฺขนฺเธสุ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สุญฺญตมนุปลพฺเภสุ

ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สมาธิกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ ปญฺญากฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ วิมุตฺติกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ ฐานาฏฺฐาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีราสุ วิหารสมาปตฺตีสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อริยสจฺเจสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สติปฏฺฐาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อิทฺธิปาเทสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อินฺทฺริเยสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ พเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ โพชฺฌงฺเคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ อริยมคฺเคสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเรสุ สามญฺญผเลสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีราสุ อภิญฺญาสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีเร ปรมฏฺเฐ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ คมฺภีรปญฺญา, คมฺภีรปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ อยํ คมฺภีรปญฺญา. (๗)

[๖๖๙] อสามนฺตปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ กตมา อสามนฺตปญฺญา. ยสฺส ปุคฺคลสฺส อตฺถววตฺถานโต อตฺถปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ธมฺมววตฺถานโต ธมฺมปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, นิรุตฺติววตฺถานโต นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ปฏิภาณววตฺถานโต ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา อธิคตา โหติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญาย, ตสฺส อตฺเถ จ ธมฺเม จ

นิรุตฺติยา จ ปฏิภาเณ จ น[๑] อญฺโญ โกจิ สกฺโกติ อภิสมฺภวิตุ, อนภิสมฺภาวนีโย จ โส อญฺโญติ[๒] อสามนฺตปญฺญา.

ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส ปญฺญา อฏฺฐมกสฺส ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา, ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ อุปาทาย อฏฺฐมโก อสามนฺตปญฺโญ. อฏฺฐมกสฺส ปญฺญา โสตาปนฺนสฺส ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา, อฏฺฐมกํ อุปาทาย โสตาปนฺโน อสามนฺตปญฺโญ. โสตาปนฺนสฺส ปญฺญา สกทาคามิสฺส ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา, โสตาปนฺนํ อุปาทาย สกทาคามี อสามนฺตปญฺโญ. สกทาคามิสฺส ปญฺญา อนาคามิสฺส ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา สกทาคามึ อุปาทาย อนาคามี อสามนฺตปญฺโญ. อนาคามิสฺส ปญฺญา อรหโต ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา, อนาคามึ อุปาทาย อรหา อสามนฺตปญฺโญ. อรหโต ปญฺญา ปจฺเจกพุทฺธสฺส[๓] ปญฺญาย ทูเร วิทูเร สุวิทูเร น สนฺติเก น สามนฺตา, อรหนฺตํ อุปาทาย ปจฺเจกพุทฺโธ อสามนฺตปญฺโญ. ปจฺเจกพุทฺธญฺจ สเทวกญฺจ โลกํ อุปาทาย ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อคฺโค อสามนฺตปญฺโญ.

ปญฺญาปเภทกุสโล ปภินฺนญาโณ อธิคตปฏิสมฺภิโท จตุเวสารชฺชปฺปตฺโต ทสพลธารี ปุริสาสโภ ปุริสสีโห ปุริสนาโค ปุริสาชญฺโญ ปุริสโธรยฺโห อนนฺตญาโณ อนนฺตเตโช อนนฺตยโส อฑฺโฒ มหทฺธโน ธนวา เนตา วิเนตา อนุเนตา ปญฺญเปตา

---

[๑] ฉ.,เท. นสกฺโก น ทิสฺสติ.
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อญฺเญหีติ
[๓] ฉ.,เท. ปจฺเจกสมฺพุทฺธสฺส

นิชฺฌาเปตา เปกฺขตา ปสาเทตา. โส หิ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชาเนตา,[๑] อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคญฺญู มคฺควิทู มคฺคโกวิโท, มคฺคานุคา[๒] จ ปน[๓] เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉาคตา.[๔]

โส หิ ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสติ, จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต วตฺตา ปวตฺตา อตฺถสฺส นินฺเนตา อมตสฺส ทาตา ธมฺมสามี ตถาคโต, นตฺถิ ตสฺส ภควโต อญฺญาตํ อทิฏฺฐํ อวิทิตํ อสจฺฉิกตํ อผสฺสิตํ ปญฺญาย. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ[๕] อุปาทาย สพฺเพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, ยงฺกิญฺจิ เนยฺยํ นาม อตฺถธมฺมํ[๖] ชานิตพฺพํ, อตฺตตฺโถ วา ปรตฺโถ วา อุภยตฺโถ วา ทิฏฺฐธมฺมิโก วา อตฺโถ สมฺปรายิโก วา อตฺโถ อุตฺตาโน วา อตฺโถ คมฺภีโร วา อตฺโถ คุพฺโห วา อตฺโถ ปฏิจฺฉนฺโน วา อตฺโถ เนยฺโย วา อตฺโถ นีโต วา อตฺโถ อนวชฺโช วา อตฺโถ นิกฺกิเลโส วา อตฺโถ โวทาโน วา อตฺโถ ปรมฏฺโฐ วา อตฺโถ, สพฺพนฺตํ อนฺโตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติ.

สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส [๗] ญาณานุปริวตฺตติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ญาณานุปริวตฺตติ, สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ญาณานุปริวตฺตติ. อตีเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตํ ญาณํ, อนาคเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตํ ญาณํ, ปจฺจุปฺปนฺเน พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตํ ญาณํ, ยาวตกํ เนยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํ. ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เนยฺยํ, เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺยํ,

---

[๑] ฉ.,เท. สญฺชเนตา [๒] ฉ.,เท.,อิ. มคฺคานุคามี [๓] ฉ.,เท. จ ปนสฺส
[๔] ฉ.,เท. ปจฺฉา สมนฺนาคตา อิ. สมฺมนฺนาคตา [๕] ฉ.,เท. อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ
[๖] ฉ.,เท. อตฺถิ ตํ สพฺพํ [๗] ฉ.,เท. ภควโต, เอวมุปริปิ.

เนยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ญาณํ นปฺปวตฺตติ, ญาณํ อติกฺกมิตฺวา เนยฺยปโถ นตฺถิ, อญฺญมญฺญํ ปริยนฺตฏฺฐายิโน เต ธมฺมา, ยถา ทฺวินฺนํ สมุคฺคปฏลานํ สุผสฺสิตานํ[๑] เหฏฺฐิมสมุคฺคปฏลํ[๒] อุปริมํ นาติวตฺตติ, อุปริมสมุคฺคปฏลํ เหฏฺฐิมํ นาติวตฺตติ, อญฺญมญฺญํ ปริยนฺตฏฺฐายิโน. เอวเมวํ[๓] พุทฺธสฺส ภควโต เนยฺยญฺจ ญาณญฺจ อญฺญมญฺญํ ปริยนฺตฏฺฐายิโน เต[๔] ธมฺมา.[๔] ยาวตกํ เนยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํ, ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เนยฺยํ, เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺยํ, เนยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ญาณํ นปฺปวตฺตติ, ญาณํ อติกฺกมิตฺวา เนยฺยปโถ นตฺถิ, อญฺญมญฺญํ ปริยนฺตฏฺฐายิโน เต ธมฺมา. สพฺพธมฺเมสุ พุทฺธสฺส ญาณํ ปวตฺตติ.

สพฺเพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา อากงฺขาปฏิพทฺธา มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธา, สพฺพสตฺเตสุ พุทฺธสฺส ญาณํ ปวตฺตติ, สพฺเพสํ สตฺตานํ พุทฺโธ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริยं[๕] ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย ภพฺพาภพฺเพ สตฺเต ปชานาติ, สเทวโก โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา อนฺโตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติ.

ยถา เย เกจิ มจฺฉกจฺฉปา อนฺตมโส ติมิติมิงฺคลํ อุปาทาย อนฺโตมหาสมุทฺเท ปริวตฺตนฺติ, เอวเมวํ สเทวโก โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา

---

[๑] ฉ.,เท. สมฺมา ผุสิตานํ
[๒] ฉ.,เท. เหฏฺฐิมํ สมคฺคุปฏลํ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. เอวเมว
[๔-๔] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๕] ฉ.,เท.,อิ. จริตํ

อนฺโตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติ. ยถา เย เกจิ ปกฺขิโน อนฺตมโส ครุฬสฺส เวนเตยฺยสฺส อุปาทาย อากาสสฺส ปเทเส ปริวตฺตนฺติ, เอวเมว เยปิ เต สารีปุตฺต[๑] สตฺตา ปญฺญวนฺโต, เตปิ พุทฺธญาณสฺส ปเทเส ปริวตฺตนฺติ พุทฺธญาณํ เทวมนุสฺสานํ ปญฺหํ[๒] ผริตฺวา อติฆสิตฺวา ติฏฺฐติ. เยปิ เต ขตฺติยปณฺฑิตา พฺราหฺมณปณฺฑิตา คหปติปณฺฑิตา สมณปณฺฑิตา นิปุณา กตปรปฺปวาทา พาลเวธิรูปา,[๓] เต[๔] ภินฺทนฺตา ปญฺญา[๕] จรนฺติ ปญฺญาคเตน ทิฏฺฐิคตานิ, เต ปญฺหญฺจ[๖] อภิสงฺขริตฺวา ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉนฺติ คุพฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ, กถิตา วิสฺสชฺชิตา จ[๗] เต ปญฺหา จ[๘] ภควตา โหนฺติ นิทฺทิฏฺฐิการณา,[๙] อุปกฺขิตฺตกา[๑๐] จ[๑๑] เต ภควโต สมฺปชฺชนฺติ. อถ โข ภควา[๑๒] ตตฺถ อภิโรจติ,[๑๓] ยทิทํ ปญฺญายาติ อคฺโค อสามนฺตปญฺโญ, อสามนฺตปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ อยํ อสามนฺตปญฺญา. (๘)

[๖๗๐] ภูริปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ กตมา ภูริปญฺญา. ราคํ อภิภุยฺยตีติ ภูริปญฺญา, อภิภวิตาติ ภูริปญฺญา, โทสํ อภิภุยฺยตีติ ภูริปญฺญา, อภิภวิตาติ ภูริปญฺญา, โมหํ อภิภุยฺยตีติ ภูริปญฺญา, อภิภวิตาติ ภูริปญฺญา, โกธํ ฯเปฯ อุปนาหํ ฯเปฯ มกฺขํ ฯเปฯ ปฬาสํ ฯเปฯ อิสฺสํ ฯเปฯ มจฺฉริยํ ฯเปฯ มายํ ฯเปฯ สาเฐยฺยํ ฯเปฯ ถมฺภํ ฯเปฯ สารมฺภํ ฯเปฯ มานํ ฯเปฯ อติมานํ ฯเปฯ มทํ ฯเปฯ ปมาทํ ฯเปฯ สพฺเพ กิเลเส ฯเปฯ

---

[๑] สี. สมฺมปฺปญฺญาย สุยา. สารีปุตฺต ฉ.,เท. สารีปุตฺตสมา ปญฺญาย
[๒] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺญํ [๓] ฉ.,เท.,อิ. วาลเวธิรูปา [๔] ฉ.,เท. โว
[๕] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺเญ [๖] ฉ.,เท.,อิ. ปญฺหํ [๗] อิ. ว
[๘] ฉ.,เท.,อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ. [๙] ฉ.,เท.,อิ. นิทฺทิฏฺฐการณา [๑๐] สี. ทกฺขิตฺตภาวโต
[๑๑] อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ. [๑๒] อิ. ภควา ว [๑๓] ฉ.,เท.,อิ. อติโรจติ

สพฺเพ ทุจฺจริเต ฯเปฯ สพฺเพ อภิสงฺขาเร ฯเปฯ สพฺเพ ภวคามิกมฺเม อภิภุยฺยตีติ ภูริปญฺญา, อภิภวิตาติ ภูริปญฺญา, ราโค อริ, ตํ อรึ มทฺทนิปญฺญาติ[๑] ภูริปญฺญา, โทโส อริ, ตํ อรึ มทฺทนิปญฺญาติ ภูริปญฺญา, โมโห อริ, ตํ อรึ มทฺทนิปญฺญาติ ภูริปญฺญา, โกโธ ฯเปฯ อุปนาโห ฯเปฯ มกฺโข ฯเปฯ ปฬาโส ฯเปฯ อิสฺสา ฯเปฯ มจฺฉริยํ ฯเปฯ มายา ฯเปฯ สาเฐยฺยํ ฯเปฯ ถมฺโภ ฯเปฯ สารมฺโภ ฯเปฯ มาโน ฯเปฯ อติมาโน ฯเปฯ มโท ฯเปฯ ปมาโท ฯเปฯ สพฺเพ กิเลสา ฯเปฯ สพฺเพ ทุจฺจริตา ฯเปฯ สพฺเพ อภิสงฺขารา ฯเปฯ สพฺเพ ภวคามิกมฺมา อริ, ตํ อรึ มทฺทนิปญฺญาติ ภูริปญฺญา, ภูริ วุจฺจติ ปจวี,[๒] ตาย ปจวีสมาย วิตฺถตาย วิปุลาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตติ ภูริปญฺญา. อปิจ ปญฺญาย เมตํ อธิวจนํ, ภูริ เมธาปริณายิกาติ ภูริปญฺญา, ภูริปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ อยํ ภูริปญฺญา. (๙)

[๖๗๑] ปญฺญาพาหุลฺลาย สํวตฺตนฺตีติ กตมํ ปญฺญาพาหุลฺลํ. อิเธกจฺโจ ปญฺญาครุโก โหติ ปญฺญาจริโต ปญฺญาสโย ปญฺญาธิมุตฺโต ปญฺญาธโช ปญฺญาเกตุ ปญฺญาธิปเตยฺโย วิจยพหุโล ปวิจยพหุโล โอกฺขายนพหุโล สมฺเปกฺขายนพหุโล[๓] สมฺเปกฺขายนธมฺโม วิภูตวิหริตจุจริโต[๔] ตคฺครุโก ตพฺพหุโล ตนฺนินฺโน ตโปโณ[๕] ตปฺปภาโร ตทธิมุตฺโต ตทาธิปเตยฺโย, ยถา คณครุโก วุจฺจติ “คณพาหุลิโกติ, จีวรครุโก วุจฺจติ “จีวรพาหุลิโกติ, ปตฺตครุโก วุจฺจติ “ปตฺตพาหุลิโกติ, เสนาสนครุโก วุจฺจติ “เสนาสนพาหุลิโกติ.

---

[๑] สี. มนฺทนิปญฺญาติ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. ปถวี, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. สโมกฺขายนพหุโล, เอวมุปริปิ. [๔] ฉ.,เท.,อิ. วิภูตวิหารี ตจุจริโต
[๕] สี.,ฉ.,เท.,อิ. ตปฺโปโณ ตปฺปพฺภาโร, เอวมุปริปิ.

เอวเมวํ อิเธกจฺโจ ปญฺญาครุโก โหติ ปญฺญาจริโต ปญฺญาสโย ปญฺญาธิมุตฺโต ปญฺญาธโช ปญฺญาเกตุ ปญฺญาธิปเตยฺโย วิจยพหุโล ปวิจยพหุโล โอกฺขายนพหุโล สมฺเปกฺขายนพหุโล สมฺเปกฺขายน-ธมฺโม วิภูตวิหริตจฺจริโต ตคฺครุโก ตพฺพหุโล ตนฺนินฺโน ตโปโณ ตปฺภาโร ตทธิมุตฺโต ตทาธิปเตยฺโย, ปญฺญาพาหุลฺลาย สวตฺตนฺตีติ อิทํ ปญฺญาพาหุลฺลํ.

[๖๗๒] สีฆปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ กตมา สีฆปญฺญา. สีฆํ สีฆํ สีลานิ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อินฺทฺริยสวรํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ โภชเน มตฺตญฺญุตํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ ชาครียานุโยคํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ สีลกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ สมาธิกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ ปญฺญากฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ วิมุตฺติกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ ฐานาฏฺฐานานิ ปฏิวิชฺฌตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ สติปฏฺฐาเน ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ สมฺมปฺปธาเน ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อิทฺธิปาเท ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อินฺทฺริยานิ ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ พลานิ ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ โพชฺฌงฺเค ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อริยมคฺคํ ภาเวตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ สีฆปญฺญา, สีฆํ สีฆํ ปรมฏฺฐํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ สีฆปญฺญา, สีฆปญฺญตาย สวตฺตนฺตีติ อยํ สีฆปญฺญา. (๑๑)

[๖๗๓] ลหุปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ กตมา ลหุปญฺญา. ลหุๆ ลหุๆ สีลานิ ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อินฺทฺริยสำวรำ ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ โภชเน มตฺตญฺญุตำ ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ ชาคริยานุโยคำ ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ สีลกฺขนฺธำ ฯเปฯ สมาธิกฺขนฺธำ ฯเปฯ ปญฺญากฺขนฺธำ ฯเปฯ วิมุตฺติกฺขนฺธำ ฯเปฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธำ ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ ฐานาฏฺฐานานิ ปฏิวิชฺฌตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ สติปฏฺฐาเน ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ สมฺมปฺปธาเน ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อิทฺธิปาเท ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อินฺทฺริยานิ ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ พลานิ ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ โพชฺฌงฺเค ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อริยมคฺคำ ภาเวตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ ลหุปญฺญา, ลหุๆ ลหุๆ ปรมฏฺฐำ นิพฺพานำ สจฺฉิกโรตีติ ลหุปญฺญา, ลหุปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ อยำ ลหุปญฺญา. (๑๒)

[๖๗๔] หาสปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ กตมา หาสปญฺญา. อิเธกจฺโจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล สีลานิ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล อินฺทฺริยสำวรำ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล โภชเน มตฺตญฺญุตำ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล ชาคริยานุโยคำ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล

ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล สีลกฺขนฺธํ ฯเปฯ สมาธิกฺขนฺธํ ฯเปฯ ปญฺญากฺขนฺธํ ฯเปฯ วิมุตฺติกฺขนฺธํ ฯเปฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, ฐานาฏฺฐานานิ ปฏิวิชฺฌตีติ ฯเปฯ วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ ฯเปฯ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ ฯเปฯ สติปฏฺฐาเน ภาเวตีติ ฯเปฯ สมฺมปฺปธาเน ภาเวตีติ ฯเปฯ อิทฺธิปาเท ภาเวตีติ ฯเปฯ อินฺทฺริยานิ ภาเวตีติ ฯเปฯ พลานิ ภาเวตีติ ฯเปฯ โพชฺฌงฺเค ภาเวตีติ ฯเปฯ อริยมคฺคํ ภาเวตีติ ฯเปฯ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปามุชฺชพหุโล ปรมฏฺฐํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญา, หาสปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ อยํ หาสปญฺญา. (๑๓)

[๖๗๕] ชวนปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ กตมา ชวนปญฺญา. ยงฺกิญฺจิ รูปี อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยนฺทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปี อนิจฺจโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา. ยา กาจิ เวทนา ฯเปฯ ยา กาจิ สญฺญา ฯเปฯ เย เกจิ สงฺขารา ฯเปฯ ยงฺกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยนฺทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปี ชวตีติ ชวนปญฺญา. จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ

อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, ทุกฺขโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา.

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา. เวทนา ฯเปฯ สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ[๑] นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา.

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา. เวทนา ฯเปฯ สญฺญา ฯเปฯ สงฺขารา ฯเปฯ วิญฺญาณํ ฯเปฯ จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญา, ชวนปญฺญตาย สมนฺนาคตตฺตา ชวนปญฺญา. (๑๔)

[๖๗๖] ติกฺขปญฺญตาย สมนฺนาคตตฺตา ติกฺขปญฺญา. ขิปฺปํ กิเลเส ภินฺทตีติ ติกฺขปญฺญา, อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมตีติ ติกฺขปญฺญา, อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ

---

[๑] สฺยา. ชรามรณนิโรเธ

อนภาวงฺคเมตีติ ติกฺขปญฺญา, อุปฺปนฺนํ วิหึสาวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ฯเปฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมตีติ ติกฺขปญฺญา, อุปฺปนฺนํ ราคํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมตีติ ติกฺขปญฺญา. อุปฺปนฺนํ โทสํ ฯเปฯ อุปฺปนฺนํ โมหํ ฯเปฯ อุปฺปนฺนํ โกธํ ฯเปฯ อุปนาหํ ฯเปฯ มกฺขํ ฯเปฯ ปฬาสํ ฯเปฯ อิสฺสํ ฯเปฯ มจฺฉริยํ ฯเปฯ มายํ ฯเปฯ สาเถยฺยํ ฯเปฯ ถมฺภํ ฯเปฯ สารมฺภํ ฯเปฯ มานํ ฯเปฯ อติมานํ ฯเปฯ มทํ ฯเปฯ ปมาทํ ฯเปฯ สพฺเพ กิเลเส ฯเปฯ สพฺเพ ทุจฺจริเต ฯเปฯ สพฺเพ อภิสงฺขาเร ฯเปฯ สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวงฺคเมตีติ ติกฺขปญฺญา. เอกมฺหิ อาสเน จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ จตสฺโส จ[๑] ปฏิสมฺภิทาโย ฉ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญา, ติกฺขปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ อยํ ติกฺขปญฺญา. (๑๕)

[๖๗๗] นิพฺเพธิกปญฺญตาย สํวตฺตนฺตีติ กตมา นิพฺเพธิก-ปญฺญา. อิเธกจฺโจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุพฺเพธพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐานพหุโล โหติ อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกปญฺญา, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกปญฺญา, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โมหกฺขนฺธํ

---

[๑] ฉ.,เท. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกปญฺญา, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โกธํ ฯเปฯ อุปนาหํ ฯเปฯ มกฺขํ ฯเปฯ ปฬาสํ ฯเปฯ อิสฺสํ ฯเปฯ มจฺฉริยํ ฯเปฯ มายํ ฯเปฯ สาเฐยฺยํ ฯเปฯ ถมฺภํ ฯเปฯ สารมฺภํ ฯเปฯ มานํ ฯเปฯ อติมานํ ฯเปฯ มทํ ฯเปฯ ปมาทํ ฯเปฯ สพฺเพ กิเลเส ฯเปฯ สพฺเพ ทุจฺจริเต ฯเปฯ สพฺเพ อภิสงฺขาเร ฯเปฯ สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกปญฺญา, นิพฺเพธิกปญฺญตาย สำวตฺตนฺตีติ อยํ นิพฺเพธิกปญฺญา. อิมา โสฬส ปญฺญาโย. (๑๖)

๒. ปุคฺคลวิเสสนิทฺเทโส

[๖๗๘] อิมาหิ โสฬสหิ ปญฺญาหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เอโก ปุพฺพโยคสมฺปนฺโน, เอโก น ปุพฺพโยคสมฺปนฺโน. โย ปุพฺพโยคสมฺปนฺโน, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.[๑]

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา เอโก พหุสฺสุโต, เอโก น พหุสฺสุโต. โย พหุสฺสุโต, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา เทฺวปิ พหุสฺสุตา. เอโก เทสนาพหุโล, เอโก น เทสนาพหุโล.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ.

โย เทสนาพหุโล, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา. เอโก ครูปนิสฺสิโต, เอโก น ครูปนิสฺสิโต. โย ครูปนิสฺสิโต, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา, เทฺวปิ ครูปนิสฺสิตา เอโก วิหารพหุโล, เอโก น วิหารพหุโล. โย วิหารพหุโล, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา, เทฺวปิ ครูปนิสฺสิตา, เทฺวปิ วิหารพหุลา. เอโก ปจฺจเวกฺขณาพหุโล, เอโก น ปจฺจเวกฺขณาพหุโล. โย ปจฺจเวกฺขณาพหุโล, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา, เทฺวปิ ครูปนิสฺสิตา, เทฺวปิ วิหารพหุลา, เทฺวปิ ปจฺจเวกฺขณาพหุลา. เอโก เสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต, เอโก อเสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต. โย อเสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา, เทฺวปิ ครูปนิสฺสิตา,

เทฺวปิ วิหารพหุลา, เทฺวปิ ปจฺจเวกฺขณาพหุลา, เทฺวปิ อเสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา. เอโก สาวกปารมิปฺปตฺโต, เอโก น สาวกปารมิปฺปตฺโต. โย สาวกปารมิปฺปตฺโต, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

เทฺว ปุคฺคลา ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา, เทฺวปิ ปุพฺพโยคสมฺปนฺนา, เทฺวปิ พหุสฺสุตา, เทฺวปิ เทสนาพหุลา, เทฺวปิ ครูปนิสฺสิตา, เทฺวปิ วิหารพหุลา, เทฺวปิ ปจฺจเวกฺขณาพหุลา, เทฺวปิ อเสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา. เอโก สาวกปารมิปฺปตฺโต, เอโก ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ. โย ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ, โส เตน อติเรโก โหติ, อธิโก โหติ, วิเสโส โหติ. ตสฺส ญาณํ ปภิชฺชตีติ.

ปจฺเจกพุทฺธญฺจ สเทวกญฺจ โลกํ อุปาทาย ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อคฺโค ปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต ปญฺญาปเภทกุสโล ปภินฺนญาโณ อธิคตปฏิสมฺภิโท จตุเวสารชฺชปฺปตฺโต ทสพลธารี ปุริสาสโภ ปุริสสีโห ฯเปฯ เยปิ เต ขตฺติยปณฺฑิตา พฺราหฺมณปณฺฑิตา คหปติปณฺฑิตา สมณปณฺฑิตา นิปุณา กตปรปฺปวาทา พาลเวธิรูปา[๑] เต[๒] ภินฺทนฺตา ปญฺญา[๓] จรนฺติ ปญฺญาคเตน ทิฏฺฐิคตานิ, เต ปญฺหญฺจ อภิสงฺขริตฺวา ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉนฺติ คุฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ. กถิตา วิชฺชชฺชิตา จ[๔] เต ปญฺหา ภควตา โหนฺติ นิทฺทิฏฺฐิการณา, อุปกฺขิตฺตกา จ[๕] เต ภควโต สมฺปชฺชนฺติ. อถ โข ภควา ตตฺถ อภิโรจติ, ยทิทํ ปญฺญายาติ อคฺโค ปฏิสมฺภิทปฺปตฺโตติ.

มหาปญฺญากถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วาลเวธิรูปา [๒] ฉ.,เท. โว [๓] ฉ.,เท. มญฺเญ อิ. ปญฺเญ
[๔] อิ. ว [๕] อิ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

๒. อิทฺธิกถา

[๖๗๙] กา อิทฺธิ. กติ อิทฺธิโย. อิทฺธิยา กติ ภูมิโย, กติ ปาทา, กติ ปทานิ, กติ มูลานิ. กา อิทฺธีติ. อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. กติ อิทฺธิโยติ. ทส อิทฺธิโย. [๑] อิทฺธิยา จตสฺโส ภูมิโย, จตฺตาโร ปาทา, อฏฺจ ปทานิ, โสฬส มูลานิ.

[๖๘๐] กตมา ทส อิทฺธิโย. อธิฏฺฐานา อิทฺธิ, วิกุพฺพนา อิทฺธิ, มโนมยา อิทฺธิ, ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อริยา อิทฺธิ, กมฺมวิปากชา อิทฺธิ, ปุญฺญวโต อิทฺธิ, วิชฺชามยา อิทฺธิ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา[๒] อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ.

[๖๘๑] อิทฺธิยา กตมา จตสฺโส ภูมิโย. วิเวกชาภูมิ ปฐมชฺฌานํ, ปีติสุขภูมิ ทุติยชฺฌานํ, อุเปกฺขาสุขภูมิ ตติยชฺฌานํ, อทุกฺขมสุขภูมิ[๓] จตุตฺถชฺฌานํ. อิทฺธิยา อิมา จตสฺโส ภูมิโย อิทฺธิลาภาย อิทฺธิปฏิลาภาย อิทฺธิวิกุพฺพนาย อิทฺธิวิสวิตาย อิทฺธิวสีภาวาย อิทฺธิเวสารชฺชาย สํวตฺตนฺตีติ.

[๖๘๒] อิทฺธิยา กตเม จตฺตาโร ปาทา. อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วิริยสมาธิ-ปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, จิตฺตสมาธิปธานสงฺขาร-สมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. อิทฺธิยา อิเม จตฺตาโร ปาทา อิทฺธิลาภาย อิทฺธิปฏิลาภาย อิทฺธิวิกุพฺพนาย[๔] อิทฺธิวิสวิตาย อิทฺธิวสีภาวาย อิทฺธิเวสารชฺชาย สํวตฺตนฺตีติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อิทฺธิยา กติ ภูมิโยติ
[๒] ฉ.,เท.,อิ. สมฺมา ปโยคปจฺจยา, เอวมุปริปิ
[๓] ฉ.,เท. อทุกฺขมสุขา ภูมิ
[๔] ฉ.,เท. อิทฺธิวิกุพฺพนตาย

[๖๘๓] อิทฺธิยา กตมานิ อฏฺฐ ปทานิ. ฉนฺทญฺเจ ภิกฺขุ นิสฺสาย ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ. ฉนฺโท น สมาธิ, สมาธิ น ฉนฺโท. อญฺโญ ฉนฺโท, อญฺโญ สมาธิ. วิริยญฺเจ ภิกฺขุ นิสฺสาย ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ. วิริยํ น สมาธิ, สมาธิ น วิริยํ. อญฺญํ วิริยํ, อญฺโญ สมาธิ. จิตฺตญฺเจ ภิกฺขุ นิสฺสาย ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ. จิตฺตํ น สมาธิ, สมาธิ น จิตฺตํ. อญฺญํ จิตฺตํ, อญฺโญ สมาธิ. วีมํสญฺเจ ภิกฺขุ นิสฺสาย ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ. วีมํสา น สมาธิ, สมาธิ น วีมํสา. อญฺญา วีมํสา, อญฺโญ สมาธิ. อิทฺธิยา อิมานิ อฏฺฐ ปทานิ อิทฺธิลาภาย อิทฺธิปฏิลาภาย อิทฺธิวิกุพฺพนาย อิทฺธิวิสวิตาย อิทฺธิวสีภาวาย อิทฺธิเวสารชฺชาย สංวตฺตนฺตีติ.

[๖๘๔] อิทฺธิยา กตมานิ โสพฺภส มูลานิ. อโนนตං[๑] จิตฺตํ โกสชฺเช น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อนุนฺนตं จิตฺตํ อุทฺธจฺเจ น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อนภินตं จิตฺตํ ราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อนปนตं จิตฺตํ พฺยาปาเท น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อนิสฺสิตं จิตฺตํ ทิฏฺฐิยา น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อปฺปฏิพทฺธं จิตฺตํ ฉนฺทราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. วิปฺปมุตฺตं จิตฺตं กามราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. วิสญฺญุตฺตं จิตฺตं กิเลเส น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. วิปริยาทิกตं จิตฺตं กิเลสปริยาเท น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. เอกคฺคตं[๒] จิตฺตं นานตฺตกิเลเส[๓] น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. สทฺธาย ปริคฺคหิตं จิตฺตं อสฺสทฺธิเย น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. วิริเยน ปริคฺคหิตं จิตฺตं โกสชฺเช น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. สติยา ปริคฺคหิตं จิตฺตं ปมาเท

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อิโนณตं, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. เอกตฺตคตं
[๓] ฉ.,เท. นานากิเลเสหิ

น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. สมาธินา ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺเจ น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. ปญฺญาย ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อวิชฺชาย น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ โอภาสคตํ จิตฺตํ อวิชฺชนฺธกาเร น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อิทฺธิยา อิมานิ โสพฺภส มูลานิ อิทฺธิลาภาย อิทฺธิปฏิลาภาย อิทฺธิวิกุพฺพนาย อิทฺธิวิสวิตาย อิทฺธิวสีภาวาย อิทฺธิเวสารชฺชาย สํวตฺตนฺตีติ.

ทสอิทฺธินิทฺเทโส

[๖๘๕] กตมา อธิฏฺฐานา อิทฺธิ. อิธ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ; อาวิภาวํ ติโรภาวํ; ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ อากาเส. ปจวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเก. อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ ปจวิยํ. อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน กมติ,[๑] เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ. อิเมปิ จนฺทิมสุริเย เอวมหิทฺธิเก เอวมหานุภาเว ปาณินา ปรามสติ ปริมชฺชติ. ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ.

อิธาติ อิมิสฺสา ทิฏฺจิยา อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจิยา อิมสฺมึ อาทาเย อิมสฺมึ ธมฺเม อิมสฺมึ วินเย [๒] อิมสฺมึ ปาวจเน อิมสฺมึ พฺรหฺมจริเย อิมสฺมึ สตฺถุสาสเน เตน วุจฺจติ "อิธาติ.

ภิกฺขูติ ปุถุชฺชนกลฺยาณโก วา โหติ ภิกฺขุ เสกฺโข วา อรหา วา อกุปฺปธมฺโม.

---

[๑] อิ. จงฺกมติ, เอวมุปริปิ. [๒] ฉ.,เท. อิมสฺมึ ธมฺมวินเย

อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภตีติ นานปฺปการกํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ.

เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติ ปกติยา เอโก พหุกํ อาวชฺชติ, สตํ วา สหสฺสํ วา สตสหสฺสํ วา อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ฌาเณน อธิฏฺฐาติ "พหุโก[๑] โหมีติ. พหุโก โหติ. ยถายสฺมา จุลฺลปนฺถโก เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต เอโก หุตฺวา พหุธา โหติ.

พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตีติ ปกติยา พหุโก เอกํ อาวชฺชติ, อาวชฺชิตฺวา ฌาเณน อธิฏฺฐาติ "เอโก โหมีติ. เอโก โหติ. ยถายสฺมา จุลฺลปนฺถโก พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ, เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ.

อาวิภาวนฺติ เกนจิ อนาวฏํ โหติ อปฺปฏิจฺฉนฺนํ วิวฏํ.[๒]

ติโรภาวนฺติ เกนจิ อาวฏํ โหติ ปฏิจฺฉนฺนํ ปิหิตํ ปฏิกุชฺชิตํ.

ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ อากาเสติ ปกติยา อากาสกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ, ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ฌาเณน อธิฏฺฐาติ "อากาโส โหตูติ. อากาโส โหติ. โส[๓] ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต เกนจิ อนาวเฏ อปริกฺขิตฺเต อสชฺชมานา คจฺฉนฺติ; เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ อากาเส.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. พหุโล
[๒] ฉ.,เท. ปากฏํ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

ปจวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเกติ ปกติยา อาโปกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ, ปจวึ อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ “อุทกํ โหตูติ. อุทกํ โหติ. โส ปจวิยา อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต อุทเก อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ; เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ปจวิยา อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุทเก.

อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ ปจวิยนฺติ ปกติยา ปจวีกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ. อุทกํ อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ “ปจวี โหตูติ. ปจวี โหติ. โส อภิชฺชมาเน อุทเก คจฺฉติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต อภิชฺชมานาย ปจวิยา คจฺฉนฺติ, เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อภิชฺชมาเน อุทเก คจฺฉติ; เสยฺยถาปิ ปจวิยํ.

อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน กมติ, เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณติ ปกติยา ปจวีกสิณสมาปตฺติยา ลาภี โหติ. อากาสํ อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ “ปจวี โหตูติ. ปจวี โหติ. โส อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยมฺปิ กปฺเปติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต ปจวิยา จงฺกมนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิ นิสีทนฺติปิ เสยฺยมฺปิ กปฺเปนฺติ; เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยมฺปิ กปฺเปติ, เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ.

อิเมปิ จนฺทิมสุริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว ปาณินา ปรามสติ ปริมชฺชตีติ อิธ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสุริเย อาวชฺชติ. อาวชฺชิตฺวา ญาเณน

อธิฏฺฐาติ “หตฺถปาเส โหตูติ. หตฺถปาเส โหติ. โส นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสุริเย ปาณินา อามสติ ปรามสติ ปริมชฺชติ. ยถา มนุสฺสา ปกติยา อนิทฺธิมนฺโต กิญฺจิเทว รูปคตํ หตฺถปาเส อามสนฺติ ปรามสนฺติ ปริมชฺชนฺติ; เอวเมว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมสุริเย ปาณินา อามสติ ปรามสติ ปริมชฺชติ.

ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตตีติ สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, ทูเรปิ สนฺติเก อธิฏฺฐาติ “สนฺติเก โหตูติ. สนฺติเกปิ โหติ. สนฺติเกปิ ทูเร อธิฏฺฐาติ “ทูเร โหตูติ. ทูเร โหติ. พหุกมฺปิ โถกํ อธิฏฺฐาติ “โถกํ โหตูติ. โถกํ โหติ. โถกมฺปิ พหุกํ อธิฏฺฐาติ “พหุกํ โหตูติ. พหุกํ โหติ. ทิพฺเพน จกฺขุนา ตสฺส พฺรหฺมุโน รูปํ ปสฺสติ. ทิพฺพาย โสตธาตุยา ตสฺส พฺรหฺมุโน สทฺทํ สุณาติ. เจโตปริยญาเณน ตสฺส พฺรหฺมุโน จิตฺตํ ปชานาติ. สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต ทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมติ, กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ. กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมตฺวา กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา ทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ. สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมติ, จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐาติ. จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมตฺวา จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา อทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ. โส ตสฺส พฺรหฺมุโน

ปุรโต รูปี[๑] อภินิมฺมินาติ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคี[๒] อหีนินฺทฺริยํ. สเจ โส อิทฺธิมา จงฺกมติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ จงฺกมติ. สเจ โส อิทฺธิมา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ติฏฺฐติ. สเจ โส อิทฺธิมา นิสีทติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ นิสีทติ. สเจ โส อิทฺธิมา เสยฺยํ กปฺเปติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ เสยฺยํ กปฺเปติ. สเจ โส อิทฺธิมา ธูมายติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ธูมายติ. สเจ โส อิทฺธิมา ปชฺชลติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปชฺชลติ. สเจ โส อิทฺธิมา ธมฺมํ ภาสติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ธมฺมํ ภาสติ. สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุจฺฉติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ ปุจฺฉติ. สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชติ,[๓] นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชติ. สเจ โส อิทฺธิมา เตน พฺรหฺมุนา สทฺธึ สนฺติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺฉํ สมาปชฺชติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ เตน พฺรหฺมุนา สทฺธึ สนฺติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺฉํ สมาปชฺชติ. ยญฺญเทว [๔] โส อิทฺธิมา กโรติ, ตนฺตเทว หิ โส นิมฺมิโต กโรตีติ อยํ อธิฏฺฐานา อิทฺธิ. (๑)

[๖๘๖] กตมา วิกุพฺพนา อิทฺธิ. สิขิสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อภิภู นาม สาวโก พฺรหฺมโลเก จิโต สหสฺสีโลกธาตุ๋ สเรน วิญฺญาเปสิ. โส ทิสฺสมาเนนปิ กาเยน ธมฺมํ เทเสสิ;[๕] อทิสฺสมาเนนปิ กาเยน ธมฺมํ เทเสสิ; ทิสฺสมาเนนปิ เหฏฺฐิเมน อุปฑฺฒกาเยน อทิสฺสมาเนนปิ อุปริเมน อุปฑฺฒกาเยน ธมฺมํ เทเสสิ. ทิสฺสมาเนนปิ อุปริเมน อุปฑฺฒกาเยน, อทิสฺสมาเนนปิ เหฏฺฐิเมน อุปฑฺฒกาเยน ธมฺมํ เทเสสิ. โส ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารกวณฺณํ วา ทสฺเสติ, นาควณฺณํ วา ทสฺเสติ, สุปณฺณวณฺณํ วา

---

[๑] ฉ.,เท. รูปี [๒] ฉ.,เท. สพฺพงฺคปจฺจงฺคี
[๓] ฉ.,เท. วิสชฺเชติ, เอวมุปริปิ. [๔] อิ. หิ [๕] อิ. เทเสติ

ทสฺเสติ, ยกฺขวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อสุรวณฺณ[๑] วา ทสฺเสติ, อินฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, เทววณฺณํ วา ทสฺเสติ, พฺรหฺมวณฺณํ วา ทสฺเสติ, สมุทฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ปพฺพตวณฺณํ วา ทสฺเสติ, วนวณฺณํ วา ทสฺเสติ, สีหวณฺณํ วา ทสฺเสติ, พฺยคฺฆวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ทีปิวณฺณํ วา ทสฺเสติ, หตฺถึปิ[๒] ทสฺเสติ, อสฺสปิ ทสฺเสติ, รถมฺปิ ทสฺเสติ, ปตฺตีปิ ทสฺเสติ, วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทสฺเสติ,[๓] อยํ วิกุพฺพนา อิทฺธิ. (๒)

[๖๘๗] กตมา มโนมยา อิทฺธิ. อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคึ อหีนินฺทฺริยํ. เสยฺยถาปิ ปุริโส มุญฺชมฺหา อิสิกํ[๔] ปวาเหยฺย. ตสฺส เอวมสฺส "อยํ มุญฺโช, อยํ อิสิกา. อญฺโญ มุญฺโช, อญฺญา อิสิกา.[๕] มุญฺชมฺหา เตฺวว อิสิกา[๕] ปวาพฺหาติ. เสยฺยถาปิ วา ปน ปุริโส อสึ โกสิยา ปวาเหยฺย. ตสฺส เอวมสฺส "อยํ อสิ, อยํ โกสิ. อญฺโญ อสิ, อญฺญา โกสิ. โกสิยา เตฺวว อสิ ปวาพฺโหติ. เสยฺยถาปิ วา ปน ปุริโส อหึ กรณฺฑา อุทฺธเรยฺย. ตสฺส เอวมสฺส "อยํ อหิ,[๖] อยํ กรณฺโฑ. อญฺโญ อหิ, อญฺโญ กรณฺโฑ. กรณฺฑา เตฺวว อหิ อุพฺภโตติ; เอวเมว ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคึ อหีนินฺทฺริยํ. อยํ มโนมยา อิทฺธิ. (๓)

[๖๘๘] กตมา ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๒] อิ. หตฺถิวณฺณํ วา
[๓] ฉ.,เท. ทสฺเสตีติ
[๔] ฉ.,เท. อีสิกา
[๕] ฉ.,เท. อีสิกา
[๖] ฉ.,เท.,อิ. อสิ, เอวมุปริปิ.

ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย ฯเปฯ อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย ฯเปฯ นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา ฯเปฯ วิราคานุปสฺสนาย ราคสฺส ฯเปฯ นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยสฺส ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. อายสฺมโต พกฺกุลสฺส ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต สงฺกิจฺจสฺส ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต ภูตปาลสฺส ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. อยํ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ. (๔)

[๖๘๙] กตมา สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํ ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจารานํ ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. ตติยชฺฌาเนน ปีติยา ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ฯเปฯ จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขานํ ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ฯเปฯ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญาย ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ ฯเปฯ เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย ปหานฏฺโ อิชฺฌตีติ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต สญฺชีวสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อายสฺมโต ขาณุโกณฺฑญฺญสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อุตฺตราย อุปาสิกาย สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, สามาวติยา อุปาสิกาย สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. อยํ สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ. (๕)

[๖๙๐] กตมา อริยา อิทฺธิ. อิธ ภิกฺขุ สเจ อากงฺขติ “ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ “อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ “ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ “อปฺปฏิกูเล จ ปฏิกูเล จ ปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ. สเจ อากงฺขติ “ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหเรยฺยํ สโต สมฺปชาโนติ, อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน.

กถํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ. อนิฏฺเฐสุ วตฺถุสุ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติ. เอวํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ. อิฏฺเฐสุ วตฺถุสุ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ. เอวํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ. อนิฏฺเฐสุ จ อิฏฺเฐสุ จ วตฺถุสุ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติ. เอวํ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ อปฺปฏิกูเล จ ปฏิกูเล จ ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ. อิฏฺเฐสุ จ อนิฏฺเฐสุ จ [๑] อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ. เอวํ อปฺปฏิกูเล จ ปฏิกูเล จ ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ.

กถํ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. อิธ ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปึ

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. วตฺถุสฺมึ

ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ฯเปฯ ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา ฯเปฯ ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา ฯเปฯ กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา ฯเปฯ มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. เอวํ ปฏิกูเล จ อปฺปฏิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน. อยํ อริยา อิทฺธิ. (๖)

[๖๙๑] กตมา กมฺมวิปากชา อิทฺธิ. สพฺเพสํ ปกฺขีนํ, สพฺเพสํ เทวานํ, เอกจฺจานํ มนุสฺสานํ, เอกจฺจานํ วินิปาติกานํ. อยํ กมฺมวิปากชา อิทฺธิ. (๗)

[๖๙๒] กตมา ปุญฺญวโต อิทฺธิ. ราชา จกฺกวตฺติ เวหาสํ คจฺฉติ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนาย อนฺตมโส อสฺสพนฺธโคปเก ปุริเส[๑] อุปาทาย. โชติยสฺส[๒] คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, ชฏิลสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, เมณฺฑกสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, โมสิตสฺส คหปติสฺส ปุญฺญวโต อิทฺธิ, ปญฺจนฺนํ มหาปุญฺญานํ ปุญฺญวโต อิทฺธิ. อยํ ปุญฺญวโต อิทฺธิ. (๘)

[๖๙๓] กตมา วิชฺชามยา อิทฺธิ. วิชฺชาธรา วิชฺชํ ปริชเปตฺวา[๓] เวหาสํ คจฺฉนฺติ, อากาเส อนฺตลิกฺเข หตฺถิมฺปิ ทสฺเสนฺติ, อสฺสมฺปิ ทสฺเสนฺติ, รถมฺปิ ทสฺเสนฺติ, ปตฺติมฺปิ ทสฺเสนฺติ, วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทสฺเสนฺติ. อยํ วิชฺชามยา อิทฺธิ. (๙)

[๖๙๔] กถํ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา[๔] อิชฺฌนฏฺเฐน อิทฺธิ. เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส ปหานฏฺโฐ อิชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ

---

[๑] สี. อสฺสพนฺธเน ปุริเส ฉ.,เท. อสฺสพนฺธโคปุริเส [๒] สี.,ฉ.,เท.,อิ. โชติกสฺส
[๓] สี. ปริทเมตฺวา ฉ.,เท. ปริชปฺเปตฺวา [๔] ฉ.,เท. สมฺมา ปโยคปจฺจยา, เอวมุปริปิ.

สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส ปหานฏฺโจ อิชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. ฯเปฯ อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ปหานฏฺโจ อิชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. เอวํ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมปฺปโยคปฺปจฺจยา อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิ. (๑๐) อิมา ทส อิทฺธิโยติ.[๑]

อิทฺธิกถา นิฏฺฐิตา.

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

๓. อภิสมยกถา

[๖๙๕] อภิสมโยติ เกน อภิสเมติ. จิตฺเตน อภิสเมติ. หญฺจิ จิตฺเตน อภิสเมติ, เตนหิ อญฺญาณี อภิสเมติ. น อญฺญาณี อภิสเมติ. ญาเณน อภิสเมติ.

หญฺจิ ญาเณน อภิสเมติ, เตนหิ [๑] อจิตฺตโก อภิสเมติ. น อจิตฺตโก อภิสเมติ. จิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

หญฺจิ จิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, เตนหิ กามาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ. น กามาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ รูปาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น รูปาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ อรูปาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น อรูปาวจรจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ กมฺมสฺสกตาจิตฺเตน[๒] จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น กมฺมสฺสกตาจิตฺเตน[๒] จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ สจฺจานุโลมิกจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น สจฺจานุโลมิกจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ อตีตจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น อตีตจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

เตนหิ อนาคตจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น อนาคตจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

---

[๑] ฉ.,เท. อจิตฺเตน จ ญาเณน

[๒] ฉ.,เท. กมฺมสฺสกตจิตฺเตน อิ. กมฺมสฺสกจิตฺเตน

เตนหิ ปจฺจุปฺปนฺนโลกิยจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, น ปจฺจุปฺปนฺนโลกิยจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ. โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

[๖๙๖] กถํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปาทาธิปเตยฺยํ จิตฺตํ ญาณสฺส เหตุ ปจฺจโย จ, ตํสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ[๑] นิโรธโคจรํ ทสฺสนาธิปเตยฺยํ ญาณํ จิตฺตสฺส เหตุ ปจฺจโย จ ตํสมฺปยุตฺตํ ญาณํ นิโรธโคจรํ, เอวํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺเตน จ ญาเณน จ อภิสเมติ.

[๖๙๗] กินฺนุ เอตฺตโกเยว อภิสมโยติ. น หิ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ทสฺสนาภิสมโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนาภิสมโย สมฺมาสงฺกปฺโป, ปริคฺคหาภิสมโย สมฺมาวาจา, สมุฏฺฐานาภิสมโย สมฺมากมฺมนฺโต โวทานาภิสมโย สมฺมาอาชีโว, ปริคฺคหาภิสมโย[๒] สมฺมาวายาโม, อุปฏฺฐานาภิสมโย สมฺมาสติ, อวิกฺเขปาภิสมโย สมฺมาสมาธิ. อุปฏฺฐานาภิสมโย สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจยาภิสมโย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหาภิสมโย วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ผรณาภิสมโย ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค, อุปสมาภิสมโย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปาภิสมโย สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏิสงฺขานาภิสมโย อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค; อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยาภิสมโย สทฺธาพลํ, โกสชฺเช อกมฺปิยาภิสมโย วิริยพลํ, ปมาเท อกมฺปิยาภิสมโย สติพลํ, อุทฺธจฺเจ อกมฺปิยาภิสมโย สมาธิพลํ, อวิชฺชาย อกมฺปิยาภิสมโย ปญฺญาพลํ; อธิโมกฺขาภิสมโย สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหาภิสมโย วิริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานาภิสมโย สตินฺทฺริยํ,

---

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๒] ฉ.,เท. ปคฺคหาภิสมโย

อวิกฺเขปาภิสมโย สมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสนาภิสมโย ปญฺญินฺทฺริยํ. อาธิปเตยฺยฏฺเจน อินฺทฺริยาภิสมโย, อกมฺปิยฏฺเจน พลาภิสมโย, นิยฺยานฏฺเจน โพชฺฌงฺคาภิสมโย, เหตุฏฺเจน มคฺคาภิสมโย, อุปฏฺฐานฏฺเจน สติปฏฺฐานาภิสมโย, ปทหนฏฺเจน[๑] สมฺมปฺปธานาภิสมโย, อิชฺฌนฏฺเจน อิทฺธิปาทาภิสมโย, ตถฏฺเจน สจฺจาภิสมโย, อวิกฺเขปฏฺเจน สมถาภิสมโย, อนุปสฺสนฏฺเจน วิปสฺสนาภิสมโย, เอกรสฏฺเจน สมถวิปสฺสนาภิสมโย, อนติวตฺตนฏฺเจน ยุคนทฺธาภิสมโย,[๒] สำวรฏฺเจน สีลวิสุทฺธิ อภิสมโย, อวิกฺเขปฏฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ[๓] อภิสมโย, ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ อภิสมโย, มุตฺตฏฺเจน อธิโมกฺขาภิสมโย, ปฏิเวธฏฺเจน วิชฺชาภิสมโย, ปริจฺจาคฏฺเจน วิมุตฺติ อภิสมโย, สมุจฺเฉทฏฺเจน ขเย ญาณํ อภิสมโย, ฉนฺโท มูลฏฺเจน อภิสมโย, มนสิกาโร สมุฏฺฐานฏฺเจน อภิสมโย, ผสฺโส สโมธานฏฺเจน อภิสมโย, เวทนา สโมสรณฏฺเจน อภิสมโย, สมาธิ ปมุขฏฺเจน อภิสมโย, สติ อาธิปเตยฺยฏฺเจน อภิสมโย, ปญฺญา ตทุตฺตรฏฺเจน อภิสมโย, วิมุตฺติ สารฏฺเจน อภิสมโย, อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน อภิสมโย.

[๖๙๘] กินฺนุ เอตฺตโกเยว อภิสมโยติ. น หิ, โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนาภิสมโย สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน อภิสมโย.

กินฺนุ เอตฺตโกเยว อภิสมโยติ. น หิ, โสตาปตฺติผลกฺขเณ ทสฺสนาภิสมโย สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเจน อนุปฺปาเท ญาณํ อภิสมโย. ฉนฺโท มูลฏฺเจน อภิสมโย ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเจน อภิสมโย.

---

[๑] ฉ.,เท. ปทหฏฺเจน [๒] สี. ยุคนนฺทาภิสมโย อิ. ยุคนนฺธาภิสมโย [๓] ฉ.,เท. วิสุทฺธิ

กินฺนุ เอตฺตโกเยว อภิสมโยติ. น หิ, สกทาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ สกทาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ อนาคามิผลกฺขเณ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ฯเปฯ อรหตฺตผลกฺขเณ ทสฺสนาภิสมโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนาภิสมโย สมฺมาสงฺกปฺโป ฯเปฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺเฐน อนุปฺปาเท ญาณํ อภิสมโย, ฉนฺโท มูลฏฺเฐน อภิสมโย ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยสานฏฺเฐน อภิสมโย.

สฺวายํ [๑] อตีเต กิเลเส ปชหติ, อนาคเต กิเลเส ปชหติ, ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลเส ปชหติ.

[๖๙๙] อตีเต กิเลเส ปชหตีติ หญฺจิ อตีเต กิเลเส ปชหติ, เตนหิ ขีณํ เขเปติ, นิรุทฺธํ นิโรเธติ, วิคตํ วิคเมติ, อตฺถงฺคตํ อตฺถงฺคเมติ, อตีตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชหตีติ น อตีเต กิเลเส ปชหติ.[๒]

อนาคเต กิเลเส ปชหตีติ หญฺจิ อนาคเต กิเลเส ปชหติ, เตนหิ อชาตํ ปชหติ, อนิพฺพตฺตํ ปชหติ, อนุปฺปนฺนํ ปชหติ, อปาตุภูตํ ปชหติ, อนาคตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชหตีติ น อนาคเต กิเลเส ปชหติ.[๒]

ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลเส ปชหตีติ หญฺจิ ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลเส ปชหติ, เตนหิ รตฺโต ราคํ ปชหติ, ทุฏฺโฐ โทสํ ปชหติ, มูฬฺโห โมหํ ปชหติ, วินิพนฺโธ มานํ ปชหติ, ปรามฏฺโฐ ทิฏฺฐึ ปชหติ, วิกฺเขปคโต[๓] อุทฺธจฺจํ ปชหติ, อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉํ ปชหติ, ถามคโต อนุสยํ ปชหติ, กณฺหสุกฺกธมฺมา ยุคนทฺธา ปวตฺตนฺติ[๔]

---

[๑] ฉ.,เท. ยฺวายํ กิเลเส ปชหติ
[๒] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.
[๓] อิ. อวิกฺเขปคโต
[๔] ฉ.,เท. สมเมว วตฺตนฺติ

ตสงฺกิเลสิกา[๑] มคฺคภาวนา โหตีติ[๒] น หิ อตีเต กิเลเส ปชหติ, อนาคเต กิเลเส ปชหติ, น ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลเส ปชหตีติ.

[๗๐๐] หญฺจิ น อตีเต กิเลเส ปชหติ, น อนาคเต กิเลเส ปชหติ, น ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลเส ปชหติ, เตนหิ นตฺถิ มคฺคภาวนา, นตฺถิ ผลสจฺฉิกิริยา, นตฺถิ กิเลสปฺปหานํ, นตฺถิ ธมฺมาภิสมโย[๓] น[๔] หิ.[๔] อตฺถิ มคฺคภาวนา, อตฺถิ ผลสจฺฉิกิริยา, อตฺถิ กิเลสปฺปหานํ, อตฺถิ ธมฺมาภิสมโย. ยถา กถํ วิย, ยถาปิ[๕] ตรุโณ รุกฺโข อชาตผโล, ตเมนํ ปุริโส มูเล ฉินฺเทยฺย, เย ตสฺส รุกฺขสฺส อชาตผลา อชาตาเยว น ชายนฺติ. อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตนฺติ, อนุปฺปนฺนาเยว น อุปฺปชฺชนฺติ, อปาตุภูตาเยว น ปาตุภวนฺติ; เอวเมว อุปฺปาโท เหตุ อุปฺปาโท ปจฺจโย กิเลสานํ นิพฺพตฺติยา[๖] อุปฺปาเท อาทีนวํ ทิสฺวา อนุปฺปาเท จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อนุปฺปาเท จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทนตฺตา เย อุปฺปาทปจฺจยา กิเลสา นิพฺพตฺเตยฺยุ, เต อชาตาเยว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตนฺติ, อนุปฺปนฺนาเยว น อุปฺปชฺชนฺติ, อปาตุภูตาเยว น ปาตุภวนฺติ. เอวํ เหตุนิโรธา ทุกฺขนิโรโธ, ปวตฺตเหตุ นิมิตฺตเหตุ, อายุหนเหตุ, อายุหนา ปจฺจโย กิเลสานํ นิพฺพตฺติยา[๗] อายุหเน อาทีนวํ ทิสฺวา อนายุหเน จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อนายุหเน จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทนตฺตา[๘] เย อายุหนปจฺจยา กิเลสา นิพฺพตฺเตยฺยุ, เต อชาตาเยว น ชายนฺติ, อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตนฺติ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. สงฺกิเลสิกา
[๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๓] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.
[๔-๔] ฉ.,เท. อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๕] ฉ.,เท.,อิ. เสยฺยถาปิ
[๖] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.
[๗] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ.
[๘] ฉ.,เท. ปกฺขนฺทตฺตา

อนุปฺปนฺนาเยว น อุปฺปชฺชนฺติ, อปาตุภูตาเยว น ปาตุภวนฺติ. เอวํ เหตุนิโรธา ทุกฺขนิโรโธ. เอวํ อตฺถิ มคฺคภาวนา, อตฺถิ ผลสจฺฉิกิริยา, อตฺถิ กิเลสปฺปหานํ, อตฺถิ ธมฺมาภิสมโยติ.

อภิสมยกถา นิฏฺฐิตา.

๔. วิเวกกถา

[๗๐๑] สาวตฺถีนิทานํ. เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เย เกจิ พลกรณียา[๑] กมฺมนฺตา, กยิรนฺติ[๒] สพฺเพ เต ปจฺวึ นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เอวเมเต พลกรณียา กมฺมนฺตา กยิรนฺติ; เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติ.

[๗๐๒] กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ พหุลีกโรติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. สมฺมาสงฺกปฺปํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาวาจํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมากมฺมนฺตํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาอาชีวํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาวายามํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาสตึ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาสมาธึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เยปิเม[๓] วีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ, สพฺเพ เต ปจฺวึ นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เอวเมเต วีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ; เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ.

---

[๑] สี.,อิ. "พหุลกรณียาติปิ "พหุกรณียาติปิ ปาโจ. [๒] ฉ.,เท. กรียนฺติ, เอวมุปริปิ.
[๓] ฉ.,เท. เย เกจิ

[๗๐๓] กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. สมฺมาสงฺกปฺปํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาวาจํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมากมฺมนฺตํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาอาชีวํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาวายามํ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาสตึ ภาเวติ ฯเปฯ สมฺมาสมาธึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. [๑]

๑. มคฺคงฺคนิทฺเทโส

สมฺมาทิฏฺฐิยา ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา. สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ฯเปฯ สมฺมาวาจาย ฯเปฯ สมฺมากมฺมนฺตสฺส ฯเปฯ สมฺมาอาชีวสฺส ฯเปฯ สมฺมาวายามสฺส ฯเปฯ สมฺมาสติยา ฯเปฯ สมฺมาสมาธิสฺส ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

[๗๐๔] สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ วิเวกา. วิกฺขมฺภนวิเวโก, ตทงฺควิเวโก, สมุจฺเฉทวิเวโก, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก, นิสฺสรณวิเวโก, วิกฺขมฺภนวิเวโก จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิเวโก จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิเวโก จ

---

[๑] ฉ.,เท. เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสูติ.

โลกุตฺตรํ ขยคามึ[๑] มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิเวโก จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาทิฏฺฐิยา อิเม ปญฺจ วิเวกา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิเวเกสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๐๕] สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ วิราคา. วิกฺขมฺภนวิราโค, ตทงฺควิราโค, สมุจฺเฉทวิราโค, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค, นิสฺสรณวิราโค. วิกฺขมฺภนวิราโค จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิราโค จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิราโค จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิราโค จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาทิฏฺฐิยา อิเม ปญฺจ วิราคา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิราเคสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๐๖] สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ นิโรธา. วิกฺขมฺภนนิโรโธ, ตทงฺคนิโรโธ, สมุจฺเฉทนิโรโธ, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ, นิสฺสรณนิโรโธ. วิกฺขมฺภนนิโรโธ จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคนิโรโธ จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทนิโรโธ จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณนิโรโธ จ อมตา ธาตุ. สมฺมาทิฏฺฐิยา อิเม ปญฺจ นิโรธา. อิเมสุ ปญฺจสุ นิโรเธสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๐๗] สมฺมาทิฏฺฐิยา กตเม ปญฺจ โวสฺสคฺคา. วิกฺขมฺภน-โวสฺสคฺโค, ตทงฺคโวสฺสคฺโค, สมุจฺเฉทโวสฺสคฺโค, ปฏิปฺปสฺสทฺธิโวสฺสคฺโค.

---

[๑] ฉ.,เท. ขยคามิมคฺคํ, เอวมุปริปิ.

นิสฺสรณโวสฺสคฺโค วิกฺขมฺภนโวสฺสคฺโค จ นีวรณานํ ปจมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคโวสฺสคฺโค จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทโวสฺสคฺโค จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิโวสฺสคฺโค จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณโวสฺสคฺโค จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาทิฏฺฐิยา อิเม ปญฺจ โวสฺสคฺคา. อิเมสุ ปญฺจสุ โวสฺสคฺเคสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

สมฺมาทิฏฺฐิยา อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

[๗๐๘] สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ฯเปฯ สมฺมาวาจาย ฯเปฯ สมฺมากมฺมนฺตสฺส ฯเปฯ สมฺมาอาชีวสฺส ฯเปฯ สมฺมาวายามสฺส ฯเปฯ สมฺมาสติยา ฯเปฯ

สมฺมาสมาธิสฺส กตเม ปญฺจ วิเวกา. วิกฺขมฺภนวิเวโก, ตทงฺควิเวโก, สมุจฺเฉทวิเวโก, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก, นิสฺสรณวิเวโก. วิกฺขมฺภนวิเวโก จ นีวรณานํ ปจมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิเวโก จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิเวโก จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิเวโก จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาสมาธิสฺส อิเม ปญฺจ วิเวกา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิเวเกสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๐๙] สมฺมาสมาธิสฺส กตเม ปญฺจ วิราคา. วิกฺขมฺภนวิราโค, ตทงฺควิราโค, สมุจฺเฉทวิราโค, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค, นิสฺสรณวิราโค. วิกฺขมฺภนวิราโค จ นีวรณานํ ปจมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิราโค จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิราโค จ

โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิราโค จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาสมาธิสฺส อิเม ปญฺจ วิราคา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิราเคสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๑๐] สมฺมาสมาธิสฺส กตเม ปญฺจ นิโรธา. วิกฺขมฺภนนิโรโธ, ตทงฺคนิโรโธ, สมุจฺเฉทนิโรโธ, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ, นิสฺสรณนิโรโธ. วิกฺขมฺภนนิโรโธ จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคนิโรโธ จ ทิฏฺฐิคตานํ[๑] นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทนิโรโธ จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณนิโรโธ จ อมตา ธาตุ. สมฺมาสมาธิสฺส อิเม ปญฺจ นิโรธา. อิเมสุ ปญฺจสุ นิโรเธสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

[๗๑๑] สมฺมาสมาธิสฺส กตเม ปญฺจ โวสฺสคฺคา. วิกฺขมฺภนโวสฺสคฺโค, ตทงฺคโวสฺสคฺโค, สมุจฺเฉทโวสฺสคฺโค, ปฏิปฺปสฺสทฺธิโวสฺสคฺโค, นิสฺสรณโวสฺสคฺโค. วิกฺขมฺภนโวสฺสคฺโค จ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคโวสฺสคฺโค จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทโวสฺสคฺโค จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณโวสฺสคฺโค จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมฺมาสมาธิสฺส อิเม ปญฺจ โวสฺสคฺคา. อิเมสุ ปญฺจสุ โวสฺสคฺเคสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.

สมฺมาสมาธิสฺส อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

---

[๑] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๗๑๒] "เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เย เกจิ พลกรณียา กมฺมนฺตา, กยิรนฺติ สพฺเพ เต ปจฺวึ นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เอวเมเต พลกรณียา กมฺมนฺตา กยิรนฺติ; เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวติ, สตฺต โพชฺฌงฺเค พหุลีกโรติ ฯเปฯ สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวนฺโต สตฺต โพชฺฌงฺเค พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ ฯเปฯ ปญฺจ พลานิ ภาเวติ, ปญฺจ พลานิ พหุลีกโรติ ฯเปฯ ปญฺจ พลานิ ภาเวนฺโต ปญฺจ พลานิ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ ฯเปฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ, ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกโรติ ฯเปฯ

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เย เกจิ วีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ, สพฺเพ เต ปจฺวึ นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย เอวเมเต วีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ; เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ.

[๗๑๓] กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธมฺเมสุ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธินฺทฺริยํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. วิริยินฺทฺริยํ ภาเวติ ฯเปฯ สตินฺทฺริยํ ภาเวติ ฯเปฯ สมาธินฺทฺริยํ ภาเวติ ฯเปฯ ปญฺญินฺทฺริยํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. [๑]

---

[๑] ฉ.,เท. เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย ... ปาปุณาติ ธมฺเมสูติ.

๒. อินฺทฺริยนิทฺเทโส

สทฺธินฺทฺริยสฺส ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา ฯเปฯ วิริยินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ สตินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ สมาธินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ ปญฺญินฺทฺริยสฺส ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

[๗๑๔] สทฺธินฺทฺริยสฺส กตเม ปญฺจ วิเวกา. วิกฺขมฺภนวิเวโก, ตทงฺควิเวโก, สมุจฺเฉทวิเวโก, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก, นิสฺสรณวิเวโก. วิกฺขมฺภนวิเวโก จ นีวรณานํ ปจมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิเวโก จ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโต, สมุจฺเฉทวิเวโก จ โลกุตฺตรํ ขยคามึ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก จ ผลกฺขเณ, นิสฺสรณวิเวโก จ นิโรโธ นิพฺพานํ. สทฺธินฺทฺริยสฺส อิเม ปญฺจ วิเวกา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิเวเกสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ ฯเปฯ สทฺธินฺทฺริยสฺส อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา. วิริยินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ สตินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ สมาธินฺทฺริยสฺส ฯเปฯ

ปญฺญินฺทฺริยสฺส กตเม ปญฺจ วิเวกา. วิกฺขมฺภนวิเวโก, ตทงฺควิเวโก, สมุจฺเฉทวิเวโก, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก, นิสฺสรณวิเวโก ฯเปฯ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ โวสฺสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยาติ.

วิเวกกถา นิฏฺฐิตา.

๕. จริยากถา

[๗๑๕] จริยาติ อฏฺฐ จริยาโย. อิริยาปถจริยา, อายตนจริยา, สติจริยา, สมาธิจริยา, ญาณจริยา, มคฺคจริยา, ปตฺติจริยา, โลกตฺถจริยา.[๑]

อิริยาปถจริยาติ จตูสุ อิริยาปเถสุ. อายตนจริยาติ ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ. สติจริยาติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ. สมาธิจริยาติ จตูสุ ฌาเนสุ. ญาณจริยาติ จตูสุ อริยสจฺเจสุ. มคฺคจริยาติ จตูสุ อริยมคฺเคสุ. ปตฺติจริยาติ จตูสุ สามญฺญผเลสุ. โลกตฺถจริยาติ ตถาคเตสุ อรหนฺเตสุ สมฺมาสมฺพุทฺเธสุ ปเทโส[๒] ปจฺเจกพุทฺเธสุ ปเทโส[๒] สาวเกสุ.

อิริยาปถจริยา จ ปณิธิสมฺปนฺนานำ. อายตนจริยา จ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานำ. สติจริยา จ อปฺปมาทวิหารีนำ. สมาธิจริยา จ อธิจิตฺตมนุยุตฺตานำ. ญาณจริยา จ พุทฺธิสมฺปนฺนานำ. มคฺคจริยา จ สมฺมาปฏิปนฺนานำ. ปตฺติจริยา จ อธิคตผลานำ. โลกตฺถจริยา จ ตถาคตานำ อรหนฺตานำ สมฺมาสมฺพุทฺธานำ ปเทโส[๒] ปจฺเจกพุทฺธานำ ปเทโส[๒] สาวกานำ. อิมา อฏฺฐ จริยาโย.

[๗๑๖] อปราปิ อฏฺฐ จริยาโย. อธิมุจฺจนฺโต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหนฺโต วิริเยน จรติ, อุปฏฺฐาเปนฺโต สติยา จรติ, อวิกฺเขปำ กโรนฺโต สมาธินา จรติ, ปชานนฺโต ปญฺญาย จรติ, วิชานนฺโต วิญฺญาเณน[๓] จรติ, เอวำ ปฏิปนฺโน วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรติ, เอวำ ปฏิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตีติ อายตนจริยาย จรติ. อิมา อฏฺฐ จริยาโย.

---

[๑] ฉ.,เท. อิติสทฺโท ทิสฺสติ. [๒] ฉ.,เท. ปเทเส [๓] ฉ.,เท. วิญฺญาณจริยาย

[๗๑๗] อปราปิ อฏฺฐ จริยาโย. ทสฺสนจริยา จ สมฺมาทิฏฺฐิยา, อภินิโรปนจริยา จ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส, ปริคฺคหจริยา จ สมฺมาวาจาย, สมุฏฺฐานจริยา จ สมฺมากมฺมนฺตสฺส, โวทานจริยา จ สมฺมาอาชีวสฺส, ปคฺคหจริยา จ สมฺมาวายามสฺส, อุปฏฺฐานจริยา จ สมฺมาสติยา, อวิกฺเขปจริยา จ สมฺมาสมาธิสฺส, อิมา อฏฺฐ จริยาโยติ.

จริยากถา นิฏฺฐิตา.

๖. ปาฏิหาริยกถา

[๗๑๘] ตีณีมานิ ภิกฺขเว ปาฏิหาริยานิ. กตมานิ ตีณิ. อิทฺธิปาฏิหาริยํ, อาเทสนาปาฏิหาริยํ, อนุสาสนีปาฏิหาริยํ.

[๗๑๙] กตมญฺจ ภิกฺขเว อิทฺธิปาฏิหาริยํ. อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ; อาวิภาวํ ติโรภาวํ ฯเปฯ ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อิทฺธิปาฏิหาริยํ. (๑)

[๗๒๐] กตมญฺจ ภิกฺขเว อาเทสนาปาฏิหาริยํ. อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ นิมิตฺเตน อาทิสติ 'เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตนฺติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ น เหว โข นิมิตฺเตน อาทิสติ, อปิ จ โข มนุสฺสานํ วา อมนุสฺสานํ วา เทวานํ วา สทฺทํ สุตฺวา อาทิสติ 'เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตนฺติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ น เหว โข นิมิตฺเตน อาทิสติ, นปิ มนุสฺสานํ วา อมนุสฺสานํ วา เทวานํ วา สทฺทํ สุตฺวา อาทิสติ, อปิ จ โข วิตกฺกยโต วิจารยโต วิตกฺกวิจารสทฺทํ[๑] สุตฺวา อาทิสติ 'เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตนฺติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ น เหว โข นิมิตฺเตน อาทิสติ, นปิ มนุสฺสานํ วา อมนุสฺสานํ วา เทวานํ วา สทฺทํ สุตฺวา อาทิสติ,

---

[๑] ฉ.,เท. วิตกฺกวิปฺผารสทฺทํ, เอวมุปริปิ.

น วิตกฺกยโต วิจารยโต วิตกฺกวิจารสทฺทํ สุตฺวา อาทิสติ, อปิจ โข อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธึ สมาปนฺนสฺส เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ 'ยถา อิมสฺส โภโต มโนสงฺขารา ปณิหิตา ตถา อิมสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อมุนฺนาม[๑] วิตกฺกํ วิตกฺเกสฺสตีติ.[๒] โส พหุญฺเจปิ อาทิสติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อาเทสนาปาฏิหาริยํ. (๒)

[๗๒๑] กตมญฺจ ภิกฺขเว อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. อิธ ปน[๓] ภิกฺขเว เอกจฺโจ เอวํ อนุสาสติ 'เอวํ วิตกฺเกถ, มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถ. เอวํ มนสิ กโรถ, มา เอวํ มนสา[๔] กริตฺถ. อิทํ ปชหถ, อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหรถาติ อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ตีณิ ปาฏิหาริยานิ. (๓)

[๗๒๒] เนกฺขมฺมํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. กามจฺฉนฺทํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน เนกฺขมฺเมน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. ตํ โข ปน เนกฺขมฺมํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพํ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๑)

อพฺยาปาโท อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. พฺยาปาทํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน อพฺยาปาเทน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. โส โข ปน อพฺยาปาโท เอวํ อาเสวิตพฺโพ, เอวํ ภาเวตพฺโพ, เอวํ พหุลีกาตพฺโพ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๒)

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อมุกํ นาม
[๒] ฉ.,เท. วิตกฺกยิสฺสตีติ
[๓] ฉ.,เท. ปนสทฺโท น ทิสฺสติ.
[๔] ฉ.,เท.,อิ. มนสิ

อาโลกสญฺญา อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. ถีนมิทฺธํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย ตาย อาโลกสญฺญาย สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา[๑] อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. สา โข ปน อาโลกสญฺญา เอวํ อาเสวิตพฺพา, เอวํ ภาเวตพฺพา, เอวํ พหุลีกาตพฺพา, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๓)

อวิกฺเขโป อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. อุทฺธจฺจํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน อวิกฺเขเปน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. โส โข ปน อวิกฺเขโป เอวํ อาเสวิตพฺโพ, เอวํ ภาเวตพฺโพ, เอวํ พหุลีกาตพฺโพ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๔)

ธมฺมววตฺถานํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. วิจิกิจฺฉํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน ธมฺมววตฺถาเนน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. ตํ โข ปน ธมฺมววตฺถานํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพํ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๕)

ญาณํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. อวิชฺชํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน ญาเณน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. ตํ โข ปน ญาณํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพํ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๖)

---

[๑] ฉ.,เท. วิสุทฺธจิตฺตา, เอวมุปริปิ.

ปาโมชฺชํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. อรตึ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน ปาโมชฺเชน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. ตํ โข ปน ปาโมชฺชํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพํ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. ฯเปฯ (๗)

ปฐมํ ฌานํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. นีวรเณ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน ปฐเมน ฌาเณน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. ตํ โข ปน ปฐมํ ฌานํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหุลีกาตพฺพํ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๒๖ - ๓๓)

อรหตฺตมคฺโค อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. สพฺพกิเลเส ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. เย เตน อรหตฺตมคฺเคน สมนฺนาคตา, สพฺเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปาติ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. โส โข ปน อรหตฺตมคฺโค เอวํ อาเสวิตพฺโพ, เอวํ ภาเวตพฺโพ, เอวํ พหุลีกาตพฺโพ, เอวํ ตทนุธมฺมตา สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ. (๓๔ - ๓๗)

เนกฺขมฺมํ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. กามจฺฉนฺทํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺจ ปาฏิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฏิหาริยํ. อพฺยาปาโท อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. พฺยาปาทํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺจ ปาฏิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฏิหาริยํ. อาโลกสญฺญา อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. ถีนมิทฺธํ ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค อิชฺฌตีติ อิทฺธิ. สพฺเพ กิเลเส ปฏิหรตีติ ปาฏิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺจ ปาฏิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฏิหาริยนฺติ.

ปาฏิหาริยกถา นิฏฺฐิตา.

๗. สมสีสกถา

[๗๒๓] สพฺพธมฺมานนฺ สมฺมาสมฺจฺเฉเท นิโรเธ จ อนุปฺปฺปาทตา ปญฺญา สมสีสฏฺเฐ ญาณนฺ.

สพฺพธมฺมานนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา, กามาวจรา ธมฺมา, รูปาวจรา ธมฺมา, อรูปาวจรา ธมฺมา, อปริยาปนฺนา ธมฺมา.

สมฺมาสมุจฺเฉเทติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, ญาเณน อวิชฺชาย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, ปามุชฺเชน อรตีย สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส สมฺมา สมุจฺฉินฺทติ.

[๗๒๔] นิโรเธติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทสฺส นิโรเธติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส นิโรเธติ, อาโลกสญฺญาย ถีนมิทฺธสฺส นิโรเธติ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจสฺส นิโรเธติ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย นิโรเธติ, ญาเณน อวิชฺชาย นิโรเธติ, ปามุชฺเชน อรตีย นิโรเธติ, ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ นิโรเธติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส นิโรเธติ.

อนุปฺปฺปาทตาติ เนกฺขมฺมสฺส ปฏิลทฺธสฺส กามจฺฉนฺโท น อุปฺปฺปาติ, อพฺยาปาทสฺส ปฏิลทฺธสฺส พฺยาปาโท น อุปฺปฺปาติ,

อาโลกสญฺญํ ปฏิลทฺธสฺส ถีนมิทฺธํ น อุปฏฺฐาติ, อวิกฺเขปํ ปฏิลทฺธสฺส อุทฺธจฺจํ น อุปฏฺฐาติ, ธมฺมววตฺถานํ ปฏิลทฺธสฺส วิจิกิจฺฉา น อุปฏฺฐาติ, ญาณํ ปฏิลทฺธสฺส อวิชฺชา น อุปฏฺฐาติ, ปามุชฺชํ ปฏิลทฺธสฺส อรติ น อุปฏฺฐาติ, ปฐมชฺฌานํ ปฏิลทฺธสฺส นีวรณา น อุปฏฺฐหนฺติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลทฺธสฺส สพฺพกิเลสา น อุปฏฺฐหนฺติ.

[๗๒๕] สมนฺติ กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมํ สมํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท สมํ, ถีนมิทฺธสฺส ปหีนตฺตา อาโลกสญฺญา สมํ, อุทฺธจฺจสฺส ปหีนตฺตา อวิกฺเขโป สมํ, วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา ธมฺมววตฺถานํ สมํ, อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ญาณํ สมํ, อรติยา ปหีนตฺตา ปามุชฺชํ สมํ, นีวรณานํ ปหีนตฺตา ปฐมชฺฌานํ สมํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค สมํ.

สีสนฺติ เตรส สีสานิ. ปลิโพธสีสญฺจ ตณฺหา, พนฺธนสีสญฺจ[๑] มาโน, ปรามาสสีสญฺจ ทิฏฺฐิ, วิกฺเขปสีสญฺจ อุทฺธจฺจํ, กิเลสสีสญฺจ[๒] อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสญฺจ สทฺธา, ปคฺคหสีสญฺจ วิริยํ, อุปฏฺฐานสีสญฺจ สติ, อวิกฺเขปสีสญฺจ สมาธิ, ทสฺสนสีสญฺจ ปญฺญา, ปวตฺตสีสญฺจ ชีวิตินฺทฺริยํ, โคจรสีสญฺจ วิโมกฺโข, สงฺขารสีสญฺจ นิโรโธติ.

สมสีสกถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท. วินิพนฺธนสีสญฺจ

[๒] ฉ.,เท. สงฺกิเลสสีสญฺจ

๘. สติปฏฺฐานกถา

[๗๒๖] สาวตฺถีนิทานนฺ.[๑] จตฺตาโรเม ภิกฺขเว สติปฏฺฐานา. กตเม จตฺตาโร. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺ. เวทนาสุ ฯเปฯ จิตฺเต ฯเปฯ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺ. อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ.

[๗๒๗] กถนฺ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ. อิเธกจฺโจ ปจฺจีกายนฺ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต; ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต; อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต; นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ; วิรชฺชติ, โน รชฺชติ; นิโรเธติ, โน สมุเทติ; ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญนฺ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญนฺ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญนฺ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคนฺ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยนฺ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานนฺ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ กายนฺ อนุปสฺสติ. กาโย อุปฏฺฐานนฺ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานนฺ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน ตนฺ กายนฺ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.[๒]

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานนฺ ธมฺมานนฺ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานนฺ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา.

---

[๑] สฺยา. สาวตฺถีปริปุณฺณนิทานนฺ

[๒] ฉ.,เท. กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานา

อิเธกจฺโจ อาโปกายํ ฯเปฯ เตโชกายํ ฯเปฯ วาโยกายํ ฯเปฯ เกสกายํ ฯเปฯ โลมกายํ ฯเปฯ ฉวิกายํ ฯเปฯ จมฺมกายํ ฯเปฯ มํสกายํ ฯเปฯ [๑] นหารุกายํ ฯเปฯ อฏฺฐิกายํ ฯเปฯ อฏฺฐิมิญฺชกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต; ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต; อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต; นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ; วิรชฺชติ, โน รชฺชติ; นิโรเธติ, โน สมุเทติ; ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ, นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหิ อากาเรหิ กายํ อนุปสฺสติ. กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสตีติ.[๒] เตน วุจฺจติ "กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา, เอวํ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ. (๑)

[๗๒๘] กถํ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ. อิเธกจฺโจ สุขํ เวทนํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ เวทนํ อนุปสฺสติ. เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ.

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. รุธิรกายํ

[๒] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ, เอวมุปริปิ.

ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ เวทนํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ อิเธกจฺโจ ทุกฺขํ เวทนํ ฯเปฯ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ ฯเปฯ สามิสํ สุขํ เวทนํ ฯเปฯ นิรามิสํ สุขํ เวทนํ ฯเปฯ สามิสํ ทุกฺขํ เวทนํ ฯเปฯ นิรามิสํ ทุกฺขํ เวทนํ ฯเปฯ สามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ ฯเปฯ นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ ฯเปฯ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ ฯเปฯ โสตสมฺผสฺสชํ เวทนํ ฯเปฯ ฆานสมฺผสฺสชํ เวทนํ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ เวทนํ อนุปสฺสติ. เวทนา อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ เวทนํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา ฯเปฯ เอวํ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ. (๒)

[๗๒๙] กถํ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ. อิเธกจฺโจ สราคํ จิตฺตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ จิตฺตํ อนุปสฺสติ. จิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสตีติ. เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา.

อิเธกจฺโจ วีตราคํ จิตฺตํ ฯเปฯ สโทสํ จิตฺตํ ฯเปฯ

วีตโทสํ จิตฺตํ ฯเปฯ สโมหํ จิตฺตํ ฯเปฯ วีตโมหํ จิตฺตํ ฯเปฯ สงฺขิตฺตํ จิตฺตํ ฯเปฯ วิกฺขิตฺตํ จิตฺตํ ฯเปฯ มหคฺคตํ จิตฺตํ ฯเปฯ อมหคฺคตํ จิตฺตํ ฯเปฯ สอุตฺตรํ จิตฺตํ ฯเปฯ อนุตฺตรํ จิตฺตํ ฯเปฯ สมาหิตํ จิตฺตํ ฯเปฯ อสมาหิตํ จิตฺตํ ฯเปฯ วิมุตฺตํ จิตฺตํ ฯเปฯ อวิมุตฺตํ จิตฺตํ ฯเปฯ จกฺขุวิญฺญาณํ ฯเปฯ โสตวิญฺญาณํ ฯเปฯ ฆานวิญฺญาณํ ฯเปฯ ชิวฺหาวิญฺญาณํ ฯเปฯ กายวิญฺญาณํ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ จิตฺตํ อนุปสฺสติ. จิตฺตํ อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ จิตฺตํ อนุปสฺสตีติ.[๑] เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. เอวํ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ. (๓)

[๗๓๐] กถํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ. อิเธกจฺโจ ฉเปตฺวา กายํ ฉเปตฺวา เวทนํ ฉเปตฺวา จิตฺตํ ตทวเสเส ธมฺเม อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต; ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต; อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต; นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ; วิรชฺชติ, โน รชฺชติ; นิโรเธติ, โน สมุเทติ; ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติ. อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทนฺโต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ,

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

นิโรเธนฺโต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชหติ. อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ ธมฺเม อนุปสฺสติ. ธมฺมา อุปฏฺฐานํ, โน สติ. สติ อุปฏฺฐานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน ญาเณน เต ธมฺเม อนุปสฺสตีติ.[๑] เตน วุจฺจติ "ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา.

ภาวนาติ จตสฺโส ภาวนา. ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเจน ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน ภาวนา, ตทุปควิริยวาหนฏฺเจน ภาวนา, อาเสวนฏฺเจน ภาวนา. เอวํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตีติ. (๔)

สติปฏฺฐานกถา นิฏฺฐิตา.

---

[๑] ฉ.,เท. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ.

๕. วิปสฺสนากถา

[๗๓๑] เอวมฺเม สุตํ:- เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ "ภิกฺขโวติ. "ภทนฺเตติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ๋ ภควา เอตทโวจ "โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ; อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ; สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ[๑] วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (๑)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺพสงฺขาเร อนิจฺจโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ[๑] วา สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. (๒)

[๗๓๒] โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ; อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (๓)

---

[๑] ฉ.,เท. อรหตฺตํ, เอวมุปริปิ.

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺพสงฺขาเร ทุกฺขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. (๔)

[๗๓๓] โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (๕)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กญฺจิ[๑] ธมฺมํ อนตฺตโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. (๖)

[๗๓๔] โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ ทุกฺขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ; สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน

---

[๑] ฉ.,เท. สพฺพธมฺเม

โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (๗)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ สุขโต สมนุปสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ. (๘)

[๗๓๕] กติหากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. กติหากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, กตเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต อีติโต อุปทฺทวโต ภยโต อุปสคฺคโต จลโต ปภงฺคโต[๑] อทฺธุวโต อตฺตาณโต[๒] อเลณโต อสรณโต ริตฺตโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต อนตฺตโต อาทีนวโต วิปริณามธมฺมโต อสารกโต อฆมูลโต วธกโต วิภวโต สาสวโต สงฺขตโต มารามิสโต ชาติธมฺมโต ชราธมฺมโต พฺยาธิธมฺมโต มรณธมฺมโต โสกธมฺมโต ปริเทวธมฺมโต อุปายาสธมฺมโต สงฺกิเลสิกธมฺมโต.

ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. "ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิจฺจํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต

---

[๑] สี.,ฉ.,เท. "ปภงฺคุโตติปิ "ปภงฺคโตติปิ ปาโฐ. [๒] ฉ.,เท.,อิ. อตาณโต, เอวมุปริปิ.

สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ทุกฺขโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ สุขํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ โรคโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อาโรคฺยํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ คณฺฑโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิคณฺโฑ[๑] นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ สลฺลโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิสลฺลํ[๒] นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๙)

ปญฺจกฺขนฺเธ อฆโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนโฆ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อาพาธโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนาพาโธ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ปรโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อปรปฺปจฺจยํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ปโลกโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อปโลกธมฺโม นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อีติโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนีติกํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๑๐)

---

[๑] สี.,ฉ.,เท.,อิ. อคณฺหิ

[๒] ฉ.,เท. วิสลฺลํ

ปญฺจกฺขนฺเธ อุปทฺทวโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนุปทฺทวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ภยโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อภยํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อุปสคฺคโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนุปสคฺคํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ จลโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อจลํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. “ปญฺจกฺขนฺเธ ปภงฺคโต[๑] ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อปฺปภงฺคํ[๒] นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๑๙)

ปญฺจกฺขนฺเธ อทฺธุวโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ ธุวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อตฺตาณโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ ตาณํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อเลณโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ เลณํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อสรณโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ สรณํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ริตฺตโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อริตฺตํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๒๐)

---

[๑] ฉ.,เท. ปภงฺคุโต

[๒] ฉ.,เท. อปภงฺคุ

ปญฺจกฺขนฺเธ ตุจฺฉโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อตุจฺฉํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ สุญฺญโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ ปรมํ สุญฺญํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อนตฺตโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ ปรมฏฺฐํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อาทีนวโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนาทีนวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ วิปริณามธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อวิปริณามธมฺมํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๒๙)

ปญฺจกฺขนฺเธ อสารกโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ สารํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อฆมูลโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนฆมูลํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ วธกโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อวธกํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ วิภวโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อวิภวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ สาสวโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนาสวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๓๐)

ปญฺจกฺขนฺเธ สงฺขตโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อสงฺขตํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ มารามิสโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิรามิสํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ชาติธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อชาตํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ชราธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อชรํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ พฺยาธิธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อพฺยาธิธมฺมํ[๑] นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๓๔)

ปญฺจกฺขนฺเธ มรณธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อมตํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ โสกธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อโสกํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ ปริเทวธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อปริเทวํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อุปายาสธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. “ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนุปายาสํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ สงฺกิเลสิกธมฺมโต

---

[๑] ฉ.,เท.,อิ. อพฺยาธิ

ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. "ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อสงฺกิลิฏฺโ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (๔๐)

[๗๓๖] อนิจฺจโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
ทุกฺขโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
โรคโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
คณฺฑโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
สลฺลโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อฆโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อาพาธโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ปรโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.
ปโลกโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.[๑]
อีติโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา. (๑๐)
อุปทฺทวโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ภยโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อุปสคฺคโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
จลโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
ปภงฺคโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
อทฺธุวโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
อตฺตาณโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อเลณโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อสรณโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ริตฺตโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.[๒] (๑๐ - ๒๐)

---

[๑] ฉ.,เท. อนิจฺจานุปสฺสนา

[๒] ฉ.,เท.,อิ. อนตฺตานุปสฺสนา

ตุจฺฉโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.
สุญฺญโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.
อนตฺตโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.
อาทีนวโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
วิปริณามธมฺมโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
อสารกโตติ, อนตฺตานุปสฺสนา.
อฆมูลโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
วธกโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
วิภวโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
สาสวโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา. (๑๐ - ๓๐)
สงฺขตโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
มารามิสโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ชาติธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ชราธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
พฺยาธิธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
มรณธมฺมโตติ, อนิจฺจานุปสฺสนา.
โสกธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
ปริเทวธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
อุปายาสธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา.
สงฺกิเลสธมฺมโตติ, ทุกฺขานุปสฺสนา. (๑๐ - ๔๐)

อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภนฺตสฺส, อิเมหิ จตฺตาฬีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมนฺตสฺส กติ อนิจฺจานุปสฺสนา, กติ ทุกฺขานุปสฺสนา, กติ อนตฺตานุปสฺสนา.

ปญฺจวีสติ อนตฺตานุปสฺสนา, ปญฺญาสํ อนิจฺจานุปสฺสนา.
สตํ ปญฺจวีสติญฺเจว, ยานิ ทุกฺเข ปวุจฺจเรติ.

วิปสฺสนากถา นิฏฺฐิตา.

๑๐. มาติกากถา

[๗๓๗] นิจฺฉาโต มุจฺจตีติ[๑] วิโมกฺโข, วิชฺชาวิมุตฺติ, อธิสีลํ, อธิจิตฺตํ, อธิปญฺญา, ปสฺสทฺธิ, ญาณํ, ทสฺสนํ, สุทฺธิ,[๒] เนกฺขมฺมํ, นิสฺสรณํ, ปวิเวโก, โวสฺสคฺโค, จริยา, ฌานวิโมกฺโข, ภาวนาธิฏฺฐานชีวิตํ.[๓] (๑๙)

นิจฺฉาโตติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทโต นิจฺฉาโต, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทโต นิจฺฉาโต ฯเปฯ ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณหิ นิจฺฉาโต ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเสหิ นิจฺฉาโต มุจฺจติ.[๔] (๑)

วิโมกฺโขติ[๕] เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทโต มุจฺจตีติ วิโมกฺโข.[๖] อพฺยาปาเทน พฺยาปาทโต มุจฺจตีติ วิโมกฺโข ฯเปฯ ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณหิ มุจฺจตีติ วิโมกฺโข ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเสหิ มุจฺจตีติ วิโมกฺโข. (๒)

วิชฺชาวิมุตฺตีติ เนกฺขมฺมํ วิชฺชตีติ วิชฺชา, กามจฺฉนฺทโต มุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ อพฺยาปาทํ[๗] วิชฺชตีติ วิชฺชา. พฺยาปาทโต มุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค วิชฺชตีติ วิชฺชา, สพฺพกิเลเสหิ มุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ. (๓)

---

[๑] สี.,ฉ.,เท. นิจฺจโต วิมุตฺตีติ. โมกฺโข วิโมกฺโข, เอวมุปริปิ.
[๒] ฉ.,เท.,อิ. วิสุทฺธิ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. ภาวนา อธิฏฺฐานํ ชีวิตํ
[๔] ฉ.,เท. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.
[๕] ฉ.,เท. โมกฺโข วิโมกฺโข
[๖] ฉ.,เท. โมกฺโข วิโมกฺโข, เอวมุปริปิ.
[๗] ฉ.,เท.,อิ. อพฺยาปาโท

[๗๓๘] อธิสีลํ อธิจิตฺตํ อธิปญฺญาติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทา สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ. โย ตตฺถ สำวรฏฺโฐ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโฐ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโฐ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทำ สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส สำวรฏฺเฐน สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฏฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ. ทสฺสนฏฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ. โย ตตฺถ สำวรฏฺโฐ, อยํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฏฺโฐ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนฏฺโฐ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. (๔-๖)

[๗๓๙] ปสฺสทฺธีติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทำ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทำ ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส ปฏิปฺปสฺสมฺเภติ. (๗)

ญาณนฺติ กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมำ ญาตฏฺเฐน ญาณำ; พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท ญาตฏฺเฐน ญาณำ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานำ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค ญาตฏฺเฐน ญาณำ. (๘)

ทสฺสนนฺติ กามจฺฉนฺทสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมำ ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนำ. พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนำ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานำ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนำ. (๙)

วิสุทฺธีติ กามจฺฉนฺทำ ปชหนฺโต เนกฺขมฺเมน วิสุชฺฌติ. พฺยาปาทำ ปชหนฺโต อพฺยาปาเทน วิสุชฺฌติ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺเคน วิสุชฺฌติ. (๑๐)

[๗๔๐] เนกฺขมฺมนฺติ กามานเมตำ นิสฺสรณำ, ยทิทำ เนกฺขมฺมำ. รูปานเมตำ นิสฺสรณำ, ยทิทำ อารุปฺปำ. ยำ โข ปน กิญฺจิ ภูตำ

สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, นิโรโธ ตสฺส เนกฺขมฺมํ. พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท เนกฺขมฺมํ. ถีนมิทฺธสฺส อาโลกสญฺญา เนกฺขมฺมํ. (๑๑)

นิสฺสรณนฺติ กามานเมตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ เนกฺขมฺมํ. รูปานเมตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ อารุปฺปํ. ยํ โข ปน กิญฺจิ ภูตํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, นิโรโธ ตสฺส นิสฺสรณํ. กามจฺฉนฺทสฺส เนกฺขมฺมํ นิสฺสรณํ. พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท นิสฺสรณํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ อรหตฺตมคฺโค นิสฺสรณํ. (๑๒)

ปวิเวโกติ กามจฺฉนฺทสฺส เนกฺขมฺมํ ปวิเวโก. พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท ปวิเวโก ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ อรหตฺตมคฺโค ปวิเวโก. (๑๓)

โวสฺสคฺโคติ เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทํ โวสฺสชฺชติ.[๑] อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ โวสฺสชฺชติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส โวสฺสชฺชติ. (๑๔)

จริยาติ กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺเมน จรติ. พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาเทน จรติ ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต อรหตฺตมคฺเคน จรติ. (๑๕)

ฌานวิโมกฺโขติ เนกฺขมฺมํ ฌายตีติ[๒] ฌานํ. กามจฺฉนฺทํ ฌาเปตีติ ฌานํ. ฌายนฺโต[๓] มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ[๔] ธมฺมา. ฌาเปนฺตีติ กิเลเส. ฌาเต จ ฌาเป จ ฌานาตีติ[๕] ฌานวิโมกฺโข.[๖] อพฺยาปาโท ฌายตีติ ฌานํ. พฺยาปาทํ ฌาเปตีติ ฌานํ ฯเปฯ อาโลกสญฺญา

---

[๑] ฉ.,เท. โวสชฺชตีติ โวสคฺโค, เอวมุปริปิ.
[๒] สฺยา. ชายตีติ
[๓] สฺยา. ชายนฺโต
[๔] สฺยา. ชายนฺตีนิ
[๕] สฺยา. ชานาตีติ
[๖] ฉ.,เท. ฌานมายี, เอวมุปริปิ.

ฌายตีติ[๑] ฌานํ. ฯเปฯ ถีนมิทฺธํ ฌาเปตีติ ฌานํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค ฌายตีติ ฌานํ. สพฺพกิเลเส ฌาเปตีติ ฌานํ. ฌายนฺโต[๒] มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ[๓] ธมฺมา. ฌาเปนฺตีติ กิเลเส. ชาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. (๑๖)

[๗๔๑] ภาวนาธิฏฺฐานชีวิตนฺติ กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน. เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน. สฺวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน สมํ ชีวติ, โน วิสมํ, สมฺมา ชีวติ, โน มิจฺฉา; วิสุทฺธํ ชีวติ, โน กิลิฏฺฐนฺติ อาชีวสมฺปนฺโน. สฺวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน อาชีวสมฺปนฺโน ยญฺญเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต. ตํ กิสฺส เหตุ. ตถา หิ โส ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน อาชีวสมฺปนฺโน.

พฺยาปาทํ ปชหนฺโต อพฺยาปาทํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน. ถีนมิทฺธํ ปชหนฺโต อาโลกสญฺญํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปชหนฺโต อวิกฺเขปํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน. ฯเปฯ วิจิกิจฺฉํ ปชหนฺโต ธมฺมววตฺถานํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน ฯเปฯ อวิชฺชํ ปชหนฺโต ญาณํ[๔] ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน ฯเปฯ อรตึ ปชหนฺโต ปามุชฺชํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน นีวรณํ[๕] ปชหนฺโต ปฐมชฺฌานํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน ฯเปฯ สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต

---

[๑] สฺยา. ชายตีติ
[๒] สฺยา. ชายนฺโต
[๓] สฺยา. ชายนฺตีติ
[๔] ฉ.,เท. วิชฺชํ
[๕] ฉ.,เท. นีวรเณ

อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตีติ ภาวนาสมฺปนฺโน อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน. สฺวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน สมํ ชีวติ, โน วิสมํ; สมฺมา ชีวติ, โน มิจฺฉา; วิสุทฺธํ ชีวติ, โน กิลิฏฺฐนฺติ อาชีวสมฺปนฺโน. สฺวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน อาชีวสมฺปนฺโน ยญฺญเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ. ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต. ตํ กิสฺส เหตุ. ตถา หิ โส ภาวนาสมฺปนฺโน อธิฏฺฐานสมฺปนฺโน อาชีวสมฺปนฺโนติ. (๓ - ๑๖)

มาติกากถา นิฏฺฐิตา.

ตติโย ปญฺญาวคฺโค.

ตสฺสุทฺทานํ

ญาณํ[๑] ทิฏฺฐิ จ อสฺสาสํ อินฺทฺริยํ วิโมกฺเขน ปญฺจมํ
คติกมฺมํ วิปลฺลาโสม มคฺโค มณฺเฑน[๒] เต ทส.
ยุคนทฺธํ สจฺจโพชฺฌงฺคา เมตฺตา วิราเคน ปญฺจมํ.
ปฏิสมฺภิทา ธมฺมจกฺกํ, โลกุตฺตรํ พลํ สุญฺญโต เต ทส.[๓]
ปญฺญา อิทฺธิ อภิสมโย วิเวกํ[๔] จริเยน ปญฺจมํ
ปาฏิหิริยญฺจ[๕] สมสีสญฺจ สติปฏฺฐานํ วิปสฺสนา[๖]
ตติเย ปญฺญวคฺคมฺหิ มาติกาย จ เต ทสาติ.

---

[๑] ฉ.,เท. วิชฺชํ
[๒] อิ. มณฺโฑติ
[๓] ฉ.,เท.,อิ. "ญาณํ ฯเปฯ เต ทสาติ อิเม ปาฐา น ทิสฺสนฺติ.
[๔] ฉ.,เท.,อิ. วิเวโก จริยปญฺจโม
[๕] ฉ.,เท. ปาฏิหาริ สมสีสิ
[๖] ฉ.,เท. สติปฏฺฐานา วิปสฺสนา อิ. สติ วิปสฺสนามาติกาติ

[๑]

ติวคฺโค[๒] ยสฺส วิกฺเขโป ปฏิสมฺภิทาปกรเณ.
อนนฺตนยมคฺเคสุ, คมฺภีโร สาครูปโม.
นภำ จ ตารกากิณฺณำ, ถูโล ชาตสฺสโร ยถา.
กถิกานำ วิลาสาย, โยคินำ ญาณโชตนนฺติ.

ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ นิฏฺฐิตา.

---

๑ ฉ.,เท. มหาวคฺโค ยุคนทฺโธ ปญฺญวคฺโค จ นามโต
๒ ฉ.,เท. ตโย ว วคฺโค อิมมฺหิ

สุตฺตนฺตปิฎเก ขุทฺทกนิกายสฺส
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิยา
ปทานุกฺกโม

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
[อ]		อตฺตสญฺญี	๗๓/๔๒
อกมฺปิยฏฺโฐ	๓๓/๒๒	อตฺตานุทิฏฺจิ	๓๐๖/๑๘๕
อคติ	๑๖/๑๕	อติตฺตตฺตา	๑๓๐/๘๔
อคฺคสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒	อติตฺตฏฺเจน	๑๓๐/๘๔
อฆมูลโต	๗๓๕/๕๘๖	อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ	๙๙/๗๐
อจฺจนฺตํ	๑๒๙/๘๔	อตีตานุธาวนํ	๒๖๗/๒๓๐
อจฺจิ,อจฺจิ	๓๑๓/๑๙๒	อตฺถนานตฺเต ปญฺญา	๒๕/๒
อชรา	๑๖/๑๕	อตฺถปฏิสมฺภิทา	๒๖๘/๑๖๐
อชฺฌตฺตสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒	อตฺถปฏิสมฺภิเท ญาณํ	๖๔/๕
อชฺฌตฺตววตฺถาเน ปญฺญา	๑๕/๒	อตฺถปฏิสมฺภิทฏฺจ	๒๙๐/๑๗๖
อชฺฌตฺติกานิ	๕๖/๓๐	อตฺถปฺปเภเท	๒๖๘/๑๖๐
อชฺฌุเปกฺขติ	๓๗๔/๒๓๔	อตฺถปฺปภาวเน	๒๖๘/๑๖๑
อชฺฌุเปกฺขนฏฺโฐ	๓๑/๒๑	อตฺถอุปลกฺขเณ	๒๖๘/๑๖๐
อญฺญถตฺตํ	๕๕๐/๔๑๙	อตฺถสนฺทสฺสเน ญาณํ	๒๓๙/๑๔๑
อญฺญาณจริยา	๑๖๕/๑๐๖	อทฺวยํ	๓๑๓/๑๙๒
อญฺชสาปรทฺโธ	๒๘๕/๑๗๒	อเทฺวฬฺหกวจนเมตํ	๔๕๐/๓๐๖
อฏฺจงฺคิโก มคฺโค	๘๕/๕๓	อทิฏฺจํ	๖๖๙/๕๓๔
อตฺตกิลมถานุโยโค	๕๙๘/๔๖๙	อทุกฺขมสุขสหคตา	๗๘/๔๗
อตฺตทมถฏฺโฐ	๓๘๖/๒๔๑	อธิจิตฺตสิกฺขา	๔๐๕/๒๕๖
อตฺตทมถฏฺโฐ	๓๘๖/๒๔๑	อธิฏฺจานฏฺโฐ	๒๙/๒๔
อตฺตวาทุปาทานา	๔๘๖/๓๔๓	อธิฏฺจานวสี	๒๒๕/๑๓๔
อตฺโต	๑๑๒/๗๖	อธิฏฺจานสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
		อธิฏฺจาเน ปญฺญา	๔๖/๔
		อธิฏฺจานาย	๕๒๗/๓๘๗

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
อธิฏฺฐานพลํ	๖๒๑/๔๙๙	อนุตฺตริยานิ	๒/๗
อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา	๔๘/๒๗	อนุปุพฺพวิหารา	๒/๗
อธิปญฺญาสิกฺขา	๔๐๕/๒๕๖	อนุปปตฺติ	๑๖/๑๕
อธิปตฺตา ปญฺญา	๔๔/๔	อนุปฺปาโท	๑๖/๑๕
อธิมุจฺจนฺโต	๔๐๕/๒๕๖	อนุปุพฺพนิโรธา	๗๗/๔๕
อธิโมกฺขฏฺโฐ	๓๒/๒๑	อนุปสฺสนฏฺโฐ	๓๑/๒๑
อธิโมกฺขมณฺโฑ	๕๓๑/๓๙๒	อนุปฏฺฐานกุสโล	๔๖๑/๓๑๗
อธิมุตฺติ	๒๘๑/๑๖๖	อนุปริวตฺตติ	๓๘๖/๒๔๐
อธิสีลสิกฺขา	๔๐๕/๒๕๖	อนุพุทฺโธ	๔๔๙/๓๐๓
อนติวตฺตนฏฺโฐ	๓๐/๒๑	อนุปายาโส	๑๖/๑๕
อนตฺตานุปสฺสนา	๑๕/๑๔	อนุพุชฺฌนฏฺโฐ	๓๙/๒๔
อนายุหนา	๑๖/๑๔	อนุสฺสติฏฺฐานานิ	๖๗/๓๗
อนาวรณญาณํ	๗๓/๕	อนุสยา	๕๓๕/๔๐๒
อนาวิลฏฺโฐ	๓๐/๒๐	อปรนฺตานุทิฏฺฐิ	๓๐๖/๑๘๕
อนาสวฏฺโฐ	๓๐/๒๑	อปริเทโว	๑๖/๑๕
อนาคามิผลสมาปตฺติ	๔๙/๒๘	อปริยาปนฺนา ภูมิ	๑๗๑/๑๑๒
อนาคามิมคฺโค	๔๙/๒๘	อปฺปณิหิตา	๕๔๑/๔๑๐
อนิมิตฺตานุปสฺสนา	๔๘/๒๗	อปฺปณิหิตานุปสฺสนา	๔๘/๒๗
อนิมิตฺตฏฺโฐ	๓๐/๒๑	อปฺปทาลิตปุพฺพํ	๖๗๗/๕๔๓
อนิมิตฺตวิหาเรน	๑๒๕/๘๒	อปฺปรชกฺโข	๒๗๐/๑๖๒
อนิจฺจานุปสฺสนา	๑๕/๑๔	อปฺปหีนฏฺเฐน	๑๓๑/๘๔
อนิญฺชนฏฺจํ	๕๖๐/๔๓๑	อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ	๘๖/๕๕
อนิญฺชนฏฺโฐ	๓๐/๒๐	อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ	๘๖/๕๕
อนิพฺพตฺติ	๑๖/๑๕	อปฺปฏิสงฺขํ	๗๓/๔๓
อนิมิตฺตํ	๑๖/๑๕	อปฺปณิหิตฏฺโฐ	๓๐/๒๑
อนุฏฺฐิตฏฺโฐ	๓๙/๒๔	อปฺปฏิสนฺธิ	๑๖/๑๕

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
อปฺปวตฺตํ	๑๖/๑๕	อมราวิกฺเขปิกา	๓๔๘/๒๑๖
อปุญฺญาภิสงฺขาโร	๒๘๐/๑๖๖	อมลฏฺโฐ	๔๐/๒๕
อพฺภตฺถํ	๓๙๒/๒๔๗	อมิสฺสีภาโว	๘๒/๕๑
อพฺภุคฺคจฺฉิ	๖๐๑/๔๗๒	อมุตฺราสึ	๒๕๖/๑๕๓
อพฺยาธิ	๑๖/๑๕	อรณวิหาเร ญาณํ	๒๑๖/๑๓๑
อพฺยาปาโท	๔๗/๒๗	อรณวิหาโร	๒๑๖/๑๓๑
อพฺยาปชฺฌา	๕๗๕/๔๔๕	อรหตฺตมคฺคกฺขเณ	๑๕๑/๙๖
อพฺยากตสีลํ	๘๙/๕๙	อรหตฺตผลสมาปตฺติ	๔๙/๒๘
อภิชานนฏฺเจน	๕๔๙/๔๑๘	อรหตฺตมคฺโค	๔๙/๒๘
อภิญฺเญยฺยํ	๓/๗	อรหตฺตมคฺคปริโยคาหนํ	๖๕๗/๕๒๐
อภิญฺญาปญฺญา	๒๐/๒	อรญฺญํ	๓๘๘/๒๔๔
อภินิเวสปรามาโส ทิฏฺจิ	๒๙๔/๑๘๐	อริยสจฺจานิ	๒/๗
อภินิโรปนจริยา	๔๔๙/๓๐๔	อรูปาวจรา ภูมิ	๑๗๑/๑๑๒
อภินนฺทโต	๑๒๖/๘๓	อลงฺการาย	๙๐/๖๐
อภิสนฺทนฏฺโฐ	๓๖/๒๓	อวตฺถาเปติ	๔๗๔/๓๓๑
อภินิโรปนฏฺโฐ	๓๕/๒๒	อวิกฺเขโป	๔๗/๒๗
อภินีหารฏฺโฐ	๓๘/๒๓	อวิกฺเขปปริสุทฺธตฺตา อาสวสมุจฺเฉเท	๓๒/๓
อภิภายตนานิ	๒/๗		
อภินิพฺพตฺติ	๘๐/๔๙	อวิกฺเขปปาริสุทฺธิ	๙๐/๖๑
อภินิวชฺเชตฺวา	๖๙๐/๕๕๕	อวิกฺเขปฏฺโฐ	๓๐/๒๐
อภิสเมติ	๖๙๕/๕๕๘	อวิกฺเขปจริยา	๔๔๙/๓๐๔
อภิสมยฏฺโจ	๔๖/๒๗	อวิชฺชาสโว	๒๖๓/๑๕๘
อมตํ	๑๖/๑๕	อวิชฺชานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
อมโตคธํ	๑๕๖/๙๙	อวิชฺชาสมุทยา	๑๐๖/๗๓

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
อวิชฺชาวิสโทสลฺลิโต	๒๘๕/๑๗๐
อวิชฺชนฺธการาวรโณ	๒๘๕/๑๖๙
อวิชฺชานิโรธา	๓๙๓/๒๔๘
อวิทิตา	๓๘๔/๒๓๘
อวิตถานิ	๕๔๔/๔๑๔
อวิสารฏฺโ	๓๐/๒๐
อวิสาหาโร	๔๑๔/๒๖๗
อวิหึสาสงฺกปฺโป	๘๕/๕๓
อวีติกฺกมฏฺเจน	๘๙/๖๐
อเวจฺจปฺปสนฺนา	๓๖๑/๒๒๕
อวูปสมฺโ	๑๔๒/๙๑
อสลฺลีนตฺตปหิตตฺตปคฺคหฏฺเจ	๓๘/๓
อสฺสาททิฏฺจิ	๓๐๖/๑๘๕
อสฺสาเสนาภิตุนฺนสฺส	๓๖๖/๒๒๙
อสฺสาสติ	๓๘๖/๒๓๙
อสมาคโม	๘๒/๕๑
อสโมธานำ	๘๒/๕๑
อสมเปกฺขณสฺมึ	๑๖๗/๑๐๘
อสรโณ	๒๘๕/๑๖๙
อสฺมิมาโน	๖๔/๓๔
อสามนฺตปญฺญา	๖๖๙/๕๓๒
อสงฺขตฏฺโ	๓๗/๒๓
อสงฺคติ	๘๒/๕๑
อสฺสาโท	๑๓/๑๓
อสฺสาโส	๓๘๖/๒๓๙
อสาตา	๘๑/๕๐
อเสกฺขพลานิ	๖๒๘/๕๐๕
อเสสวิราคนิโรโธ	๘๔/๕๓
อโสโก	๑๖/๑๕
อหิริกโต	๔๑๕/๒๖๘

[อา]

อากงฺขามิ	๕๖๙/๔๓๙
อากาสานญฺจายตนสหคตา	๗๘/๔๗
อาคารำ	๓๘๘/๒๔๕
อาทิวิโสธนฏฺเจน	๔๕๑/๓๐๖
อาทินฺนตฺตา	๙๓/๖๕
อาทิสติ	๗๒๐/๕๗๓
อาทีนวานุปสฺสนา	๔๘/๒๗
อาทีนเว ญาณำ	๑๑๗/๗๘
อาทีนโว	๑๓/๑๓
อาเทวิตตฺตำ	๘๑/๕๐
อาเทวนา	๘๑/๕๐
อาเทโว	๘๑/๕๐
อาธิปเตยฺยฏฺโ	๓๖/๒๒
อานนฺตริกสมาธสฺมึ ญาณำ	๓๒/๓
อานาปานสฺสติ	๓๘๖/๒๓๙
อาเนญฺชำ	๖๘๔/๕๔๗
อาภุชิตฺวา	๓๘๗/๒๔๔

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
อายตนจริยา	๔๔๙/๓๐๓
อายตนฏฺโจ	๓๗/๒๓
อายติปฏิสนฺธิ	๙๘/๖๙
อายาสิตตฺตำ	๘๑/๕๐
อายาโส	๘๑/๕๐
อายุหนา	๑๖/๑๔
อายุหนฏฺจิติ	๙๔/๖๖
อารมฺมณุปฏฺฐานกุสโล	๔๖๐/๓๑๖
อารมฺมณำ ปฏิสงฺขา	๗/๑
อารมฺมณฏฺโจ	๓๐/๒๑
อาลยาภินิเวสำ	๗๓/๔๓
อาโลกสญฺญา	๔๗/๒๗
อาวชฺชนฏฺโจ	๓๖/๒๓
อาวชฺชนาวสี	๒๒๕/๑๓๔
อาสวานำ ขเย ญาณำ	๕๕/๔
อาสวฏฺฐานิเยหิ	๖๒๙/๕๐๖
อาเสวนฏฺโจ	๓๙/๒๔
อาเสวนาภาวนา	๖๙/๓๗
อาเสวิยติ	๕๗๙/๔๕๑
อาหารสมุทยา	๑๑๑/๗๖

[อิ]

อิชฺฌนฏฺเ ปญฺญา	๕๐/๔
อิชฺฌนฏฺโจ	๓๖/๒๒
อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ	๒๗๘/๑๖๔
อิทฺธิวิเธ ญาณำ	๕๐/๔
อิทฺธิวิกุพฺพนาย	๖๘๑/๕๔๖
อิทฺธิปาทา	๕๓/๒๙
อินฺทฺริยภาวนา	๔๒๘/ ๒๘๑
อินฺทฺริยปโรปริยตฺเต ญาณำ	๖๘/๕
อิริยาปถจริยา	๔๔๙/๓๐๓

[อุ]

อุจฺฉิชฺชติ	๓๔๕/๒๑๓
อุชฺโชตนฏฺโจ	๓๙/๒๕
อุตฺตริปฏิเวธฏฺโจ	๓๑/๒๑
อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณำ	๖/๑
อุทาเนสิ	๖๐๑/๔๗๒
อุทฺธุมาตกสญฺญาวเสน	๙๒/๖๕
อุทฺทิตจิตฺตำ	๓๖๓/๒๒๗
อุปคมนำ	๙๘/๖๙
อุปนิพนฺธนฏฺโจ	๓๙/๒๔
อุปายาโส	๑๖/๑๔
อุปฺปาโท	๑๖/๑๔
อุปกฺกิเลสา	๓๖๖/๒๒๙
อุปจฺเฉโท	๘๐/๔๙
อุปฏฺฐานจริยา	๔๔๙/๓๐๔
อุปฺปตฺติ	๑๖/๑๔
อุปปตฺติมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
อุปตฺถมฺภนาย	๕๒๗/๓๘๗
อุปวิจารฏฺโจ	๓๖/๒๓

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
อุปสมฏฺโฐ	๓๔/๒๒	โอทคฺยํ	๔๐๘/๒๕๙
อุปฏฺฐานฏฺโฐ	๓๔/๒๒	โอฆา	๖๔/๓๕
อุเปกฺขานุพฺรูหนา	๓๗๒/๒๓๓	โอลิยนฺติ	๓๕๖/๒๒๒
อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค	๑๕๖/๙๘	โอลิยนาภินิเวโส	๓๕๕/๒๒๐
อุเปกฺขาสุขสหคตา	๗๘/๔๗	[ก]	
อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ	๒๕๓/๑๕๐	กกเจน	๓๘๔/๒๓๘
		กมฺมวิปาโก	๕๒๓/๓๘๒
[เอ]		กมฺมํ	๕๒๓/๓๘๒
เอกรสฏฺโฐ	๓๐/๒๑	กมฺมาวรเณน	๒๘๒/๑๖๖
เอกรสาภาวนา	๖๙/๓๗	กมฺมสมุทยา	๑๐๖/๗๓
เอกโวการภวํ	๓๐๒/๑๘๔	กมฺมนิโรธา	๑๐๗/๗๓
เอกรสฏฺเจ ญาณํ	๒๓/๒	กมฺมาสานิ	๘๗/๕๗
เอกคฺคฏฺโฐ	๓๐/๒๐	กติธมฺมสโมธานํ	๘๙/๕๙
เอกตฺตา	๓๖๔/๒๒๗	กสิณายตนานิ	๖๗/๓๗
เอกตฺตสุญฺญํ	๖๕๔/๕๑๙	กลฺลิตกุสลตา	๙๒/๖๔
เอกาทสานิสํสา	๕๗๔/๔๔๕	กเฬวรสฺส	๘๐/๔๙
เอโกทฏฺโฐ	๓๖/๒๓	กายานุปสฺสี	๘๕/๕๔
เอโกทิภาวํ	๘๕/๕๕	กามธาตุ อภิญฺเญยฺยา	๘/๑๐
เอสนาสุญฺญํ	๖๕๐/๑๘	กามราคสญฺโญชนา	๑๕๐/๙๕
เอสนาภาวนา	๖๙/๓๗	กาลกิริยา	๘๐/๔๙
เอสิตตฺตา	๙๓/๖๕	กาเพปิ	๗๑/๔๐
		กามาวจรา ภูมิ	๑๗๑/๑๑๒
[โอ]		กามราคานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
โอกปฺเปยฺยุ	๔๔๙/๓๐๓	กามาสโว	๒๖๓/๑๕๘
โอกฺกนฺติ	๙๘/๖๙	กายสกฺขิ	๔๙๒/๓๔๙
โอกฺขายนพหุโล	๖๗๑/๕๓๗	กายสงฺขาโร	๔๐๖/๒๕๖

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
กามสุขลฺลิกานุโยโค	๕๙๘/๔๖๙
กิลิสฺสติ	๕๔๓/๔๑๓
กิเลสาวรเณน	๒๘๒/๑๖๖
กุมฺมคฺคํ	๒๘๕/๑๖๙
เกสา อภิญฺเญยฺยา	๖/๙
[ข]	
ขณฺฑิจฺจํ	๘๐/๔๙
ขนฺติญาณํ	๒๔๓/๑๔๓
ขนฺติสุญฺญํ	๖๕๕/๕๒๐
ขนฺธฏฺโฐ	๓๗/๒๓
ขยคามิมคฺคํ	๖๕/๓๕
ขยธมฺมํ	๑๐๑/๗๑
ขยานุปสฺสนา	๔๘/๒๗
ขิตฺตจิตฺตา	๕๒๖/๓๘๕
ขีณาสวพลานิ	๗๗/๔๕
เขมํ	๒๒/๑๗
[ค]	
คตฏฺโฐ	๓๘/๒๓
คติ	๑๖/๑๔
คมฺภีรปญฺญา	๖๖๘/๕๓๑
คมฺภีรญาณจริยํ	๔๒๔/๒๗๘
คุณเตโช	๒๓๕/๑๓๙
โคจรนานตฺเต ญาณํ	๑๖/๒
โคจรฏฺโฐ	๓๐/๒๑
โคจรกุสลตา	๙๒/๖๔
โคตฺตภุญาณํ	๑๐/๒
โคตฺรภูธมฺมา	๑๓๘/๘๙
[ฆ]	
ฆนสญฺญํ	๗๓/๔๓
ฆายนฏฺโฐ	๑๖๖/๑๐๗
[จ]	
จกฺขายตนํ	๗/๙
จกฺขุนฺทฺริยํ	๗/๑๐
จกฺขุสมฺผสฺโส	๖๖/๓๖
จกฺขุกรณี	๕๙๘/๔๖๙
จตฺตาโร อาหารา	๕๖/๓๐
จตุตฺถชฺฌานํ	๔๗/๒๗
จตุธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา	๑๘/๒
จตุโวการภโว	๘/๑๑
จรณเตโช	๒๓๕/๑๓๙
จริยาโย	๗๑๕/๕๗๑
จริยานานตฺเต ญาณํ	๑๗/๒
จริยาววตฺถาเน ปญฺญา	๑๗/๒
จริยฏฺโฐ	๓๘/๒๓
จิตฺตสงฺขาโร	๔๑๐/๒๖๒
จิตฺตวิปลฺลาสา	๕๒๕/๓๘๕
จิตฺตํ	๔๑๒/๒๖๕
จิตฺตสฺส อภิปฺปโมโท	๔๑๓/๒๖๕
จิตฺตวิวฏฺโฏ	๒๕๑/๑๔๘

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
จิตฺตวิสุทฺธิ	๕๔/๒๙
จิตฺตานนฺตริกฏฺโฐ	๓๘/๒๓
จิตฺตฏฺโฐ	๓๘/๒๓
จิตฺตวิวฏฺเฏ ญาณํ	๔๖/๔
เจโตวิวฏฺโฏ	๒๕๑/๑๔๘
เจโตวิวฏฺเฏ ญาณํ	๒๔๗/๑๔๖
เจโตปริยญาณํ	๕๒/๔
[ฉ]	
ฉนฺทราคนิโรโธ	๑๓/๑๓
ฉนฺทนานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๗
ฉินฺนมนฺปสฺสเน ปญฺญา	๑๕๒/๙๖
[ช]	
ชรามุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
ชรามรณปณิธิ	๒๐๘/๑๒๕
ชวนปญฺญา	๖๗๕/๕๔๐
ชาตเจตนาสโมธานํ	๘๙/๕๙
ชาติมรณคามิโน	๕๒๖/๓๘๖
ชาติมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
ชีรณตา	๘๐/๔๙
ชีวิตปริยนฺตํ	๘๗/๕๖
ชุณฺเหปิ	๗๑/๔๐
โชเตนฺติ	๕๘๐/๔๕๕
โชตนฏฺโฐ	๓๙/๒๔

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
[ฌ]	
ฌาณํ	๓๙/๓
ฌาณขนฺติ	๖๕๕/๕๒๐
ฌาณจริยา	๔๔๙/๓๐๔
ฌาณวิวฏฺโฏ	๒๕๒/๑๔๘
ฌาณวิวฏฺเฏ ญาณํ	๔๗/๔
ฌาตฏฺโฐ	๓๗/๒๓
ฌาตฏฺเฐ ญาณํ	๒๐/๒
ฌาติปริยนฺตํ	๘๘/๕๘
ฌาติพฺยสเนน	๘๑/๕๐
[ฐ]	
ฐิตฏฺโฐ	๓๙/๒๔
ฐิติภาคิยา	๗๘/๔๖
ฐิติกุสลตา	๙๒/๖๔
[ต]	
ตติยชฺฌานํ	๔๗/๒๗
ตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก	๒๘๕/๑๗๐
ตถฏฺเฐ ปญฺญา	๔๙/๔
ตถฏฺโฐ	๓๖/๒๒
ตถาคตพลานิ	๖๓๑/๕๐๗
ตทงฺคปฺปหานํ	๖๕/๓๕
ตทงฺคสุญฺญํ	๖๔๑/๕๑๕
ตทาสมฺปาคเต ธมฺเม ปสฺสเน ปญฺญา	๑๕๙/๑๐๐
ตทุปควิริยวาหนฏฺเฐน	๓๗๕/๒๓๔

ปทานุกฺกโม	ปฏฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปฏฺเพ/องฺเก
ตรณฏฺโจ	๓๐/๒๑	ทิฏฺจิวิสูกํ	๓๐๕/๑๘๕
ตณฺหากายา	๖๔/๓๕	ทิฏฺจิคหนํ	๓๐๕/๑๘๕
ตณฺหามูลกา	๖๔/๓๕	ทิฏฺจิวิปลฺลาสา	๕๒๕/๓๘๕
ติกฺขปญฺญา	๖๗๖/๕๔๑	ทิฏฺจิปริยุฏฺฐานานิ	๒๙๔/๑๘๐
ติกฺขินฺทฺริโย	๒๗๑/๑๖๒	ทิฏฺจิฏฺฐานานิ	๒๙๔/๑๘๐
ติตฺตกลาพุพีชํ	๓๐๙/๑๘๘	ทิฏฺจิฏฺฐานสมุคฺฆาโต	๒๙๔/๑๘๐
ติวตฺตคตํ	๓๗๕/๒๓๕	ทิฏฺจิปฺปตฺโต	๔๙๒/๓๕๑
ติมิติมิงฺคลํ	๖๖๙/๕๓๕	ทิฏฺจิโย	๒๙๔/๑๘๐
ตีรณฏฺเจ ญาณํ	๒๑/๒	ทิฏฺจิวิสุทฺธิ	๕๔/๒๙
ตีรณฏฺโจ	๓๗/๒๓	ทิฏฺฐาภินิเวสา	๒๙๔/๑๘๐
ตีริโต	๕๙/๓๑	ทิฏฺฐานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
เตชา	๒๓๕/๑๓๙	ทิฏฺฐาสโว	๒๖๓/๑๕๘
		ทิฏฺจิสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก	๒๘๕/๑๗๐
[ท]		ทิพฺพจกฺขุญาณํ	๒๕๗/๑๕๕
ทฺวากาโร	๒๗๒/๑๖๒	เทสนามณฺโฑ	๕๓๐/๓๙๒
ทสฺสนาธิปเตยฺยํ	๓๓/๓	ทุวิญฺญาปโย	๒๗๓/๑๖๒
ทสฺสนวิสุทฺธิญาณํ	๒๔๗/๑๔๒	ทุกฺขฏฺโจ	๔๕/๒๖
ทสฺสนฏฺเจ ปญฺญา	๕๔/๔	ทุกฺเข ญาณํ	๕๖/๔
ทสฺสนฏฺโจ	๓๐/๒๑	ทุภโตวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา	๑๑/๒
ทสฺสนจริยา	๔๔๙/๓๐๔	ทุกฺขสฺส ปริญฺญฏฺโจ	๑๑/๑๒
ทสฺสนปาริสุทฺธิ	๙๐/๖๑	ทุกฺขสฺส อสฺสาโท	๑๔/๑๓
ทสฺสนวิราโค	๕๙๒/๔๖๓	ทุกฺขานุปสฺสนา	๑๕/๑๔
ทานโวสฺสคฺคุปฏฺฐาเนกตฺตํ	๓๗๑/๒๓๓	ทุกฺขสมุทเย ญาณํ	๑๘๕/๕๓
ทิฏฺจิคณฺโจ	๓๐๕/๑๘๕	ทุกฺขวตฺถุกา	๖๑๔/๔๘๗
ทิฏฺจิปปาโต	๓๐๕/๑๘๕	ทุกฺขุทฺรยํ	๕๒๔/๓๘๓
ทิฏฺจิสลฺลํ	๓๐๕/๑๘๕	ทุกฺขฏฺจํ	๒๘๗/๑๗๕

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
ทุกฺขาภิตุนฺโน	๒๘๕/๑๗๒
ทุติยชฺฌานํ	๔๗/๒๗
ทุภโตสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
ทุสฺสกรณฺฑโก	๕๖๙/๔๔๐
[ธ]	
ธมฺมเตโช	๒๓๕/๑๓๙
ธมฺมววตฺถานปฏิเวโธ	๖๕๓/๕๑๙
ธมฺมทฺธโช	๖๑๕/๔๘๘
ธมฺมุทฺธจฺจาวิคฺคหิตมานสํ	๕๔๒/๔๑๑
ธมฺมานุสารี	๔๙๕/๓๕๓
ธมฺมโชตเน	๒๖๘/๑๖๑
ธมฺมววตฺถานํ	๔๗/๒๗
ธมฺมจกฺกํ	๖๑๕/๔๘๗
ธมฺมนานตฺเต ปญฺญา	๒๖/๒
ธมฺมปฏิสมฺภิเท ญาณํ	๖๕/๕
ธมฺมฏฺฐิติญาณํ	๔/๑
ธมฺมตณฺหา	๔/๘
ธมฺมกฺขนฺธา	๗๗/๔๕
ธมฺมานุปสฺสี	๘๕/๕๔
ธมฺมสญฺเจตนา	๘๓/๕๒
ธาตฏฺโจ	๓๗/๒๓
ธาตุโย	๒/๗
ธุวสญฺญํ	๗๓/๔๓
[น]	
นอวิปฺปฏิสารวตฺถุกานิ	๘๗/๕๗
น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี	๒๗๔/๑๖๓
น ปามุชฺชวตฺถุกานิ	๘๗/๕๗
น ปีติวตฺถุกานิ	๘๗/๕๗
นพฺภญฺญาสึ	๕๕๓/๔๒๑
น ภุชิสฺสานิ	๘๗/๕๗
นวธมฺมววตฺถาเน ปญฺญา	๑๙/๒
น วินมนา	๔๐๖/๒๕๗
น วิญฺญุปสตฺถานิ	๘๗/๕๗
น สมาธิวตฺถุกานิ	๘๗/๕๗
น สนฺนมนา	๔๐๖/๒๕๗
นสุขวตฺถุกานิ	๘๗/๕๗
นานตฺเต ปญฺญา	๔๕/๔
นามกาโย	๔๐๓/๒๕๔
นานตฺตสญฺญํ	๑๓๓/๘๕
นานาทิฏฺฐีสุ	๑๓๕/๘๗
นานตฺตา	๑๘๔/๑๑๖
นามรูปสมุทยา	๑๑๐/๗๕
นานตฺเตกตฺตสทฺทนิมิตฺตานํ	๕๑/๔
นานตฺเตกตฺตวิญฺญาณจริยา	๕๒/๔
นานาธมฺมปฺปกาสนตาปญฺญา	๓๙/๓
นิจฺจมตฺตาโณ	๒๘๕/๑๗๒
นิจฺจคธิโต	๒๘๕/๑๗๒
นิชฺชรวตฺถูนิ	๒/๗
นิทฺทสวตฺถูนิ	๒/๗

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
นิพฺพตฺติ	๑๖/๑๔	นิสฺสรณฏฺโจ	๓๘/๒๓
นิพฺพิทานุปสฺสนา	๑๕/๑๔	นิสฺสรณสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
นิพฺเพธิกปญฺญา	๖๗๗/๕๔๒	นิสฺสรณปฺปหานํ	๖๕/๓๕
นิพฺพิทาญาณานิ	๔๒๒/๒๗๖	นิสฺสรณํ	๑๓/๑๓
นิมิตฺตํ	๑๖/๑๔	นีวรณา	๓๖๔/๒๒๗
นิมฺพพีชํ	๓๐๙/๑๘๘	นีวรณานิ	๖๔/๓๕
นิมฺโมหา	๑๖๖/๑๐๗	นีหารฏฺโจ	๓๘/๒๓
นิมิตฺตฏฺจิติ	๙๔/๖๖	เนกฺขมฺมํ	๔๗/๒๗
นิมิตฺตมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐	เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป	๘๕/๕๓
นิยฺยานาวรณฏฺเจน	๓๖๕/๒๒๗	เนปุญฺญํ	๒๖๖/๑๕๙
นิยฺยานฏฺโจ	๓๐/๒๑	เนวสญฺญินาสญฺญิวาทา	๓๔๙/๒๑๖
นิยฺยานา	๓๖๕/๒๒๗	เนสิตตฺตา	๙๓/๖๕
นิยฺยานาวรณํ	๓๖๕/๒๒๗		
นิรามิสํ	๑๔๒/๙๑	[ป]	
นิรุตฺตินานตฺเต ปญฺญา	๒๗/๒	ปกฺขนฺทนฏฺโจ	๓๙/๒๔
นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ญาณํ	๒๗/๒	ปคฺคหฏฺโจ	๓๐/๒๐
นิโรธานุปสฺสนา	๑๕/๑๔	ปคฺคหจริยา	๔๔๙/๓๐๔
นิโรเธติ	๑๑๒/๗๖	ปจฺจุปฺปนฺนํ	๙๙/๗๐
นิโรธุปฏฺฐาเนกตฺตํ	๓๗๑/๒๓๓	ปจฺจเวกฺขเณ ญาณํ	๑๔/๒
นิโรธา	๑๕/๑๔	ปจฺจยฏฺโจ	๓๘/๒๓
นิโรเธ ญาณํ	๒๖๕/๑๕๙	ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา	๔/๑
นิโรเธ ปติฏฺฐาปกฏฺโจ	๓๑/๒๑	ปจฺจเวกฺขณาวสี	๒๒๕/๑๓๔
นิโรธฏฺโจ	๔๕/๒๖	ปชานนฏฺโจ	๓๖/๒๓
นิโรธสมาปตฺติยา ญาณํ	๓๔/๓	ปญฺญา	๑๕/๒
นิราคา	๑๖๖/๑๐๗	ปฏิคฺคหมณฺโฑ	๕๓๐/๓๙๒
นิสฺสฏานิ	๔๓๕/๒๙๑	ปฏิฆสญฺญํ	๑๓๓/๘๕

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
ปฏิฆานุสโย	๒๗๙/๑๖๕	ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา	๑๕/๑๔
ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา	๙๖/๖๘	ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺโ	๓๖/๒๒
ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ	๙๖/๖๘	ปฏิเวธสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
ปฏิชานาติ	๖๓๑/๕๐๗	ปฏินิสฺสคฺคา	๔๒๑/๒๗๔
ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ	๖๕/๓๕	ปฏิปทาวิสุทฺธิ	๓๗๒/๒๓๓
ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ	๘๖/๕๖	ปฏิพุชฺฌนฏฺโ	๓๙/๒๔
ปฏิปชฺชติ	๓๘๑/๒๓๗	ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา	๔๘/๒๗
ปฏิพุชฺฌนฏฺเจน	๕๕๗/๔๒๗	ปญฺญาพาหุลฺลํ	๖๗๑/๕๓๗
ปฏิโพธิปกฺขิยฏฺจ	๕๖๕/๔๓๕	ปญฺญาเตโช	๒๓๕/๑๓๙
ปฏิภาณนานตฺเต ปญฺญา	๒๘/๒	ปญฺจโวการภโว	๘/๑๑
ปฏิภาณปฏิสมฺภิเท ญาณํ	๒๘/๒	ปจมชฺฌานํ	๔๗/๒๗
ปฏิภาณวิโรจเน	๒๖๘/๑๖๑	ปณีตฏฺโ	๓๐/๒๑
ปฏิลาภภาวนา	๖๙/๓๘	ปณีตาธิมุตฺตตาปญฺญา	๓๓/๓
ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติ	๔๙๖/๓๕๔	ปณฺฑิตา	๔๕๐/๓๐๖
ปฏิเวธาทิวิโสธนาย	๕๒๗/๓๘๗	ปตาปนฏฺโ	๔๐/๒๕
ปฏิสนฺธิ	๑๖/๑๔	ปตฺติจริยา	๔๔๙/๓๐๓
ปฏิสงฺขานุปสฺสนา	๔๘/๒๘	ปทหนฏฺโ	๓๖/๒๒
ปฏิสงฺขาติ	๕๗๙/๔๕๑	ปเทสวิหาเร ญาณํ	๔๓/๔
ปฏิสนฺธิมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐	ปธานฏฺโ	๔๑/๒๕
ปฏิสํเวเทติ	๘๕/๕๕	ปโยคปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิปญฺญา	๑๒/๒
ปฏิสญฺจิกฺขติ	๔๗๐/๓๒๘	ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี	๒๗๔/๑๖๓
ปฏิสนฺธิกฺขเณ	๕๑๘/๓๗๕	ปริเทโว	๑๖/๑๔
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ	๕๑๘/๓๗๖	ปริเทวมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
ปฏิสงฺขานฏฺโ	๓๔/๒๒	ปริคฺคหฏฺเจน	๑๔๘/๙๔
ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา	๖๗๘/๕๔๓	ปริโยคาหเน ญาณํ	๔๒/๔
ปฏิลาภสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒	ปรินิพฺพาเน ญาณํ	๓๕/๓

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
ปริวารฏฺโ	๓๐/๒๐	ปวตฺตปริยาทาเน ปญฺญา	๓๕/๓
ปริหานานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๗	ปวาเหยฺย	๖๘๗/๕๕๓
ปริปูรฏฺโ	๓๐/๒๐	ปวิจยฏฺโ	๓๔/๒๒
ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ	๘๖/๕๖	ปสฺสนฏฺโ	๓๙/๒๔
ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ	๘๖/๕๕	ปสฺสมฺภยํ	๓๘๗/๒๔๔
ปริจิตฏฺโ	๓๙/๒๔	ปสฺสาโส	๓๘๖/๒๓๙
ปริญฺญฏฺโ	๑๑/๑๒	ปสฺสาสติ	๓๘๖/๒๓๙
ปริญฺญฏฺเ ปญฺญา	๕๖/๔	ปสีทนฏฺโ	๓๙/๒๔
ปริญฺญาปญฺญา	๒๑/๒	ปหาเน ปญฺญา	๒๒/๒
ปริจฺจาคฏฺเ ญาณํ	๒๒/๒	ปหานฏฺโ	๑๑/๑๒
ปริจฺจาคฏฺโ	๓๐/๒๑	ปหานฏฺเ ปญฺญา	๕๗/๕
ปริคฺคหฏฺโ	๓๐/๒๐	ปาฏิหาริยานิ	๗๑๘/๕๗๓
ปริคฺคหสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒	ปาทฏฺโ	๔๑/๒๕
ปริคฺคหจริยา	๔๔๙/๓๐๔	ปาปมกฺขี	๓๕๗/๒๒๔
ปริเยสนานานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๗	ปามุชฺชํ	๔๗/๒๗
ปริกฺขาราย	๙๐/๖๐	ปาริสุทฺธิปฺปธานิยงฺคานิ	๖๗/๓๗
ปริโยสานฏฺเจน	๕๘/๓๑	ปีติ	๔๐๘/๒๖๑
ปริโยสานฏฺเจน	๕๘/๓๑	ปีฬนฏฺโ	๔๕/๒๖
ปริยาทิยติ	๒๒๖/๑๓๕	ปุญฺญเตโช	๒๓๕/๑๓๙
ปริชเปตฺวา	๖๙๓/๕๕๖	ปุถุนานตฺตเตชปริยาทาเน ปญฺญา	๓๗/๓
ปริยาทานาย	๕๒๗/๓๘๗		
ปลิโพธฏฺจิติ	๙๔/๖๖	ปุถุชฺชโน	๔๕๙/๓๑๖
ปลิโพธฏฺโ	๔๕/๒๖	ปุถุปญฺญา	๖๖๖/๕๒๙
ปลิโพธสีสํ	๒๓๒/๑๓๗	ปุพฺพนฺตานุทิฏฺจิ	๓๐๖/๑๘๕
ปลิปนฺโน	๒๘๕/๑๗๒	ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ	๕๓/๔
ปวตฺตํ	๑๖/๑๔	ปุริมกมฺมภวสฺมึ	๙๘/๖๙

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
ปุริสาสโภ	๖๖๙/๕๓๓
ปุริสสีโห	๖๖๙/๕๕๓
ปุริสนาโค	๖๖๙/๕๓๓
ปุริสโธรยฺโห	๖๖๙/๕๓๓
[ผ]	
ผรณฏฺโฐ	๓๔/๒๒
ผลวิสุทฺธิโย	๔๒๗/๒๘๐
ผเล ญาณํ	๑๒/๒
ผสฺสนฏฺโฐ	๓๗/๒๓
ผสฺสนฏฺเฉ ญาณํ	๒๔/๒
ผสฺสปจฺจยา เวทนา	๑๐๒/๗๑
ผสฺสสมุทยา	๑๑๑/๗๖
ผสฺสชาติกา	๕๕๕/๔๒๔
ผสฺสิสฺสนฺติ	๔๙๖/๓๕๔
ผสฺสนานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๖
ผสฺเสติ	๑๔๗/๙๓
ผุสนตฺโถ	๑๖๕/๑๐๗
ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญา	๔๒/๔
[พ]	
พฺยาธิ	๑๖/๑๔
พฺรหฺมจริยมณฺโฑ	๕๓๐/๓๙๒
พฺยญฺชนนิรุตฺตาภิลาปา	๑๘๘/๑๑๘
พหิทฺธาวุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ปญฺญา	๑๐/๒
พหิทฺธาวตฺถาเน ปญฺญา	๑๖/๒
พหิทฺธาสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
พหุลีกมฺมฏฺโฐ	๓๙/๒๔
พหุลีกริยติ	๕๗๙/๔๕๒
พฺยนฺตีโหนฺติ	๕๓๕/๔๐๒
พฺยากโรติ	๕๓๔/๓๙๙
พฺยาปาทาสโย	๒๗๘/๑๖๕
พฺยาธิมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
พฺราหฺมญฺญตฺถํ	๔๒๙/๒๘๒
พุชฺฌนฏฺโฐ	๓๙/๒๔
พุทฺธิสมฺปนฺนา	๔๕๐/๓๐๕
พุทฺโธ	๓๘๖/๒๔๒
พุทฺธิปฏิลาภฏฺเฐน	๕๕๗/๔๒๗
โพชฺฌงฺคา	๕๕๗/๔๒๗
โพธิปกฺขิยฏฺโฐ	๓๙/๒๔
[ภ]	
ภยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา	๘/๑
ภยํ	๒๓/๑๗
ภวราคานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
ภวาสโว	๒๖๓/๑๕๘
ภวสมฺมุทิตา	๓๕๖/๒๒๓
ภพฺพาภพฺเพ	๒๗๗/๑๖๔
ภวคามิกมฺมา	๒๓๓/๑๓๘
ภงฺคานุปสฺสเน ปญฺญา	๗/๑
ภาวนฏฺเฐ ปญฺญา	๕๙/๕
ภาวนาปญฺญา	๒๓/๒

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
ภาวนฏฺโจ	๑๑/๑๒
ภาวิตินฺทฺริยา	๔๒๘/๒๘๑
ภาสเต	๓๘๖/๒๔๓
ภุมฺมฏฺโจ	๓๘/๒๓
ภุมฺมฏฺจ์	๕๖๔/๔๓๔
ภูมิโย	๑๗๑/๑๑๒
ภูริปญฺญา	๖๗๐/๕๓๖
ภูมินานตฺเต ญาณ์	๑๘/๒
โภคพฺยสเนน	๘๑/๔๙
[ม]	
มคฺคจริยา	๔๔๙/๓๐๓
มคฺโค	๕๒๗/๓๘๗
มคฺเค ญาณ์	๑๑/๒
มรณ์	๑๖/๑๔
มหาปญฺญา	๖๖๕/๕๒๘
มหารชกฺโข	๒๗๐/๑๖๒
มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณ์	๗๑/๕
มคฺคฏฺจา	๕๔๕/๔๑๕
มคฺควิสุทฺธิโย	๔๒๗/๒๘๐
มคฺคสมงฺคิสฺส	๒๖๕/๑๕๙
มโนสมุตฺเตชนตาย	๔๘๗/๓๔๕
มโหฆปกฺขนฺโน	๒๘๕/๑๗๒
มานานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
มานวินิพนฺธา	๓๕๑/๒๑๗
มิจฺฉตฺตา	๖๔/๓๕
มิจฺฉาสมาธิโต	๑๔๓/๙๒
เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ	๕๗๖/๔๔๖
เมธาวี	๔๕๐/๓๐๕
มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา	๙/๑
มุตฺติ	๘๔/๕๓
มุตฺตฏฺเจน	๕๒๙/๓๙๑
มุทินฺทฺริโย	๒๗๑/๑๖๒
มูลฏฺโจ	๔๑/๒๕
มูลปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเจน	๕๕๘/๔๒๘
มูลปริปากฏฺเจน	๕๕๘/๔๒๘
[ย]	
ยถาภูตญาณทสฺสนำ	๔๘/๒๗
ยมกปาฏิหิเร ญาณ์	๒๘๔/๑๖๗
ยสปริยนฺตำ	๘๗/๕๖
ยานีกตฏฺโจ	๓๙/๒๔
ยุคนทฺธ์	๕๓/๒๙
ยุคนทฺธฏฺโจ	๓๐/๒๑
ยุคนทฺธา	๑๔๗/๙๓
[ร]	
ราหุปาณา	๓๘๖/๒๔๓
รุกฺขมูลำ	๓๘๘/๒๔๔
รูปกาโย	๔๐๓/๒๕๔
รูปาวจรา ภูมิ	๑๗๑/๑๑๒

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
รูปารมฺมณตาจิตฺตํ	๑๑๒/๗๖	วโยขนฺเธ	๗๑/๔๐
รูปสญฺญี	๑๓๓/๘๕	วสิโย	๒๒๕/๑๓๔
รูปี	๔/๗	วสีภาวตาปญฺญา	๕๕/๔
รูปธาตุ	๗/๑๐	วมนฺติ	๖๒๐/๔๙๘
รูปสมุทยสฺส	๑๑/๑๒	วาตูปลทฺธิยา	๔๐๖/๒๕๘
โรคพฺยสเนน	๘๑/๔๙	วิกฺขมฺภนปฺปหานํ	๖๕/๓๕
		วิกฺขมฺภนสุญฺญี	๖๓๔/๕๑๒
[ล]		วิจิกิจฺฉานุสโย	๒๗๙/๑๖๕
ลกฺขณสุญฺญี	๖๓๔/๕๑๒	วิชฺชา	๕๔/๒๙
ลหุปญฺญา	๖๗๓/๕๓๙	วิชานฏฺโจ	๓๖/๒๓
ลาภปริยนฺตํ	๘๗/๕๖	วิญฺญาณฏฺจิติโย	๕๖/๓๐
ลาลปฺปิตตฺตํ	๘๑/๕๐	วิญฺญาณจริยา	๑๖๕/๑๐๖
ลาลปฺปนา	๘๑/๕๐	วิญฺญาณนิทานํ	๕๕๕/๔๒๔
ลาลปฺโป	๘๑/๕๐	วิญฺญู	๔๔๙/๓๐๓
ลาภนานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๗	วิญฺญาตาโร	๕๓๐/๓๙๒
โลกนิยฺยานาย	๔๘๗/๓๔๔	วิทิตตฺตา ปญฺญา	๔๑/๓
โลกตฺถจริยา	๔๔๙/๓๐๓	วิธูเปนฺติ	๖๒๐/๔๙๒
โลกธมฺมา	๕๖/๓๐	วินิคฺคหฏฺโจ	๓๑/๒๑
โลกุตฺตรา	๖๒๐/๔๙๗	วินิปาติกา	๕๗๖/๔๔๖
		วิปสฺสนาพลํ	๒๑๗/๑๓๑
[ว]		วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา	๖/๑
วตฺถฏฺโจ	๓๘/๒๓	วิปฺปสีทติ	๕๗๔/๔๔๕
วตฺถุกตฏฺโจ	๓๙/๒๔	วิปริณามสุญฺญี	๖๓๔/๕๑๒
วตฺถุสงฺกมนา	๑๑๔/๗๗	วิปริณามานุปสฺสนา	๔๘/๒๗
วตฺถุนานตฺเต ญาณํ	๑๕/๒	วิปนฺนทิฏฺจี	๓๕๗/๒๒๓
วยานุปสฺสนา	๔๘/๒๗	วิปฺปลาโป	๘๑/๕๐

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
วิปสฺสนา	๕๓/๒๙	วิวฏฺฏกปฺเป	๒๕๖/๑๕๓
วิปสฺสเน ญาณํ	๗/๑	วิวฏฺฏนฺติ	๔๕๔/๓๑๐
วิปากาวรเณน	๒๘๒/๑๖๖	วิวฏฺฏนาวเสน	๔๕๔/๓๑๑
วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ	๑๖๕/๑๐๖	วิวฏฺฏนฏฺโฐ	๓๐/๒๑
วิปุลปญฺญา	๖๖๗/๕๓๐	วิเวกา	๗๐๓/๕๖๕
วิภาวี	๔๕๐/๓๐๕	วิเวกฏฺโฐ	๔๐/๒๕
วิภูตวิหริตจฺจริโต	๖๗๑/๕๓๗	วิเวกจริยฏฺโฐ	๔๐/๒๕
วิมุจฺจนฏฺโฐ	๓๙/๒๔	วิสภาคสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
วิมุตฺติญาณํ	๑๓/๒	วิสิเนนฺติ	๖๒๐/๔๙๘
วิมุตฺติ	๕๘๘/๔๖๑	วิเสสาธิคมฏฺโฐ	๓๑/๒๑
วิมุตฺตฏฺโฐ	๓๐/๒๑	วิเสสภาคิยา	๗๘/๔๖
วิโมกฺขา	๔๖๙/๓๒๗	วิหารฏฺเจ ญาณํ	๒๙/๓
วิโมกฺขานุโลมํ	๕๑๔/๓๗๒	วิหารสมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา	๓๑/๓
วิโมกฺขวิวฏฺเฏ ญาณํ	๔๘/๔	วิหารนานตฺเต	๒๙/๓
โมกฺขปจฺจนีกํ	๕๑๑/๓๖๙	วิหารสมาปตฺตฏฺเจ ญาณํ	๓๑/๓
วิโมกฺขมุขานิ	๔๘๗/๓๔๔	วีตราโค	๔๖๐/๓๑๗
วิโมกฺขวิวฏฺโฏ	๒๕๑/๑๔๘	วีมํสฏฺโฐ	๔๔/๒๖
วิโมกฺขปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิ	๕๑๖/๓๗๔	วุฏฺฐานวสี	๒๒๕/๑๓๔
วิโมกฺขภาวนา	๕๑๖/๓๗๓	วุฏฺฐานฏฺโฐ	๓๐/๒๑
วิรชฺชติ	๑๑๒/๗๖	วุฏฺฐิตํ	๑๔๒/๙๑
วิราคา	๗๐๕/๕๖๖	วุฏฺฐานกุสลตา	๙๒/๖๔
วิราคานุปสฺสนา	๑๕/๑๔	เวทนารมฺมณตา	๑๑๓/๗๖
วิริยารมฺเภ ญาณํ	๓๘/๓	เวทนานานตฺตํ	๑๘๔/๑๑๖
วิริยฏฺโฐ	๔๒/๒๕	เวทพหุลํ	๔๘๘/๓๔๕
วิโรจนฏฺโฐ	๔๐/๒๕	เวทยิตํ	๓/๗
วิวฏฺฏนานุปสฺสนา	๔๘/๒๘	โวทานฏฺโฐ	๓๕/๒๒

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
โวทานจริยา	๔๔๙/๓๐๔
โวสฺสคฺคา	๗๐๗/๕๖๗
โวสฺสคฺเค ปญฺญา	๔๘/๔
โวสฺสคฺคจริยฏฺโฐ	๔๐/๒๕
[ส]	
สกทาคามิมคฺโค	๔๙/๒๘
สกทาคามิผลสมาปตฺติ	๔๙/๒๘
สกฺกายทิฏฺจิ	๑๕๒/๙๖
สกทาคามิมคฺคกฺขเณ	๑๔๔/๙๓
สกฺกายทิฏฺจิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสา	๔๗๑/๓๒๙
สงฺขตฏฺโฐ	๓๗/๒๓
สงฺขารุเปกฺขา	๑๒๓/๘๑
สงฺขารารมฺมณตา	๑๑๓/๗๖
สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา	๕/๑
สงฺขารสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ	๙/๑
สำวรปาริสุทฺธิ	๙๐/๖๑
สำวริตฺวา สมาทหเน ปญฺญา	๙๒/๖๔
สจฺจวิวฏฺโฏ	๒๕๑/๑๔๘
สจฺจวิวฏฺเฏ ญาณํ	๔๙/๔
สจฺจปฺปฏิเวโธ	๔๙๙/๓๕๖
สจฺจาภิสมยฏฺโฐ	๓๑/๒๑
สจฺจา	๕๓/๒๙
สจฺฉิกิริยา ปญฺญา	๒๔/๒
สจฺฉิกิริยฏฺเจ ปญฺญา	๕๘/๕
สจฺฉิกิริยฏฺโฐ	๑๑/๑๒
สญฺชานนฏฺโฐ	๓๖/๒๓
สญฺญาวิปลฺลาสา	๕๒๕/๓๘๕
สญฺญาวิวฏฺโฏ	๒๕๑/๑๔๘
สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ	๔๔/๔
สญฺญารมฺมณตา	๑๑๓/๗๖
สญฺชาติ	๘๐/๔๙
สญฺโญคฏฺจิติ	๙๔/๖๖
สญฺโญคฏฺโฐ	๔๕/๒๖
สญฺโชตนฏฺโฐ	๓๙/๒๕
สญฺชานนฏฺโฐ	๓๙/๒๔
สญฺญตุปฏฺจานำ	๓๙๕/๒๔๙
สญฺชายติ	๕๓๔/๓๙๙
สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข	๔๗๗/๓๓๔
สตฺตาวาสา	๕๖/๓๐
สตฺตนิกาเย	๘๐/๔๙
สตฺตานำ อาสยานุสเย ญาณำ	๖๙/๕
สติจริยา	๔๔๙/๓๐๓
สติปฏฺจานา	๕๓/๒๙
สติสมฺโพชฺฌงฺโค	๕๑/๒๘
สติปฏฺจานภาวนา	๔๐๑/๒๕๔
สโตการี	๓๘๙/๒๔๕
สทฺธาพลำ	๕๐/๒๘
สทฺธานุสาริโน	๔๙๓/๓๕๑

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
สทฺธาธิมุตฺโต	๔๙๒/๓๕๑	สมโถ	๕๓/๒๙
สทฺธินฺทฺริยํ	๕๐/๒๘	สมถนิมิตฺตุปฏฺฐานกุสโล	๔๖๐/๓๑๖
สนฺติฏฺฐนฏฺโฐ	๓๙/๒๔	สมถนิมิตฺตุปฏฺฐาเนกตฺตํ	๓๗๑/๒๓๓
สนฺตฏฺโฐ	๓๐/๒๑	สมานภาคา	๑๔๗/๙๓
สนฺโต จ วิหาราธิคโม	๓๓/๓	สมาธิจริยา	๒๒๔/๑๓๔
สนฺนิสีทติ	๕๔๒/๔๑๑	สมาธิฏฺฐา	๙๓/๖๕
สปริยุฏฺฐาเนหิ	๑๕๒/๙๖	สมาธิภาวนามเย	๓/๑
สพลานิ	๘๗/๕๗	สมาปตฺตินานตฺเต ปญฺญา	๓๐/๓
สพฺพญฺญุตญาณํ	๗๒/๕	สมาปชฺชนาวสี	๒๒๕/๑๓๔
สภาคสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒	สมาทานฏฺโฐ	๓๑/๒๑
สมฺมปฺปธานา	๕๓/๒๙	สมาธิจริยา	๔๔๙/๓๐๓
สมฺมปฺปหานา	๓๗๒/๒๓๓	สมาธิภาวนามเย ญาณํ	๓/๑
สมฺปนฺนทิฏฺฐิ	๓๕๗/๒๒๔	สมาปตฺตฏฺเฐ ญาณํ	๓๐/๓
สมฺพุชฺฌนฏฺโฐ	๓๙/๒๔	สมุจฺเฉทปฺปหานํ	๖๕/๓๕
สมฺมาทิฏฺฐิ	๕๒/๒๘	สมุจฺเฉทสุญฺญํ	๖๓๔/๕๑๒
สมฺมาสมาธิ	๑๔๘/๙๕	สมุทยฏฺโฐ	๔๕/๒๖
สมฺมสเน ญาณํ	๕/๑	สมุฏฺฐานจริยา	๔๔๙/๓๐๔
สมฺโมหาภินิเวสํ	๗๓/๔๓	สมุฏฺฐานฏฺโฐ	๓๕/๒๒
สมฺเปกฺขายนพหุโล	๖๗๑/๕๓๗	สมุฏฺฐานฏฺเฐน	๑๔๘/๙๔
สมฺปตฺติสมฺภวโลโก	๒๗๕/๑๖๓	สมุทยฏฺฐิติ	๙๔/๖๖
สมฺปหํสนุปฏฺฐานกุสโล	๔๖๐/๓๑๖	สมุเทติ	๑๖๒/๑๐๔
สมถวิปสฺสนา	๕๓/๒๙	สมุปาคโต สมุทาคเต	๑๕๖/๙๘
สมสีสฏฺเฐ ญาณํ	๓๖/๓	สโมทหเน ปญฺญา	๔๓/๔
สมถพลํ	๒๑๗/๑๓๑	สโมธานฏฺโฐ	๓๙/๒๔
สมยฏฺโฐ	๔๐/๒๕	สลฺเลขฏฺเฐ ญาณํ	๓๗/๓
สมฏฺโฐ	๔๐/๒๕	สฺวากาโร	๒๗๒/๑๖๒

ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก	ปทานุกฺกโม	ปพฺเพ/องฺเก
สฺวาธิฏฺฐิตํ	๓๘๖/๒๔๐	สุตฺวาน สพฺเร ปณฺฑา	๒/๑
สาตรูปี	๘๓/๕๒	สุปฺปหีนตฺตา	๔๒๖/๒๗๙
สามยิโก	๔๖๙/๓๒๗	สุวิญฺญาปโย	๒๗๓/๑๖๒
สามญฺญผลานิ	๑๘๑/๑๑๕	สุวิมุตฺตฏฺโฐ	๓๙/๒๔
สายนตฺโถ	๑๖๕/๑๐๗	สุสมุคฺคตฏฺโฐ	๓๙/๒๔
สาราทานาภินิเวสํ	๗๓/๔๓	สุสมฺมํ	๓๘๖/๒๔๐
สาราทานาภินิเวสสฺส	๙๑/๖๒	เสกฺโข	๔๖๐/๓๑๖
สาวตฺถีนิทานํ	๔๓๖/๒๙๖	เสกฺขพลานิ	๖๒๘/๕๐๕
สามิสํ	๒๖/๑๘	โสกมุญฺจิตุกมฺยตา	๑๒๐/๘๐
สีฆปญฺญา	๖๗๒/๕๓๘	โสโก	๑๖/๑๔
สีติสิยาวิโมกฺโข	๔๘๒/๓๓๘	โสกสลฺลํ	๘๑/๕๐
สีลมเย ญาณํ	๒/๑	โสจิตตฺตํ	๘๑/๕๐
สีลวิสุทฺธิ	๕๔/๒๙	โสตธาตุวิสุทฺธิญาณํ	๕๑/๑๕๐
สีลพฺพตปรามาโส	๑๕๒/๙๖	โสตาวธาเน ปญฺญา	๑/๑
สีลพฺยสเนน	๘๑/๕๐	โสตาปตฺติผลสมาปตฺติ	๔๙/๒๘
สีสานิ	๒๓๒/๑๓๗	โสตาปตฺติมคฺโค	๔๙/๒๘
สุกฺขุทฺรยํ	๕๒๔/๓๘๓	โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย	๑๔๐/๙๐
สุขํ	๔๐๙/๒๖๑	โสพสวตฺถุกํ	๓๖๒/๒๒๖
สุขสญฺญํ	๗๓/๔๒		
สุญฺญํ สุญฺญํ	๖๓๕/๕๑๒	[ห]	
สุญฺญเต ปญฺญา	๔๗/๔	หมฺมิยํ	๓๘๘/๒๔๕
สุญฺญตฏฺโฐ	๓๐/๒๑	หาสปญฺญา	๖๗๔/๕๓๙
สุญฺญตานุปสฺสนา	๔๘/๒๗	หานภาคิยา	๗๘/๔๘
สุญฺญตวิหาเรน	๑๒๕/๘๒	เหตฏฺโฐ	๓๐/๒๑
สุญฺญตฏฺจํ	๕๖๐/๔๓๒	เหตุฏฺจิติ	๙๔/๖๖
สุตมเย ญาณํ	๑/๑	เหตุสมุปฺปนฺนา	๙๕/๖๗

สุตฺตนฺตปิฏเก ขุทฺทกนิกายสฺส
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิยา
อสาธารณนามานิ

อสาธารณนามานิ	ปฬิเพ/องฺเก	อสาธารณนามานิ	ปฬิเพ/องฺเก
อกนิฏฺเฐ เทเว	๑๗๓/๑๑๒	โฆสิตาราเม	๕๓๔/๓๙๙
อญฺญาโกณฺฑญฺโญ	๖๐๑/๔๗๒	จาตุมฺมหาราชิกา เทวา	๖๐๑/๔๗๒
อนาถปิณฺฑิกสฺส	๔๒๓/๒๗๘	(อายสฺมา) จุลฺลปนฺถโก	๖๘๕/๕๔๙
อภิภู นาม สาวโก	๖๘๖/๕๕๒	ชฏิลสฺส คหปติสฺส	๖๙๒/๕๕๖
อวีจินิรยํ	๑๗๒/๑๑๒	เชตวเน	๔๒๓/๒๗๘
อากาสานญฺจายตนูปเค เทเว	๑๗๔/๑๑๓	โชติยสฺส คหปติสฺส	๖๙๒/๕๕๖
อานนฺโท	๕๓๔/๓๙๙	ตาวตึสา เทวา	๖๐๑/๔๗๒
อิสิปตเน มิคทาเย	๕๙๘/๔๖๙	ตุสิตา เทวา	๖๐๑/๔๗๒
อุตฺตราย อุปาสิกาย	๖๘๙/๕๕๔	นิมฺมานรตี เทวา	๖๐๑/๔๗๒
กกุสนฺธสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑	เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปเค เทเว	๑๗๔/๑๑๓
กสฺสปสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑	ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู	๕๙๘/๔๖๙
โกณฺฑญฺโญ	๖๐๑/๔๗๒	ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทวา	๑๗๒/๑๑๒
โกณฺฑญฺญสฺส	๖๑๔/๔๘๗	(อายสฺมโต) พกฺกุลสฺส	๖๘๘/๕๕๔
โกนาคมนสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑	พฺรหฺมกายิกา เทวา	๖๐๑/๔๗๒
โกสมฺพิยํ	๕๓๔/๓๙๙	พาราณสิยํ	๕๙๘/๔๖๙
(อายสฺมโต) ขาณุโกณฺฑญฺญสฺส	๖๘๙/๕๕๔	ภุมฺมา เทวา	๖๐๑/๔๗๒
โคตมสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๒	(อายสฺมโต) ภูตปาลสฺส	๖๘๘/๕๕๔
โฆสิตสฺส คหปติสฺส	๖๙๒/๕๕๖	เมณฺฑกสฺส คหปติสฺส	๖๙๒/๕๕๖
		ยามา เทวา	๖๐๑/๔๗๒

อสาธารณนามานิ	ปพฺเพ/องฺเก	อสาธารณนามานิ	ปพฺเพ/องฺเก
เวสฺสภุสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑	(อายสฺมโต) สารีปุตฺตสฺส	๖๘๙/๕๕๔
วิปสฺสิสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑	สิขิสฺส ภควโต	๖๘๖/๕๕๒
(อายสฺมโต) สงฺกิจฺจสฺส	๖๘๘/๕๕๔	สิขิสฺส โพธิสตฺตสฺส	๖๐๘/๔๘๑
(อายสฺมโต) สญฺชีวสฺส	๖๘๙/๕๕๔	สาวตฺถิยํ	๔๒๓/๒๗๘
สามาวติยา อุปาสิกาย	๖๘๙/๕๕๔	สารีปุตฺโต	๕๖๙/๔๓๙

สุตฺตนฺตปิฏเก ขุทฺทกนิกายสฺส
ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิยา
คาถานำ ปฐมปาทา

คาถานำ ปฐมปาทา	ปพฺเพ/องฺเก	คาถานำ ปฐมปาทา	ปพฺเพ/องฺเก
อชาตำ ฌาเปติ ชาเตน	๑๔๗/๙๓	น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ	๒๙๑/๑๗๗
อตีตานุธาวนำ จิตฺตำ	๓๖๘/๒๓๐	นิมิตฺตำ อาวชฺชมานสฺส	๓๖๗/๒๓๐
อานาปานสฺสติ ยสฺส	๓๖๙/๒๓๒	นิมิตฺตำ อสฺสาสปสฺสาสา	๓๘๓/๒๓๘
อนิจฺเจ นิจฺจสญฺญิโน	๕๒๖/๓๘๕	ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา	๑๓๕/๘๗
อนุคจฺฉนา จ อสฺสาลำ	๓๖๖/๒๒๙	โย ภูตำ ภูตโต ทิสฺวา	๓๕๖/๒๒๓
อานาปานสฺสติ ยสฺส	๓๘๖/๒๓๙	วตฺถุสงฺกมนา เจว	๑๑๔/๗๗
อุปฺปาทญฺจ ปวตฺตญฺจ	๑๑๙/๗๙	สามิสญฺจ นิรามิสำ	๑๔๒/๙๑
โอภาเส เจว ญาเณ จ	๕๔๓/๔๑๓		
โกธโน อุปนาหี จ	๓๕๗/๒๒๔		

คณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ*

๑.	สมเด็จพระพุฒาจารย์	วัดสระเกศ	ประธานกรรมการ
๒.	พระพรหมมุนี	วัดบวรนิเวศวิหาร	รองประธานกรรมการ
๓.	พระพรหมเวที	วัดไตรมิตรวิทยาราม	รองประธานกรรมการ
๔.	พระพรหมเมธาจารย์	วัดบุรณศิริมาตยาราม	กรรมการ
๕.	พระพรหมโมลี	วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๖.	พระวิสุทธิวงศาจารย์	วัดปากน้ำ	กรรมการ
๗.	พระธรรมกิตติวงศ์	วัดราชโอรสาราม	กรรมการ
๘.	พระธรรมเจดีย์	วัดกัลยาณมิตร	กรรมการ
๙.	พระธรรมปัญญาภรณ์	วัดปากน้ำ	กรรมการ
๑๐.	พระธรรมคุณาภรณ์	วัดสามพระยา	กรรมการ
๑๑.	พระธรรมไตรโลกาจารย์	วัดราชประดิษฐ์ฯ	กรรมการ
๑๒.	พระธรรมรัตนดิลก	วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๑๓.	พระเทพปริยัติสุธี	วัดบพิตรพิมุข	กรรมการ
๑๔.	พระเทพปริยัติเมธี	วัดชลประทานรังสฤษฎ์	กรรมการ
๑๕.	พระเทพเวที	วัดอนงคาราม	กรรมการ
๑๖.	พระเทพปริยัติมุนี	วัดทองนพคุณ	กรรมการ
๑๗.	พระเทพมุนี	วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการ
๑๘.	พระเทพรัตนโมลี	วัดหงส์รัตนาราม	กรรมการ
๑๙.	พระเทพเมธี	วัดอรุณราชวราราม	กรรมการ
๒๐.	พระเทพโสภณ	วัดราชบุรณะ	กรรมการ

---

* **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๒๗/๒๕๔๘** มติที่ ๕๐๙/๒๕๔๘ เรื่อง ขอความเห็นชอบรายนามคณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย เพื่อร่วมงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี และ **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๖/๒๕๔๙** มติที่ ๓๕๗/๒๕๔๙ เรื่อง แต่งตั้งกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ แทนกรรมการที่พ้นจากตำแหน่ง

๒๑.	พระราชวชิราภรณ์		วัดพระเชตุพนฯ	กรรมการ
๒๒.	พระราชวชิรโมลี		วัดสวนพลู	กรรมการ
๒๓.	พระราชปริยัติวิลก		วัดประยุรวงศาวาส	กรรมการ
๒๔.	พระราชเมธี		วัดราชนัดดาราม	กรรมการ
๒๕.	พระราชโมลี		วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรรมการ
๒๖.	พระราชวรมุนี		วัดดุสิดาราม	กรรมการ
๒๗.	พระราชวิสุทธิโมลี		วัดมหาธาตุฯ	กรรมการ
๒๘.	พระราชวรเมธี		วัดเทพธิดาราม	กรรมการ
๒๙.	พระราชสุธี		วัดเทวราชกุญชร	กรรมการและเลขานุการ
๓๐.	พระราชกิตติโสภณ		วัดเบญจมบพิตรฯ	กรรมการ
๓๑.	พระราชปฏิภาณโสภณ		วัดราชโอรสาราม	กรรมการ
๓๒.	พระศรีวิสุทธิมุนี		วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๓๓.	พระศรีรัชมงคลเมธี		วัดอาวุธวิกสิตาราม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๔.	พระปริยัติกวี		วัดปากน้ำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๕.	พระเมธีวราลงกรณ์		วัดชนะสงคราม	กรรมการ
๓๖.	พระศรีวิสุทธาภรณ์		วัดบรมนิวาส	กรรมการ
๓๗.	พระมหานายก		วัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๓๘.	พระอมรโมลี		วัดปทุมวนาราม	กรรมการ
๓๙.	พระมหาไฉน	จิตฺตสุทฺโธ	ป.ธ. ๙ วัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๔๐.	พระมหารังษี	เขมวีโร	ป.ธ. ๙ วัดพระศรีมหาธาตุ	กรรมการ
๔๑.	พระมหาวินัย	ถิรวินโย	ป.ธ. ๙ วัดราชาธิวาสวิหาร	กรรมการ
๔๒.	นายวิชัย	ธรรมเจริญ	ป.ธ. ๙	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๔๓.	นายบุญสืบ	อินสาร	ป.ธ. ๙	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๔๔.	นายบุญเชิด	กิตติธรางกูร	ป.ธ. ๙	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๔๕.	นายแก้ว	ชิดตะขบ	ป.ธ. ๙	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะอนุกรรมการประจำศูนย์ประสานงานกลาง พิจารณาตรวจต้นฉบับพระไตรปิฎกฯ*

๑.	พระธรรมกิตติวงศ์	วัดราชโอรสาราม	ประธานอนุกรรมการ
๒.	พระเทพมุนี	วัดไตรมิตรวิทยาราม	อนุกรรมการ
๓.	พระราชวชิราภรณ์	วัดพระเชตุพนฯ	อนุกรรมการ
๔.	พระราชวชิรโมลี	วัดสวนพลู	อนุกรรมการ
๕.	พระราชโมลี	วัดจักรวรรดิราชาวาส	อนุกรรมการ
๖.	พระราชกิตติโสภณ	วัดเบญจมบพิตรฯ	อนุกรรมการ
๗.	พระศรีวิสุทธิมุนี	วัดสุทัศนเทพวราราม	อนุกรรมการ
๘.	พระศรีวิสุทธาภรณ์	วัดบรมนิวาส	อนุกรรมการ
๙.	พระมหานายก	วัดบวรนิเวศวิหาร	อนุกรรมการ
๑๐.	พระอมรโมลี	วัดปทุมวนาราม	อนุกรรมการ
๑๑.	พระมหารังษี เขมวีโร	ป.ธ. ๙ วัดพระศรีมหาธาตุ	อนุกรรมการ
๑๒.	พระมหาวินัย ถิรวินโย	ป.ธ. ๙ วัดราชาธิวาสวิหาร	อนุกรรมการ
๑๓.	พระมหาไฉน จิตฺตสุทฺโธ	ป.ธ. ๙ วัดบวรนิเวศวิหาร	อนุกรรมการ

---

* **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๗/๒๕๔๕** มติที่ ๓๗๒/๒๕๔๙ เรื่อง รายงานผลการดำเนินงานของคณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ลงนามแต่งตั้งโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระวินัยปิฎก*

๑.	พระพรหมเมธาจารย์	วัดบุรณศิริมาตยาราม	ที่ปรึกษา
๒.	พระธรรมคุณาภรณ์	วัดสามพระยา	ประธานคณะทำงาน
๓.	พระธรรมปริยัติเวที	วัดพระปฐมเจดีย์	รองประธานคณะทำงาน
๔.	พระธรรมรัตนดิลก	วัดสุทัศนเทพวราราม	รองประธานคณะทำงาน
๕.	พระเทพปริยัติสุธี	วัดบพิตรพิมุข	รองประธานคณะทำงาน
๖.	พระเทพปริยัติเมธี	วัดชลประทานรังสฤษฎ์	รองประธานคณะทำงาน
๗.	พระเทพปริยัติมุนี	วัดทองนพคุณ	คณะทำงาน
๘.	พระราชเมธี	วัดราชนัดดาราม	คณะทำงาน
๙.	พระราชวรมุนี	วัดดุสิดาราม	คณะทำงาน
๑๐.	พระราชวิสุทธิโมลี	วัดมหาธาตุฯ	คณะทำงาน
๑๑.	พระราชวรเมธี	วัดเทพธิดาราม	คณะทำงาน
๑๒.	พระราชวิสุทธิดิลก	วัดสามพระยา	คณะทำงาน
๑๓.	พระเมธีธรรมานันท์	วัดไร่ขิง	คณะทำงาน
๑๔.	พระเมธีปริยัติวิบูล	วัดสามพระยา	คณะทำงาน
๑๕.	พระเมธีวราลงกรณ์	วัดชนะสงคราม	คณะทำงาน
๑๖.	พระสุธีรัตนาภรณ์	วัดสุทัศนเทพวราราม	คณะทำงาน
๑๗.	พระศรีปริยัติโมลี	วัดราชนัดดาราม	คณะทำงาน
๑๘.	พระกิตติสารเมธี	วัดดาวดึงษาราม	คณะทำงานและเลขานุการ

---

* **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๗/๒๕๔๕** มติที่ ๓๗๒/๒๕๔๙ เรื่อง รายงานผลการดำเนินงานของคณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ลงนามแต่งตั้งโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

๑๙. พระมหาอิทธิยาวุธ ธีรวโร ป.ธ. ๙ วัดสามพระยา คณะทำงาน
และผู้ช่วยเลขานุการ
๒๐. พระมหาวัชระ จิตวณฺโณ ป.ธ. ๙ วัดสามพระยา คณะทำงาน
และผู้ช่วยเลขานุการ
๒๑. พระมหาชลอ ปิยาจาโร ป.ธ. ๙ วัดชนะสงคราม คณะทำงาน
๒๒. พระมหาปราโมทย์ วิริยธมฺโม ป.ธ. ๙ วัดดุสิดาราม คณะทำงาน
๒๓. พระมหาอุดม สารเมธี ป.ธ. ๙ วัดทองนพคุณ คณะทำงาน
๒๔. นายประสิทธิ์ แสงทับ นักวิชาการภาษาโบราณ ๘ คณะทำงาน
๒๕. นายสำรวย นักการเรียน นักวรรณศิลป์ ๗ คณะทำงาน

คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระสุตตันตปิฎก*

๑.	พระวิสุทธิวงศาจารย์	วัดปากน้ำ			ประธานคณะทำงาน
๒.	พระธรรมปัญญาภรณ์	วัดปากน้ำ			รองประธานคณะทำงาน
๓.	พระราชวิริยาลังการ	วัดปากน้ำ			คณะทำงาน
๔.	พระราชสุตาภรณ์	วัดปากน้ำ			คณะทำงาน
๕.	พระปริยัติกวี	วัดปากน้ำ			คณะทำงาน
๖.	พระปิฎกโกศล	วัดปากน้ำ			คณะทำงานและเลขานุการ
๗.	พระวิเชียรกวี	วัดปากน้ำ			คณะทำงาน
๘.	พระมหามนตรี	ขนฺติสาโร	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๙.	พระมหาประนอม	กิตฺติปณฺโฌ	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๐.	พระมหาสมจินต์	สมฺมาปณฺโณ	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๑.	พระมหาบุญชู	กิตฺติโชติโก	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๒.	พระมหาจรัญ	วิจารณเมธี	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๓.	พระมหาทองดี	ปณฺฑาวชิโร	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๔.	พระมหาเสนาะ	กิตฺติเสโน	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๕.	พระมหาครรชิต	สุชิตคนฺโธ	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๖.	พระมหาวัฒน์พร	อภิวฑฺฒโน	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๗.	พระมหาชำนาญ	มหาชาโน	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๘.	พระมหาหวน	ยสาโส	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน
๑๙.	พระมหาสมาน	มโนพนฺโธ	ป.ธ. ๙	วัดปากน้ำ	คณะทำงาน

---

* **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๗/๒๕๔๕** มติที่ ๓๗๒/๒๕๔๙ เรื่อง รายงานผลการดำเนินงานของคณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ลงนามแต่งตั้งโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระอภิธรรมปิฎก*

๑.	พระพรหมโมลี	วัดพิชยญาติการาม	ประธานคณะทำงาน
๒.	พระธรรมเจดีย์	วัดกัลยาณมิตร	รองประธานคณะทำงาน
๓.	พระเทพเวที	วัดอนงคาราม	รองประธานคณะทำงาน
๔.	พระธรรมไตรโลกาจารย์	วัดราชประดิษฐ์ฯ	คณะทำงาน
๕.	พระเทพรัตนโมลี	วัดหงส์รัตนาราม	คณะทำงาน
๖.	พระเทพโสภณ	วัดราชบุรณะ	คณะทำงาน
๗.	พระเทพเมธี	วัดอรุณราชวราราม	คณะทำงาน
๘.	พระราชปริยัติวิลก	วัดประยุรวงศาวาส	คณะทำงาน
๙.	พระราชเวที	วัดพระเชตุพนฯ	คณะทำงาน
๑๐.	พระราชปฏิภาณโสภณ	วัดราชโอรสาราม	คณะทำงานและเลขานุการ
๑๑.	พระราชสิทธิมุนี	วัดมหาธาตุฯ	คณะทำงาน
๑๒.	พระสุธีธรรมนุวัตร	วัดพระเชตุพนฯ	คณะทำงาน
๑๓.	พระศรีวิสุทธิโกศล	วัดเพชรสมุทร	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔.	พระวิสุทธิธีรพงศ์	วัดพิชยญาติการาม	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๕.	พระศรีศาสนวงศ์	วัดอรุณราชวราราม	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๖.	พระมหาบุญเทียม ญาณินฺโท ป.ธ. ๘	วัดพิชยญาติการาม	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๗.	พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร ป.ธ. ๘	วัดท่ามะโอ	คณะทำงาน
๑๘.	พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร ป.ธ. ๖	วัดจากแดง	คณะทำงาน
๑๙.	พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก	วัดจากแดง	คณะทำงาน
๒๐.	นายนิมิตร โพธิพัฒน์		คณะทำงาน
๒๑.	ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล		คณะทำงาน

---

* **มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๗/๒๕๔๕** มติที่ ๓๗๒/๒๕๔๙ เรื่อง รายงานผลการดำเนินงานของคณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฯ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ลงนามแต่งตั้งโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

พระไตรปิฎกฉบับเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี
พุทธศักราช ๒๕๔๙

เจ้าของ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ผู้จัดทำ คณะกรรมการพิจารณาตรวจต้นฉบับและจัดพิมพ์
คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระวินัยปิฎก
คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระสุตตันตปิฎก
คณะทำงานพิจารณาตรวจต้นฉบับพระอภิธรรมปิฎก
คณะอนุกรรมการประจำศูนย์ประสานงานกลาง

ที่ปรึกษา
พระพรหมสุธี วัดสระเกศ
พระธรรมกิตติเมธี วัดสัมพันธวงศาราม
พระธรรมวรเมธี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

บรรณาธิการ พระราชสุธี (โสภณ โสภณจิตฺโต ป.ธ. ๙)

คณะบรรณาธิการ/ประสานงาน
พระศรีรัชมงคลเมธี (ประนต กิตฺติวฑฺฒโน ป.ธ. ๙)
พระปริยัติกวี (สุบิน ธีรวโส ป.ธ. ๙)
นายวิชัย ธรรมเจริญ ป.ธ. ๙
นายบุญสืบ อินสาร ป.ธ. ๙
นายบุญเชิด กิตติธรางกูร ป.ธ. ๙
นายแก้ว ชิดตะขบ ป.ธ. ๙

พิมพ์ที่ บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐
โทรสาร ๐-๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๘๕